

РАТНЕ УСПОМЕНЕ, 1937.

Садржај

Предговор ђен. Влад Ј. Белића

Предговор преводиоца

ИЗ МОГА ЖИВОТА

Од мога рођења до рата 1877–1878

Рат 1877–1878

Служба у Петрограду

Служба у Варшавском и Кијевском војном округу

РАТНЕ ГОДИНЕ 1914–1917

Пред рат

1914 ГОДИНА

Лавов

Гродек

Пшемисл

Краков–Карпати

1915 ГОДИНА

Од Карпата и Пшемисла ка Бугу

На Бугу

Отступање са Буга – Луцка операција

Зима 1915–1916 године

1916 ГОДИНА

Моје наименовање за команданта југозападног фронта

Замисао и припрема офанзиве

Луцки пробој и његова процена

Помоћ Румунима и наши узајамни односи са њима

1917 ГОДИНА

Пред Фебруарском револуцијом

ЕПИЛОГ

На положају врховног команданта

ДОДАТАК

Поводом „Описа руске смутње” од ген. А. Деникина

Критичка оцена Брусиловљеве офанзиве од ген. Головина

СЛИКЕ

А. А. Брусилов у униформи Официрске коњичке школе (1913)

Генерал Брусилов, командант југозападног фронта

Руска царска породица

Цар Никола II и Велики кнез Николај Николајевић

Велики Кнез Николај Николајевић

Велики Кнез Николај Николајевић у Барановићима 1915

Руска пешадија у строју

Сухомлинов, руски министар војни

Цар Никола II благосиља војнике који полазе на фронт

Ратни савет у Врховној команди

Генерал Рененкампф

Генерал Алексејев

Генерал Иванов

Генерал Руски

Генерал Сахаров

Генерал Лешчицки

Генерал Корнилов

Генерал Рагоза

Надвојвода Фридрих, врховни командант аустриске војске

Конрад фон Хецендорф, начелник аустриског генералштаба

Јуриш козака

Руска пешадија на одмору

Војници „Женског батаљона”

Керенски, министар правде и војске, доцније диктатор

А. А. Брусилов, инспектор коњице (1923)

СКИЦЕ И КАРТЕ

Развој руских и аустријских армија на југозападном фронту

Груписање снага југозападнoг фронта у моменту упада Руса

Распоред снага при прелазу Златне Липе

Бој на Гнилој Липи

Општа ситуација пред сам почетак боја код Гродека

Пред бојем код Гродека

Пред бојем код Гродека

Дејство аустро-немачких трупа уочи битке

Груписање пред пробој код Горлице и повлачење VIII армије

Ситуација пред пробој код Луцка

Руски фронт у мају 1916

Југозападна група руских армија у мају 1916

– Први период битке од 4 јуна до 9 јуна

– Други период битке од 9 јуна до 12 августа

– Трећи период битке од 12 августа до октобра

– Приказ сва три периода битке

Аустро-немачке дивизије у току 1916 године

ВОЈНА БИБЛИОТЕКА

КЊИГА ТРЕЋА

ИФВ.БР.

Уређује

8010 СТРУЧНИ ОДБОР

БЕОГРАД

РАТНЕ УСПОМЕНЕ

Написао

А. А. БРУСИЛОВ

ГЕЦА КОН АД

Превео с руског оригинала

ДР. А. ЧЕРИКОВСКИ

Насловну страну израдио

МИХ. С. ПЕТРОВ

Миб-8016

Оригинални наслов дела

МОИ ВОСПОМИНАНИЈА

Написао

А. А. БРУСИЛОВ

Штампала

ШТАМПАРИЈА ДРАГ. ГРЕГОРИЋА

1937

ПРЕГОВОР ЂЕНЕРАЛА ВЛАДИМИРА Ј. БЕЛИЋА

Студија ратне историје може се критички вршити само на основи сравњивања. Стога је неопходно да се имају подаци обеју зараћених страна.

Подаци централних сила имају се у многим успоменама и мемоарима готово свих највиших комананата. Исто тако имају се подаци енглеских, француских и италијанских комананата. Само су са руског фронта недостајали.

Тај недостатак за студије попуњавају донекле успомене ђенерал-ађутанта А. А. Брусилова.

Те успомене, писане искрено и, како каже ђенерал Брусилев, истинито, дају нам неоцењиве податке о руској војсци и њеним операцијама, како у миру тако и у ратовима у којима је ђенерал Брусилев учествовао.

Врло су интересантна излагања о тактичким потезима који карактеришу непокретност руских операција на кавкаском фронту у рату 1877—78 године.

Много досад непознатог износи ђенерал Брусилев о организацији, обуци, материјалној спреми и особинама официрског кора у руској војсци пред улазак у светски рат.

Дошавши до закључка да руска армија није користила искуство из руско-јапанског рата, ђенерал Брусилев у својим успоменама даје интересантно објашњење тог факта.

Многи стратeгиски и тактички потези на руском фронту у почетку рата постају знатно разумљивији кад се прочитају ове успомене.

Ђенерал Брусилев, који је целу каријеру текао у трупи, познаје душу руског војника и војске уопште, те су његова излагања о томе од неоцењиве вредности за сваког ко жели да студира руску војску. Ње-

гови закључци и напомене при опису појединих лица веома су поучни, не само за руског официра.

У светском рату ђенерал Брусилев је командовао армијом и групом армија на југо-западном фронту, то јест само једним делом фронта европске Русије.

Његова стратегија у операцијама те групе армија, зависна од стратегије Врховне команде, није дала оне резултате које је он очекивао. Тај факат, као што вели ђенерал Головин, дошао је због сукоба између стратегије и тактике при пробијању модерно утврђеног фронта, у коме стратегија ђенерала Брусилева није била на висини. Али су зато његови потези и закључци у области тактике, приликом операција 1916 године, дали резултате који се нису могли очекивати, и они претстављају веома интересантан материјал за студију. Заиста, по речима ђенерала Головина, сјајне тактичке особине ђенерала Брусилева биле су изнад његовог стратегиског талента.

Успомене ђенерала Брусилева после ове његове највеће операције интересантне су не толико у оперативном смислу, али ипак осветљују многе моменте.

Преводом успомена ђенерала Брусилева Војна библиотека чини огромну услугу, дајући могућност нашем официрском кору да се упозна са једним делом операција на руском фронту и да своје студије светског рата попуни подацима војске која је нама и по особинама и по крви најближа.

У нади да ће наш официрски кор умети да се користи овим искреним и истинитим успоменама, ја их најтоплије препоручујем.

ВЛАД. Ј. БЕЛИЋ
ђенерал у пензији

„Да бисмо се стварно заинтересовали за прошлост, треба да нам она буде на срцу. Прошлост која лежи само у нашој мисли, мртва је прошлост“.

ГОНКУР

„Историја света је суд света“.

ШИЛЕР

Од свршетка великог рата прошло је више од 18 година, али у југословенској преводној литератури није изишло ниједно оригинално дело од руских војних писаца, учесника те грандиозне епопеје.¹ Инспирисан од мојих бивших војних старешина и пријатеља, који су сматрали да та празнина треба бар донекле да се попуни, приступио сам преводу „Успомена“ од ђенерал-ађутанта А. А. Брусилева, команданта руског југозападнoг фронта — и творца чувене „Брусилевљеве офанзиве“.

Ово дело заслужује нарочиту пажњу и стога што Брусилев у својим „Успоменама“ детаљно описује пробој и покретну војну великога стила каква се за време Светског рата углавном водила између Централних сила и Русије, а која се у многоме разликује од изразито русовске војне на западном фронту.

Стручни део књиге вероватно ће првенствено интересовати читаоце са стручним војним образовањем, а поред тога и оне које интересује војна литература.

Али су Брусилевљеве „Успомене“ интересантне и за остале читаоце, јер се писац није ограничио на излагање ратних догађаја и њихову стручну анализу. Напротив, он описује и моменте из ондашњег јавног и политичког живота Русије, доводи их у везу са ратним операцијама, даје карактеристику појединих личности које су тада имале непосредног утицаја на развој догађаја у руској империји. Овакав начин излагања

¹ У војном часопису „Ратник“ за 1933 изишао је одломак из Брусилевљевих „Ратних успомена“ у приказу арт. пуковника у резерви г. Мил. Г. Лазаревића, као извод из превода француског генерала Нисела, такође и превод чланка генерала Головина у „Revue militaire française“ у коме је аутор критички расмотрио Брусилевљеву офанзиву 1916 године.

чини књигу нарочито интересантном. Многи моменти и догађаји, на први поглед чисто војничке природе, добијају своје објашњење и узрочну везу са целокупним јавним и политичким животом Русије пре Светског рата и у току истог. Рат на руском фронту, са успешном акцијом руске војске у почетку и њеним трагичним сломом при крају, приказује се на тај начин као велика трагедија са прологом и епилогом, као још једна потврда вечитих закона историје.

Сам Брусилов несумњиво је био маркантна фигура међу вишим командантима у Светском рату: светао, позитиван ум, ерудита и стратег. Строг али правичан, он није знао за повлашћене и подвлашћене, јер није могао ни замислити добро организовану војску без апсолутне правичности. То су му његови потчињени признавали и враћали са великом љубављу и поверењем. Остао је код болшевика више од две године, изложен глади, свакојаким оскудицама и понижењу, изложен опасности да изгуби живот, не желећи да напусти родну груду. Помагао је болшевику у рату против Пољске 1920 године, сматрајући да је до краја свога живота дужан да остане са својом војском којој је служио 50 година, а нарочито када се она борила противу спољњег непријатеља. Он никад није учествовао у рату између црвених и белих.

Живот испуњен радошћу, надом и успехом, каријера од потпоручника до Врховног команданта, бојна слава, ореол, љубимац војске и читаве Русије, једно време њена нада у коначну победу кад су се све очи најбољих њених синова окретале њему и сва срца куцала са његовим Затим слом, стидна и непотребна пропаст војске и државе, најзад хладна соба у Москви, глад и непрекидно очекивање револверског зрна у потиљак од агената Чеке! Заиста судбина великог човека пуна трагичности!

Посматрање живота великих људи исто је као и посматрање високе планине. Налазећи се непосредно у подножју планине, човек види само земљу, стење и растиње. Али што год се више од планине удаљује, тим се све више открива пред његовим очима сва строга величанственост њених облика. И у историји влада увек закон перспективе.

Тако је и са ђенералом Брусиловом. Његови понеки познаници виде у њему и неку негативну — човечанску црту. Неоспорно да их је имао јер је био човек.

Али сјајна фигура овога великога Руса ђенерала Брусилова несумњиво остаје за сва времена везана за највећи подвиг руске војске

у Светском рату о коме се у војној књижевности говори као о једном од примера ратне вештине. Неумитни суд историје даће о њему правилну оцену као патриоти и војсковођи.

Сматрам за дужност да на овоме месту изразим своју топлу благодарност бригадном ђенералу господину Кости Р. Ђорђевићу, команданту школе пешадиских официра, који се примио дефинитивне стилизације мога превода.

ПРЕВОДИЛАЦ

А. А. БРУСИЛОВ

РАТНЕ УСПОМЕНЕ

ОД МОГА РОЂЕЊА — ДО РАТА 1877—1878

Рођен сам у Тифлису 18 августа 1853 године (по старом календару). Мој отац, генерал-лајтнант, био је у последње време председник пољског аудиторјата.¹ Пореклом је био племић из Орловске губерније. Кад сам се родио, моме оцу било је 66, а мојој мајци 28 година. Ја сам био најстарији од све деце. После мене родио се мој брат Борис, а после њега Александар, који је ускоро умро. Последњи брат био је Лав. Кад је 1859 године умро отац од запаљења плућа, мени је било 6 година. Неколико месеца после смрти оца, умрла ми је и мати и нас, сву тројицу браће, узела је на васпитање наша тетка, Хенриета Антоновна Гагемејстер, која није имала деце. Њен муж нас је много волео и обоје су нам заменили оца и мајку, у пуном смислу речи.

Теча и тетка нису жалили средстава за наше васпитање. У прво време њихова главна пажња била је обраћена на то да нас науче страним језицима. Имали смо из почетка гувернанте, а после, кад смо порасли, васпитаче. Последњи од њих, по имену Бекман, имао је огроман утицај на нас. Био је врло образован човек, свршио је универзитет, одлично знао француски, немачки и енглески језик и био је одличан пијаниста. Нажалост, ни један од нас тројице није показивао музичке способности, и његови часови из музике користили су нам мало. Али смо зато француски језик знали као матерњи. Немачки знао сам такође доста добро, енглески пак брзо сам заборавио, јер нисам имао праксе.

Моја тетка била је такође изванредно музикална и позната као пијанисткиња. Сви уметници, који су ту пролазили, обавезно су свра-

¹ Аудиторјат — војно-судске установе у Русији од 1797 г. све до реформе војног судства 1867 г. Прим. прев.

ћали код нас на музичке вечери. Уопште друштво тога доба на Кавказу, имало је пуно интересантних људи, који су се доцније прославили у књижевности, сликарству и музици. Сви су они долазили код нас. Али најјачи утисак на мене у годинама младости, оставиле су несумњиво приче о јунацима Кавкаског рата. Понеки од тих јунака били су онда још у животу и долазили код мојих рођака. А поврх свега, раскошна јужна природа, без мало тропска клима благотворно су деловали на наше детињство и пружили пуно снажних утисака који се нису никад могли избрисати.

У Кутаису провео сам све до своје 14 године, кад ме је теча одвезао у Петроград и уписао у Пажевски корпус. Положио сам испит за четврти разред и ушао сам брзо у живот корпуса. У слободном времену одлазио сам рођаку мога тече, грофу Стембоку. Недељом виђао сам код њега познате књижевнике Григоровића, Достојевског, као и многе друге величине у књижевности и науци, који су, наравно, морали оставити утисак у мојој души. Учио сам све чудновато: оне науке, које су се мени допадале, учио сам врло брзо и добро; неке пак које су ми биле туђе, учио сам врло нерадо и једва толико да бих могао да пређем у следећи разред, јер ми амбиција није дозвољавала да понављам разред. А кад сам пак остао да понављам пети разред, решио сам да узмем годину дана отсуства и отпућујем на Кавказ, код тече и тетке.

Вратио сам се тачно кроз годину дана и, изоставивши шести разред, положио сам испит за специјални разред, у који сам и ступио. У специјалним разредима било је много интересантније. У њима смо добивали знања из војних наука, за које сам имао велику наклоност.

Пажеви из специјалних разреда, поред недеље, имали су излазак још два пута у седмици. Сматрало се да су они већ у активној служби. Најзад, у специјалним разредима пажеви су носили кепи са султанима и хладно оружје, због чега смо сви били поносити. У летње доба пажеви специјалних разреда упућивали су се у логор у Красноје Село, где су у саставу школског батаљона учествовали у маневрима и разним војним вежбама. Они пажеви, који су се опредељивали за коњицу, били су додељени преко лета Николајевској кавалериској школи, где су се обучавали у јахању, а зими посећивали дворски манеж, па ту учили јахање и управљање коњем према упутствима царских берејтора.¹ У оно доба Пажевски корпус није имао свог манежа ни коња.

¹ Берејтори: специјални људи који су спремали коње за јахање.

Године 1872 војска у логору Красноје Село завршила је своју пољску обуку врло рано — 17 јула, мада се логоровање обично завршавало тек у августу. Тога, за нас значајног дана, сви ми пажеви и јункери били смо сакупљени у једно село између Красног и Царског Села,¹ где нам је цар Александар II честитао производство у официре. Ја сам ступио у 15 драгонски Тверски пук, који је онда гарнизонирао у месту Царски Колодци у Кавкаском крају. Пажеви су имали у то време право да сами бирају пук, у коме су желели да служе, и мој избор пао је на Тверски пук зато што су га мени препоручивали тетка и теча као најближи до места у коме су они становали. У гарду сам ни помишљао ступати, услед недостатака средстава.

Пошто сам се овога пута вратио на Кавказ већ као млад официр, занесен својим новим положајем, правио сам доста глупости. Тако је данпут коцкао сам се са непознатим лицима и изгубио све до последњег гроша. Био сам чак приморан да позајмим од мојих рођака пара за пут до мога пука и стигао сам срећно до Кутаиса. Нешто доцније путујући у штаб мога пука, и пролазећи кроз Тифлис, сазнао сам да се пук налази на путу ка логору у околини Тифлиса, те сам остао ту да сачекам његов долазак.

У то време у Тифлису било је доста добро позориште, много концерата и музике, Друштво је било сјајно, те према томе за мене, младог официра од 18 година, било је велико поље делатности. Најзад 1 септембра стигао је пук, и ја сам се одмах пријавио команданту пука, пуковнику Богдану Јегоровићу Мејендорфу. Истога дана упознао сам се са свима официрима и почео да улазим у пуковски живот. Био сам додељен 1 ескадрону, који је имао за командира мајора Михаила Александровића Попова оца многобројне породице. Био је то човек малог раста, гојазан, стар око 40 година, који је необично волео пук и војнички позив. Волео је и он да пије, а пило се у свакој згодној прилици. Већина официра била је нежењена; жењених је било, колико се сећам, 3—4 у целога пуку, и према њима смо се понашали са презрењем и изазивачки, као што је то само могло да буде у нашим младалачким годинама.

У логору становали смо под шаторима и свакодневно одилазили у варош. Највише нас је привлачила оперета којом је управљао Сергеје

¹ Летње резиденције руске царске породице. Примедба преводиоцева.

Александровић Палм (син познатог приповедача 70-их година Александра Ивановића Палма). Трупу су сачињавали његов рођак Григорије Александровић Арбенин, затим Колосова, Јаблочкина, Кољцова, Волинскаја и више њих талентираних певача и певачица. Чак и чувени глумци као што је био О. А. Правдин, почињали су своју каријеру у овом позоришту. Обично смо завршавали вече на тај начин, што смо читавим друштвом одилазили у ресторан гостионице „Европа“, где се веселило до зоре.

А. И. Сумбатов-Јужин, који је онда био још студент и тек је почињао да пише песме и позоришне комаде, такође је узимао учешћа у вечерама које су приређивали глумци.

По неки пут морали смо, по одласку у логор, одмах да појашемо коње и идемо на занимање. Дешавале су се код нас гозбе и у логору, које су се често завршавале са двобојима, јер је врућа крв јужњака деловала и на нас Русе.

Памтим један овакав случај. Чини ми се да је тога дана била слава 2-ог ескадрона и, пошто је наш пуковски свештеник остао у Царским Колодцима, позвали смо на ту славу протопресвитера Кавкаске војске Гумилевског. Поседали смо за сто у најбољем расположењу; али пред завршетак ручка кнез Чавчавадзе и барон Розен посвађали су се око нечега, извадили сабље и јурнули један на другог. Официри су их спречили да не пролију крв. Преплашени отац Гумилевски, не желећи да буде очевидац таквог скандала, хтео је да побегне из шатора, али том приликом тако се заплео између пода и платна да смо морали да га извучемо из незгоде, свечано ставимо у кола и упутимо кући. Пред зору дошло је до двобоја између те двојице завађених, који се ипак срећно завршио: пошто је сваки од противника испалио по један метак, они су се измирили.

Нажалост ове бесмислене утакмице у двобојима нису се увек завршавале мирно: било је много случајева кад су се при истим губили животи.

Једанпут примио сам се за секунданта неком Минквицу, који се тукао са потпоручником нашег пука фон Ваком; овај је био смртоносно рањен и ускоро је умро. Минквица су осудили на две године затвора, а секунданте, тј. мене и кнеза И. М. Тархан-Муравова, на 4 месеца притвора. Доцније ова казна била нам је смањена, па смо одлежали свега 2 месеца. Не сећам се тако добро свих појединости тога дога-

А. Гумилев

У униформи Официрске коњичке школе (1913)

ђаја; само знам да је повод за тај двобој био неки сасвим безначајан, као што су осталим била и већина разлога за двобоје тога времена. Колико се сећам, крив је био ипак Минквиц, који је био велики казгаџија и чувен по својим различитим авантурама, како љубавним тако и обичним скандалима.

Времена Марљинског, Пушкина и Љермонтова, нису била од нас тако далека, и двобоји, који су крвљу спирали увреде и који су, бајаги, бранили част човека, налазили су одобрење и код људи веома паметних и високо образованих. Према томе, није се то могло замерити само нама, зеленој омладини онога доба; такав је и онда владао дух не само на Кавказу, и не само међу младим официрима.

У погледу војничке спреме, љубави према књижи и даљег самообразовања, недостајало нам је много; изузетака у томе погледу међу нама било је врло мало, иако је Кавкаски рат привукао овамо доста људи веома образованих и талентованих. Примећивала се оштра разлика између официра слабо школованих и оних високо образованих, који би се случајно задесили у њиховој средини. Сем тога било је ту доста и ратних пропалица, као на пр. Талијан Корadini, за кога се пуно шта причало, или официр Перејаславског пука Ковако, који је бајаги измислио неку електричну машину за лов на медведе.

РАТ 1877—1878

У Турском рату 1877—1878 учествовао сам лично, као ађутант Тверског драгонског пука, у чину поручника.

Године 1876 били смо са штабом у месту Царски Колодци — Тифлиска губернија. Међу официрима било је много препречавања о рату, за којим се ватрено жудело. Ипак нико није ни мислио, да ће се та нада тако брзо остварити. Нарочито су нестрпљиви били да иду у рат млади официри, који су се доста наслушали ратних успомена од својих старијих другова, учесника Турског рата 1853—1856 године, као и Кавкаских експедиција. Изненада, 2 или 3 септембра, Командант пука добио је депешу Начелника штаба Кавкаског војног округа¹ се

¹ Војни округ у Русији претстављао је једну велику војну територију. Он се делио на корпусе, дивизије итд. Постојао је само за време мира. По формацији

наређењем да пук одмах крене преко Тифлиса ка Александрополском логору. Тешко би било описати бујицу радости која је обухватила цео пук кад се сазнало о томе. Радовали смо се новој, и већини од нас непознатој ратној делатности. Сви смо сад били убеђени, да ће рат сигурно планути. Радовали смо се такође изненадном прекиду једноставних свакодневних занимања према распореду; радовали смо се, најзад, маршевању, макар било и мирнодопског карактера, које ће заменити касарнски живот.

Често пута доцније, подносећи разне незгоде, сећали смо се наше касарне у ружичастој светлости, али и тада, убеђен сам, није било ни једног у пуку који се не би од свег срца радовао ратноме стању, које је наступило. Уосталом, да кажем право једва да је ко био нарочито одушевљен тиме што ће се тући за ослобођење Словена или ма кога другог; готово за све нас циљ је био само рат, за време кога живот тече безбрижно, широко и у живом темпу, плата се добија велика, а поред тога дају још и одликовања. Све је то било за већину од нас веома примамљиво и интересно.

Што се тиче војника и подофицира, мислим да се нећу преварити ако кажем, да су се они највише радовали томе што ће напустити касарне где се све морало радити по команди. Нико се није питао зашто је потребан рат, за кога ћемо се тући итд., сматрајући да је ствар Царева доносити одлуке, а ми да смо само дужни да их извршујемо. Колико ми је познато, истоветно мишљење владало је у свима пуковима Кавкаске војске.

6 септембра отслужено је молепствије и пук је напустио место свога сталног боравка. У свом саставу имао је 4 ескадрона.

Неборачка чета била је остављена у Царским Колодцима до даљег наређења. Сав терет био је остављен у месту из разлога што нисмо имали довољно превозних средстава. Пуковска комора била је сјајно опремљена. Благодаревши старању нашег команданта пука, барону Мејендорфу, била су израђена теретна кола, као што су их имали немачки колонисти, с гвозденим осовинама. Према мирнодопској формацији имали смо свега 15 коња, па и они нису били богзна какви. Зато смо могли да кренемо на пут само уз помоћ теретних кола, најмљених од

руска војска имала је пре рата 11 војних округа са око 35 корпуса — сем разних специјалних јединица као погранични, жандармериски корпуси и тако даље.

становника. Стројеве коње натоварили смо балама и могли собом да понесемо само најнужније ствари за прво време.

Од Царских Колодаца до Тифлиса пук је прешао за три дана и три ноћи 120 врста¹ одстојања, и у Тифлису имао је два дана одмора. Већ после прве етапе приметили смо да су се на леђима скоро половине пуковских коња појавили убоји, али код већине то су биле обичне огреботине на гребену које су ускоро прошле без икаквог трага.

Командир првог ескадрона добио је наређење да уместо сандука изради за своју јединицу нарочите јастуке које смо потом пунили стварима и товарили на коње. Такав начин транспорта био је уведен за време кавкаског рата код свију наших драгонских пукова, а био је узет од Козака. Други ескадрони користили су се примером првог ескадрона, па смо сви увели овај начин утовара пртљага, који се заиста показао практичан и удобан.

Дебели коњи, који нису били благовремено навикнути на веће напоре после првих, релативно већих маршева на јакој жеви, нагло су омршавили и опали. Као што сам раније напоменуо прешли смо 120 врста у три марша без прекида; међутим, у редовном стању прелазили смо исто отстојање у пет дневних маршева са два дана одмора међу њима.

Ја сам се намерно задржао на овим ситницама, јер се ту одмах показала неправилна обука јахања у мирно доба, тј. више се тежило за спољном лепотом и сјајем, што је наравно ишло на директан уштрб војничког васпитања. За то нису били криви командант пука нити командири ескадрона који, као стари кавкаски официри, нису могли да симпатишу таквом начину обуке. Они су морали, против своје воље, да се повињују наређењима одозго, и са жаљењем су замењивали старо ратно искуство обуком у парадним продукцијама. Као што сам већ раније рекао, резултат наше мирнодопске обуке показао се још првог часа, и дуго, дуго затим брали смо плодове тог војничког васпитања. Већ за време рата морали смо понова да изучавамо стару, по наређењу давно одбачену вештину, поучавати у њој друге, и то одмах чим смо се сударили са непријатељем.

Ешелон, који се састојао из једне пешачке батерије Кавкаске гренадирске дивизије и нашег пука, кренуо је из Тифлиса 9 септембра др-

¹ Једна руска врста = 500 сажењ = 1,066 км. Прев.

жавним друмом у варош Александропољ, где је стигао према датој маршрути 26 септембра.

У првој етапи, батерија је ишла између ескадрона драгона, иако се непријатељ није могао ни очекивати у околини Тифлиса, а при том је још било мирно доба. Код оваког распореда убрзо се потврдила изрека да је пешак рђав сапутник за коњаника. Пешачка батерија сасвим се заморила, застајала позади челног ескадрона, који је такође стално морао да застаје да би дао могућност колони да се прикупи. Задњи пак ескадрон морао је да пузи као корњача. Срећом од друге етапе ред кретања био је промењен, и батерија је ишла засебно. Пук је гледао да користи бржи корак коња и успео је да, подилазећи Александропољу, прелази по 7 врсти на сат.

У Александропољу све официре, као и војнике дочекао је и позвао код себе на ручак 154 пешадиски Дербентски пук, код кога смо провели читаву ноћ. Не мора при томе да се каже да су готово све здравице као и сви разговори били посвећени теми о рату, за који смо се надали да ће почети још исте јесени. Обичај дочека и гостопримства неког војног одреда, који би дошао, био је одомаћен код Кавкаских трупа. Такве две јединице називале су се „кунаци“, тј. другови. Такав обичај има у рату велики значај, јер оваква два одреда — кунаци — не само што неће оставити један другог у борби, већ ће уложити сву своју снагу, да помогну један другом, како на бојном пољу тако и на маршу и у логору.

Почетком октобра било је издато наређење за формирање једног корпуса ради операције на руско-турској граници и за команданта тог корпуса одређен је био генерал — ађутант Лорис-Меликов. Истога дана када је дошао, он је наредио за све трупе у логору узбуну, а после парадног марша сакупио је око себе официре и држао им говор, пригодан за тај случај. Сви смо се веома обрадовали томе говору, јер смо прво по њему могли закључити да ствар дефинитивно води у рат, а друго, како су нас обавестили, да ћемо добити сваки по једну суму у висини полугодишње плате, као ванредни додатак, и да отсад прелазимо на ратне принадлежности.

Ускоро затим коњица тог корпуса добила је нову формацију. Кавкаска коњичка дивизија, која се састојала из 4 пука драгона, била је изузета из формације и наместо ње биле су образоване 3 комбиноване коњичке дивизије. Прва и трећа дивизија имале су у своме саставу 1 пук

драгона и четири козачка, а друга 2 пука драгона и 3 козачка. За команданта коњице био је одређен генерал-мајор кнез Чавчавадзе, за команданта прве дивизије свите Њ. В. генерал-мајор Шереметјев, друге дивизије генерал-мајор Лорис-Меликов, и треће генерал-мајор Амил-хвари. (Трећа дивизија спадала је у састав Ериванског одреда).

У исто време наређено је било, да се убрзаним темпом спремамо за зимски рат. Почеле су се у јачој мери куповати бунде за војнике, колико се сећам по врло високој цени и са великим потешкоћама. Интендатура је доставила нашем пуку свега око 100 бунди, веома лошег квалитета. Почели смо такође куповати коње за комору, сходно ратној формацији. Пошто је за сваког коња државна благајна одобрила по 100 рубаља, то нисмо овде имали никаквих тешкоћа. 26 октобра објављена је била дислокација трупа корпуса који је био у дејству, за смештај преко зиме.

Првој коњичкој дивизији наређено је да презими у насеобинама Духобора и Јерменским аулима¹ пограничног Ахалкалакског среза. Тверски и Драгонски пук, који је ушао у састав те дивизије, изашао је из Александропоља 29 октобра и стигао у своје зимско пребивалиште за зимовање 1 новембра.

Пук је се сместио у три духоборске насеобине. Станови су били прилични како за људе тако и за смештај коња. На јахање ипак нисмо ишли, прво због јаке зиме и вејавице, друго стога што смо гледали да нам коњи остану угодни наравно на штету њихове издржливости и јачине. Ми смо овако резоновали: хоће ли бити рата или не, не зна се; може то да испадне и овако и онако; али у сваком случају, приликом смотре потребно је да коњи изгледају као бурад; у противном, добићемо по носу од наших претпостављених. Овакво гледиште никако није делио наш нови командант дивизије; али његови захтеви нису нам онда били познати. Командири ескадрона нису могли тако брзо да промене своје старе навике стечене у мирно доба иако су се на речима слагали са мишљењем да један добро храњен коњ захтева такође и добро јахање. Уствари један пред другим су се само хвалисали добрим изгледом својих коња, и гледали су да у томе надмаше један другог.

¹ Аул — кавкаско село. Прев.

Овде се још једном потврдила очита истина о којој се тако много говори и пише, али која се ипак заборавља чим пређе стварна потреба. У мирно доба од војске потребно је тражити само оно што ће јој бити неопходно потребно за време рата. На ово правило, које се тако често заборавља, потсећали смо се доцније врло често и много пута проклињали смо наше методе мирнодопске обуке.

До јануара 1877 године, наш је пук био доведен у погледу на материјалну спрему у одлично стање. Заостали део пуковске коморе као и потребан пртљак доведени су били у пук из Царских Колодаца у децембру, тако да смо одмах могли кренути на марш, према издатом наређењу.

Првог априла, на основу депеше Главногокомандујућег, пук је кренуо ка вароши Александропољу форсираним маршем, у две етапе. Време је било рђаво, огромни сметови снега, који се топио, ометали су кретање коморе и стога је пук, пошто је на време стигао на опредељено место, два дана остао без коморе. У то време све трупе главних снага биле су превучене ка Александропољу. 11-ог априла проширила се међу нама вест да ће 12-ог бити објављен рат и да ћемо ноћу између 11 и 12 прећи границу, мада нас о томе нико није обавестио. У 7 часова увече сав логор био је према наређењу команданта корпуса опкољен густим ланцем, с тим да се нико не сме пуштати из логора у варош, а затим у 11 часова у вече, сви пуковски ађутанти били су позвани у штаб корпуса, где им је био издиктиран манифест о објави рата и наредба команданта корпуса, према којој је коњица морала прећи границу још у поноћ. Пошто је дотле остајало свега пола сата отрчао сам у свој логор да објавим ту вест. Затекао сам га већ на окупу, и све спремио за полазак. Ко је, кад и на који начин успео да то достави није се могло сазнати и сам командант пука, пуковник Наврузов, питао се зашто се пук спрема.

Изишли смо у 12 и по часова ноћи и брзо стигли до турске касарне, која се налазила на десној обали реке Арпачаја. Ноћ је била тамна; река се била излила увелико. Ми смо је прешли делимично газећи, делимично пливајући. Турци су чврсто спавали; имали смо доста муке док смо их разбудили и затражили да се предаду. После кратких преговора, они, видећи да су опкољени, испунили су наш захтев и предали се без и једног пуцња заједно са својим бригадиром. Друга наша колона такође је испунила свој задатак. Ми смо тада заробили

преко четрдесет сувара (турски драгони) и стотину турске коњичке милиције са њиховом значком.

Пошто је прешао око 60 врсти у току првога дана по прелазу границе, пук је стигао на преноћиште у село Кизил-Чак-Чак. После тога прва Кавкауска коњичка дивизија, у чији смо састав ушли и ми, почела је скидати непријатељске претстраже дуж Арпачаја, али се није удаљавала у дубину територије. Увече се сазнало, да се један турски одред, формиран из три рода војске, налази удаљен од нас око 20 врсти. Командант дивизије послао је патролу у правцу непријатеља, а саму дивизију задржао је на биваку близу неке турске насеобине, чијег се имена не сећам. Око 5 сати изјутра, кад је према наређењу требало да кренемо, наша извиђачка патрола тачно је сазнала да се турски одред дигао са овог бивака и журно отступио према Карсу. Пошли смо за њим у гоњење, али нисмо могли да га стигнемо.

Када смо поидишли Карсу, сазнали смо да је један знатан одред турске војске отишао из Карса у Ерзерум, и да је са тим одредом отишао и Главногокомандујући Анатолиске армије Мухтар паша. Обишли смо око Карске тврђаве, за што је било потребно доста времена, и дали се у гоњење за Мухтар пашом. Том приликом заробили смо много турских војника, један део њихове коморе, али сам одред нисмо могли стићи, па смо заноћили у подножју Саганлукског гребена, са намером да се сутрадан вратимо у Карс. Турци из околних села дочекали су нашу војску намргођено и ћутећи; Јермени, са одушевљењем. Кад смо пошли из Александропоља, понели смо са собом свега за два дана двопека (сушеног хлеба), и ништа сем тога. Како је већ био трећи дан откад смо кренули и двопек је већ био сав поједен, наређење да се са храном „развуче“ није се могло извршити. Санитетска кола и комора изгубили су пут и пале су у руке једној банди башибозука, који су били и унаказили неколико војника. Ноћу било је врло хладно; ложење ватре било је забрањено. У месту Мухтар паше, заробили смо неколико заосталих војника са оружјем, један део коморе и муниције.

Сутрадан у зору кренули смо натраг али, пролазећи поред Карске тврђаве, наишли смо на једну заседу којој је био циљ да нам пресече пут ка нашим главним снагама. У окршају изгубили смо, колико се сећам, једног или два војника, али заседу смо одјурили и вратили се натраг на источну страну Карса, где смо се срели са нашом пешадијом.

Сећам се да су 26 априла обавестили Врховну команду да позади северног фронта Карса пасу огромна стада бикова. Послата је била у томе правцу једна коњичка бригада која се састојала из Тверског пука, и, чини ми се, Горско-Моздоковског пука козака. Стоку нисмо срели, али зато наишли смо на један турски одред који је вршио препад из Карске тврђаве и састојао је се из пешадије, коњице и артилерије. Турска пешадија почела је наступати на нас у стрељачком строју. Наш лук је сјахао са коња и отворио паљбу. На то су Турци отворили паљбу из топова, од које смо имали губитака у мртвим и рањеним официрима и војницима. Пошто смо имали пред собом знатне турске снаге, добили смо наређење да поново узјасимо коње и да се повучемо.

Јахао сам позади команданта пука, на једно десет корачаја, кад наједанпут једно непријатељско зрно са страшним фијукањем паде између команданта пука и мене. Коњ пуковника Наврузова направио је огроман скок у страну, покидао сва четири дизгина и с јахачем улетео у 4 ескадрон, где су га ухватили. Мој коњ се био претурио од страха, и ја сам пао заједно са њим. Коњ је одмах затим скочио и побегао, а ја сам остао на ледини. Цео наш одред потерао је касом, и ја сам потрчао по узораноме пољу да не бих пао непријатељу у руке. Мој трубач на вешт начин ухватио је мога коња, што ме је много обрадовало. Скочио сам потом на њега и појурио да стигнем своје старешине.

На томе се стварно и завршила наша битка са Турцима, који су се вратили натраг у Карс.

Наша војска постепено је опкољавала Карс, те смо га убрзо опсели са свију страна. Одмах затим доведена је била и опсадна артилерија и тада је отпочела права опсада једне тврђаве.

То време било је за нас врло немирно; Турци су вршили свакодневно препаде, и тада би се коњица шилјала напред, и ми смо, у касу са размакнутих радовима, морали да се примичемо до најближих форова, под јаком артилериском ватром. Никад нисмо ту наилазили на непријатеља, и враћали се обично натраг са губицима. Сећам се следећег случаја: неки мајор Артадуков, приметивши једну непријатељску батерију која је стајала у отвореном пољу, развио је свој дивизион, и полетевши на јуриш, отерао је. Ипак, дојурити до саме батерије није могао, јер се испред ње налазила једна огромна јаруга са врло стрмим странама по којим се није могао спустити. Кад је видео

да батерија бежи и да је на тај начин циљ постигнут, он је командовао „по водовима на лево круг“. За време тог покрета, једна граната из тврђаве пале је у један вод ескадрона, побила све коње, али није ранила ни једног човека. Наиме, граната је ударила деснокрилног коња по глави, па се спуштала све на ниже тако да је последњем коњу у воду откинула копите. Никад више у животу нисам видео сличан случај.

Овим водом 2-ог ескадрона командовао је 17 годишњи ђак Р. Н. Јахонтов, рођак моје друге жене, који је добио за успех крст Св. Георгија. Као млад официр почео сам своју каријеру поред њега и завршио је као стари генерал већ за време Светског рата, кад је он, онда већ као стари пуковник, припадао моме штабу. Он је читав свој живот провео на служби у Тверском пуку и за 2 године пред рат био је већ у оставци. Кад нам је Немачка објавила рат, он је долетео код мене чак са Кавказа, одушевљен нашим старим пријатељством и жељом да се под мојом командом стави у службу Отаџбине. Био сам у могућности да испуним његову жељу. То сам врло радо учинио јер сам га много волео и сматрао за племенита човека и мени одана друга.

Јахонтов је био човек ванредно чисте душе, тих и скроман. Проживео је 66 година и нико није чуо да би се он са неким посвађао или се на неког озбиљно наљутио. Њега су волели сви како стари тако и млади. Пошто је дао оставку, он је даље остао у Царским Колодцима и као стари момак живео у кругу пуковских официра које је он сматрао за своју породицу. Волели су га не само у пуку него и сељаци. Сем књига и токарних справа његово уживање било је лов. Сви ловци са Кавказа добро су га познавали и волели јер су у његовом друштву обишли сва места у планинама и шумама чак и најтиша и непролазна. Он је ванредно познавао историју Кавказа, обичаје, легенде и веровања његових многобројних народности. Разговор с њим био је увек врло интересантан; он је био веома оштроуман, имао је моћ запажања и поред тога увек остајао доброћудан. У годинама револуције његово друштво пружило ми је велику утеху. Био је мистичар. Сродство веровања и убеђења, заједничке успомене, чврстоћа његовог духа били су за мене велики извор утехе. 1920 године он је јако оболео и био у животној опасности услед јаке изнурености. У току свог живота он је учествовао у следећим ратовима: турском

1877/78, јапанском — 1904/5 и Светском 1914—17. Имао је много ратних одликовања и поред тога свега никада није толико трпео од глади и зиме, колико у Москви 1918 и 1920 године. Мраз у његовој соби долазило је до — 4° У то време свима нама било је тешко. Наравно, овакве прилике утицале су на све нас, али лично ја имао сам бољу храну од осталих, пошто су многи од мојих пријатеља делили са мном своје парче хлеба. Јахонтов је служио у Главкожи, у канцеларији главне војно-инжињерске управе, а наш покојни друг Димитрије Николајевић Логофет, пред своју смрт, наместио га је у Туркпретставништво, као стручњака за коњицу. Иако већ онда веома слаб, изнурен и болестан, он се по јакој зими једва вукао свако јутро до канцеларије, тамо марљиво радин и враћао се понекад кући, сасвим измучен, тек око 6 и 7 сати увече. Његово редуцирање га је сасвим потресло. Почео је да иде од немила до недрага, да сатима чека на ред у профсојузу,¹ на берзи рада и т. д. Најзад потпуно исцрпљен услед грудне ангине, туберкулозе плућа и проширења срца, он је умро. За мене и моју породицу његова смрт престављала је тежак губитак, јер после моје браће и сина он ми је био најближи. Последњу услугу учинио ми је тиме што је израдио за мене две карте Галицијског рата. Колико је било његово учешће у свему ономе што се тичало мојих ратних послова и лично мене, види се из његових писама из рата, које је он писао својим сестрама. Док је он био у животу волео сам га, али мало сам га ценио, што сам тек сад увидео.

Да продужим даље. Оваква упућивања коњице на Карсу називали смо „изласцима на булевар“, и признајем да су нам они прилично досадили.

Ускоро затим наш је пук био премештен са источне на западну страну Карске долине. У исто време кренуо је један други одред који се, ако се добро сећам, састојао из Кавкаске гренадирске дивизије, друге комбиноване Кавкаске дивизије са одговарајућом артилеријом, према Саганлучком гребену и у правцу Ерзерума против турског одреда који је ишао у помоћ Карсу. Наш јуриш код Зевина испао је веома несрећно, и наша војска почела је да се повлачи.

Кад год помислим на то време, ја се увек сетим једне смешне а у исто време и жалосне епизоде, која се догодила једном веома

¹ Скраћеница од професионални савез — где се додељивао посао.

талентованом дописнику Петроградских новина (чини ми се „Новоје Време“) Симборском. Он је стигао у Кавкаску војску са одушевљењем и с најбољим намерама. Својим дивним дописима, веселим карактером и оштроумношћу он је стекао симпатије свију нас. Али после нашег неуспеха код Зевина ђаво га је натерао да поводом тога напише стихове, који су прелазили из руку у руке и јако нас забављали. Колико се сећам ево шта је он написао:

ЂАВОЉЕ ТУЦЕ

Под трубе звук и звон кимвала¹
У бој крвави, попут параде
Ступило је тринаест генерала
Толико исто хиљада војника.
То је било 13 јуна
Јак је био отпор турски
Залуд су ратници као зверови ишли напред
Тринаест пута грешио је наш штаб
Под трубе звук, под звон кимвала
Са челом у ватри, натраг
Вратило се тринаест генерала
Али . . . много мање војника

Гром и муња су се срушили на сиротог Симборског од стране више команде. Нарочито се осећао увеређен генерал Гејман,² који се био одликовао код Ардагана али попустио је код Зевина. Симборски опет је за време једне пијанке испевао на његову адресу следеће:

Збогом другови, напуштам ја арену
Свак мора да подлегне сили
Гинем ја и жртва сам издајства
Издајства — ратне среће

¹ Кимвал — народни музички инструмент на Кавказу.

² Генерал Гејман био је син обичног Јеврејина добошара — за свој високи ранг у војсци и славу он је могао да захвали једино својој памети и изузетном таленту. А. Б.

Због једне шале полулијаног никад
 Не би могао да направи глупост и скандал
 Јунак са Ардагана
 Али је могао један Зевински генерал

После овога другог испада судбина нашег веселог и талентованог новинара била је коначно решена. Њега су протерали ван реона Кавкаске војске, чиме је руско друштво било лишено могућности да чита његове истините и талентоване дописе из рата.

Наш одред, који је држао опсаду Карса, морао је да је напусти и да се повуче. Ово је било изведено врло вешто и у реду: Турци су приметили наше отступање тек онда кад смо се већ били сасвим повукли. Ми смо се повукли на отстојање од два дневна марша и застали на истоме месту где је прошлога рата била битка код Кјурјук—Дара. Нама је било одређено где имамо да се задржимо и означене позиције, које је требало да заузме сваки део. Али те позиције нисмо утврђивали, потцењујући Турке и сматрајући да је то и сувише да ми њима у похаст копамо земљу. Турци су наступали по висовима веома опрезно, док смо ми безбрижно ишли долином, водећи о њима слабо рачуна. Чим смо застали они су то исто учинили изнад нас и утврдили се у својим положајима. У таквом стању, један према другоме, остали смо доста дуго.

У исто време Еривански одред генерала Тергукасова такође је претрпео један неуспех и повукао се према селу Игдир, где се и задржао. И тамо су Руси стајали доле, а над њима, на планинским узвишењима, стајали су Турци. Решено је било да наступање изврши Еривански одред, и стога су му послали, као појачање, једну бригаду коњице (у састав одреда ушао је наш пук и, колико се сећам, још и пук Кизларо—Гребенских козака), под командом генерал-мајора кнеза Шчербатова.

Тај кнез био је човек своје врсте. Он је обично говорио: „ја волим да трупе које су мени поверене буду увек сите и задовољне, а то ћу им пружити на рачун становника“. Срећом по становнике, Еривански одред није на њих наилазио на своме путу, пошто смо ишли потпуно голом равницом где апсолутно ничега није било.

У три дневна марша прешли смо до Игдира, где смо се и задржали. Ту смо остали дуго, око месец и по, ништа не предузимајући.

Само једном су Турци прешли у напад, вероватно не баш тако радо, и почели су полагањем да се спуштају са висова. На знак узбуне трупе су заузеле своје позиције. Наша бригада није имала своје артилерије, али је располагала са једном ракетном батеријом,¹ која је заједно са артилеријом наше пешадије отварала ватру на силазеће трупе. Турци су застали и побегли натраг у планине, на чему се ствар и окончала.

Крајем лета наша бригада враћена је натраг главном одреду што нас је веома обрадовало, јер смо се у Игдиру налазили без коморе, а већина од нас имала је на себи само по једну кошуљу. Обзиром на страшну врућину, која овде влада преко лета, ова чињеница нас је веома мучила. Обично смо поступали на овај начин: скидали смо се сасвим голи и седали под шаторе дотле док нам се рубље, које смо кували у казану, не осуши. С храном смо се такође доста мучили. У то време пољске кухиње нису постојале; кад нисмо били на маршу храна нам је кувана у казанима; за време марша храна се издавала свакоме на руке и сваки је кувао себи како је могао и знао. У томе погледу официри су трпели подједнако са војницима.

Истим редом вратили смо се натраг, главноме одреду, и веома смо се зачудили кад смо га нашли на другом положају а не тамо где смо га оставили. Узрок овоме био је тај што су Турци уочи нашег доласка извршили јуриш својим главним снагама на наш одред, и натерали су га на извесно отступање. Сви смо се љутили на непријатеља зато, што се он усудио да нас нападне. Ето са таквим презрењем смо мислили о Турцима! Пошто смо стигли у Башкадикљарски логор, разместили смо се на одређеним за нас местима, и ушли у ред свакодневног логорског живота. Сваки дан један дивизион ишао је на претстражу, а други се одмарао. Понекад вршили смо нападе у правцу непријатеља.

Тако су наши делови и Турци стајали један према другоме до краја септембра. За то време дошло нам је појачање: Прва гренадирска дивизија, два пука Оренбурских козака, као и још неки други делови.

Најзад смо прешли у наступање, при чему је један део ударио на непријатеља са фронта, а други, најјачи, ишао је у његову позадину. Један део непријатеља који је био отсечен, предао се и положио оружје; други део побегао је у Карску тврђаву и ту се склонио.

¹ Ракетне батерије тађале су тзв. бојевин ракетамa за разлику од светлећих. Изабачене су из наоружања крајем осамдесетих година прошлог века.

Трећег октобра, истога дана када се то догодило, са мном се десило следеће: Наш пук је кренуо 2 октобра, заједно са целом колоном пешадије и артилерије. Ишли смо целу ноћ, и у зору стигли пред брдо Авлијар, које се налази у центру непријатељског положаја. Пустили су на јуриш један Кавкаски стрељачки батаљон, који је брзо заузео тај јаки положај. У то време Турци су почели покрет својим фронтом према Авлијару, и наш пук је добио наређење, да у касу пређе до јаруге која одваја Авлијар од остале турске позиције и да ту сјаши. Ја сам примио од команданта пука заповест да одјашем напред и изаберам место за то. Појурио сам, али нисам успео да стигнем до означеног места, јер је одједном мој коњ направио један неприродан скок и пао мртав, док сам ја остао неповређен. Испунио сам успешно свој задатак на тај начин, што сам наредио трубачу да сиђе с коња, и на његовом коњу појурио даље...

Ускоро затим стигао је и пук и сјахао, а војници су потрчали напред и развили се у ланац ивицом јаруге. Турци, који су били почели да силазе доле, побегли су натраг и у густом ланцу заузели другу страну јаруге. На тај начин редови су лежали на једно 200 корачаја један од другог. Отворена је била јака ватра; зрна су прелетала преко наших стрелаца и ударала у несрећне коње, при чему је страдао и један део људства.

Случајно сам спасао том приликом једног штабног официра, мајора Гријељског, који је лежао поред мене. Било је на том терену много камења, и један од њих ставио сам испред своје главе, па по саветовао и њега да уради то исто. Тек што је он поступио по моме савету, када једно зрно удари у тај камен и обори га. Да није послушао савет Гриљски би сигурно погинуо.

Коњи нису ништа пили 24 сата, и од жеђи били су доста изнемогли. Због тога је, наш пук добио наређење да се врати у логор, одакле појило није било далеко. Напојили смо коње и кренули натраг. Док смо ми отсутствовали, наше трупе отступиле су од места, где смо стајали раније, до узвишења по имену Кабахтан где су водиле упорну борбу. Нас су одредили у резерву позади тог узвишења и потом је цео борбени поредак кренуо напред. Увече смо се распоредили на преноћиште на истим местима која смо заузимали истога јутра.

У зору смо продужили јуриш на непријатеља, одбацили га и отерали ка Карсу. Артилериска ватра са Карских утврђења зауставила је

наше наступање. Приступили смо онда другој опсади Карса и опколили га са свију страна. Наш пук био је распоређен са западне стране Карса. Опет је добављена далекометна артилерија са којом смо почели поново да бомбардујемо Карска утврђења. Двадесет четвртог октобра Турци су извршили један велики препад, у чијем је одбијању учествовао и наш пук али није могао ништа нарочито да учини. Том приликом одликовали су се, колико се сећам, Тифлиски гренадири који су на јуриш узели један од најјачих утврђења Карса „Хафис-паша“. Али још исте ноћи они су морали да га очисте, јер се то утврђење налазило под ватром цитаделе и свију форова Карса. Ипак, тај догађај показао нам је да Турци нису више исти ратници као што су били раније и зато је, изгледа, и решено било да се тврђава узме на јуриш.

Јуриш је био наређен за ноћ 5 и 6 новембра. Распоређене су биле јединице, које су имале да врше јуриш на форове, а целокупна коњица била је распоређена на Ерзерумском путу, једином којим је било могућно отступање Карског гарнизона. Јуриш је почео увече, у први мрак, и према извештајима који су пристизали, утврђења су падала у наше руке једно за другим. Најзад, пред зору, показало се да су сва утврђења узета, и огромна колона Турака, истерана из тврђаве, кренула је по Ерзерумском путу. Наша коњица одмах је ступила у акцију вршећи јуриш на Турке који су се налазили у покрету.

Наш пук је притом запао у следећу ситуацију: Када је видео пред собом турску колону, он се спремио да јуриша на њу и тек се био пофронтно кад су из турске колоне почели да машу рукама и шубарама, тражећи да им пријемо. Али, у исто време, друга колона појавила нам се у позадини и ми смо се већ поплашили да ћемо се наћи између две ватре, кад одједном и са те стране почеше да вичу и да нас дозивају да дођемо и узмемо и њих. Командант пука послао је по један ескадрон према свакој колони, те су нам се обе предале. Приликом испитивања заробљеника сазнали смо да су ови Турци, који су напустили тврђаву, изишли из ње зато што су знали да наша војска, кад иде на јуриш, нерадо узима заробљенике и радије их истребљује. Због тога су се истерани Турци радије предавали нашој коњници. Стварно, посматрајући ондашњи положај Турака, другој излаза сем предаје за њих није било. До Ерзерума било је најмање три до четири дана марша, а они су на себи имали само по једну блузу, били без икакве

коморе, и овако обучени, без хране, у снегу до колена, ни у ком случају нису могли прећи до Ерзерума.

Ујутру је било коначно утврђено да је Карс са свима његовим утврђењима и цитаделом, многобројном тврђавском артилеријом и свима резервама, узет од наше стране. Ускоро затим добивен је извештај да је један део војске Александропољског одреда и цео Еривански одред, под заједничком командом генерала-лајтнанта Гејмана, разбио Турску армију код Деве-Бојне. На тај начин непријатеља у Малој Азији није више било, и само незнатне снаге остале су у Ерзерумској тврђави, на коју су јуришали одреди генерала Гејмана, мада без успеха.

После неуспелог јуриша, Ерзерумски одред почео је опсаду тврђаве блокирајући је. Наш Александропољски одред, који је заузимао Карс, повучен је и распоређен у кантонман за становање преко зиме, при чему је наш пук добио своја стара места: Џалол-Огли, Воронцовку и Покровку. Ја сам предао дужност пуковског ађутанта и био сам одређен за начелника уцбене команде пука, која је поново почела да ради преко зиме. Официри су ишли по реду на отсуство у Тифлис, и уопште пук је живео као у време мира. Код нас је било затишје; међутим у Дунавској армији рат је још трајао. У новинама смо читали о заузећу Плевне, о добивеној битци код Шипке, о томе да се наша војска брзо приближава Једрену, које је било узето без боја, као и о томе, да се наша авангарда приближује Сан-Стефану. Уопште било је јасно да се рат завршава. Деветнаестог фебруара мир је био потписан а у марту наш пук, као и цела прва коњичка дивизија, добио је наређење за полазак у Ерзерум, који нам је био предан, према условима за мир. У Ерзерум смо стигли у априлу и распоредили смо се пред њим, на путу за Трапезунд, који је био у рукама турске војске.

После закљученог мира, као окупатори, живели смо доста слободно. Почетком септембра 1878 године, добили смо извешће да ће један Турски одред, састављен из три рода војске доћи у Ерзерум, да га прими од нас. Означеног дана изишла му је у сусрет једна почасна стража, која се састојала из једног ескадрона драгона нашег пука, једног батаљона пешадије и једне батерије. Ми смо се постројили у развијеном фронту дуж пута и чекали њихов долазак. Колико се сећам, турски одред састојао се из 5—6 батаљона пешадије, 3—4 ескадрона коњице и 2—3 батерије. Кад су нас видели, Турци су за-

ГЕНЕРАЛ БРУСИЛОВ
командант југозападнoг фронта

стали колебајући се и не разумевајући зашто смо им изишли у сусрет. Тада је генерал Шереметијев послао свог тумача, да јави команданту турског одреда, неком паши, да им је један део руске војске изашао у сусрет ради поздрава и да их он моли да слободно крену напред. Наши музиканти почели су да свирају неки марш, а официри су поздравили сабљама. Турски војници прошли су поред нас, и изгледали су доста добро. По свој прилици, били су то најбољи делови. Зачудили смо се кад смо видели на крају турске колоне испред коморе, неколико затворених фијакера у којима су седеле турске даме, по свој прилици жене команданта. Оне су се интересовале такође за нас, извличиле су главе кроз прозор кола и жељно су нас гледале. Смешно нам је било видећи да су у њихова кола били упрегнути волови. Кад је та поворка прошла, вратили смо се у логор. Сутрадан кренули натраг, преко Карса, у своје место опредељења. Ову зиму провели смо поново у Џалол-Огли и њеној околини, у потпуноме миру.

СЛУЖБА У ПЕТРОГРАДУ

У септембру 1879 године, вратили смо се преко Тифлиса у Царске Колодце и заузели своје пређашње касарне. Мени је дозлогрдило увек једно те исто. Било ми је преко мере досадно да после завршеног рата поново почнем стари пуковски живот. Стога сам се постарао да следећег лета отпутујем у бање Есентуки и Кисловодск, јер се нисам осећао најбоље. У то време спремао се експедиција у Теку. Мене су одредили у састав те експедиције и хтео сам да се опоравим само толико да ми моје здравље не би сметало да у њој учествујем. На несрећу, то ми није пошло за руком. Наш командант дивизије, који се такође налазио у бањи Есентуки, позвао ме је код себе и саопштио да му је немогућно пристати на моје учешће у тој експедицији. Реферисао сам команданту пука о овој одлуци команданта дивизије и повукао натраг своју изјаву. Експедиција је требало да крене у јулу. Ја сам остао у бањи до јесени, а после сам се вратио натраг у пук, који је онда имао свега 2 ескадрона, јер је први дивизион отишао у Ахал-Теку. Здравље моје побољшавало се доста споро и још овако болестан, вршио сам службу, руководећи пуковском наставом,

због чега сам био предложен за чин капетана. Провео сам врло досадну зиму, и тада први пут заинтересовао сам се за спиритизам.

У моме присуству дешавали су се веома интересантни догађаји, који су ме убедили да спиритизам, који наука још није испитала, стварно постоји. Између осталог, сећам се једне седнице, на којој је било јављено, да је у очи тога дана убијен мајор Булигин, о чему се ни у ком случају још није могло сазнати у пуку. Овај официр командовао је првим ескадроном и сви су га волели и ценили. Наше друштво није поверовало томе, али следећег дана ујутру, дошла је депеша од команданта из Ахал-Теке, којом је овај јављао команданту пука да је Булигин одиста убијен, истог дана када је одржана седница. Нас је то веома растужило, али после овога спиритистички опити заинтересовали су нас још више.

На једној од тих седница појавиле су се неколике речи, на неком нама непознатом језику. Како нисмо ништа могли да разумемо, ставили смо лист на страну. Наједном је, у собу ушао један од наших другова, персијски принц, погледао је на табак и врло пребледео. Објаснило се, да је то било написато персиски и односило се на њега. Његова баба, која је давно умрла, прекоравала га је тобож што је напустио завет предака, што пије вино итд.

Овакве интересантне чињенице задржале су се у мојој глави и онда гледао сам да прочитам што више књига о тим апстрактним питањима. Али није било никакве могућности да се такве књиге добију и забаченим кавкаским племенима, у војничкој средини. Много доцније, у Петрограду и иностранству прочитао сам доста часописа о томе.

До 1881 године продужио сам да служим у пуку у коме је живот у мирно доба пун свакојаким сплетака и размирица и који пружа мало интересантности. Донекле још лов на дивље зверове и птице по дивним шумовитим планинама пружао је мало разонођења.

Решио сам се да ступим у Кутајски нерегуларни пук, у коме су служили домороци исте губерније. Али баш у исто време, командант Тверскога пука предложио ми је да ступим на привремени курс официрске коњичке школе у Петрограду. Примео сам тај предлог у нади да ћу се доцније вратити у свој пук. Али испало је тако да сам сасвим остао у Петрограду, јер 1883 године било ми је предложено да ступим у коњички Гренадирски пук и останем у сталном саставу коњичке школе за офицере. Према томе, судбина ми је била да останем у Пе-

трограду, где сам се за низ година настанио у Шпалерној улици, близу Смолног манастира. Становао сам у Аракчејевским касарнама, ниским зградама и са ниским темељом; то је чинило огроман контраст дивној природи Кавказа, који сам онда коначно напустио. Али Петроград био ми је ипак близак, јер сам се ту васпитавао.

Био сам одређен за ађутанта школе којом је у то време управљао генерал Тутолмин. Ускоро пак он је био постављен за команданта Кавкаске коњичке дивизије, а за управника школе постављен је био В. А. Сухомлинов, онда још пуковник. У исто време био сам одређен за начелника официрског отсека официрске коњичке школе. Вршио сам често разне коњичке пробне вежбе, и свакодневни мој живот је био испуњен различитим опитима коњичке обуке, која ме је јако интересовала. У том времену, у току неколико година, руководио сам јахањем пажева због чега сам долазио у Пажевски корпус, где сам предавао јахање. Односи између мене и омладине били су чисто другарски.

1884 године оженио сам се синовцом мога тече Карла Максимовића Гагенмејстера, Аном Николајевном Гагенмејстер. Овај брак био је склопљен по жељи мога тече због заједничких породичних интереса. Ипак, био сам срећан, волео сам јако своју жену. Једина негативна страна мога породичног живота била је та што ми је сирота жена била веома слаба са здрављем и често је боловала. Имала је неколико мртворођене деце, и тек 1887 године родио ми се син Алексеј, који је једини остао у животу.

У времену кад сам припадао сталном саставу школе, имао сам пуно случајних и пролазних пријатеља које сам упознао за време наших заједничких пијанчења и сличних потхвата, нарочито док се нисам био оженио. Али ниједна од тих веза није носила неки озбиљни карактер. Више него све остале волео сам Еугена Александровића Панчулидзеа, са којим смо доцније заједно преживели Галицијску епопеју за време Великог рата. Он је умро у Кијеву 1915 године од срчане мане. Сећам се још Константина Федоровића Бримера, са којим смо били везани пријатељством јачим него са осталим.

Све те године мога живота у Петрограду, пролазиле су у занимању коњичком обуком у официрској школи, тркама, свакојаким утакмицама, лову „парфорс“, који сам ја увео прво у Валдајци, а после у Поставцима Виленске губерније. Мислим да сам ствар организовао добро и на широкој основи, и она је донела велику корист руској ко-

њици. Та врста лова вршила се са великим бројем ловачких паса, са одлично дресираним стројевима коња, који су прелазили огромна отстојања без задржавања. Ово време остало је у успомени многих и многих коњаника као једно од најлепших у животу. И ја сам се са великом љубављу и поносом сећао те врсте лова, који је био моја творевина. Морао сам да савладам много препрека; много пута су ми подметали „палице у точкове“; ипак сам и даље упорно радио; поставио сам себи један одређени циљ и постигао одличне резултате. У школи сам држао у то време предавање официрима из теорије јахања и спремања коња. Ипак, овај посао није ме сасвим апсорбовао. У исто време читао сам и пуно књига војних стручњака како руских тако и страних и стално сам се спремао за војнички позив, јер сам осећао да могу и морам користити руској војсци не само у теорији, већ и на пракси. Одавно сам говорио о томе са мени блиским људима и многи се тога свакако и сећају. У исто време интересовао сам се и за окултне науке, на којима сам усрдно радио заједно са писцем Всеволодом Соловјовим, С. А. Безсоновим, М. Н. Гедеоновим и другима.

Много година доцније, док сам проучавао окултизам и читао књиге различитих писаца посвећених теософији и сличним апстрактним питањима, могао сам да се уверим колико је мало било обавештено ондашње руско друштво о високој интелигенцији, изванредној памети и обдарености наше земљакиње Е. П. Блавацке, коју су у Европи и Америци већ одавно били оценили према њеном таленту. Њени психолошки „трикови“ уствари изгледају као нека бесмислица. Али они нису немогући у природи што нам је доказала Индија. Па и кад би те појаве стварно представљале једну немогућност и биле само резултат једног вештог подешавања од стране Блавацке, ипак вреди прочитати њене радове, помислити на путеве које је она показала људима, на те окултне истине са којим је она нас упознала и благодарећи којим живот човечји постаје много лакши и светлији.

Последње време (тј. 1924 г.) почео сам често да одлазим на гробље Ново-Девичјег манастира где је сахрањен мој друг и рођак Блавацке Р. М. Јахонтов. Сасвим близу његова гроба нашао сам и гроб Всеволода Сергијевића, што ме је у мислима вратило натраг у оно старо време, које сам био одавно заборавио.

Тај В. Соловјев био је чудноват човек. Поред светлих страна његова карактера, памети, талента и изузетне привлачности у њему су се

испољавале неке сасвим мрачне црте. Могло би се рећи да се у њега био уселио неки зао дух. Понекад је он говорио за самога себе: „У мене се усели понекад неки зао дух и тада ми треба добро прочитати“. Такође и за Блавацку он је говорио да се у њу уселила нека мрачна сила и овладаола њоме.

Међу осталим видео сам чувеног медиума Енглинтон, једнога Енглеза, који је долазио на неко време у Петроград. На нашим седницама узимали су учешћа баронеса Мејендорф са ћерком, лајб-хусар кнез Гагарин, крилни ађутант пуковник кнез Мингрелски, кнез Барклај де Толи, поред још многих, чијих се имена сада не сећам. Те седнице одржавале су се час код мене час код Мејендорфа. Врло често нам се јављао неки Абдула, који се издавао за индиског принца, затим нека жена са њеном ћерком, као и још нека друга лица. Енглинтон је био веома јак медиум, и са њим су се дешавали необични феномени: летеле су чак до таванице тешке ствари; из друге собе, и поред добро затворених врата, улетале су тешке књиге, итд.

Није овде могло бити никаквог удешавања. Кад сам то први пут видео био сам запањен. Нешто доцније, на Петроградском хоризонту, појавио се неки медиум Самбор који је дошао са југа и код кога сам видео поражавајуће ствари. Ја сам све то посматрао и проучавао. Видео сам још неку госпођу Фај (Енглескињу), која је поражавала јачином свога медиума. Једино неки Јан Гузик био је под јаком сумњом, због његових материјализираних животиња. Нисам успео да га коначно изобличим, ипак тешко је било и поверовати му.

Моје породично стање у то време било је следеће: жена моја била је пореклом из лутеранске породице, и посед њеног брата налазио се у Естљандској губернији, недалеко од Ревала. Моји односи са породицом моје жене били су врло добри; али, разилазили смо се у погледу мојих чисто руских православних убеђења и веровања. Моја кротка жена, која ме је дубоко волела, још првих година брака пошла је за мном и по сопственој жељи прешла у православну веру, упркос противљењу њених тетака, веома незадовољних тиме што она мења веру. Ипак ово ми није ни мало сметало, да одржавам најбоље пријатељске односе са целом њеном породицом. Готово сваке јесени, после логоровања, проводили смо извесно време код њих у селу, осим оних година кад смо путовали у иностранство. Обично смо тада

посећивали Немачку и Француску, а једно лето провели смо у Аркашону, одакле сам ја отишао и до Мадрида.

Уопште, могу рећи, да је мој први брак био безусловно срећан. Доцније, смрт деце, прерани губитак жене, јако су ме потресли. Последњих година свога живота, моја жена била је стално болесна, много је патила и готово није напуштала кревет. Она је преминула 1908 године. У последњем моменту, пред смрт, њено лице, дотле избезумљено од мука, наједаред се преобразило, на лицу показао јој се радостан и срећан осмејак, сва је засијала и направивши покрет унапред, испружила је руке, као да је приметила некога коме би одавно тежила, а затим је одмах умрла. Ова слика била је толико узбудљива, да је укоренила у мени уверење да смрт уопште не постоји, него да се само мења облик нашег постојања.

Остао сам сам са својим сином Алексејом, који је онда завршавао Пажевски корпус, да би ускоро затим био распоређен у чину корнета у лајб-гардиски коно-гренадирски пук. Ја сам га жарко волео, али сам био веома просечан отац. Запњуривши главу у службене послове, ја нисам умео да га приближим себи, нисам умео да руководим њиме и држим да је ово велики грех на мојој души.

Осећам жељу да пројурим за много година унапред, како бих рекао неколико речи о моме сиротом сину. Иако је он за време немачког рата био далеко од мене, знао сам од његових најближих претпостављених да се одлично понашао, да је добио много одликовања и био произведен у наредни чин. Године 1916, за време затишја, на фронту, он је чешће долазио на отсуство у Москву, био је гост моје жене и мога брата Бориса на његовом поседу код Москве. Баш ово често отсуствовање из пука, чиме сам био јако незадовољан, одиграло је кобну улогу у његовом животу. Али у то време није ми било до њега, јер се већ спремала бура револуције.

Изненадила ме је депеша мога сина, коју сам добио годину дана доцније, и у којој ме је он молио да му дозволим ступање у брак са седамнаестогодишњом Варваром Ивановном Котљаревском. Одговорио сам да пристајем, иако сам био крајње збуњен таквим извештајем.

...Видео сам ту девојчицу две године пре тога, кад сам са женом био у Кисингену где је и она боравила са својом бабом Варваром Сергијевном Остроумовом и обе су седеле до нашег асталчића за време обеда у ресторану. У току рата ја и мој син добијали смо пуно љу-

базних депеша и поклона, које су нам оне слале на фронт, потписујући увек своја имена. Ми смо одговарали депешама, благодарећи им, али пошто је у то време мене и моју армију мазила пажњом и поклонима читава Русија, ја нисам придавао никакав нарочити значај поклонима Остроумове и Котљаревске. Моја жена још раније ми је писала, па и лично говорила за време свога доласка на фронт, како јој се Остроумова много удвара, дајући јој на знање да је њена унука увртела себи у главу идеју да се уда за мог сина. Обе су оне са заносом причале мојој жени о спиритистичким седницама за време којих се тобож јављала моја покојна жена и давала одобрење за тај брак.

Био сам сувише заузет пословима на фронту те сам стога мало обраћао пажњу на све те разговоре. Наравно, свему сам ја крив, јер сам био дужан да се мало озбиљније позабавим тим питањем. Слика је била сасвим јасна: како баба тако и унука, обе богате и честољубиве, биле су жељне да се тим сјајним браком покажу пред московским друштвом. Како да не, син команданта прослављеног југозападнoг фронта! Ја много окривљујем своју жену за све што се догодило; она је требало да буде много опрезнија, мада се правдала наводећи уобичајене женске аргументе: Сама девојка изгледа то жели; она је из добре породице; православне вере; добра патриоткиња и одлично образована; изгледа да је искрена и добра, да је поред тога веома имућна. Нажалост у оваквим случајевима нема „изгледа“ већ треба знати, а још је боље не мешати се у туђ живот и не узимати на себе тешку одговорност. Моја жена је много крива за све ово, мада је и на њу тешко утицало све што се догодило.

Венчали су мога сина врло брзо. Али он, заморен ратом, заморен својим пређашњим неуспелим романом, тражио је топлину у породици, угодност, одмор и негу. Затим је дошао большевички преврат. Ја сам био рањен и изгубио свој положај, и сви смо били избачени из колосека. Баба моје снаје почела је третирати мога сина као неког „официрчића-уљеза“ и обе, тј. она и његова жена, створиле су му такав домаћи пакао да је он њих побегао. Отад га више нисам видео. Постоји неколико верзија о његовој смрти, али ја не знам ниједну која би била веродостојна. Он је пропао без вести. Ето зато ја сматрам, да сам крив пред њим, и тврдим, да на мојој души лежи један тежак грех. Кад нисам познавао те људе, није требало ни да дајем своје одобрење за тај брак.

Што се тиче његове жене, те вести које сам ја о њој добивао биле су поражавајуће. Кад је мој син пропао без вести, а њена је баба умрла, ми смо је позвали да пређе код нас желећи да се тиме побринемо за њу, мислећи да ће она моћи да живи мирније под нашим кровом. Она је пак одбила да прими пружену јој помоћ и почела је да приређује код себе политичке састанке час десничара, час левичара. Међу њеним гостима налазили су се епископи, калуђери и калуђерице, а с друге стране обични матрози и претставници крајњег болшевизма. Оваква мешавина доводила је мене и моју жену у недоумицу и мало помало ми смо се од ње потпуно удаљили. Затим, чули смо да је она живела се неким комунистом који је доцније умро; после смо сазнали наједанпут из новина да је она ухапшена поводом неке црквене афере и после судског процеса осуђена на смрт. Моја жена све је чинила да је спасе и у својој молби нарочито је упозорила на ненормалност Котљаревске („болесници се не убијају већ лече“) и приложила је лекарско уверење двојице лекара који су је познавали као неурачунљиву особу још из детињства, затим још и као хистеричну и психички поремећену. Професори Росолимо и Шчуровски, оба велики ауторитети, као и заузимање моје жене спасли су живот ове несрећнице. Она је била амнестирана и пуштена у слободу. Мало доцније она је поново решила да се уда. Нека јој Бог пошаље срећу, мада је никад не могу заборавити сав тај хаос који је она начинила у моме животу.

Сматрао сам за своју дужност да све ово подробно осветлим, јер се у страниој штампи писало много о њој, као некој Јованки Орлеанки. Уствари, она је била обична фантазерка и неурачунљива личност, која је својим причањима и испадима, потпуно ненормалним, нашкодила не само себи, него и многим другим. Нажалост она је носила наше име, чиме је још више обраћала пажњу свију жељних сензација. Морам ипак признати да је поред њених неурачунљивих испада, чинила много добра, и лично мене је много задужила својом бригом и пажњом према мени за све време моје болести и хапшења. Још раније она је указала врло велике услуге породици мога брата Бориса, кад је он 1918 г. умро у Бутирском затвору.

Мој син, као и већина официра, нимало није био припремљен за револуцију, и није се разумевао у политици. Догађаји су га збунили, али он је часно примио свој нови положај у њима. Почео је да учи књиговодство, тражио је ма какав било посао, па и најтежи рад. Ни-

шта га није бунило и он је примио револуцију као благо за руски народ, спокојно стављајући своја ранија преимућства у корист свију. Јадан човека. Али таквих је било много. А у Русији нисам ја једини отац који тугује за погинулим сином.

Сад се поново враћам на прекинуту причу из ранијих година. Пред сина имао сам онда око себе своја два млађа брата, са њиховим породицама. Старији од те двојице служио је спочетка у истом Тверском коњичком пуку на Кавказу, у коме сам служио и ја. Али, ускоро, поднео је оставку и оженио се. Млађи мој брат Лав, служио је цело време у морнарици и сав се предао своме послу. Доцније је добио за начелника генералштаба морнарице и умро 1909 године у чину контра-адмирала. Морам да признам да су га наш неуспех на мору на Далеком Истоку, као и свакојаки нереди у министарству морнарице, јако потресли и свакако да су допринели погоршању његовог здравља.

Сви смо живели у слози и догађаји у нашој породици били су подједнако блиски свима нама иако смо често живели у разним местима и ретко виђали један другог. По своме карактеру, начину живота и службеним интересима, сви смо се разликовали један од другог.

Деведесетих година прошлог века био сам назначен за помоћника управника официрске коњичке школе. Управник школе био је у то време генерал-мајор Авшаров. По изгледу то је био добродушан човек, али са азијатским лукавством и — не знам зашто, да ли услед старости или услед својих карактерних особина — није био нарочито ревностан у служби: гдегод је могао гледао је да ми прави непријатности и тешкоће. Уствари, у свему што се тичало унутрашњег поретка школе, управљао сам ја, а он је играо улогу шефа који ништа није радио и од кога буквално није било никакве користи. Он је гледао да живи са мном тобож у пријатељству, али је у исто време испољевао велико лукавство и наглашавао свима претпостављенима, а нарочито Великом Кнезу Николају Николајевићу, да школом управља стално он и да му је необично тешко управљати са мном и мојим помоћницима. Велики кнез знао је одлично у чему је ствар; али, благодарећи генералу Палицину, његовом начелнику штаба, трпео је Авшарова и даље.

Лично мене овако стање није нимало задовољавало, и стога сам једнога дана написао писмо генералу Палицину, у коме сам изложио да ни мало не инсистирам да будем назначен за управника школе, али

молим да добијем командовање ма којом коњичком бригадом. Сматрао сам да ми је немогуће остати и даље на положају помоћника управника школе, са свима дужностима, али без икаквог права и привилегија у служби. Молио сам га да о томе свему реферише Великом Кнезу.

Како сам доцније сазнао, Велики Кнез стално је инсистирао да за управника школе будем одређен ја, али, каприц генерала Палицина захтевао је да се и даље одржи ово немогуће стање. Ускоро затим генерал Авшаров био је смењен и стављен на расположење Великом Кнезу, а ја сам био назначен за управника школе. Том приликом Велики Кнез рекао ми је да још никад у свом животу није срео оваквог нерадника и човека без икакве користи и није до њега кривица што су Авшарова тако дуго задржали на томе месту.

Ускоро затим, према избору Николаја Николајевића, био сам постављен за команданта 2 гардиске коњичке дивизије. Ова се дивизија сматрала као најбоља и била је много вољена од Николаја Николајевића. У њен састав улазили су следећи пукови: лејб-гарда коњичких гренадира, л. г. улански пук Њеног Величанства, л. г. хусарски пук Његовог Величанства, л. г. драгонски, резервни гардиски коњички пук, са десет ескадрона и други дивизион гардиске бригаде коњичке артиљерије. Команданти тих пукова, била су следећа лица: В. Роп, Александар Орлов, Б. М. Петрово-Соловово и војвода Г. Г. Мекленбуршки. Сваки од њих имао је своје рђаве и добре стране, али са свима њима био сам у одличним односима. Код свију уживао сам поверење; сви су се старали да ме задовоље у већој или мањој мери.

Сваки од ових генерала имао је, наравно, своје нарочите особине. Роп је био врло леп, елегантан, коректан, али у своје пуку готово није играо никакву улогу и официрски кор, не знам због чега, није га волео; сасвим супротно томе, Орлов је имао огроман утицај на официре свога пука, и сви су га поштовали и волели. Много је пио, али и та страст није сметала, да га официри воле; напротив, она као да је још појачавала ту љубав према њему, и дешавало се, да су официри крили његове испаде од претпостављених. Био је изузетне лепоте. Он је такорећи изгорео на мојим очима, као да га је нека унутрашња ватра спаљивала. То је тај исти Орлов, о коме се препричавале читаве легенде љубавног карактера. Убеђен сам да у његовим авантурама није било нечига прљавог, али донекле благодарећи њима, он је и настра-

дао. Добио је галопирајућу туберкулозу, због чега су га послали у Египат. Умро је на путу, и његово тело пренето је у Петроград. Ја сам јако жалио његову прерану смрт.

Командант хусарског пука, Петрово-Соловово, био је скроз поштен човек, отворена карактера. Ја сам га много волео. Није ми познато шта се са њим касније догодило. Што се тиче Војводе Мекленбуршког, он је у то време завршавао командовање пуком, и убрзо затим и умро. Био је то настран човек, који се старао да буде добар командант, што му никако није ишло од руке. Био је веома карактеран и племенит човек и велики прегалац. Он је предао свој пук за време мога командовања дивизијом грофу Келеру, који је био познат по својој високом расту и по својој глупости.

Гроф Келер био је веома лукав човек и вешто је правио своју каријеру. Још за време док је командовао Александријским хусарским пуком, на њега су бацили бомбу коју је он ухватио у пету и спасао се сигурне смрти. Он је био храбар, али жесток, и пук га није трпео.

Једанпут се пронела вест о томе да официри пука намеравају да истуку свога команданта. Вучењем коцке требало је да се одреди неко ко би то извршио. О томе ми је реферисао командант бригаде, такође лејб-драгун барон Нетелгорст. Од њега сам сазнао да је главни коловођа те завере био пуковник кнез Урусов, виши штабни официр пука. Позвао сам га код себе службено и рекао му да ми је познат скандал који се припрема у пуку, упозоривши га у званичној форми да то нећу дозволити. Ако се то деси, он ће први да настрада, јер ћу ја у том случају реферисати о њему Великом Кнезу као о коловођи и тражити да се отпусти из службе. Урусов није тако што очекивао и толико се збунио да ми га је заиста било жао. Ипак, благодарећи овим мерама у пуку се све умирило, макар и привремено.

Ускоро затим, Велики Кнез Владимир Александровић шеф тога пука, позвао ме је код себе на породични ручак и по свршетку истог саопштио ми је исте вести молећи за моју енергичну подршку како би се једном престало са тим препричавањима. Уверио сам га да ми је све познато и да сам већ предузео мере да се то ликвидира. Још пре овога разговора сазвао сам збор официра тога пука, а притом препоручио команданту пука да не долази на тај збор. Дао сам реч официрима пука да ће њихов командант променити своје понашање према њима. После тога, отишао сам код грофа Келера и имао сам са њим

озбиљан разговор. Како официри тако и командант жалили су се једни на друге. Том приликом узео сам од њега реч да ће променити своје грубо понашање према официрима, како би се у будуће предупредили овакви иступи.

Све је ово у стању да да праву слику овога човека и ја сам се задржао на томе инциденту само зато што је име грофа Келера било везано са пуно прича и сплетака. Сад тек (1924 г.) прочитао сам у преписци Николе II са царицом да се исти гроф Келер старао да ми нашкоди и да баца сенку на мене. Уверио сам се да није требало онда да га браним од официрских батина. Они су били у праву, да га мрзе.

Моји односи са главнокомандујућим Гарде и Петроградским војним округом, Великим Кнезом Николајем Николајевићем, били су одлични. Он је био према мени веома љубазан и апсолутно ми је веровао. Тако исто био је он за мене ауторитет — у војним питањима. Био сам чврсто убеђен да он врши своју дужност часно и правилно. Ипак, и поред оваквих односа, дешавале су се понекад и несугласице међу нама. Тако једанпут сам био позват код њега на ручак и дошао сам благовремено, у 12 сати. Дежурни официр поручио ми је да ме велики Кнез чека са јаким нестрпљењем и наредио је да ме пусте код њега у кабинет чим будем дошао. Одмах сам ушао. Он је сместа почео да ми објашњава своје погледе на неки случај у једном из пукова. Нисам се сложио са њим и отворено сам му то изјавио. Он је скочио са свога места, пришао прозору и почео да удара прстима по стаклу. Прошло је неколико минута. Ја сам се дигао и стајао ћутећи. Одмах после тога Велики Кнез напустио је кабинет. Бацио сам цигарету ништа не разумевајући. Мало после, пошто сам видео да га нема, вратио сам се натраг у чекаоницу и рекао сам ађутанту да морам по хитном послу натраг, кући. Протекло је неколико дана, пуних немира за мене. Једнога јутра био сам понова позван на ручак. Велики Кнез дочеквао ме је следећим речима: „Заборавимо на наш неспоразум; ја нисам вама ништа рекао, а ви нисте ништа одговорили. Хајдемо да ручамо“. На тај начин завршила се цела ствар.

СЛУЖБА У ВАРШАВСКОМ И КИЈЕВСКОМ ВОЈНОМ ОКРУГУ

У децембру 1908 године сазнао сам да ћу примити армиски корпус, и да постоји предлог да ми се да XIV корпус, чији се штаб налазио са седиштем у Љубљину. Почетком јануара 1909 године, напустио сам Петроград.

По доласку у Варшаву, јавио сам се команданту војног округа генерал-ађутанту Георгију Антоновићу Скалону. Он ме је примио врло љубазно, затим сам отпутовао за Љубљин који нисам никада видео пре тога. Варош је на мене учинила одличан утисак.

У почетку начелник штаба XIV корпуса био је генерал Федоров, један веома смишљен, вредан и симпатичан човек, и мени је било веома пријатно да са њим радим. Нажалост, морали смо да се растанемо, кад је он примио дивизију. На његово место био је одређен генерал-мајор Леонтовић који је био јако пргав, неповерљив, и веома незгодан. Уопште је био неподношљив, те сам најзад морао учинити предлог да се он разреши те дужности, што ми није било баш пријатно обзиром на то, што је он био оптерећен породицом. Ускоро затим њега су поставили за команданта дивизије у 2 корпусу и сазнао сам, да се и на томе месту показао као врло рђав.

После његова одласка, привремено је вршио дужност начелника штаба командант Туљског пука С. А. Сухомлин, а затим начелник штаба 18 пешадиске дивизије пуковник В. В. Вороњецки. После овога за мог начелника штаба дошао је генерал В. Г. Леонтијев, веома паметан и агилан, али нажалост врло болестан човек.

Три године проживео сам у Љубљину, одржавајући врло добре односе са целим тамошњим друштвом. Губернатор у то време био је неки, дебељко „Н“, у вишој мери светски и љубазан човек који је имао и сувише поуздања у себе и често пута је и правио грубе омашке. Због тога сам имао са њим једанпут озбиљан сукоб.

Сви су ме познавали као веома строгог команданта према својем корпусу, али нико ми није могао замерити, да сам био неправичан према својим сарадницима, генералима, официрима, а нарочито према војницима, или да нисам водио бригу о њима. Становао сам у касарнским просторијама, преко пута од велелепног градског парка. Сваког дана шетао сам по његовим осенченим алејама, са својим фокс-

теријером Буром. Једног дана, кад сам баш улазио у парк, пала ми је у очи једна хартијца на капији, на којој је стајало следеће званично наређење власти: „Улаз војницима-редовима и псима забрањен је“. То ме је јако наљутило. Треба знати да смо се налазили на једном крају Русије, усред пољског становништва, према нама непријатељски расположеног. Војници су пак били Руси и ја сам их сматрао за своју породицу.

Звижнуо сам своје псу и окренуо натраг. Истог дана издао сам наредбу, којом сам забранио улазак у парк свима генералима, официрима и војницима јер нисам могао дозволити да се вређа војска. Могло се забранити бацати ђубре, пикавце, кидати цвеће, али било је и сувише нетактично и непристојно упоређивати војнике и псе. Ово сам саопштио и команданту Варшавског округа и молио сам га да укроти губернатора. Како је Г. А. Скалон био не само командант трупа, него и генерални гувернер¹ он је својим наређењем укинуо наредбу губернатора, који ми се после тога јако извињавао и правдао, што се није раније посаветовао са мном.

У исто време, можда и раније, појавио се у Москви један нов војни часопис „Братска помоћ“, врло интересантан по садржини. На челу тог часописа налазио се генералштабни пуковник Михаило Сергијевић Галкин; али, инспиратор ове идеје био је Надежда Владимировна Желиховска, што је признао и уредник — издавач. Њу одавно нисам био видео; били смо се разишли с њеном породицом због интрига Всеволода Сергијевића Соловјева.

Познавао сам Надежду Владимировну као младу девојку; она ми се много допадала. Често пута мислио сам на њу. Сетио сам се и њене брата, мога друга из млађих година. Зажелио сам да сазнам где је она, шта се све одиграло у њену животу у току читавог низа година откада се нисмо видели. Написао сам Уредништву „Братске помоћи“ и добио њену адресу. Али примивши карту са траженом адресом, ја сам је махинално поцепао не знам ни сам зашто и запамтио сам само толико, да обе сестре Желиховске станују у Одеси. Читао сам њене чланке о утисцима које је понела после посете московских болница, слажући се потпуно са њеним закључцима у погледу

¹ Генерални гувернер — врховни администратор једне покрајине, у овом случају једног дела Пољске која је потпадала под Русију. Прев.

не стање у коме су се налазили наши рањеници и инвалиди после Јапанског рата.

И поред моје јаке чежње за Надеждом Владимировном одбацио сам сваку мисао о њој, узео отсуство, и кренуо на пут у иностранство. Свога пута решио сам, да посветим све време отсуства Италији, а у Немачкој задржао сам се само при пролазу.

Из Италије пошао сам за Грчку и Турску, и преко Одесе вратио сам се у Русију. У Одеси хтео сам да обиђем сестре Желиховске, али отсуство сам од те намере и тиме пре, што сам већ иначе преседео отсуство.

Одувек сам имао непоколебљиву вољу. Био сам независан у доношењу одлука. Овде сам се осећао као да неко утиче на мене са стране. Разумео бих то да смо били у једном месту. Тада би се могло помислити да њено присуство утиче на мене. Писао сам јој више писама, а та писма после цепао. Кад је она најзад сазнала за моје намере, није одмах хтела да да свој пристанак.

Тако сам се колебао још једну годину дана. Живео сам и даље у Љубљину, био сам заузет око службе и обилазио цео корпус, који је био размештен по разним градовима и варошицама пољског царства.¹ Често сам боравио у Варшави али и поред омиљеног посла и пријатног друштва тиштала ме је самоћа. Имао сам један одличан стан од 9 или 10 соба, са балконом према дивном градском врту и све је било у реду, само што није било домаћице.

Крајем 1910 године ипак сам написао писмо у Одесу, после чега сам тамо отишао и вратио се у Љубљин, већ као жењен. Али, зашто је морало тако да буде, и ко ми је све то сугерирао, нисам знао ни сам.

Чудновата борба водила се тада у мојој души. Моје мисли су се непрестано враћале у оно удаљено време кад је Надежда Владимировна била млада девојка, безмало девојчица, како сам је знао онда у Тифлису и потом у Петрограду. С друге стране убеђивао сам себе да је нисам видео 20 година, да не знам шта је сада с њом, како је провела све те године и да ли ће уопште хтети да се уда за мене. Преживљавао сам тешке тренутке. Ако сам сматрао да је мој живот сиончан, да треба само да живим за свога сина, и да жену могу да

¹ Званичан назив за део Пољске под Русијом.

нађем и без венчања, ипак ме није напустила мисао да се по сваку цену морам оженити Надеждом Владимировном. Овај догађај заслужује пажњу психолога и зато сам се на њему задржао тако подробно. Последњу годину дана боравка у Љубљину провео сам заједно са женом, која је врло брзо стекла симпатије грађана и војске. Она је веома енергично почела да припрема све потребно за помоћ рањеним војницима и инвалидима.

Крајем лета 1911 дошла нам је из Америке старија сестра моје жене, Вера Владимировна и њен муж Чарлс Џонстон. Њу сам израније познавао; њеног супруга видео сам први пут. Он се бавио књижевношћу, новинарством, теозофијом и преводио старе рукописе са санскритског, индуског и бенгалског језика. Његова личност ме је много интересовала. Провели смо заједно неколико вечери. Они нису дуго остали код нас. По њихову одласку за мене су настали дани пуног немира. Почели су маневри, пробна летења аероплана које смо тек добили. Долазили су велики кнежеви, други претпостављени и неки странци. Примећивао сам око себе неке непријатељске силе. Почео сам да добијам анонимна писма, у којима ми се претило убиством. Саветовало ми се да би било боље да се не појављујем пред трупама, итд. У то време умрла је у Одеси стара дадиља моје жене, па је било позвана да оде тамо. Заједно с Растиславом Јохантовим они су сахранили ову верну жену поред мајке моје супруге.

Ускоро затим у мојој службеној каријери десила се велика промена. Био сам назначен за помоћника команданта трупа у Варшавском војном округу, генерал-ађутанта Г. А. Скалона. Моја жена већ је била навикла на Љубљин, и моја каријера мало ју је интересовала, што ме је чак и љутило. Она није имала нимало воље да прелази у бучну Варшаву. Ипак, морало се тамо. Званични војни кругови Љубљина као и друштво наших познаника приредили су нам раскошан, дирљив и срдчан испраћај.

По доласку у Варшаву, отсели смо у одличном хотелу „Бристол“ и почели да тражимо стан, у очекивању на наш намештај из Љубљине. У то време сви чиновници Варшаве имали су државне станове, а сам генерал Скалон становао је у замку пољских краљева. Није било државног стана само за помоћника. Ми смо се сместили на Ујаздовској алеји, близу парка, где смо добили један диван стан, са којим смо били јако задовољни.

РУСКА ЦАРСКА ПОРОДИЦА

Али кад је моја жена сазнала да мени следује летњиковац као државни стан где се може провести остатак лета, она се врло радо тамо преселила заједно са својима кучићима, које је она јако волела и за које није било довољно места у нашем Варшавском стану. Поводом тога дирао сам жену, тврдећи у шали да она више воли своје фоксове него сву моју војничку каријеру.

Овај државни летњиковац био је удаљен 30 врсти од града у старој тарђави Зегрж на обали широке реке Буго-Нарев. Заиста је то било рајско место, са огромним парком, дивним воћњаком и цвећем. Вешт баштован свакодневно улепшавао је наш живот ретким цвећем, јагодама и воћем. То није био обичан живот него непрекидан празник. Телефон нас је везивао са Варшавом; имали смо своје аутомобиле; пријатељи су нас стално посећивали. Исто тако живео је у засебном летњиковцу начелник штаба генерал-лајтнант Кљујев са својом лепушкастом женом; генерал-квартирмајстор Постовски са својом многобројном породицом; пуковник Калинг са женом и ћерком, као и још неколицина породица официра. Скалон је више волео да преко лета живи у Варшави на Лазенцима. Чини ми се да од свих генерал-губернера једини Гурко волео је Зегрж, где је боравио свакога лета. У парку над амбисом код реке, налазило се једно врло лепо место са клупом под једним старим разгранатим храстом, одакле се отварао диван видик. На том дрвету била је прикуцана табла са следећим натписом: „Овде је волео да се одмара генерал-фелдмаршал И. А. Гурко“. Поступајући по његовом примеру, седео сам сатима на тој клупи за време мојих шетњи.

Ми смо са женом заволели толико Зегрж, да смо чак и преко зиме често пута тамо одлазили. Моја жена основала је једну школу за руску децу, заједно са пољском и јеврејском. Зими она је приређивала јелку и снабдевала је децу књигама. На све ово гледали су у Варшави попреко; али прво време нисмо то ни примећивали.

И поред многих позитивних страна нашег живота у Варшави, преовлађивале су ипак неугодности мога службеног живота, и ми смо тамо остали свега нешто више од једне године. Али о томе доцније.

У Варшави око нас било је сјајно друштво. Водио се елегантан живот. Било је много позоришта, у којима смо имали једну ложу, наизменично са начелником штаба. Давали су се раути, званични обеди, балови, пуни сплетака и интрига; једном речи све је то претстављало

вртлог великосветског празног живота, који се тешко да замислити. Спочетка било је необично тешко снаћи се у односима с људима, како службено тако и приватно. Помало моја жена је улазила у ствар и око ње се саставио један интимни и симпатични круг познаника.

Око мене налазила су се следећа лица: Мој први претпостављени командант војске Варшавског војног округа, генерал-ађутант Скалон, био је у исто време генерални гувернер Привисланске области. Он је био добар, релативно поштен, више дворски човек, него војник, Немац до сржи. Према томе су биле и његове симпатије. Он је сматрао да Русија мора да буде везана непрекидном дружбом са Немачком, а при том држао је да ова последња мора командовати Русији. Повинујући се тим назорима, он је био у великој дружби са Немцима нарочито са генералним консулом у Варшави, бароном Бриком, од кога, како сам чуо, није крио ни једну тајну. Барон Брик био је велики патриота и веома префињен, паметан дипломата.

Сматрао сам да оваква дружба није zgodна за интересе Русије, тим пре што је Скалон говорио нимало не кријући да Немачка мора заповедати Русијом и ми сви морамо да је слушамо. Друго је питање да ли је овакво гледиште било правилно или не; али обзиром на ондашње прилике, на званично пријатељство између Русије и Француске, сматрао сам да је овако понашање веома неумесно, да не кажемо више. Знао сам, да наш рат са Немачком није тако далеко и сматрао сам да је стање, које се створило у Варшави, било угрожавајуће. Због тога сам нашао за потребно да извештим о томе једним приватним писмом Војног министра генерала Сухомлинова. Моје писмо, које сам послао поштом, пало је у руке генерала Утгофа (шеф Варшавског отсека жандармерије). Код њих је била уобичајена контрола кореспонденције, али ја сам наивно мислио да се то не може односити на високе руске генерале. Утгоф, сам такође Немац, саопштио је садржину мога писма Скалону, ради знања.

У томе писму писао сам Сухомлинову, да сматрам овакво стање за ненормално, имајући у виду ратоборне односе у којима се налазе Русија и Немачка, и да ми је према томе немогуће остати и даље на положају помоћника команданта војног округа. Стога сам га молио, да ме поново постави за команданта ма кога корпуса, али у другом округу, по могућству у Кијевском.

Сухомлинов ми је одговорио, да он потпуно дели моје мишљење односно Скалона и да ће молити да будем постављен за команданта XII армиског корпуса, који се налазио у саставу Кијевског војног округа. Мало доцније, ово је заиста било учињено.

Не могу да не говорим о чудноватом утиску који је направила на мене ондашња Варшавска виша администрација, на челу које су стајали свуд само Немци. Генерални гувернатор Скалон, ожењен је бароном Корф. Гувернатор, њен рођак — барон Корф; помоћник генерал-гувернера Есен; шеф жандармерије — Утгоф; директор државне банке Тизенхаузен; управник Двора — Тиздељ; обер полицајмајстер (шеф полиције) — Мајер; градоначелник Милер; прокуратор палате¹ — Гесе; претседник контроле — фон Минцлов, помоћник гувернатора Гресер; прокурор суда — Лејвин; ађутанти код гувернатора — Егелстром и Фехтнер; директор Привисланске железнице — Геснет итд. Букет, као да је нарочито састављен. Ја сам био назначен на место Гершелмана и моје презиме „Брусилев“ стварало је оштар дисонанс. Али зато после мене то место добио је барон Рауш-фон Таубенберг. Љубав Скалона према немачким презименима била је безгранична. Ја знам, до душе, да су многи од тих људи са немачким презименима били стварни руски патриоти, али очигледност оваквог одабирања много је збуњивала.

Начелник штаба био је ипак један Рус: генерал Николај Алексејевић Кљујев. Врло паметан и стручан, он је пре свега гледао да прави каријеру која је за њега била изнад интереса Русије. Нисам онда могао да знам да ће он доцније, као војник у рату, показати врло мало мушкости.

У зиму 1912 године био сам послат код војног министра на реферисање по питању задржавања резервних војника у кадру. У Петрограду реферисао сам министру о стању ствари у Варшавском војном округу, и он је нашао за потребно да о томе реферишем лично Цару. Рекао сам Сухомлинову да је то незгодно за мене. Али кад је он и даље insistирао на томе, рекао сам му да ја нећу први почињати разговор о тој теми са Царем, али у случају ако ме он сам зато упита, рећи ћу му све онако како ми то налажу дужност и осећања једног Руса. Сухомлинов ми је сигурно обећао да ће ме Цар свакако упитати за стање у Варшавском војном округу, али, кад сам се јавио Николи II, он

¹ Апелација

ме није ништа питао, већ је само дао налог да поздравим Скалона што ме је до крајности зачудило и увредило. Ја нисам никако могао да разумем о чему се ту ради. Било то овако или онако, тек ја сам отпутовао за Варшаву, пошто сам претходно добио обећање војног министра да ћу добити корпус у Кијевском војном округу. Било је решено још раније да ћу ја, у случају рата, бити постављен за команданта II армије, којом је доцније командовао генерал Самсонов, који је тако несрећно завршио своју каријеру. (Природно да код оваквог стања ствари нисам смео ни да зучнем у Петрограду о овоме плану, пошто се нисам осигурао ма каквим обећањем на случај рата).

Лета 1913 године, завршио сам своју службу у Варшавском војном округу и прешао у Кијевски. У августу учествовао сам у маневрима у Полтавској губернији којима је руководио генерал Иванов у својству главног судије. Могло би се поверовати да ће мене и моју жену јако огорчити премештај из сјајне Варшаве у малу паланачку варош Виницу, где се налазио штаб XII армиског корпуса, али уствари, ми смо се јако обрадовали што напуштамо тај центар свемогућих сплетака и сукоба. Чим сам се вратио са маневра, опростио сам се од Варшавског друштва, узео сам жену и напустио тај крај. На станици, дирнуо ме је ипак једнодушни срдчан испраћај.

Пошто сам стигао у Виницу и мало се оријентисао, примио сам корпус који је био један од највећих у Русији. У његов састав улазили су: две пешадиске дивизије, једна стрељачка бригада, две коњичке дивизије, саперне јединице итд. Корпус је био разбацан по читавој Подолској губернији и трупе су биле распоређене поглавито дуж аустријске границе. Пре мене тим корпусом командовао је генерал Карганов који је имао своје заслуге, али у последње време био је веома болестан због чега је корпус био врло запуштен. У састав истог корпуса улазила је и 19 пешадиска дивизија, која је раније била на Кавказу и која ми је била блиска још од Турског рата 1877 године. Ја сам се веома обрадовао том сусрету са дивизијом, за коју су ме везивала дела сећања још из младалачких година.

Виница је веома пријатна варошица, која је положена на брежуљкастим обалама лепе реке Западни Буг и претставља у исто време чудну комбинацију културе и забачене паланке. Поред многих старинских имања, са вртом и баштом усред центра вароши — имали смо позориште, које би се слободно могло преместити у сваку престоницу, хо-

тел на шест спратова са лифтом, трамваје, водовод, одличне двопречне фијакере. А покрај тога на периферији узане улице, сокаци зарасли у траву, прасад, која су мирно шетала, кокошке и пилићи. Околина је веома лепа, са пуно старинских пољских и украјинскихседа, манастира и насеља. Близина Галиције примећивала се у многоме. У сваком случају, жена и ја смо се одмах заинтересовали том варошицом и били смо врло задовољни што нас је судбина довела овамо. Близина Одесе нарочито је радовала моју жену.

Подвлачим, да је све то било 1913 године; али у овоме крају нико није мислио на могућност блиског рата; уопште нико није мислио о томе сам мене. Почео сам да обилазим делове мог корпуса и тек онда војска је видела да има команданта корпуса. Саме трупе биле су одличне; само дотада се обраћало мало пажње на њихову обуку и стога су моји захтеви изгледали за моје потчињене и сувише тешки. У току зиме наваљивао сам нарочито на ратне игре и пропитао на њима сав старешински кадар. Већина старешина одазвала се врло радо мојим захтевима, колико је год могла. Уопште, био сам задовољан и надао сам се да ће се до 1914 године војска спремити као што треба. Одржана је такође једна врло интересантна игра у Кијеву у штабу војног округа. Сем тога, с пролећа, извршено је било путовање по територији корпуса, у коме је узео учешће сав старешински кадар. Више њих морало је да ратује идуће године заједно са мном у Галицији (генерал Каледин, Орлов, Рагоза, Сухињски, Ханжин и др.).

Виница је била последња етапа нашег мирног и тихог живота која припада прошлости. Целу последњу годину пре рата провели смо тамо. Имали смо скромну, угодну кућицу, башту, књиге и часописе, које смо волели; симпатични људи су нас окружавали; пуно цвећа, шетње по пољу и шумама, душевни мир . . . а после тачка . . . Налетала је олуја рата и револуције, нестало је личног живота. Крај прошлога, великог и малог. Виница је била на међи нашег живота, такођећи на превоју и стога успомена о њој урезала се тако јасно у нашим срцима.

Прву половину рата, моја жена провела је у Виници, заједно са њеном сестром, јер је то место било у позадини. Оне су организовале читаву мрежу болница, летећих одреда, прибежишта, и њихов рад је оцењен био према заслуги како од стране војске тако и од стране становника. Наша породица сачувала је најлепше успомене о тој сим-

патичној вароши, о срдчним односима са људима сваког ранга, положаја и националности.

Године 1914 одлучио сам се за пут у иностранство, ради лечења у Кисингену. Лето исте године провео сам са женом тамо. Био сам чврсто убеђен да је светски рат неизбежан; само што је по моме рачуну исти требало да почне 1915 године. Због тога сом и решили да не одлажемо наш пут, како бисмо могли, после завршеног лечења и одмора, да се вратимо кући још пре маневара.

Моја предвиђања оснивала су се на томе што је од свију држава, које су се журно наоружавале, једино Немачка била спремна за 1915 годину. Међутим, Русија једва ако је могла да се припреми за тај велики међународни испит из народне моћи до 1917 године, и то не богзна како. Па и Француска ни издалека није била завршила своју припрему.

Било је јасно да Немачка неће дозволити да ми развијемо наше снаге до потребне јачине и пожуриће са ратом који би, по њеном схватању, трајао 6—8 месеци и донео би јој хегемонију над целим светом.

Хтео бих да се потсетим на једну интересантну слику из нашег живота у Кисингену. Некако пред сам наш одлазак, ми смо се спремили да присуствујемо једној великој свечаности у парку, која је неколико дана узастопце била објављивана преко плаката. Та свечаност даје верну карактеристику расположења немачког друштва тог времена, и показује необичну вештину владе да стави на чело сваког па и најситнијег посла такве организаторе, који су тачно водили рачуна о неопходности припреме јавног мњења за следеће догађаје, које смо ускоро затим сви морали да преживљујемо.

Код нас у Русији није било ничег сличнога; наш је народ живео у потпуном незнању да према њему креће облак, који наговештава олују и кога он треба да сматра за свог најближег и најљућег непријатеља.

Сећам се тог вечера, кад су цео парк и околни брежуљци били дивно украшени заставама, гирландама и транспарентима. Музика је грмела са свију страна. На централној пијаци, украшеној алејама са цвећем, били су постављени веома лепо декори који су показивали Московски Кремљ, његове цркве, зидове и куле. На предњем плану издизао се Василије Блажени.¹ Све ово нас је јако зачудило и заин-

¹ Стара катедрала у Москви. Прев.

тересовало у исто време. Али кад је отпочео величанствени ватромет са пуцњавом и ракетлама, уз пратњу неколико оркестра који су свирали „Боже Царја храни“ и „Кољ славен“, били смо коначно пренеражени. Затим се једна маса варница и ракетла са праском, који је потсећао на топовску паљбу, сасула се са свију брда на централну пољану парка и запалила све то што је претстављало Кремљ. Гледали смо стварно један огроман пожар. Дим, чађ, тутањ, шум, као кад се руше зидови. Звонаре и крстови на црквама сагибали су се и падали на земљу. Све је то горело уз пратњу величанствених тонова увертире Чајковског „1812 година“. Били смо пренеражени и ћутали, ништа не разумевајући. Немачка гомила пљескала је, викала од усхићења. А кад се и последњи зид срушио више pepела наших двораца и цркава уз прасак ватромета и музика интонирала немачку националну химну, бес те гомиле изгубио је сваку границу. „Дакле у томе је ствар? то ли они желе?“ ускликнула је моја жена. Ја сам пак мислио: „ко зна ко ће кога?“

Тога дана ипак нисмо још себи тачно претстављали право стање ствари и отишли смо са светковине са тешким утисцима од шума, дрехе, праске, гаротине, дима и немачке охолости. Брда и парк још су светлцуали од ватромета, који се гасио. Ћутали смо, забринути и мислили. Одједном сустигао нас је снажан и весео глас земљака, оригиналног патриоте. Он се попео на столицу и викао је на сав глас: „Ферфлухтери (проклети), зар сте заборавили како су руски козаци спасавали Берлин“. — Да, заборавили, коначно су заборавили помислио сам ја, па не само то, но и много шта друго су заборавили.

Били смо готово завршили курс нашег лечења у Кисингену кад је изненада било примљено саопштење да су у Сарајеву убијени наследник — Аустро-угарског престола Надвојвода Франца-Фердинанд и његова жена. Опште негодовање било је одговор на тај терористички акт, али нико није помислио да ће ово убиство послужити као повод за почетак страшног светског рата, који су сви очекивали али и плашили га се. Многобројни свет бање Кисинген остао је потпуно миран и продужио своје лечење. Ипак, чудан ултиматум Србији од стране цара Франца Јосифа, поколебао је опште оптимистичко расположење, а изјава од стране Русије да она неће остати у улози мирног посматрача пропасти Србије убедила ме је да је рат неизбежан. Стога сам решио са женом да не чекам даљи развој догађаја, већ да се одмах спреми-

мо и путујемо кући. Ово тим пре што сам ја у то време био командант XII армиског корпуса, који је стајао на граници Аустро-Угарске. Кад сам се са железничким картама у џепу опраштао од познанике које би сретао на путу, ови су ме исмејавали, уверавајући да неће доћи до рата.

Успут нисмо нигде приметили неко нарочито узбуђење. Сасвим друго је било у Берлину. Кад смо прелазили у аутомобилу са Anhalter Bahnhof¹ ка централној станици били смо заустављени огромном масом светине, од неколико хиљада људи, која се скупила на Unter den Linden пред нашом амбасадом и дерњала се, певала патриотске песме, грдила Русију и тражила рат. Са муком смо прокрчили себи пут до станице и брзим ноћним возом отпутовали за Александрово, где смо срећно стигли 16/29 јула у 5 сати ујутру.

Између осталог још и ово: за све време нашег борављења у Кисингену, наш сусед за столом у ресторану био је један бркати кавалер, по изгледу неко војно лице. Свакодневно је долазио аутомобилом и стално се журрио због неких послова. Увек за време наших шетњи сретали смо га на путу. Улазећи у вагон у Кисингену, а после и у Берлину, опет смо га видели. Сетио сам се да ово није тек случајно. Очигледно је да ме је он пратио и да је знао да сам командант руског корпуса који стоји на аустриској граници. Кад смо већ били у Александрову, где су жандарми проверавали пасоше, он се поново појавио међу публиком која је остала са оне стране границе. Нисам се могао више уздржати, скинуо сам шешир и поклонио сам му се са потсмехом. Сад ми је било јасно да сам се срећно извукао из његових руку — још дан два и мене би сигурно ухапсили. Морамо ипак да се дивимо берлинској шпијунани и да је ценимо кад је она, чак и у мирно доба, била толико смотрена и познавала све нас, грешнике — руске генерале, у прсте.

У Варшави, коју смо пропутовали истог дана, било је све мирно. Изгледало је да свет није ни подозревао да се налазимо пред почетком рата. Помоћник команданта трупа Варшавског војног округа, коњички генерал барон фон Траубенберг, кога сам срео на станици, саопштио ми је да засад мобилише само Кијевски војни округ, али да су сви убеђени да ћемо избећи рат.

¹ Једна од железничких станица у Берлину.

² Једна од главних улица Берлина, где се налазила палата руске амбасаде.

Ја никада нисам водио дневник, али сам сачувао неке забелешке, масу депеша и ознаке на картама које су показивале положаје и непријатељских и мојих снага за време операција које сам изводио. Велики догађаји, у којима сам учествовао, јако су се урезали у мојој глави. Циљ мојих успомена састоји се у томе да опишем моје личне утиске и доживљаје за време великих догађаја, у којима сам лично учествовао или био сведок.

Мислим да ће ове стране бити од користи за историју; оне ће помоћи да се правилно осветли епоха, која тек што је прошла; оне ће дати њену карактеристику, навике и психологију руске војске, које је сад нестало, али која је онда живела пуним животом, као и њених војсковођа. Ја се надам да ми читаоци неће замерити што на странама ових успомена неће наћи ни складности нити неке целине. У њима ће они прочитати само оно што ме је највише тиштало или радовало, што је захватило цело моје биће; наћи ће још и по коју сличицу, која се јасно сачувала у мојој успомени.

ПРЕД РАТ

Ујутру, 18 јула 1914, године стигао сам у Винуцу са отсуства, а 19 јула примио сам циркуларну депешу о томе да нам је Немачка објавила рат. Одмах затим објавила нам је рат и Аустрија (26 јула). Дакле, избила је одавно очекивана и неизбежна катастрофа, чије размере и последице нико није могао ни замислити.

У каквом се пак стању налазила у то време наша војска и у ком се степеноу спреме налазила Русија у том тренутку? Да би се ово лакше

могло разумети неопходно је потребно, макар са неколико речи, посетити се на прилике под којима се развијала наша ратна моћ за време цара Александра III и Николе II.

Александар III, човек чврсте воље и јаког карактера, није имао наклоности према војном позиву. Он није волео параде и спољни сјај, али тражио је појачавање војне моћи Русије до крајње границе. Министар војске генерал Вановски, потпомогнут од стране свог помоћника, Начелника Главног генералштаба Обручова, учинио је врло много у току тог 13-годишњег царства. Он је у знатној мери уредио и развијао нашу војну снагу, а главну пажњу је обратио на одбрану нашег фронта против Немачке и Аустро-Угарске, и нарочито је припремао планове за евентуални рат. Нова дислокација трупа, подизање тврђава, новоустројство тврђавских и резервних снага — све је то одмах уздигло Русију на завидан степен државе која се озбиљно спрема за успешну одбрану своје западне границе.

Нажалост, после ступања на престо Николе II, а нарочито после удаљења Вановског и Обручова, цела ситуација нагло се променила. Млади цар почео је да се колеба час на једну час на другу страну, што је уосталом била црта његова карактера. Нови Министар војске Куропаткин није био довољно енергичан у својим захтевима, није добијао довољно кредита и гледао је углавном да угађа утицајним личностима, што је свакако ишло на уштрб саме ствари.

Неостварљиве, непромишљене мирољубиве тенденције довеле су до кобне за нас Хашке конференције мира, која нам је само узвратила руке и укочила наше војно наоружање, а међутим Немачка се и даље наоружавала. Сем тога измислили смо порт-артурску лудорију, која није довела до жалосног руско-јапанског рата.

Овај изгубљени рат, који се завршио револуцијом 1905—1906 године, био је страشان за нашу оружану снагу још и по томе што смо се онда упорно спремали за рат на Западу, а у исто време играли смо се ватром на Далеком Истоку, не припремивши претходно тај фронт. Тек пред сам рат са Јапаном, ми смо нешто урадили на блатној руци и више на блеф, рачунајући да ћемо само поплашити Јапан, али не како да ратујемо са њиме. После, кад је благодарећи нашој детинској политици, као и подбадању од стране Цара Виљема букнуо рат, наше Министарство војске нашло се наједанпут без плана за мобилизацију и вођење рата на томе фронту.

Слободно се може рећи, да је овај рат разорио до темеља целокупну нашу снагу и уништио сав рад Вановског и Обручова. Није овде место а ни време да се претстави сва збрка до које је овај рат дошло руску војску. Хоћу само да наведем један пример наше неспособности после овога рата, а то је положај у коме се налазио XIV армиски корпус почетком 1909 године, кад сам примио команду над њим. Тај корпус био је распоређен на самој граници у саставу Варшавског војног округа. У састав тог корпуса улазиле су следеће јединице: 2 пешадиске и 1 Донска козачка дивизија. Од тога једна бригада, 2 пешадиске и једна бригада Донске дивизије налазиле су се на Волги у дуготрајној откоманди. Комора свију делова корпуса налазила се у потпуном нереду, а количина одећа била је довољна само за мирнодопску формацију. На лицу био је само један комплет другог рока, а одећа првог рока уопште није било. Чизама било је само по један пар, па и оне нису биле исправне. У случају мобилизације није било одећа и обуће за позване људе, а комора би се распала код првог покрета. Било је свега по осам митраљеза на сваки пук, потпуно без запреге, и у случају рата исти би се морали транспортовати превозним средствима позајмљеним од становништва. Хаубичке артилерије уопште није било, а знали смо да је муниције за лаке топове, као и за пушке, било врло мало. Кад су наши односи са Аустро-Угарском били јако заоштрени због анексије Босне и Херцеговине, и када су све нас, корпусне команданте, због рата који је био у изгледу позвали у Варшаву, мени је још онда постало потпуно јасно, да свуда у војсци влада исто стање, као и у XIV корпусу. Ми тада не бисмо могли ратовати чак ни онда ако би се Немци решили да заузму Пољску или Балтичке провинције.

Године 1910, друга пешадиска дивизија прешла је од мене у други корпус, а ја сам примио 17 пешадиску дивизију. Одлична по своме саставу, она је у погледу опреме била још у горем положају него горе именовани делови, јер ова дивизија уопште није имала коморе, која је била остављена потпуно снабдевена на Далеком Истоку још 1905 године. Ова дивизија је стајала овде, на западној граници, већ 4 године, потпуно немоћна и готово гола.

Обзиром на ове чињенице као и на то да је Сухомлинов постао министар војске тек 1919 године, мора се признати да је за 5 година до пред сам рат од његове стране било учењено врло много. Мобили-

зација и поред наше врло слабо развијене железничке мреже и огромног државног пространства, завршена је доста брзо и са успехом. О ужасном нереду који је владао пре њега, није било ни помена. Наравно, и Сухомлинов има доста кривица, и главна је нарочито у томе што је питање резервне бојеве муниције било решено на посве незадовољавајући начин и оскудица у њој један је од главних узрока нашег неуспеха 1915 године. Ова кривица је врло тешка, али морала би се поделити између њега, Начелника главне артилериске управе и Великог Кнеза Сергија Михаиловића, генералног инспектора артилерије.

Сухомлинова познавао сам одавно; служио сам под његовом командом и сматрао сам га онда, као што и сада сматрам, за човека без сумње паметног, који брзо схваћа, за доброг организатора али за врло површног и лакоисленог. Главна његова мана била је та, што он није био способан да се удуби у ствар; волео је да замаже очи и задовољавао се површним успехом свог рада и својих заповести. Као веома окретан човек, али туђ дворској околини, он је морао да се увија на све стране, само да би се одржао на своме положају. Свакако де му није било лако са оваквим Царем слабе воље, који је подлегао утицају са свију страна. Осим тога он је за љубав дворске струје дигао против себе сву Государствену Думу,¹ што је била велика грешка са његове стране, јер је Дума у сваком погледу гледала да ојача војне снаге Русије, колико је то од ње зависило.

У почетку рата, сем грешака у погледу снабдевања бојевом муницијом, реформе Сухомлинова имале су још и друге много крулнје недостатке, као, на пример, што су укинута тврђавски и резервни делови војске. Тврђавски пукови претстављали су одличне и јаке јединице, које су ванредно познавале своје реоне и да су они и даље постојали, наше тврђаве не би се предавале и не би се напуштале тако лако.

Мобилизациски пукови, који су били образовани на место укинутих резервних, такође нису могли да замене ове последње услед недостатка снажног кадра и вежбе у мирно доба. Истина је да су се понеке дивизије другог позива доцније тукле доста добро, али ипак показале су при томе пуно недостатака, којих није било код старих резервних пукова.

¹ Государственa Дума — Доњи дом народних претставника. Горњи дом се звао Государствени Совјет. Прим. прев.

Укидање тврђавских реона на западној граници, који су стајали много новача, било је непромишљено и допринело је неуспеху 1915 године. Ово тим пре, што је био разрађен нов ратни план, који је лаког срца препуштао непријатељу сву нашу западну област. Стварно пак ми нисмо смели да напуштамо ову област и морали смо да радимо по плану који није био предвиђен нити припремљен. У сваком случају убеђен сам да Сухомлинов није био издајица, да је он примио Министарство у очајно дезорганизованом стању, и да је ипак за 5 година учинио врло много и ако недовољно. Мора се признати да је он могао и морао учинити и много више.

Како било да било, тек рат нам је био објављен, мобилизација се вршила брзо и релативно у реду. Кад сам се ја спремао да кренем са својим штабом, добио сам наређење да примим команду над VIII армијом која се стварала од XII корпуса Кијевског округа, VII и VIII корпуса Одеског округа и XXIV корпуса Казанског округа са једном коњичком и четири козачке дивизије.

Према мирнодопском плану био сам раније предвиђен за команданта II армије, на Северозападном фронту; али по доласку моме из Варшавског округа у Кијевски било је јасно да ја ту армију нећу добити, и моје назначење за команданта VIII армије било ми је врло пријатно изненађење. Ја нисам честољубив и за себе лично нисам ништа тражио, али пошто сам посветио сав свој живот војничком позиву, непрекидно — у току целог мог живота, проучавајући тај посао пошто сам уложио сву своју душу у припремање војске за рат, хтео сам сада да проверим самог себе, своје знање, да своје сањарије и наде у што ширем обиму спроведем у дело. Нећу да се задржавам на описивању тог стања, у коме се налазила наша оперативна војска кад је ступила у рат. Хоћу само да кажем неколико речи у погледу организације наше војске, о њеној техничкој спреми, јер јасно је да се само са храброшћу војске, без савремене технике у довољној мери у XX веку не може постићи успех ширега обима.

Пешадија је била наоружана одговарајућом брзометком, али митраљеза смо имали врло мало, свега по осам на сваки пук; међутим, потребно је било исто толико на сваки батаљон, рачунајући по два митраљеза на сваку чету и још поред тога макар по једну митраљеску чету од 8 митраљеза, која би била на расположењу команданта пука. Дакле свега 40 митраљеза на један пук од 4 батаљона, а према томе

по 140 комада на целу дивизију. Стварно пак дивизија је располагала свега са 32 митраљеза. Није било, разуме се, бацача бомби, мина и ручних граната, на чему се из почетка није могло замерити Министарству, јер се рачунало са пољским — маневарским ратом. Резерве бојеве муниције биле су ужасно ограничене и та огромна несрећа од самог почетка задавала ми је велику бригу. Ипак, надао сам се да ће Министарство војске обратити најхитнију пажњу на то питање и да ће оно по цену надчовечанских напора развити нашу војну индустрију.

У погледу организације пешадије, сматрао сам да су пук од 4 батаљона, односно дивизија од 16 батаљона и сувише гломазне јединице за лако управљање, што се доцније и утврдило приликом операције. Искористити их целисходно у борби, изванредно је тешко. Сматрао сам па и сад држим, да је нормално, кад се пук састоји из 3 батаљона са 12 чета, једна дивизија из 12 батаљона а један корпус треба да има не две него три дивизије. На тај начин, један корпус имао би 36 батаљона, у место 32 а систем по три пружио би командантима више могућности да продуктивно искористе јединице у току борбе. Што се тиче артилерије, и у њеној је организацији било крупних недостатака, и у том погледу знатно смо заостајали од наших непријатеља.

Једна батерија од 8 топова и сувише је велика за то да би њен командир имао могућности да развије ону ватру коју би могле да даду 8 оруђа. Држим да једна батерија од 6 топова може да развије исту ватру као и од 8 оруђа ако има довољно муниције. Осим тога, ми смо имали готово све само лака оруђа, која су могла дати јаку шрапнелну ватру, али су била немоћна у гађању гранатама. На један армиски корпус, поред топова од три цола,¹ био је свега један дивизион од 12 хаубица, а на целу моју армију био је свега 1 дивизион тешке артилерије. Ми смо имали на корпус од 32 батаљона 96 лаких оруђа и 12 хаубица, свега дакле 108 оруђа; међутим Немци на пр. имали су на 1 корпус од 24 батаљона 166 оруђа, од којих 36 хаубица и 12 тешких оруђа, којих смо ми имали врло мало. Другим речима, према свом саставу, наша артилерија једва ако је била способна за једну одбранбену битку, али никако за наступање.

Као што је рат доказао, наша артилерија гађала је врло добро појединачно по батеријама и дивизионима, али није знала да ради у ве-

¹ Један руски цол = 2,5 см.

ћим комбинацијама од више оруђа различитих калибара, чиме се постиже највећи успех у погледу искоришћења ватре. Тек у току рата, после горког искуства, она је морала да се учи на брзу руку томе сложеном гађању. Кривица није била до ње, јер се у мирно доба на полигонима гађало обично по дивизионима из оруђа истог калибра; за корпусне инспекторе артилерије сматрало се у мирно доба да ће они у случају рата морати да воде искључиво евиденцију о бојевој муницији и снабдевању војске истом. Другим речима, из овога што артилерије уопште није било довољно, нарочито тешког калибра и што је начин обуке артилераца био нерационалан, јасно се види да Министарство војске, заједно са Главним генералштабом и Главним инспектором артилерије, није имало јасне преставе о томе, шта је то модеран рат.

Наравно да нико у то време није могао замислити да ће се ускоро више милиона војске на свима фронтима укопати у земљу и да ће се прећи на један начин ратовања који је толико био исмејаван за време јапанског рата. Нарочито су га критиковали Немци, који су уосталом први и прешли на рововски рат. Свакако да се и до великог рата знало да ће онај од непријатеља, који се осети слабијим, морати да се закопава у земљу и да ће према томе онај, који би наступао, морати да концентрише по секторима јаку комбиновану артилерију различитих калибара у циљу припремања наступања пешадије. Све ово било је испуштено из вида. Морамо признати да већина виших артилериских команданата није умела да управља већом групом артилерије у маси за време борбе, па дати оно што би пешадија са правом могла од ње очекивати. Али кривица свакако није ни до њих.

Још неколико година пред овај рат, док сам још био командант XIV армиског корпуса, осетио сам ту празнину у обуци артилерије и тражио да се врши гађање у групама од 8—10 и 12 батерија у одређене мете, мењајући стално правац ватре. Ипак, моје претпостављене старешине налазиле су да је овакав начин гађања потпуно излишан и никога ме нису потпомагале. Још мање су допуштане овакве вежбе у Кијевском округу кад сам био командант XII корпуса. Генерал-ађутант Иванов, кога су сви сматрали за веома спремног стручњака за артилерију, никако није то одобравао. Он је био мишљења, тобож на основи искуства из руско-јапанског рата, да су овакве вежбе штетне и да се у њима само узалуд троши муниција.

Сваки армиски корпус имао је по један батаљон пионира, који се састојао из 1 телеграфске и 3 чете пионира. Јасно је, да овакав број пионира није довољан кад се има у виду модерно наоружање, јачина ватре која се може развити, као и неопходна потреба вештог укопавања у земљу. Овде треба додати још и то да се и пешадија обучавала у укопавању врло рђаво, као од беде, и уопште инжењерска обука у целој војсци била је постављена сасвим слабо.

Што се тиче формације коњице, коњичке као и козачке дивизије имале су по 4 пука, са по 6 ескадрона, односно сотња,¹ 8 митраљеза и по 1 дивизион коњичке артилерије од по 2 батерије, од по 6 топова. Мада су све коњичке односно козачке, дивизије биле и саме довољно јаке за самостално дејство стратегиске коњице, ипак је и њима недостајао неки стрелачки део, који би био у вези са дивизијом, на коју би се она могла ослањати. У самој ствари имали смо и сувише коњице, нарочито од момента, кад је пољски рат прешао у рововски (позициски), и зато већ у другој половини рата у свакој коњичкој дивизији формирани су били пешачки дивизиони са по 4 ескадрона (један дивизион за сваку дивизију).

Стање ваздухопловних јединица у нашој војсци у почетку рата било је испод сваке критике. Аероплана је било врло мало; већином су били слабе и застареле конструкције. Међутим, они су били неопходно потребни како за извиђачку службу тако и за исправљање артилериске ватре о чему нису имали појма ни наши артилерци, ни наши пилоти. У мирно време нисмо се побринули да се омогући израда аероплана у земљи, у Русији, и зато смо због њиховог недостатка трпели у току читавог рата. Чувени аероплани типа „Илија Муромец“² нису оправдали оне наде које су се у њих полагале. Могуће да се тај тип доцније могао и усавршити, али у то време неку нарочиту корист авиони нису могли донети. Дирижабла имали смо неколико комада, купљених у иностранству за скупе паре. То су биле старе ваздушне лађе, које нам нису донеле никакву корист.

Уопште морамо признати да смо у погледу техничких средстава били јако заостали иза наших непријатеља и наравно, као што ћемо доцније видети, тај недостатак морали смо допуњавати великим проливањем крви, што је имало врло рђаве последице.

¹ Сотња — стотина. Прев.

² Суперавион, мод. инж. Сикорског. Прев.

ЦАР НИКОЛА II И ВЕЛИКИ КНЕЗ НИКОЛАЈ НИКОЛАЈЕВИЋ
у Врховној команди

Као што је познато после Јапанског рата који је дао пример рововског рата за будућност, критика свих војних ауторитета напала је тај начин вођења рата. Нарочито су Немци устали против тога, исмејавујући нас и тврдећи да је позициски рат показао нашу незнатну вештину ратовања, и да никада они неће следовати том примеру. Они су тврдили да географски положај њихове земље не дозвољава такав луксуз као што је дуготрајни рат, и да би они били приморани да свог непријатеља разбију у што краћем року и да најдаље за 6—8 месеци заврше рат. Они су себи ласкали да ће моћи брзим и снажним ударцима разбити прво један фронт, а затим благодарећи дејству по унутрашњим операциским правцима, пребацити главнину своје снаге на други фронт и завршити и са другим непријатељем.

Разуме се да један позициски рат није био погодан за извршење овакве намере. Немци су рачунали да ће моћи у отвореној битци развити масу своје снаге, како би одмах у почетку могли да развију најјачу ватру и да, угушивши ватру непријатеља, обухвате једно или оба крила, према ситуацији. Мислило се да због снаге модерне ватре, напад на центар фронта не може да има успеха и да треба тражити срећно решење битке само на крилима. Притом треба концентрисати што више војске према ономе крилу где се врши удар. За парирање евентуалних случајности, потребно је оставити мало опште резерве.

Ова теорија, коју су тако усиљено проповедали немачки војни писци, била је примљена у општим цртама и од наше стране. И код нас није нико хтео да чује за један позициски рат. У пракси пак, показало се ускоро да се приликом развијања армија од више милиона људи мора заузети један непрекидан фронт готово од једног мора до другог, те према томе нема довољно места нити могућности за маневар, по примеру рата 1870 до 1871 године. Услед тога тј. због непрекидне линије фронта појављује се стална потреба да се јако утврђени непријатељски положаји нападају право на фронт, и у том случају артилерија треба да игра улогу чекића, који ће да размрска све оно што се налази на изабраном правцу за напад.

Ипак ступили смо у рат са војском чија је обука била задовољавајућа. Официрски кор имао је пуно недостатака о којима се на овоме месту не може детаљно говорити, јер је то веома сложено питање. Рећи ћу укратко, да смо после несрећног Јапанског рата отпочели озбиљно да се интересујемо овим питањем и нарочито се ста-

рали да се осигура правилан избор старешина. Тај систем није дао нарочито повољне резултате, и у почетку рата нисмо могли да се похвалимо са неким нарочито одабраним старешинским кадром.

Било је много узрока који су изазвали то очајно стање; главни узрок био је тај, што су своје оцене официри добивали од стране специјалних комисија које за свој рад нису сносили никакву одговорност. Због познате руске добродушности и јавашлука, дешавало се често да један слаб кандидат добије добру оцену да би га се комисија што пре опростила. Захваљујући добрим оценама, тај кандидат је могао да добије виши положај на другом месту и у том случају не би се жалио или правио неке друге непријатности. Ја сам одлучно устао против таквог начина, и тешко се да замислити колико сам имао непријатности због тога док сам био командант дивизије и двају корпуса.

Гардиске трупе, са њиховим нарочитим правима, претстављале су други један узрок за рђаво одабирање старешинског кадра. Чувајући љубоморно своје привилегије, гардиски официри мислили су да у њиховој средини не сме да буде рђавих официра и ако у стварности није било тако. Дешавало се више пута да су старешине у гарди, својим снисходљивим оценама, пропуштали кроз неспособне официре за команданте пукова у трупи, сматрајући да овакви људи не могу добити за команданте засебних јединица у гарди, али да ће у трупи некако проћи. Најзад и генералштабна струка ослобођавала се својих неспособних чланова на тај начин што их је пуштала да командују пуковима, бригадама и дивизијама и никад их више није примала натраг у струку. Боље би било, да их је правилно оцењивала као неспособне за службу.

Напредовање у војсци ишло је веома споро; слободних места за командовање појединим јединицама било је толико мало да је већина стројевих официра морала послужити до пуних година пензије у чину капетана или потпуковника. Могли су се избројати на прсте они официри, који су имали среће да дотерају до положаја команданта дивизије. Није чудо што су трупни официри постајали апатични према својој каријери, осећали мржњу према гарди и генералштабцима и проклињали своју судбину.

Требало би напоменути и то да је у војсци било пуно неких, штетних традиција, уведених још од стране Павла I, које су се потпуно учврстиле за време царства Николе I. На пр. није се одобравала иницијатива и самосталност у раду; онај који би хтео да спроводи своје

личне идеје у војсци морао је да употреби много умешности и такта, па и онда, кад те идеје нису биле у супротности са уредбама иако су биле од велике користи. Имало је много виших команданата који су гледали војску само приликом парадног марша и по њему су судили о успеху војне обуке.

Уопште официрски кадар у трупи није био тако лош, знао је свој посао доста добро, што је и доказао на делу; али већина старешинског кадра свих чинова имала је више слабих страна, што је уосталом требало и очекивати. Тек у току рата овакви команданти морали су се смењивати и на њихово место долазили они који су на делу показали много више способности за војни позив. Имајући на уму да грешке у току рата скоро увек повлаче за собом неуспех, а у најмању руку непотребно проливање крви, мора се признати да напред изложени систем давања оцена није био нимало погодан.

Злоба, коју је осећала војска према генералштабним официрима како у мирно доба, тако и за време рата, захтева донекле своја објашњења; само ја не мислим да се дужне задржим на томе. Нико не сумња, да је већина одговарала својој положају, и да је међу тим официрима било много паметних и добрих радника са солидним знањем и пуних самопрегоревања, али било је у њиховој средини, срећом у мањем броју, и ограничених, тупих, охолих, са високим мишљењем о самом себи. Уосталом од овога последњег недостатка страдала је већина у том корпусу, а нарочито омладина, која је била убеђена да су две и по године обуке у генералштабној академији потпуно довољне да неко постане звезда у ратној науци, и сматрала је, да само из њихове средине могу да изиђу велике војсковође.

Сећам се како сам једанпут, неколико година пре рата, у вагону у коме сам путовао у цивилном оделу из иностранства, присуствовао огорченом спору неког инжењерског потпуковника са двојицом младих генералштабних официра. Ови су тврдили да генералштабна академија њих припрема поглавито за војсковође и да служба по штабовима није ништа друго до једна врста прелазне етапе која треба да их припрема за њихов главни позив, за командовање армијама. По њиховом мишљењу, човек који није свршио генералштабну академију не може да постане прави војсковођа и мора да буде вечито играчка свог начелника штаба. Њихов опонент, по изгледу ватрен човек, говорио је брзо и у оштрој форми и доказивао са пеном на устима да, почев од Александра

Македонског па све до Наполеона и Суворова, ниједан чувени војсковођа није био генералштабац и да се за време Турског рата 1877—1878 године највише прославио Гурко, који није био генералштабни официр, и Скобелџев, који је завршио академију последњи у рангу. Сасвим обратно томе у руско-јапанском рату ондашњи виши командни кадар са Куропаткином на челу био је са генералштабном спремом, али није показао никакве нарочите особине војсковођа. Речи злосрећног опонента нису ни мало убедиле младе генералштабце који су и даље са гордошћу чврсто остајали при своме, сматрајући да оно што су они казали претставља аксиому.

Ову слику, тако рећи из природе, претставио сам зато што је она врло карактеристична. Боље него икаква дугачка објашњења, она показује узрок мржње официра у трупи и према своме генералштабу. Онај генералштабни официр који је хтео да напредује до највиших командних положаја, морао је брзо да иде напред и да заузима не само штабне положаје, него и командантске, на штету стројевих официра ради чега је до рата већина дивизијских и корпусних команданата била са генералштабном спремом. Уствари нема те школе која би могла да фабрикује готове војсковође, јер су зато потребне нарочите особине карактера, памети и воље, које само природа може улити у човека, а те особине не могу се добити само науком. Неоспорно је да један војсковођа мора да зна свој посао, мора да га свестрано изучава, на један или други начин. Такође се мора признати да генералштабна академија даје велику корист и да треба пожелети да кроз њу прође што већи број официра. Ипак, не треба заборавити да сваки од њих, по завршетку школе, мора непрекидно у току целе своје каријере да прати војну науку и да је стално изучава, јер се и ратна техника непрекидно усавршава. Онај који би се по завршетку ма какве академије задржао само на томе, скрстивши руке, постао би опаснији за свој посао, него неки неук и располагао би не стварним него уобразиљивим знањем. Може се такође осудити и претерана жудња за каријером, којом су били обузети многи од питомаца генералштабне академије још од доба Миљутина.¹ Ово има свој историјски узрок и овде није место да се о томе говори.

Поред свега изложеног, сматрам за своју дужност да признам, да су официри из генералштаба, са малим изузетком, радили добро, да

¹ Чувени министар из доба Александра II. Прим. преџ.

су они ревносно и уметно вршили своју дужност. Једино није било у реду што су били врло често премештани с једне дужности на другу у циљу што бржег напредовања. Они се нису задржавали ни на једном месту, ни на штабном нити на стројевом. Зато су тешко могли да уђу темељно у делокруг својих дужности и нису могли бити од користи, коју би могли и морали дати. Овакво скакање са једног места на друго, изазивало је злобу у војсци, која је такве официре називала белом кастом, а себе црном. За ово треба пре свега кривити Врховну команду, која је желела да што пре прогура своје другове из генералштабне академије. Без наређења одозго они не би могли тако лако да скакутају са положаја на положај. Поред овога корисно је истаћи још и то да су многи генералштабци, који су се спремали само за војни позив, излазили из војске и ступали на дужности, које нису имале ничега заједничког са војничким позивом, а само зато што су ту били боље награђени. Видели смо генералштабне официре у улози државног контролора, министра саобраћаја, унутрашњих дела, директора железница, губернатора итд.

За Врховног команданта назначен је био велики кнез Николај Николајевић, и моје је мишљење, да се у то време није могао наћи Врховни командант бољи од њега. Још раније, у својству команданта официрске коњичке школе, а доцније друге гардиске коњичке дивизије, имао сам прилике да га упознам, како у својству генералног инспектора коњице, тако и као команданта целокупне гарде и петроградског војног округа. Тај човек несумњиво да је био одан војном позиву и познавао је и у теорији и у пракси војнички занат. Наравно као члан Царске куће, благодарећи свом високом рангу, он није био истрајан у послу, нарочито у млађим годинама. По својој природи био је плаховит и нетрпељив, али са годинама се смирио и постао је више уравнотежен. Његово наименовање за Врховног команданта изазвало је велико задовољство у војсци. Војска му је веровала и бојала га се. Сви су знали да се његова наређења морају извршити, да се она неће преиначити и да нема колебања.

У самом почетку рата, да би се спасла Француска, решио је Николај Николајевић сасвим правилно да поквари раније разрађени ратни план и да брзо пређе у наступање, не чекајући на концентрацију и развијање армија. Доцније су га зато окривљавали; међутим, уствари, ово је било једино правилно решење. Немци, оперишући по унутрашњим

операциским правцима, природно да су морали лгедати да туку своје непријатеље сваког посебно, што им је било могуће благодарећи јако развијеној железничкој мрежи. Ми и савезници, вршећи наше операције по спољним операциским правцима, морали смо да навалимо на непријатеља у исто време са свију страна и да на тај начин не дамо Немцима да уништавају противнике посебно и пребацују своје снаге према свом нахођењу.

Може се само зажалити, да ову азбучну истину нису узели у обзир људи, који су саставили нови ратни план, позивајући се на то да се још не зна на кога ће се прво бацити Немци, на нас или на Французе. Изгледало је да је здрав разум диктирао Немцима, неизбежном силом околности, да у почетку нападну Французе прво зато што Французи мобилишу брже него ми и пре могу да пређу у наступање, а друго због тога што у случају успеха Немци могу пре склонити Французе на мир, него Русе са њиховим неизмерним простором у позадини. Чудни ратни план који је предвиђао отступање уназад на линију Бјелосток-Брест, био је коначно разрађен, колико се сећам у јесен 1912 године на тајној седници у Москви, и тада је био и дефинитивно утврђен. Тад сам био помоћник команданта Варшавског војног округа и изразио своју сумњу у погледу на целисходност тог плана ондашњем начелнику штаба тог округа генералу Кљујеву, који је такође учествовао у том саветовању. Он је са уображеношћу, којом се он нарочито одликовао, почео да ме уверава, да је овај план беспрекорно добар и да други није потребан. Како је сваки од нас остао при своме, нисам хтео даље да дискутујем, јер се мене та цела ствар мало тицала. Морам да напоменем у прилог Николаја Николајевића да он није био позват на ту седницу, без обзира на то што је баш он био тај који је имао да извршује тај план. Да би се избегло његово присуство, седница је била заказана не у Петрограду, него у Москви. Зато, приликом објаве рата, он је стицајем околности морао на брзину да мења тај план, што нимало није ишло у прилог Главном генералштабу, нити министру Сухомлинову. Француска се морала спасавати, јер оног момента, кад би она испала из строја, ми бисмо изгубили рат. Николај Николајевић захтевао је у војсци строгу али правичну дисциплину, бринуо се о потребама војника, мотрио је да генералштабци не узму маха над стројевим официрима, није жалио одликовања за ове последње, али је тешко додељивао та одликовања генералштабним и нестројевим о-

фицирима. Њима никако није давао специјално ратна одликовања. Ја сам га сматрао за одличног Врховног команданта.

Фатално је било што је за начелника штаба Врховне команде био назначен бивши начелник Главног генералштаба Јанушкијевић, врло симпатичан човек, али доста лакоумислен и рђав стратег. У стратегији га је помагао генерал-квартирмајстер¹ Данилов, човек ускогруд и тврдоглав. Несумњиво је да су његови реферати утицали на стратеска схватања Врховног команданта, и мора се признати да смо понекад радили у извесној мери напамет, разбацивали се исувише ризично што није одговарало оним снагама са којима смо располагали.

За команданта групе армија Југозападнoг фронта,² куда је улазила и моја VIII армија, био је назначен командант Кијевског војног округа генерал-ађутант Н. И. Иванов. Он је био сав предан својој дужности, волео је војнички позив, али је био у вишој мери ускогруд, у својим одлукама неодлучан, до крајности ситничар, и уопште неспретан и врло амбициозан. Он је био један од учесника несрећног Јапанског рата и мислим да су сталне недаће тог злосрећног рата утицале на њега и приморавале га да узек у нешто сумња и да се плаши без потребе. Чак и онда, кад је ситуација била повољна, он се једнако плашио пораза и сваке несреће.

Његов начелник штаба у почетку рата био је М. В. Алексејев, врло паметан човек, одличан стратег, који је врло лако схватао ситуацију. Његов главни недостатак лежао је у његовој неодлучности и слабости воље. Поред једног чврстог команданта, ове мане не би чиниле много, али поред неодлучног и неспремног Иванова, оне су представљале осетну опасност за успешно вођење операција на југозападном фронту.

Што се тиче моје армије, она је сачињавала лево крило свих наших снага, које су браниле нашу западну границу, и то ми је давало могућности да маневрујем слободније. За начелника штаба имао сам генерала Ламновског. Он је био паметан, енергичан, добар познавалац ствари и велики радник, и ја не знам зашто је он стекао репутацију пла-

¹ Специјални положеј у великим штабовима, за који је била везана велика улога као на пр. Лудендорфа у немачкој војсци.

² Целокупни западни руски фронт био је подељен на 3 групе армија или фронта: северозападни, западни и југозападни фронт са посебним командантима тих група армија или фронта.

шљивог генерала. Оваква карактеристика потпуно је нетачна. Он је брзо схватао, тачно испуњавао моја наређења и на време их достављао трупама; био је дисциплинован и није никада показивао кукавичлук или неодлучност. Живели смо другарски и у сагласности. Истина, он није увек одобравао моје планове, сматрајући понекад да су они сувише смели, али чим би пала одлука по неком питању, он је улагао сву своју душу, да се тај план изведе што се може боље. Његова мана била је само та што никако није имао поверења у своје сараднике и сам је лично улазио у сваку ситницу, нарочито у питања генерал-квартирмјастера армије. На тај начин лишавао је све своје сараднике сваке самосталности, а преоптерећавао себе послом, што је изазвало његову велику премореност. Ипак он је био одличан начелник штаба.

У самом почетку рата генерал-квартирмјастер у штабу моје армије био је Деникин, али убрзо је изјавио жељу да не служи у штабу, но у строју. На основу моје претставке добио је 4 стрељачку бригаду, под називом „гвоздену“, где је показао велику умешност као стројеви генерал. После Деникина, за генерал-квартирмјастера одређен је био генерал Никитин, човек средњих способности, поштен и миран, који поред једног начелника штаба, као што је био Ламновски, није играо у штабу никакву улогу.

До VIII армије била је III армија, под командом генерала Руског, човека паметног, пуног знања и одлучног, али у исто време врло амбициозног и лукавог. Он је гледао да своја дела прикаже у што бољој светлости, ма и на штету својих суседа, искоришћавајући њихове успехе који су били њему тенденциозно приписивани. Као јасан пример, могу да наведем то да он никад није демантовао очигледну нетачност у првим нашим телеграфским извештајима, који су се појавили у руској штампи о нашим армијама и заузећу Лавова.

Већ од самог почетка рата, док је још наша војска брзим темпом ишла напред, мене је јако бринула њена позадина и веза која се морала одржавати између предњег дела и штаба у позадини самог фронта. У позадини ни из далека није све било уређено; аутомобила је било врло мало; средстава за транспорт као и телеграфских колона недовољно. Што се тиче санитета, он се налазио у самом зачетку, а за време првих битака, као што ће се доцније видети, положај рањеника био је веома тежак. Уопште, у почетку рата, наша позадина налазила се у хаотичном стању; она је више била оспособљена за стајање у

ВЕЛИКИ КНЕЗ НИКОЛАЈ НИКОЛАЈЕВИЧ

месту тј. за одбрану, него за рад при извођењу енергичног наступања, што смо стицајем околности морали да вршимо.

Уопште, мора се признати да смо у погледу техничке спреме стајали јако слабо, и да би све било сасвим друкчије да министарство није водило рат са Государственом Думом, уместо да иде са њом у корак. Изговор да је требало да будемо готови тек 1917 године и да нас је рат изненадио само још појачава кривицу, јер нам је било познато да се Немци спремају за 1915 годину, па према томе и ми смо морали по сваку цену да будемо готови у исто време а не у 1917 години. Ово није било тако лако, али ипак могуће; само, ми нисмо били довољно енергични; спремали смо се надвоје натроја. Нисмо хтели да за овај рад придобијемо јавност, из разлога чисто унутрашње-политичког карактера. Резултат ове политике био је тај да смо ушли у рат са свега по 950 метака на свако лако оруђе и готово без тешке артилерије.

Још горе је стајало са спремањем народа за рат. Оно је било посве противно ономе што је требало да буде. Није ни за кога била тајна да је Немачка, опијена својом победом над Французима 1871 године, почела да тежи ка хегемонији над целим светом. Њена стара пријатељица и помоћница Русија сметала је њеним плановима на Блиском Истоку, исто као и Француска, која је стално мислила на реванш и која је тежила да поврати Алзас и Лорен. Још у већој мери сметала је Немачкој Енглеска, због њене флоте, и осигуране трговине у целом свету.

Ево због чега почиње од стране Немачке развијање војне снаге са планом на копну као и на мору. После ступања на престо Виљема II Немачка је стала на чело тројног савеза: Немачка, Аустроугарска и Италија. При томе, не само што морална припрема Немачког народа за будући велики рат није била изостављена, него напротив она је била постављена на прво место. Упорно и са великим успехом, свим силама, сугерирало се народу да Немачка мора да задобије себи достојно место под сунцем, у противном она ће да закрхља и да пропадне. Велики изабрани немачки народ, уз помоћ свог немачког Бога, мора сигурно да разбије Француску и Енглеску, а нижа славенска раса са Русијом на челу служиће као гнојиште за развијање немачке расе. Мимо воље морале су и друге државе Европе, да напредну све своје снаге за припремање на борбу за своју слободу и своје интересе. Александру III није преостајало ништа друго него да се споразуме са

Француском, да припрема своје западно ратиште и да развија своју наоружану снагу.

За време владавине Николе II несрећна и бесмислена колебљивост растројила је нашу војску и свела је сву претходну припрему на нулу. Подбуњивани од стране Немачке, ми смо себи измислили авантуру на Далеком Истоку, за време које су нам Немци наметнули једну контрибуцију у виду трговачког уговора, који нас је срамотио и упропаштивао наше финансије. Изгубили смо на стидан начин рат са Јапаном, чиме смо несумњиво убрзали револуцију 1905—1906 године. За време Јапанског рата и прве револуције, наша влада јасно је подвукла и признала народу да она сама не зна шта хоће и куда иде. Освестили смо се тек доцније, после анексије Босне и Херцеговине; али моралну припрему народа за Европски рат не само да смо пропустили, него, мора се рећи, нисмо је ни допуштали.

Кад би у војсци неко од старешина дозволио себи да својим потчињеним прича о томе да је наш главни непријатељ Немац, да се он спрема да нас нападне, због чега ми морамо свом својом снагом да се спремамо да га одбијемо, такав господин био би сместа истеран из службе, ако не би отишао чак и под суд. Још мање би смео један учитељ основне школе да проповеда својим ученицима љубав према Славенима и мржњу према Немцима. Њега би огласили за опаснога панслависту, отвореног револуционара, и он би сигурно био депортиран у Туруханску или Наримску област.¹ Очигледно је да је Немац како споља тако и унутра био код нас свемоћан; он је заузимао највише положаје и био је на двору *persona gratissima* Сем тога, у Петрограду се створило једно моћно руско-немачко удружење, које је категорички тражило да се по цену свакога понижења склопи чврст савез са Немачком, мада нам је она пљувала у лице.

Како је онда могло бити, после свега овога, припремање народне мисли за овај неизбежан рат, који је требало да реши судбину Русије и целе Европе? Јасно је, да никакво; свако би се показало негативно, јер не само у Петрограду, него и дуж читаве недогледне Русије, у свима гранама народног живота, владали су Немци.

Чак и онда кад је рат већ избио, делови који су пристизали из унутрашњости ради попуњавања кадра, појма нису имали какав им се то

¹ Крајњи северни предели Русије, куда су често били протеривани политички кривци.

рат низашта сручио на главу. Колико сам пута питао војнике у рововима због чега ми ратујемо. Увек сам добио исти одговор да је неко убио неког надвојводу и његову жену, па је због тога Аустрија хтела да учини неправду Србима. Али нико није знао ко су то Срби; појам о Словенима био је такође замрачен, а зашто су Немци почели да ратују баш због Србије — о томе није нико имао појма. Испадало је тако, да су људе водили на клање, не зна се због чега, тј. по вољи Цара.

Шта могу да кажем о оваквом презирању Руског народа! Изгледало је, према овоме, да је немачки утицај у Русији остао и даље веома јак. Улазећи у овакав рат, влада је требала једном да престане са својим изазивањем Государствене Думе и требало је уместо тога да привуче сву јавност и целокупне народне снаге за рад на општу корист домовине, уколико је то још било могуће. Без тога, у рату оваквих размера, није могло бити победе. Више се није могло седети на две столице, тј. у исто време одржавати и апсолутизам и принцип уставности у лицу Государствене Думе.

Да је Цар у отсудном моменту за Русију позвао оба законодавна тела ради решења питања рата, да је прокламовао Устав са одговорном владом, позивајући све руске поданике, без разлике народности, сталеза, вере итд., на заједнички рад за спас Отаџбине, која се налазила у опасности, и на ослобођење Словена од немачког ропства, ово би сигурно изазвало велико одушевљење: Царева популарност била би повећана. Том приликом могло би се додати и то да је питање Србије било само изговор за рат, док су уствари Немци желели да покоре цео свет. Пољску је требало, са висине престола, прогласити за слободну, уз обећање да ће се по свршетку победоносног рата ујединити са Познањом и Западном Галицијом. Ово последње не само што није било извршено, него шта више, на прокламацију Врховног команданта Пољацима, Цар се ничим није одазвао нити је потврдио обећања Великог кнеза, што је код Пољака изазвало чуђење и огорчење.

Зар се могло после овакве моралне припреме за рат очекивати подизање духа у народу и рачунати на јаче осећање патриотизма код маса? Је ли био крив наш војник што није знао за намере Немачке и што уопште није чуо да такав један народ постоји? Он је само знао да постоје Немци, који су измислили мајмуна и да је често пута и сам губернатор пореклом од тих лукавих и паметних људи. Војник

не само што није знао за Немачку, још мање за Аустрију, него није имао ни појма о својој мајци Русији. Он је знао за свој срез, а могућно и за своју губернију; знао је да постоји Петроград и Москва, и на томе се завршавало његово познавање отаџбине. Одакле су могла да постоје код њега осећања патриотизма и свесна љубав према домовини? Зар није сама апсолутистичка влада, која је свесно држала народ у мраку, припремала у великој мери не само револуцију и уништење све форме владавине, коју је она сама хтела одржати иако је та форма одавно преживела, него је још и припремила пропаст саме Русије, бацивши њене народе у неизбежну беду рата, пустошења и унутрашњег раздора, чему је свему било тешко предвидети крај. Први чин револуције (1905—1906) није ничему научио нашу владу: она је бесмислено почела рат, припремајући непосредно и други акт револуције.

Војска је била обучена, дисциплинована; ишла је послушно у бој, али није било морала; разумевање за сам рат отсутствовало је потпуно. Мимо воље намеће се следеће питање: који су то били државници који су окружавали Цара и шта су мислили у то време часници свију рангова и чиновна, блиских двору?

Резимирајући све ово досад речено, морам поновити моје чврсто убеђење да је цар Никола био непријатељ сваког рата уопште, а нарочито рата са Немачком.

У традицији руске Царске куће, почевши од Павла I, а нарочито за Александра I, Николе I и Александра II било је, да Русија ради у корист Пруске, често пута чак и на своју личну штету. Тек Александар III, донекле под утицајем своје супруге Данкиње, одустао је од те кобне за Русију традиције, пошто је видео све жалосне последице сваке политике још при крају владавине свог оца. Ипак не би се могло рећи да је и он успео ослободити Русију немачког утицаја; после ступања на престо Николе II остало је само спољно непријатељство према Немачкој.

Велики програм развијања наше војне снаге појавио се не толико због намера да се заиста ратује са Немачком, колико у намери да се тиме осигура мир и да се умири јавност која је разумела да се рат не може избећи хтели га ми или не. Сам Цар тешко је веровао да ће доћи до рата. Не би се могао оптужити за овај рат Никола II. Да се он није заузео за Србију, негодовање јавности бацило би га

с престола стихиском снагом и револуција, уз помоћ целокупне интелекције, почела би не 1917, него још 1914 године, што би несумњиво искористиле револуционарне снаге Русије, које су се тајно припремале за други чин револуције. Ипак крив је Цар зато што он сам није знао шта хоће, што није себи јасно претставио право стање ствари. Опкољен ласкавцима, самоуверено је мислио да питање рата и мира лежи у његовим рукама. Био је убеђен да је вешт дипломата, који умешно и по својој вољи води унутрашњу и спољну политику Русије, не базирајући се на скорашњу лекцију из Јапанског рата и револуцију од 1905—1906 године.

Довршавајући ово поглавље, хоћу да кажем следеће. Целог свог живота осећао сам и знао да су немачки народ и Хохенцолерни непомирљиви и најјачи непријатељи мог народа, који су од увек хтели по сваку цену да нас подјарме. Ово је потврдио последњи светски рат. Може Вилхелм II да пише шта хоће у својим успоменама, ипак овај рат нисмо почели ми, него они. Цео свет зна да су они гајили мржњу према нама, не ми према њима. Из свих тих разлога појмљиво је зашто их не волим. Ипак говорио сам увек и потврђујем исто писменим путем, да су Немачки народ и његова војска показали такав пример поражавајуће енергије, непоколебљивости, патриотизма, храбрости и издржљивости, дисциплине и готовости да гину за своју отаџбину, да ја не могу као војник да им се не поклоним. Они су се тукли као лавови против целог света, јачина њиховог духа и нас је поражавала. Према томе немачки војник, а са њим и сав народ, заслужују опште поштовање.

Л А В О В

Крајем јула поверена ми армија била је сконцентрисана на линији: Печиска — Проскуров — Антоновци — Јармолинци, са две дивизије истурене испред фронта армије. XXIV корпус тек је својим челом почео да придлази ка месту концентрације. Према томе, за почетак војних операција, имао сам уствари не 4 него непун 3 корпуса, јер је прва бригада 12-е пешадиске дивизије била распоређена на десној обали Дњестра, имајући један самосталан задатак. Њој је требало да пристигну три Кавкаске козачке дивизије другог позива, али у моменту кад се прешло у наступање, почели су да пристижу само први ешелони.

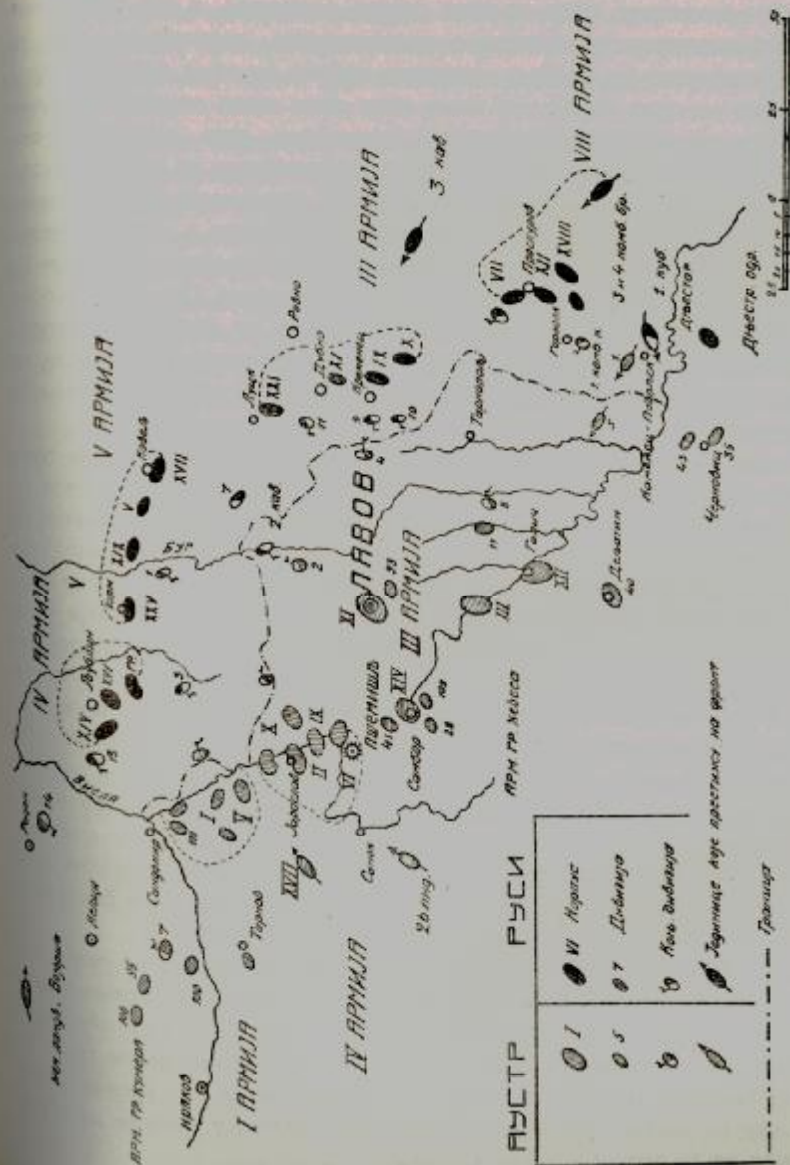
Наши подаци о непријатељу били су веома оскудни. Наша извиђачка служба мало је задовољавала. Ваздушна извиђачка служба била је доста слаба услед недостатка и рђавог квалитета аероплана. Па ипак све што смо сазнали, дугујемо углавном њој. Агената за шпијунажу имали смо врло мало, па и ти, које смо прикупили на брзу руку, били су рђави. Коњичке извиђачке патроле нису могле да продру дубоко, јер је погранична река Збруч била на целој дужини густо поседнута од стране непријатељских пешадиских претстража. Уопште, нисмо открили неке веће непријатељске снаге. Била је претпоставка, да се непријатељске трупе концентришу на линији: Тарнополь-Тренбовља-Чортков, али које су јачине те снаге и како су оне распоређене нисмо успели да сазнамо.

На Збручу, осим пешадиских претстража XI армиског аустриског корпуса, налазила се још и једна коњичка дивизија, која је крајње енергично деловала на нашем фронту. Између осталог она је извршила напад на другу комбиновану козачку дивизију, која се налазила испред левога крила армије код Горodka. Наша козачка дивизија била је потпо-

могнута са 4 чете пешадије које су јој привремено биле придодате. Да би дочекала непријатеља који се приближавао ка Городку, наша пешадија заузела је у густим редовима околинду села, као и узвишење које се налазило у близини, имајући за левим крилом, степен уназад, Кавкаску козачку бригаду. Митраљези козачке дивизије били су постављени на истом крилу тако да су могли гађати цео предтерен испред пешадије која је била маскирана. Један дивизион коњичке артилерије заузео је позиције за селом, а Донску козачку бригаду командант дивизије узео је себи у општу резерву.

Аустриска коњица, прилазећи Городку, развијена у смакнутом развијеном строју, без претходног извиђаја лудо је полетела на нашу пешадију. Делимично артилериска а затим пешадиска ватра дочекала је овај луди и бесмислени јуриш. Одмах затим, и наши митраљези сасули су ватру на крила Аустријанаца, а Кавкаски козаци ударали су на њихова крила и позадину. После свега овога резултат тога јуриша био је врло жалостан: лешеве побијених људи и коња остали су на бојном пољу; поједини људи и коњи јурили су по пољу у свима правцима, а остатак дивизије у маси и нареду јурио је натраг. Овом борбом руководио је генерал Павлов, који је стајао на расположењу мени лично. Сам командант дивизије задовољио се тиме што је цело време провео поред резерве и није допустио да једна свежа бригада из те резерве гони разбијеног непријатеља. Због тога остаци аустриске дивизије, са артилеријом и митраљезима, срећно су прошли преко Збруча. Са тих разлога морао је бити уклоњен овај неспособни командант, кога је заменио генерал Павлов.

Наше армије добиле су наређење да одмах пређу у наступање не очекујући завршетак концентрације војске. Оваква журба проузорокована је била неопходношћу да се помогне Енглецима и Французима, који су били запали у тешку ситуацију, на име у циљу да наше наступање привуче макар један део непријатељских снага са западног фронта на источни, против нас. У исто време показало се да једна непријатељска колона, јачине отприлике једне бригаде пешадије са артилеријом и са 2 до 3 ескадрона коњице, наступа на губерниску варош Каменец-Подолски. Због тога добио сам депешу од команданта југ-зап. фронта у којој предлаже да се према Каменец-Подолску упуते трупе довољне јачине, које би заштитиле варош од непријатељске навале. На ово сам одговорио, да сматрам за некорисно да разбацујем

Скица 1: Развој руских и аустриских армија на југозападном фронту

своје снаге пред сами почетак ратних операција, а кад будем прешао у наступање и ступим на аустриску територију, ова колна из страха да не буде отсечена, побећи ће сама натраг, и да је нико на то тера. Растурање снаге само ради неких споредних циљева сматрам за штетно. Командант је усвојио моје наводе и опозвао своје наређење. Четвртог августа Аустријанци су заиста заузели Камениц-Подолски, а 7 чета домобранаца продужиле су без икаквог отпора у Нову Ушицу. Кад су Аустријанци сазнали о нашем прелазу преко Збруча, они су журно напустили Каменец-Подолск и вратили сву контрибуцију, коју су били прикупили од становника. Ово је било посве природно; они су добро знали да ни ја нећу по заузећу Тарнопоља, Трёмбовља и Черткова, штедети ова места и наложићу на њих исту, ако не и већу контрибуцију, буду ли је они однели из Каменец-Подолска.

Петог августа трупе поверене ми армије брзо су прешле преко реке Збруча, која је чинила нашу државну границу. Оне су биле дочекане незнатним отпором неколиких пукова аустриске пешадије, као и остацима коњичке дивизије, разбијене мало пре код Городка. Утврдило се да Аустријанци немају резерве. Приликом прелаза преко Збруча, изгорео је до темеља Гусјатин, због чега и како нико није могао објаснити. На нешто већи отпор наишли смо приликом форсирања реке Серета, а нарочито при заузећу варошица Тарнопоља и Чорткова. Незнатна снага која се ту затекла, била је разбијена до ноге, и ми смо узели и нешто топова, митраљеза и заробљеника. Одмах затим развила се много озбиљнија битка на реци Коробец, али и ту је непријатељ брзо окренуо у бегство. Ми смо узели готово сву његову артилерију, много муниције, као и много заробљеника. Приликом са слушавања тих заробљеника, они су казали да су били убеђени да се ми још налазимо на реци Серету, и да је сукоб са нама био велико изненађење.

Моја армија имала је три корпуса у првој линији, а на левом крилу за један степен уназад, XXIV корпус, који није имао времена да се сконцентрише на дан нашега прелаза у наступање. Кад сам добио депешу од команданта фронта, у којој ми је јављао да се трећа армија налази у тешком положају и наређивао ми да њој укажем помоћ, ја сам га упутио према утврђеној вароши Галич, у намери да убрзам напад на ту варош.

Заиста трећа армија, наваљујући на противника, све теже и теже је напредовала у правцу Лавова. Наступио је био тренутак када је она морала да застане, пошто није имала могућности да савлада непријатеља.

Услед овакве директиве, а на основу података моје обавештајне службе према којима се значајне снаге непријатеља налазе на Гнилој Липи и укопавају се на њеној десној обали, решио сам следеће: да оставим према гарнизону Галича XXIV корпус, као заклон за осигурање мог левог крила, а да са 3 корпуса извршим бочни ноћни марш, да се примакнем левом крилу III армије и развијем своје снаге против главних непријатељских снага, које су се налазиле на Гнилој Липи. Овај бочни покрет морао се вршити у близини непријатеља и мој начелник штаба, као и још неки генерали, сматрали су овакав подухват за врло ризичан. Ја нисам делио то мишљење; осећао сам да је непријатељ испустио иницијативу из својих руку и да сад мисли само на то да заштити Лавов, нарочито после два пораза које је већ претрпео. Сем тога, преко реке Гнила Липа уопште тешко се може прећи због бара и шибљака на обалама, и само на неколико места налазе се мостови са дугим насипима, који изгледају као неки уски дефиливи. Био сам потпуно убеђен да Аустријанци неће смети да рескирају једну битку, имајући у својој позадини ту реку. Из тога разлога, и поред разних прича, нисам мењао своју одлуку која је била извршена без икаквог отпора од стране непријатеља.

Уопште план битке код Гниле Липе састојао се у томе, што су XII и VIII корпус извршили напад на непријатеља, везујући на тај начин његов фронт, али при томе нису форсирали саму реку све дотле док лево крило Аустријанаца не буде обухваћено од стране VII корпуса. Овај корпус требало је да пређе Гнилу Липу и одбаци лево крило Аустријанаца на југ, у намери да ову непријатељску групу отсече од снаге која је стајала наспрам наше III армије и удаљи је од Лавова, да се не би повукла у његове форове. Сем тога, VIII корпус требало је да обавије своје лево крило и одбија јурише гарнизона галичке варошаве. XXIV корпус, који је ишао, како је то раније речено, на отстојању једног степена иза левог крила армије, добио је налог да своју челну бригаду пошаље форсираним маршем ка Галичу, у циљу олакшања положаја VIII корпуса, а цео XXIV корпус да се крене ка Галичу, са задатком да га опседне и у случају могућности заузме на јуриш.

На реци Гнила Липа моја армија дала је прву праву битку. Претходни бојеви постепено су постајали све озбиљнији и претстављали су једну добру школу за трупе које нису још омирисале барут. Ови бојеви који су били срећни по нас, улили су трупама уверење да су Аустријанци слабији од нас, као и поверење у своје вође. У току дана 17 и 18 августа, колико је трајала ова жестока и јака борба код Гниле Липе, уверио сам се прво у то да је команданту армије потребна не мала, него јака општа резерва, без које би успех борбе висео о једну длачицу и да један мали део, као што су то мислили спочетка Немци па и ми заједно са њима, није довољан за парирање свих евентуалности. Друго: стекао сам уверење да је неопходно потребно имати јаку резерву артилерије, како би она у маси могла бити сконцентрисана на одлучујућим тачкама, а никако је не разбацивати по читавом фронту, распарчану на разне делове међу појединим дивизијама. Стога сам сматрао за неопходно да корпусни инспектори¹ артилерије играју активну улогу команданата, који ће управљати ватром артилерије, здружене у веће масе, а не само да се ограничавају на снабдевање са муницијом. Из тога разлога, по свршеној битци, издао сам одговарајућу наредбу о улози инспектора артилерије за време борбе.

Други дан борбе VII корпус прешао је реку Гнила Липа, додуше са великом муком и знатним губицима, и почео је опкољавати лево крило непријатеља али, још се није знало у којој смо мери добили ову битку и колики су губици непријатеља. Он је још стајао на своме месту и давао јак отпор. Нарочита тешкоћа била је на левом крилу наше армије, где су Аустријанци из галичке тврђаве са знатним снагама опкољавали крило VIII корпуса, који се овде тукао. По моме наређењу генерал Суриков послао је једну бригаду XXIV корпуса, која је привукла на себе већи део гарнизона Галича и на тај начин олакшала је положај нашег VIII корпуса. Трећег дана битке ујутру показало се да су Аустријанци сматрали да су разбијени, па су њихове главне снаге почеле да отступају ноћу у великом нeredу, под заштитом јаким заштитница. Гонећи их и брзо напредујући, наше су трупе узеле доста топова, митраљеза и другог оружја, као и знатан део коморе и много заробљеника. Штаб армије налазио се за време битке у вароши

¹ Инспектори у већим јединицама одговарају положају команданата дотичног рода оружја у југослов. војсци.

Слика 2: Груписање снага југозападнoг фронта у моменту упаде Руса у Галицију

Бржежане и био је сигурно везан са штабовима корпуса телефоном и телеграфом. На тај начин био сам у могућности да на време добијем са целог фронта све потребне извештаје, који су ми били потребни за управљање борбом.

Морам да забележим озбиљну услугу, коју је учинио армији при дан битке генерал Каледин са његовом 12 коњичком дивизијом. Он је по својој личној иницијативи заузео празнину фронта између XII и VII корпуса и оборио се са много јачим непријатељским снагама све до доласка једне бригаде 12 пешадиске дивизије, која је задоцнела да на време заузме своје место у борбеном поретку, мада не својом кривицом.

Истовремено кад сам ја добио битку код Гниле Липе, III армија са успехом је потисла непријатеља северно од мене и коначно га одбацила ка вароши Лавову. У исто време примљен је био налог команданта југозападнoг фронта којим је наређивао да почнем опсаду Лавова са истока и севера. Сматрало се да је Лавов утврђен, да има велики гарнизон и да претставља једну јаку препреку за наше даље напредовање.

Крупни недостаци моје позадине и њене организације за време покрета напред много су ме огорчили; али, највише ме забрињавао њен санитарски део и њени руковођаци. Рђаво припремљене мере за збрињавање рањеника и недостаци тих мера, за шта су били одговорни министарство војске и кијевски војни округ, јасно су показали њихову потпуну неизводљивост. Начелник санитета армије, један доктор медицине кога сам упознао уочи битке, показао се као потпуни незналица у организацији. На моје питање какве су мере предузете за пријем рањеника и њихову евакуацију, он ми је отсечно одговорио да је све наређено и да је у Бржежанима, куда ће се довозити рањеници, припремљено 2000 постеља, а у случају потребе могу се примити и 3000 рањеника. Међутим, показало се да је могло бити примљено највише 400 рањеника; и кад је било доведено 3500 само руских војника и официра, не рачунајући непријатељске рањенике, ови су се нашли у крајње критичном стању. Морао сам уклонити начелника санитета и хитно употребити за његов посао све ордонанс официре и ађутанте који су ми били на расположењу, и на брзу руку ослободити неколико кућа, склонити некако рањенике под кров, извршити реквизицију посуђа и чаша, организовати спремање хране и чаја и спремати неколико сани-

тетских возова да би рањеници били што пре евакуисани у позадину. Указивање лекарске помоћи и благовремено превијање било је немогућно услед недостатка лекара. За време следећих борби, благодарети хитно предузетим мерама, овакав мурдарлук није се више понављао, а поред тога на чело санитета поставио сам једнога паметнога организатора генерала Панчулидзеа.

Као што се показало, уредба о организацији санитета била је рђава не само у VIII армији него и свуда; морали смо је реорганизовати изнова у Врховној команди. Мора се признати да је била рђава не само уредба о санитару, него и нова уредба о управљању трупима у рату није ништа ваљала. Она је била објављена и ступила на снагу тек после почетка рата; сви су морали да се управљају са тим правилима на пракси и да са жаљењем констатује, да је та уредба састављена накарадно и непрактично. До нас су допирале вести да војни савет није одобрио та правила, а да су била спроведена у живот само зато, што нам је рат био објављен изненада. Морао сам да се лично умешам у посао санитета, како би га бар колико толико уредио. Моја савест ми налаже да по добру споменем многе претставнике Земства¹ и поједина лица у местима најближим бившој граници. Без икакве званичне организације, они су по својој личној иницијативи учинили огромне услуге рањеним и болесним војницима. Створено је било много летећих одреда, превејалишта и болница. Све ово са енергијом и организованошћу, који су заиста достојни да уђу у историју.

Двадесетог августа ваздушни извиђачи доставили су ми да су видели масу трупа које се прикупљају према лавовској железничкој станици и да возови, како изгледа пуни трупа, један за другим одлазе на запад. Исто су доставиле и коњичке патроле, које су саопштавале да непријатељске колоне брзо одилазе, обилазећи Лавов. Истог дана отишао сам на састанак са генералом Руским, са којим сам се хтео договорити односно наших даљих заједничких операција, нарочито зато, што сам за време опсаде Лавова као млађи био њему потчињен. За време нашег већања и он је добио саопштење од команданта IX корпуса, генерала Шчербачова, да извиднице тог корпуса несметано продиру напред и без отпора заузимају лавовске положаје, који нису брањени ни од кога. Стога је генерал Шчербачев, сматрајући да је

¹ Cases земљопоседника у Русији.

непријатељ очистио Лавов, молио за одобрење да крене напред. Генерал Руски био је јако збуњен добијеним саопштењем. Почео је да се двоуми да ли треба да изиђе у сусрет молби генерала Шчербачова или не. Напослетку пристао је на предлог Шчербачова и издао је наређење да се трупе пажљиво помичу према Лавову, мало верујући у то да једна тако важна и утврђена тачка може да се напусти без озбиљне битке. У исто време добио сам извештај од команданта 12 коњичке дивизије да је једна од његових извидница ушла у Лавов, који је био напуштен од непријатеља и да су становници дочекали официра са 12 драгона веома љубазно. На тај начин прва је ушла у варош коњичка извидница, која је несметано прошла кроз град. Мора се указати на ту чињеницу да је непријатељ очекивао наше наступање на Лавов од стране Брода на Красни. Изгубљена за њега битка на Гнилој Липи пружила ми је могућност да заобиђем са леђа трупе, које су противстајале III армији и тиме је судбина Лавова била решена. Потпуно је јасно да је Лавов пао тако брзо само благодарећи заједничком раду III и VIII армије, и без мог бочног марша, без претходног пораза непријатеља на Гнилој Липи и померања мојих трупа на југ од Лавова, варош не би била очишћена без боја. У званичним пак депешама вишег командовања објављивало се да је варош Лавов узео генерал Руски. Нисам протестовао против тога, јер није ми стало до тога, да се прославим, желећи успеха општој ствари. Заузимање Лавова приказивало се доцније у штампи у потпуно неистинитим бојама: саопштавало се наиме да су јуначке трупе генерала Руског кренуле по улицама вароши газећи до колена у крви". Уствари, ни у самом Лавову, а ни у близини истог, већ три дана није било ни једног боја. Док је армија Руског била још далеко од вароши, VIII армија прогурала је далеко на југ и приморала је Аустријанце да очисте Лавов.

Кад сам на аутомобилу ишао у III армију, на већање са генералом Руским, пуковници гроф Гејден и Јахонтов, који су ме пратили, остали су на путу услед квара гума. Док се квар оправљао они су обратили пажњу на велики број Русина, који су ишли од стране Лавова. Одакле сте ви?, упитали су они. Из Лавова. А има ли тамо много војске? Нема никог, сви су утекли (њема никохо, вси утекли). Ово је заинтересовало моја оба пуковника, и они су решили да овај исказ провере, пошто већ иначе нису могли да ме стигну. Њихова кола слободно су стигла до самог предграђа Лавова, где су се они срели са ситнијим деловима III

армије, који су се spremали да уђу у варош и само су чекали претставнике вароши. Пуковници су ушли заједно са њима у варош, где су са апетитом доручковали у ресторану „Жоржа“ и купили бонбона у посластичарници. Ето колико је тачно руска јавност била обавештена о појединостима догађаја који су се одигравали на ратишту.

Не могу да се сетим без душевне горчине прве депеше Врховног команданта, пуне одушевљења о заузећу Лавова и Галича. Наравно, он није крив за то и он није приметио нарочиту тенденцију њеног текста. „Храбре трупе генерала Руског заузеле су Лавов, а армија Брусилова заузела је Галич“. Сви војници и официри VIII армије били су пренеражени. Зашто да је армија генерала Руског била храбра од првих својих корака, а VIII армија само обична армија, кад су уствари баш њене трупе показале беспримерну храброст тукући се дуж целе реке Гнила Липа, до саме вароши Бобрка, не штедећи ни своје снаге нити животе бораца. Понављам да су баш после тих бојева Аустријанци морали да напусте Лавов, а III армија дошла је само на готово. Од самога почетка пале су нам у очи несправедљивост и пристрасност штаба југозападног фронта, и са развијањем догађаја ово је постало све очигледније. Згушњавати боје у циљу згоднијег приказивања љубимаца у њиховом раду, само да би они могли добивати одликовања, а умањивати успехе других, није било пристојно. Ћутао сам, сматрајући ово за ситнице и мислећи једино о коначном резултату за Русију. Из обзира дисциплине нисам хтео протестовати; али међу мојим војницима било је пуно разговора и незадовољства. Штаб југозападног фронта играо са ватром кад је дозвољавао себи овакву неправду. А смртно рањени и осакаћени војници то су врло добро разумевали.

ГРОДЕК

Одмах по заузећу Лавова од стране наше војске, добио је генерал Руски налог од команданта југозападног фронта, у коме му је наређено, да са својом армијом, појачаном XII корпусом моје армије, крене у правцу Раве Руске. Мени је било наређено, да заузмем Лавов и да своје главне снаге распоредим источно од њега, да браним лево крило целог фронта, маневрујући према ситуацији. Овај покрет генерала Руског према Рави Руској потребан је био зато што су се главне

снаге аустриске војске налазиле на линији Љубљин-Холм и генерал Руски требало је да обухвати бок непријатељске војске, пошто северне армије нашег фронта нису могле да изиђу са њом на крај и биле су од ње јако притиснуте. Нисам могао да се сложим са улогом, додељеном мојој армији, налазећи да решење питања одбране крила фронта на овакав начин не води циљу. Држао сам да су могуће две претпоставке: или Аустријанци неће уопште да обрате пажњу на наше лево крило, и у томе случају моја армија не би имала никаквог удела у заједничкој акцији у ово тешко за нас време, или да ће они прикупити значајне снаге на својој десној крилу, и покушати поново да заузму варош Лавов и у томе случају ја не бих могао да извршим свој задатак. Сматрао сам да је много целисходније да и сам у исто време продужим са наступањем и нападнем непријатељске снаге које су биле распоређене на гродекској позицији, веома јакој и од великог значаја за наше даље наступање. Веровао сам да ћу, ако се на гродекској позицији буду налазиле једино оне трупе које смо сада разбили, моћи да их савладам и сам, благодарећи њиховој деморализацији после изгубљене битке. Ако би се непријатељ знатно ојачао, онда бих ја прешао привремено у одбрану и, утврдивши своје позиције испред Лавова, свакако осигурао лево крило нашег фронта. По моме мишљењу било је од огромног моралног значаја да поред главног циља обезбедимо операције генерала Руског, сачувамо и Лавов у својим рукама.

Ова моја размишљања саопштио сам депешом генералу Алексејеву, упорно тражећи одобрење за извршење мог плана под апсолутним условом да ми се врати XII армиски корпус. Командант југозападног фронта се сложио са мојим предлозима и његова директива била је измењена у томе смислу. Ја сам одмах кренуо моју армију напред наредивши команданту VIII корпуса да по могућству заузме илто пре јако утврђени Миколајев, који је према мојим информацијама имао само незнатан гарнизон. Ради тога упутио сам му једини дивизион тешке артилерије, који је био у VIII армији. Августа 22 примио сам извештај команданта XXIV корпуса да је освојио готово без икаква отпора јако утврђени Галич са целокупном тешком артилеријом и разним резервама, које су се тамо затекле. Овоме сам се много обрадовао, јер се на тај начин осигуравала моја позадина и ослобођавао XXIV корпус. Истовремено 2 козачка комбинована дивизија заузела је Станиславов и пошла је правцем Калуш-Болехов и Стриј. По-

Унијатски митрополит, гроф Шептички, отворени непријатељ Русије, одавно и непрекидно је агитовао против нас. По доласку руске војске у Лавов стављен је био по мом налогу у домаћи притвор. Позвао сам га себи и затражио од њега часну реч да неће предузимати против нас никакве непријатељске акције, јавне или тајне. У том случају обећао сам да ћу му, на своју одговорност, одобрити да и даље остане у Лавову и да обавља своје верске дужности. Он је врло радо дао тражену реч; али, нажалост, одмах затим почео је поново да мути и да држи црквене придике, чија је тенденција била потпуно непријатељска према нама, због чега сам га протерао у Кијев и ставио на расположење команданту југ. зап. фронта. Наредио сам такође члану Государствене думе, бившем лајб-хусарском официру грофу Владимиру Бобринском, који ми је био стављен на расположење и који је у почетку рата поново ступио у активу, да прегледа све апсане које би нам пале у руке и да сместа ослобођава све политичке кривце ухапшене од стране аустријске владе због њиховог русофилства. Гроф Бобрински примио се те мисије врло радо, јер је још пре рата имао велике везе са русофилском партијом Русина. Не сећам се тачно колико је било тих затвореника, али, било их је врло много и сви су они били одмах пуштени. Обични злочинци, наравно, остали су и даље у затворима и предати под надзор генерал-гувернера.

Дакле трупе поверене ми армије кренуле су према западу од Лавова у намери да заузму полазни положај за напад на, чувени по својој јачини, гродекски положај, при чему је XXIV корпус добио наређење да један незнатни гарнизон остави у Галичу, а са осталим трупама да иде форсираним маршем према армији, да се са њом споји и образује при томе њено лево крило. Узгред су његови предњи делови учествовали у заузимању Миколајева и 27 августа цео корпус успео је већ да заузме свој полазни положај, одакле је требало да учествује у Гродекској битци.

На дан 28 августа стање у коме се налазила моја армија изгледало ми је овако. Из разних извора обавештајне службе познато ми је било да се непријатељ, који је отступио од Лавова и кога су престављали остаци трупа које су се тукле против наше III и VIII армије, задржао на гродекском положају, на десној обали реке Верешице као и да су ове трупе добиле знатна појачања. Колико су износила ова појачања није ми било познато. Држао сам ипак да су знатна, и да ће не-

пријатељ, коме је свакако било познато да је наша III армија кренула према Рави-Руској, а да је код Лавова једино остала VIII армија, прећи и сам у напад. Вероватноћа моје претпоставке појачавала се још и тиме што су Аустријанци почели да оправљају мостове преко реке Верешице, које су били порушили приликом отступања, да граде нове прелазе и да је неколико јаких претходница прешло на леву обалу реке Верешице.

Само по себи постављало се питање: да ли при овакој ситуацији треба да пређем у напад или да се само браним. Према свом сталном назору којег сам се придржавао до самог краја рата кад год је то било могуће, решио сам се да пређем у енергичан напад. У зору 28 августа, под претпоставком, да је непријатељ много јачи од мене и да према томе може и сам да пређе у напад, одлучио сам да кренем своју армију, сматрајући да ће за мене бити повољније ако бој почне у сусрету. У крајњем случају могао сам још увек да пређем у одбрану, што је ипак боље, него да одмах упустим иницијативу из својих руку. Свакав начин рада помагао ми је не само у овом случају, него и у току даљег рата, јер бојем у сусрет бржао сам непријатељу његов почетни план и уносио сметњу у његове претпоставке. Сем тога, ово ми је пружио могућности да створим себи тачан појам о групацији његових снага и да самим тим прозрем његове намере.

Међутим, Аустријанци су прешли истога дана у напад, и стварно је дошло до битке у сусрету, коју сам и предвидео. Снаге непријатељске према фронту VIII армије, у упоређењу са нашим, биле су несразмерно јаче. Сем тога он нас је надмашио јачином своје тешке артилерије. На читавом фронту, још од ране зоре, развила се љута борба. Још у току претходног дана пре тога Аустријанци су јако наваливали на моје десно крило, XII корпус, чији се положај налазио у једној шуми и изгледало је да непријатељ намерава да свој главни ударац упери баш против тог крила. Ја сам ипак мислио да је то само демонстрација, која је требало да на време привуче нашу пажњу на себе а наше резерве ка десном крилу. Уствари, у току првог дана битке, главни напори непријатеља били су концентрисани према центру, где су били VII и VIII корпус, а нарочито против XXIV корпуса, који је заузимао лево крило. У вече тог дана показало се да су наши губици веома велики и да смо се сасвим незнатно помакли напред. Сви команданти корпуса тражили су да се укопавају, а неки од њих изразили су чак и сум-

њу да ће се моћи одржати против надмоћнијег непријатеља, његове јаке артилериске ватре и многобројних митраљеза. Моја резерва била је искоришћена само делимично. Судаћи по заробљеницима које смо узели, могло се рачунати да се против VIII армије налази најмање седам корпуса, тј. снаге два пута јаче од снага, које су мени стајале на располагању. Мој XXIV корпус, који се својим левим крилом наслањао на форове Миколајева, заузеле од стране једног пука из 4-те стрелачке бригаде и сувише је измакао напред, те су Аустријанци почели да га опкољавају.

Имајући у виду, да су се трупе тог дана у вече задржале на случајним положајима и да су претрпеле знатне губитке (у резерви имао сам свега још једну бригаду пешадије), мислио сам из почетка, кад сам издавао директиве за следећи дан, да наредим отступање са заузетих положаја, али на такав начин да центар армије заузме форове Лавова, а лево крило да се ослања на форове Миколајева. У овоме смислу и почео сам да састављам заповест, али тада сам се сетио француске изреке „Скуп је само први корак“ и мене је обузела бојазан да наше трупе свакако неће моћи да задрже Лавов ако буду повучене натраг. Зато сам коначно решио овако: десно крило и центар имају да остану на својим положајима, а лево крило, нарочито 48 дивизија, има да се повуче на висове северно од Миколајева, које има одсудно да брани. Центар и десно крило имају да буду активни. Ова моја одлука да не оступим веома је обрадовала генерал-мајора Бајова, који се налазио код мене за генералштабне послове и ја сам му, још више тиме охрабрени, изјавио своју захвалност за моралну подршку. Уједно наредио сам да се хитно доведе преко Галича ка Лавову једна бригада 12-те пешадиске дивизије, која се била онда приближила Станислаову. Затим сам депеширао команданту III армије и тражио да ми врати бригаду 12-ог корпуса, коју је он вероватно погрешно повукао са собом ка Рави-Руској. Исто тако наредио сам да се од Тарнопоља, такође ка Лавову, хитно доведу два батаљона резерве, сваки по 1000 људи. Друга комбинована козачка дивизија, која је стајала код вароши Стрија, такође је добила наређење да стигне форсираним маршем до левог крила армије, да пређе код Миколајева на леву обалу Дњестра, где ће добити даља наређења за дејство од команданта XXIV корпуса. На тај начин, привукао сам на бојиште све што сам год могао, само да бих по сваку цену одбранио Лавов, не губећи наду да ћу доцније

Сница 5: Општа ситуација пред сам почетак боја код Гродека

опет прећи у напад, чим се истроши нападни елан Аустријанаца. Веома је било тешко пребацивати трупе убрзаним темпом железницом, јер као возни парк за нормални европски колосек,¹ долазиле су у обзир само лакомотиве и вагони које смо запленили од непријатеља. Дешава се, често пута у рату, када се напредну све снаге и кад постоји чврста воља, да оно, што се сматрало за немогућно, постане могућно. Као што ће се видети даље, сва појачања која сам затражио, доведена су била у одлучном тренутку и стигла су на време, изузев моје бригаде из III армије, коју је генерал Руски одбио да врати, објашњавајући ми да је та бригада већ ангажована у битци. На то сам затражио од њега да ми пошаљу неку другу бригаду, јер кад бих ја морао да попустим да би и њему било тешко код Раве-Руске. Молио сам такође команданта фронта да и са своје стране утиче у том смислу на Руског, јер је ситуација била изузетна и какав неуспех јако би компромитовао наше раније успехе. Ово тим пре што су, према нашим подацима, снаге ангажоване против III армије биле веома незнатне. Сви моји разлози остали су глас вапијућег у пустињи.

Исте ноћи добио сам депешу од команданта југ. зап. фронта у којој нам се први пут саопштавало да се са муницијом, нарочито артиљеријском, мора штедети јер је резерва незнатна. На ову депешу одговорио сам да ми је засад немогућно објавити ову наредбу о штедњи муниције, јер би то обесхрабрило трупе које имају према себи јаког противника са моћном артиљеријом и који не жали муницију, затим да уопште није место а ни време да се о томе мисли.

Августа 29, у 3 сата у зору дошао је код мене начелник штаба 24 армиског корпуса, генерал-мајор Трегубов и молио за одобрење 48 пешадиској дивизији да и даље остане на положајима које је она заузела синоћ, тј. да не отступа ка висовима северније од Николајева. Напомињем да је телефонска и телеграфска веза између XXIV армиског корпуса и штаба армије била прекинута и диспозиција достављена у штаб тог корпуса аутомобилом, од стране једног од ађутаната. Телеграфска веза била је поправљена тек следећег дана у подне. Питао сам начелника штаба корпуса на основу чега командант корпуса није одмах извршио заповест, коју је добио још у 9 сати увече. Немогућно је да он није схватио да се отступање ка одређеном поло-

¹ Руски колосек је шири од нормалног европског.

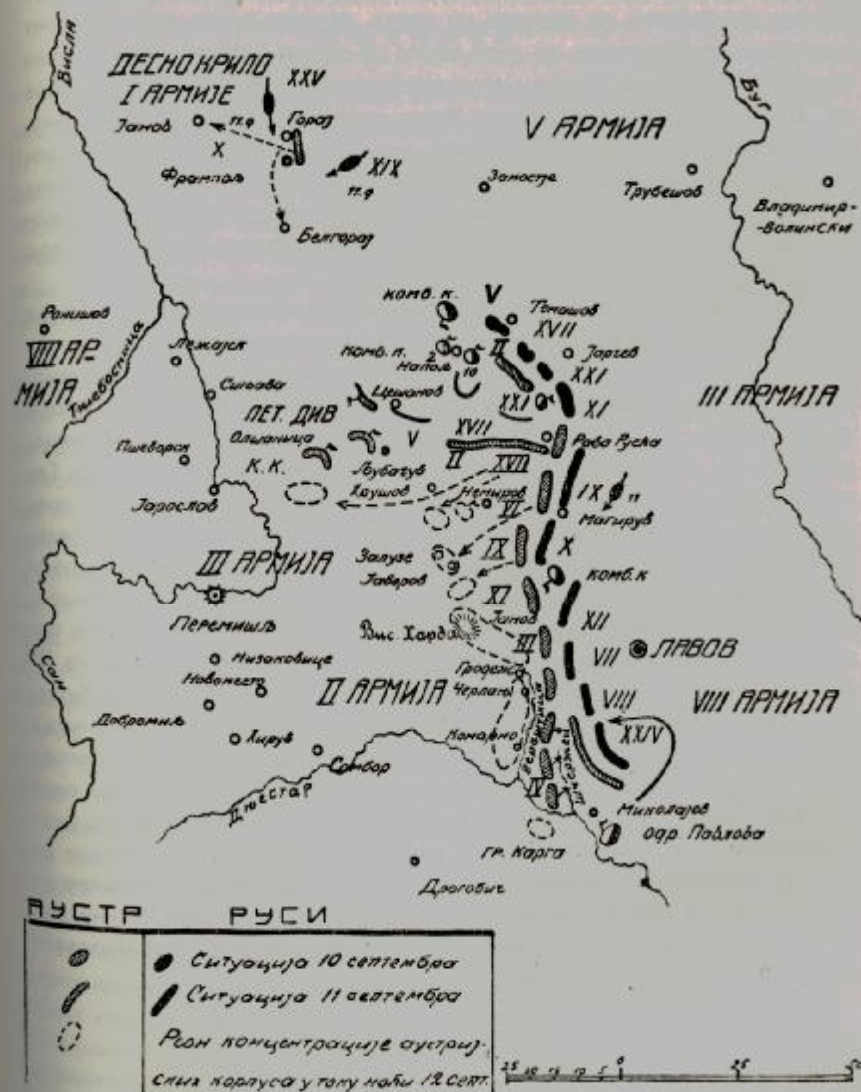
жају може вршити само ноћу, јер чим сване, битка ће вероватно почети појачаним темпом и о извршењу ове диспозиције онда не може бити говора. Оваква самовољна радња ремети моје комбинације и може да проузрокује дубоко опколљавање левог крила армије. На ове моје примедбе начелник штаба одговорио ми је да он није реферисао о диспозицији генералу Цурикову и дошао је на молбу команданта дивизије генерала Корнилова. На то сам му одговорио: „За извршени ваш преступ на бојном пољу разрешавам вас досадање ваше дужности и стављам вас под суд“. Наредио сам мом начелнику штаба армије да сместа у моје име нареди генералу Бајову да оде у штаб XXIV корпуса и прими дужност начелника штаба, и да испоручи при том генералу Цурикову, кога је он могао да види тек око 6—7 сати ујутру, да неће бити више потребно моје одобрење нити моја забрана, јер докле ће већ битка бити у пуном жеку. Поручио сам му такође да сам крајње револтиран што је његов начелник штаба толико недисциплинован.

Другога дана битке моје десно крило држало се још на својем месту. Навала непријатељска била је слабија него првога дана. Седми и осми корпус такође су одржали своје позиције, иако су имали велике губитке; али лево крило, као што сам и предвидео, претрпело је слом. Обухваћена с југа 48 пешадиска дивизија, била је одбачена на другу страну реке Шчерик, истина у потпуном реду, али изгубила је при том 26 оруђа. Непријатељ је и даље нападао на ово крило, и армија би се свакако нашла у веома критичном положају да је непријатељ успео да се помакне са довољном снагом источно од Николајева. Упутио сам ради појачања XXIV корпуса 12-ту коњичку дивизију, која се налазила у резерви, а и друга комбинована козачка дивизија баш тада је пристизала. Генерал Каледин наредио је да три пука сјашу за борбу пешке, имајући у резерви ахтирски хусарски пук и један ескадрон бјелгородских улана. Друга комбинована козачка дивизија попустила је празнину између VIII и XXIV корпуса. Пошто делови 12 коњичке дивизије, који су сјახали за борбу пешке, нису могли да задрже надирање многобројног непријатеља, генерал Каледин бацио је на јуриш 7 напред поменутих ескадрона, који су са самопрегоревањем појурили лудо на непријатеља. Овај јуриш спасао је ситуацију. Аустријанци су окренули натраг у потпуном нереду и прешли у одбрану, не покушавајући више да пређу у напад. Замерио сам генералу Ка-

питао ме је да ли већ може да пређе у Лавов ради примања дужности, јер се он досад налазио у вароши Бродима, тј. на самој крају подређене му територије. Одговорио сам му да по мојој мишљењу време за то још није дошло. Баш сада смо у једној битке и од њеног исхода зависи да ли ће Лавов остати у нашим рукама или ћемо морати да га предамо. Према томе не могу рећи кад може да пређе у Лавов. Ово тим пре, кад се зна да судбина целокупне битке на галицијском фронту не лежи само у мојим рукама, већ зависи још и од других армија, које се туку северније од мене. У сваком случају сматрам да је прерано за њега да прелази у Лавов. Морам признати, да ме је постављење грофа Бобринског на тај положај много зачуђило. Познавао сам га као човека веома коректног, безусловно поштеног, али у суштини тај се човек никад ничим није бавио и није имао апсолутно никаквог искуства у администрацији. У својој младости он је служио у леј-хусарском пуку, потом је био готово стално без занимања и само по каткад је извршавао неке налоге. Галицију апсолутно није познавао и вероватно, да су за све грешке, које је направио доцније у Лавову, били криви његово непознавање тог краја и недостатак искуства.

Тридесетог августа добио сам извештај да су Аустријанци сломљени код Рава-Руске и да су почели да одступају. Иако нису били потпуно разбијени, иако им није била пресечена одступница, Аустријанци су се нагло повлачили. У мени је васкрсла нада да ће и непријатељ који је стајао према мени увидети да је свака даља борба на гродекском положају бесциљна. Утврдили смо испитујући заробљенике које смо заробљавали у масама, да су Аустријанци против моја непуне 4 корпуса, концентрисали 7 армиских корпуса, 21 дивизију пешадије, од којих је један део био привучен са северног дела њиховог фронта, са наређењем да пошто-пото поврате Лавов. Тиме, што је одузео један део својих трупа са северног фронта, непријатељ је олакшао нападе наше III и IV армије. Према томе мој задатак састојао се у томе да издржим навалу непријатеља, двапут јачег од мене.

Тридесетог августа, доцкан увече, Аустријанци су поново прешли на целој линији у напад, испољавајући много више галаме него одлучности и јачине. Сећајући се ранијих битака, веровао сам да ће се непријатељ и овога пута, као и раније, повући у току ноћи и да сада маркира напад, само, да не бисмо приметили његово повлачење. Стога сам наредио да се будно прате покрети непријатеља и да га трупе

Скица 7: Пред бојем код Гродека

прате у стопу. Моја претпоставка показала се као тачна. Ноћу, 30/31 августа, непријатељ се повукао на запад, прешао преко многобројних мостова реку Верешицу, са леве обале на десну, а потом порушио све прелазе преко реке. Нисам могао пребацити трупамa што нису успеле да му то омету. После последње битке, која је такође трајала три дана, и то против веома јаког непријатеља, и која се развила непосредно после нашег форсираног покрета унапред; после неколико добивених борби, наше су се трупе јако умориле. Сем тога њихови губици били су огромни, иако не у тој мери, разуме се, као што је то било код Аустријанаца.

Благодарећи уређености Лавова, као и раније предузетим мерама и поред великих тешкоћа, ипак смо имали могућности да сместимо неколико хиљада рањеника, да их на време превијемо и негујемо. Евакуација рањеника, који су се морали транспортовати, била је такође организована на потпуно задовољство. Обишао сам већину болница; сиромашним сам раздао новац, а тешко рањене сам одликовао са Георгијевским медаљама. Наредио сам да се што пре успоставе прелазе преко реке Верешице, али да се патроле и сва коњица, не чекајући на ту оправку, пребаце на десну обалу и да гоне отступајућег непријатеља. Ови делови успели су да заробе велики део коморе, један део артилерије и много заробљеника. Нарочито се при томе одликовала 10 коњичка дивизија, која је за време борби прешла из III армије у састав VIII армије. За све време те упорне тродневне битке, становници Лавова, нарочито Пољаци и Јевреји, били су обузети мишљу у чије ће руке да падну, тј. да ли ће остати под нама или ће поново доћи Аустријанци. Проглас Врховног команданта Пољацима још онда није био познат и стога су они, а нарочито Јевреји, који су код нас били угњетавани, а у Аустрији уживали сва права грађана, једва чекали да будемо разбијени. Ово тим пре што су им аустријске власти јавиле да ће се они без сваке сумње, за који дан, вратити натраг. Русини, наравно, били су уз нас, сем партије мазепинаца, који су мобилизовали против нас неколико легиона.

П Ш Е М И С Л

Колико се сећам, 1 септембра добио сам наређење да сместа упу- тим генерала Ратка Димитријева ради пријема дужности команданта III армије, на место генерала Руског, који је добио назначење за команданта групе армија северо-западног фронта, на место генерала Жилинског, који је био смењен са свог положаја после крупног неуспеха II армије генерала Самсонова у источној Пруској и отступања у крајњем нeredу са великим губицима I армије генерала Рененкамфа.

Појавило се питање замене генерала Димитријева на положају команданта VIII корпуса. Најстарији командант дивизије у мојој армији био је генерал Орлов, који је имао чудновату репутацију још од похода у Кину, а нарочито за време јапанског рата. За време кинеског похода он као да је гледао да се извуче из руку својих претпостављених, као што се говорило, у намери да стекне што више јевтинијих лаворика; а за време јапанског рата изгледало је као да је он морао платити цех за неуспешни рад Куропаткина, и сматрало се, да се на њему сломила кола после изгубљене Лваојанске битке. Пред сам овај рат он је командовао 12 пешадиском дивизијом у XII корпусу, који је био под мојом командом. Посматрао сам га на великим маневрима, на којима је он радио одлично. Његова дивизија била је у сјајном реду и обука у њој била је спроведена одлично. За време првих борби, које је добила VIII армија, рад Орлова био је беспрекоран. На основу свега тога молио сам да се генерал Орлов одреди за команданта VIII корпуса, без обзира на то што га у мирно доба нису никако хтели да уврсте у ред кандидата за положај команданта корпуса. Моја претставка била је уважена и Орлов је одређен на тај положај.

На основу директиве команданта југ. зап. фронта, све армије са фронта кренуле су даље према западу, при чему је поверена ми армија добила задатак да креће ка југу од линије Лавов-Гродек-Пшемисл. Као и раније, а налазећи се на крајњем левом крилу борбеног фронта, мој задатак састојао се углавном у томе да обезбеђујем наступање наших армија од непријатеља, који се могао појавити како са запада тако и са југа. Што смо се год даље помицали, мој задатак постајао

је све тежи, јер су комуникациске линије постајале све дуже и све теже ми је било осигуравати лево крило и позадину од препада непријатеља. Мени се чинило да је по мери нашег продирања напред било потребно у циљу постизања крајњег циља, да се моја армија постепено појачава, тим пре што сам у току гродекског боја морао да привучем једну пешадиску бригаду, која је осигуравала позадину нашег левог крила. По завршетку овог боја у коме смо претрпели знатне губитке, армија није добила попуњу и била је у толикој мери ослабљена да нисам имао могућности, да ову бригаду пребацим натраг на десну обалу Дњепра. Стога сам је и задржао у саставу њене дивизије. Молио сам упорно команданта југозападнoг фронта да се армија појача са још једним корпусом, јер на десној обали Дњестра, отприлике на дужини од 200 врсти, ово су крило чувале свега три кавкаске козачке дивизије, што свакако није било довољно. Резултат ове моје молбе по овом питању био је тај што је на место ове бригаде, коју сам ја преместио, послана 71 пешадиска дивизија другог позива. Засад је то било довољно, јер сам начелно сматрао да без крајње потребе не треба слати јака појачања заштити позадине, пошто су се у то време на том крају налазиле само незнатне непријатељске снаге, већином делови ландштурма, који нису нарочито угрожавали нашу позадину. Пошто су се у позадини на десној обали Дњестра сада налазила једна дивизија пешадије и три дивизије козака, које су имале исти задатак, молио сам да се сви ови делови сједине под командом једног команданта корпуса, који је добио број XXX.

Пошто сам регулисао питање позадине и уверио се да се и позадина саме армије постепено доводи у ред, пренео сам свој штаб из Лавова у Љубењ-Вилке. Цела моја армија налазила се већ на десној обали реке Верещице, и ја сам је кренуо напред ка линији Пшемисл-Низанковце-Добромил-Хиров. Сагласно директиви главнокомандујућег, као и зато да се не би изгубио контакт са непријатељем, послао сам 10 и 12 коњичку дивизију напред, на линију Динов-Санок дуж реке Сане и још даље, а другу комбиновану козачку дивизију — преко Самбор-Старо Место у Карпате, а према вароши Турка, за задатком да по могућству заузме превој, преко кога води друм, који полази из Мађарске долине и да се на њему задржи. Непријатељ, пошто је оставио знатан гарнизон у самој тврђави Пшемисл, отступио је на запад ка левој обали Сана, где се и задржао, да би се после доста

претрпљених неуспеха опоравио. Био сам мишљења да не би требало дозволити непријатељу да се опорави; напротив: требало би га гонити у стопу и на тај начин довршити његов пораз, а код Пшемисла оставити само један јак корпус за опсаду. Наравно, да би се против овога могли истаћи и противпредлози, наиме, да би се у том случају наше комуникациске линије, које иначе нису биле у реду, и сувише увећале. Затим, на лавовском железничком чвору владао је један ужасан хаос; он је био у толикој мери претрпан да смо почели добајати све потребе са јаким задоцњењем. Био сам ту немоћан да ма шта учиним, јер је тај део потпадао под начелника за снабдевање армија на фронту, који је био потчињен команданту фронта, а на моје молбе и протесте обраћали су исувише мало пажње. Ја мислим да је ипак постојала могућност да се позадина доведе у ред, а да се у исто време доврши са поразом већ иначе разбијеног непријатеља, не дајући му да се поново прибере, да попуни, ојача и одмори своје трупе. За то су биле само потребне добра воља и умешност.

Опсада Пшемисла поверена је била новоназначеном команданту III армије Ратку Димитријеву. За време његовог командовања VIII армиским корпусом, који је улазио у састав моје армије, као и на основу раније његове делатности за време турско-бугарског рата, створио сам о њему мишљење, да је човек веома одлучан, бистар и врло обдарен. Нисам ни најмање у њега сумњао и веровао сам да ће он и у овом случају развити све своје ратне особине и покушати одмах и да заузме Пшемисл, што би нам одрешило руке, учврстило за нас источну Галицију и пружио нам могућност да наступамо даље без препреке, не остављајући за собом непријатељску тврђаву и опсадну армију. Заиста, после читавог низа пораза и великих губитака, аустриска војска била је у толикој мери потресена, Пшемисл је био тако мало припремљен за одбрану, његов гарнизон, који се састојао из разних делова разбијене војске, толико растројен, да сам био мишљења да се тврђава може узети на јуриш још у половини септембра, свакако тек после једне мале артилериске припреме. Време је ипак пролазило, а никакав покушај за заузимање Пшемисла није предузет. Ово се није тицало мене непосредно и стога сам сматрао да нисам позван да се мешам у планове мог суседа и да на један или други начин утичем на његове одлуке.

Стајали смо без икаква посла на означеној за нас линији и одмарали смо се одлично. Једино ми је задавало бригу што је био недовољан придолазак трупа за полуну. И оне које су долазило нису биле довољно припремљене за ратовање. Ово сам објашњавао тиме што резервни батаљони, који су тек били формиран, нису још ушли у довољној мери у посао. Нажалост моје мишљење било је скроз погрешно: за све време рата нисмо ни једанпут добили добро обучене резерве, и што смо даље улазили у рат, ове су резерве биле све лошије и лошије обучене и то не само у погледу чисто војничком, него и моралном, као и политичком. Као и раније, нико ми није могао одговорити на моја питања какав смисао има овај рат, због чега је он избио и које су наше намере. За ово је било криво наше министарство војске, које је врло рђаво организовало обуку наших резервних трупа.

Концем септембра крупне неуредности у саобраћајном погледу, нарочито на лавовском железничком чвору, почеле су да постају све веће и на лавовској станици пруга је била толико закрчена, све је било тако запуштено, да је немогуће било снаћи се. Иако ја нисам био надлежан за све ово, ипак сам послао у Лавов, по својој личној иницијативи и после безуспешних жалби, генерала Добришина, стручњака за саобраћајне послове, да доведе у ред тај најважнији железнички чвор. Он је, иако није имао никакву власт, колико му је то било могуће растеретио тај чвор и довео ствари у ред. Био сам у веома тешком и тугаљивом положају (због рђавог снабдевања), јер, као што сам мало час рекао, Лавов је испао из реона моје армије и није ми био потчињен, ради чега сам се и умешао у туђе послове. Пошто је снабдевање моје армије почело да трпи услед неуредности на железницама, а на моје запомагање нико није обраћао пажње, приграбио сам себи то право и одредио сам генерала Добришина за начелника лавовског железничког чвора. Признајем да ми нико није сметао да наређујем у туђем надлештву, као год што раније није нико поклањао пажње мојим жалбама.

Друге половине септембра објављено је било формирање XI армије, у чији састав је требало да уђу неколико дивизија другог позива и једна бригада домобранаца. Ова армија имала је да врши спсаду Пшемисла. За команданта армије одређен је био генерал Селиванов. Он је већ био стар човек, и за време јапанског рата није показао толико војничког талента колико чврстине карактера прили-

ком побуне у Владивостоку, и за време револуционарног покрета 1905—6 године, који је онда обухватио читаву Русију. Био је тврдоглав, сувише крут, и по моме мишљењу мало подесан за извршење постављеног му задатка.

Наши послови на северу код III армије ишли су у то време доста рђаво и сва пажња команданта и штаба југозападног фронта била је уперена на фронт дуж реке Висле. Група III, XI и VIII армије била је поверена мени са директивом да се привремено држим на истом месту. Због тога сам и преместио свој штаб у Садовују Вишњу, као централну тачку одакле ми је било zgodније да извршујем свој нови задатак.

Команда над опсадом Пшемисла, до доласка генерала Селиванова, била је поверена команданту IX корпуса III армије, генералу Шчербачову, кога сам познавао још из Петрограда. Он ми је реферисао да је према његовом мишљењу, састављеном на основу доброг познавања ствари, сад врло лако узети Пшемисл на јуриш и да он гарантује за успех. Предлог је био и сувише примамљив, чак и под претпоставком да ће при томе бити знатних губитака, јер у случају кад би Пшемисл пао, новоформирана XI армија добила би одрешене руке и могла би да појача фронт III и VIII армије. Сем тога било је јасно да ће противник имајући у виду општу ситуацију као и нашу неактивност на левом крилу, предузети у најкраћем року јак напад са намером да ослободи Пшемисл, ову првокласну и најважнију тврђаву Аустро-Угарске царевине. Ако би Пшемисл пао, овај би моменат отпао и ми бисмо могли без икаква страха да развијамо своје наступање, које би имало благотворни утицај на борбу код Висле која се одуговлачила. Сви ови разлози побудили су ме да дам свој пристанак на извршење јуриша на Пшемисл. Изложивши све ово команданту фронта, тражио сам његово одобрење за извршење те операције и добио потврдни одговор. Како сам био свестан тога да је време за заузимање Пшемисла на препад прошло, да је то сада много теже, а успех није толико сигуран колико би био пре три недеље, ипак корист од заузећа Пшемисла била је толико значајна да се исплаћивало поћи на ризик. Разилазио сам се са генералом Шчербачовим у састављању плана јуриша на Пшемисл. По његовом мишљењу требало би вршити напад на најважнију групу источних форова, најсавременијих и јако утврђених, нарочито на седлиске форове. Шчербачов је наиме мислио

да после пада ових форова Аустријанци не би могли дуже да се сдрже у Пшемислу. Одобравајући у начелу ово мишљење, мислио сам ипак да је заузеће источних, нарочито седлиских форова, помоћу живе снаге, ствар врло проблематична и да много више успеха обећава јуриш на западне форове, најмање наоружане, чиме би се могао пре-сећи пут за отступање гарнизона тврђаве. Тешкоћа препада на Пшемисл састојала се у томе што је непријатељска армија, која се била повукла на запад и која се налазила на отстојању на 3—4 дневна марша од Пшемисла, успела да се опорави и да се попуни. Према томе, она би могла да пређе у напад, да помогне гарнизон тврђаве и да спречи њен пад.

Решили смо да прво вршимо јуриш на источну групу форова како бисмо привукли пажњу и резерве противника на ту страну а затим да обухватимо Пшемисл са других страна и узмемо на јуриш форове са северозапада и југозапада. Коњица је добила налог да повећа своју пажњу и у јачој мери врши своја рекогносцирања, како би нас могла на време обавестити о прелазу непријатеља у напад.

У то време друга комбинована козачка дивизија, коју сам, као што је раније речено, упутио на Карпате према вароши Турки, била је задржана, а затим ју је почела да притискује мађарска дивизија у толикој мери, да је генерал Павлов почео да тражи помоћ, да би могао да задржи противнапад Мађара. Наредио сам генералу Цурикову да из 24 армиског корпуса пошаље 1 пешадиски пук за појачање козацима. Командант III армије генерал Ратко Димитријев у то време упорно је молио да се његова армија појача, бојећи се да се неће моћи одржати на левој обали реке Сана, на северу од Пшемисла. Сматрао сам да је та његов страх преувеличан; али командант фронта је наредио да му се преда VII армиски корпус, што сам ја и учинио. Дванаести корпус, са генералом Лешем на челу, одредио сам у помоћ трупама генерала Шчербачова, за напад на Пшемисл, и на тај начин на југу од Пшемисла остали су у то време само два корпуса — VIII и XXIV.

Поред делова ново-формиране XI армије, за напад на Пшемисл одређене су биле из XII корпуса 19 пешадиска дивизија, која је требало да врши јуриш на групу седлиских форова, и 12 пешадиска дивизија која је имала задатак да потпомаже освајање северозападних форова, који су били најслабији. Југозападни форови остављени су

били 3 стрељачкој бригади. Због артилериске припреме јуриша на групу седлиских форова сакупљена су била два дивизиона тешке артилерије и два дивизиона мерзера (кратких топова). Артилериска припрема није могла да траје дуго нити је могла да буде интензивна услед недостатка муниције. Ипак гађање се вршило доста успешно и непријатељска артилериска ватра била је ућуткана од стране наше артилерије, која је по квалитету гађања стајала несразмерно боље од аустриске, иако је овој уступала у погледу броја и калибра оруђа.

Генерал Шчербачов, који је водио операцију против Пшемисла, био је потпуно убеђен у добар успех нашег предузећа. Стварно, два фора седлиске групе узета су била на јуриш од стране 19 пешадиске дивизије. Наравно при овоме се одликовао кримски пук. Као што смо и очекивали, сва пажња опсађених, као и већина непријатељских резерви, била је сконцентрисана ка групи седлијских форова и било је време да се отпочне са нападом на северне и југозападне форове. У том моменту десило се оно чега смо се највише плашили. Аустриска армија прешла је у напад да би спасла Пшемисл. Аустријанци су могли да нам се слободно приближе после четири дневна марша и да отпочну бој. Појавила се прека потреба да се што пре прекине са нападом на Пшемисл јер, према нашим подацима, снаге непријатеља превазилазиле су наше и уперене су биле делимично против III, а делимично против VIII армије.

Имајући у том моменту свега два корпуса, који ни у ком случају не би могли да задрже непријатеља, ја сам заједно са генералом Шчербачовим простудирао стање ствари и дошао до закључка да би напад на Пшемисл захтевао, по свој прилици, још једно 5—6 дана, које ми нисмо имали на расположењу. Стога смо били приморани да се одрекнемо те корисне операције, да повучемо XII корпус са опсаде Пшемисла, и да наредимо XI армији, да и она скине опсаду те тврђаве и заузме свој положај, примичући своје десно крило левом крилу III армије, а лево — десном крилу VIII армије.

Последњих дана септембра моја три корпуса заузеле су отприлике фронт од села Поповишта до вар. Старог Места. Пошто је III армија улазила у састав моје групе, генерал Ратко Димитријев известио ме је да он сматра за ризично да и даље остане на левој обали Сана, имајући ту реку у својој позадини и не располажући са довољно средстава за прелаз. Тражио је одобрење да преведе своју

армију на десну обалу Сана. Признајем да ми овакав предлог од стране генерала Р. Димитријева није био нимало пријатан. Јер III армија, преведена преко реке још за време пролећног излива, налазила би се несумњиво ван домашаја непријатеља, али онда ни сама не би ништа могла предузимати против њега. Није било тешко погодити да ће Аустријанци, држећи у својим рукама Пшемисл, оставити мањи део својих снага против III армије, а већи део својих трупа пребацити са севера на југ. У том случају, моја малобројна армија, не будући ничим прикривена спреда, могла би да се нађе у критичном положају, осећајући на својим леђима огромне непријатељске снаге. Ипак нисам могао а да се не сложим са предлогом генерала Р. Димитријева односно отступања његове армије за Сан, јер у случају неког крупног неуспеха код њега, он би се свакако позвао на то да сам га из себичних побуда подвргнуо опасности и поразу. Пошто сам био заинтересован у тој ствари нисам могао, из обзира војне етике, да се у довољној мери одупрем његовој жељи. Надао сам се да ће командант фронта пресудити и решити то питање што корисније за општу ствар. Нажалост, преварио сам се у својој претпоставци, и генерал Ратко Димитријев заиста је добио одобрење да остави моју армију њеној судбини. При таквом тешком стању мени је преостало само једно: да затражим из III армије VII корпус, затим још једну пешадиску дивизију, како бих на тај начин макар колико-толико довео своје снаге у равнотежу са снагама противника.

Како било да било, успео сам ипак да постројим фронт своје армије према Аустријанцима, и кад су се ови приближили, прешао сам по свом обичају у напад, у намери, да им задам један кратак ударач и да побркам њихове карте. Овога пута успео сам у својој намери. Ствар је била у томе што су путеви јужније од Пшемисла ретко, терен је брдовит, и дубоке колоне Аустријанаца морале су прихватити борбу својим челним деловима под неповољним приликама за њих, јер нису имали довољно времена да развију свој фронт. Из телефонских разговора, наређења и извештаја, које смо прислушкивали, јасно је било да су Аустријанци у почетку октобра сматрали да су у веома тешком, готово критичном положају. Њихова команда их је храбрила, саопштавајући им да су се Руси северније од Пшемисла повукли на ову страну Сана и да ће аустро-мађарске трупе у најкраћем времену добити појачање.

ВЕЛИКИ КНЕЗ НИКОЛАЈ НИКОЛАЈЕВИЋ
у Барановићима септембра 1915

РУСКА ПЕШАДИЈА У СТРОЈУ

Сада, први пут откад је почео рат, поверена ми армија морала је да води за месец дана позициску војну, под врло неповољним условима. Десно крило армије замало што није допирало до саме непријатељске тврђаве. Једнаеста армија, која се састојала из дивизија другог позива и једне бригаде домобранаца, била је недовољно чврста, и захтевала је сталну потпору; а, међутим, непријатељ нас је све више нападао са фронта, појачавајући непрестано своје снаге. У исто време показало се да знатне снаге наступају са Карпата против мога левог крила, које је образовао XXIV корпус. Сем тога, такође доста јаке снаге почеле су наступање од Сколе и Болехова на Стари Миколајев на нашу позадину, директним правцем ка Лавову. На мој категорички захтев да ми се пошаљу појачања, с обзиром на велику снагу непријатеља и крајње тешку стратешку ситуацију, командант фронта се задовољио тиме што је наредио почетак евакуације Лавова. Према томе био сам, такорећи, бачен, као да питања уништења моје армије, залазак непријатеља у моју позадину и заузимање Лавова од његове стране није претстављао подједнако важан интерес за све нас.

Морам признати да ми је још сада остало необјашњиво овако чудновато поступање према мојој армији, које је могло имати веома тешке и жалосне последице не само за њу, него и за читав југозападни фронт. И до данас нисам могао сазнати какве су то побуде руководиле у овом случају генерала Иванова и његовог ондашњег начелника штаба генерала Алексејева. Међу мојим трупама ширило се веома тешко негодовање. Мени су достављали да се у штабу југозападнoг фронта обично говорило: „Брусилoв ће се већ извући“, или „нека се извлачи“. Ово је била, наравно, сплетка, али веома карактеристична и није требало давати повода за овакве сплетке, па изазивати негодовање међу војницима. Они слушају та причања и мисле да ће свакако њихов генерал да се извуче, али по цену њихове крви и костију. У сваком случају ови разговори нису баш стварали код војника ону нарочиту душевну ведрину, која игра толику улогу за време сваког рата.

Дакле био сам нападнут са фронта од стране готово двоструко јаче снаге непријатеља. Трупе, које су се спуштале са Карпата од Турке, аршиле су обухват мога левог крила, а правцем Стари Миколајев — Лавов долазили су ми у позадину непријатељски делови, много јачи од мојих снага, који су имали да је бране. На мом фронту стајао сам до-

ста чврсто; бринуло ме је лево крило XI армије, против којег је била уперена ватра тешке тврђавске артилерије Пшемисла, и које није било доста стабилно. Сем тога, једна од дивизија другог позива била је ноћу нападнута од стране II аустриског корпуса, оставила је своје ровове и испразнила их потпуно. Приликом истраге није се могло утврдити до кога је ту кривица. Командант бригаде, на име, тврдио је да је добио за то категоричко наређење команданта дивизије, а овај је опет тврдио да није наређивао да се ровови напусте. Свеједно како се то десило, непријатељ је јурнуо са великом масом у створену празнину.

Срећом кад су Аустријанци продрли у наше позиције, изгубили су се у шуми, и ово их је омело да у довољној мери искористе свој успех. Чим сам добио телеграфски извештај о пробоју нашег фронта, послао сам на то место 9 и 10 коњичку дивизију, које су биле у резерви, са наређењем да по сваку цену локализују тај пробој и да спрече продирање Аустријанаца у нашу позадину. Уједно, наредио сам команданту XII корпуса да изврши напад на непријатеља у шуми, коју је био заузео, и да успостави пређашњу ситуацију. Дивизију, која је самовољно напустила своје ровове, вратио сам натраг. Ова дивизија другог позива имала је врло мало официра, па и ти нису били на висини свог позива. На то место дошла је једна коњичка дивизија, која је по сопственој иницијативи одвојила један део својих официра, и они су предузели команду над четама и батаљонима те дивизије и успоставили су у њима ред. Војници су радо примили своје нове старешине, са еланом су заузели старе ровове и тиме поправили своју грешку. Уопште, да бих појачао тај део фронта, морао сам покренути своју последњу резерву, која се налазила у Мосцинску, и ставити је на расположење команданту XII корпуса. На тај начин успостављен је био наш фронт иако са тешком муком а II аустриски корпус, који је пробио наш фронт, био је одбачен. Иако није било могуће држати се на месту додира двеју армија, под ватром тешке артилерије Пшемисла, наша војска ипак је издржала ту пробу до краја, све док је држала те позиције.

Још је тежа била ситуација на левом крилу армије, и тамо сам морао још раније упутити све резерве, које су ми биле на расположењу и предати их генералу Цурикову, да би се спречио обухват тог левог крила армије.

У циљу да се спречи тај обухват, генерал Цуриков предложио је да се прикупи што више војске из делова који су му били стављени на расположење и да се изврши концентрација на његовом левом крилу, на десној обали Дњестра, где би се прешло у напад. Да би се ово извело, потребно је било не само одбацити противника и оставити заклон према југу, против војске која је наступала од стране Турке, него се још морало покушавати, да се изврши обухват непријатељског десног крила. Ја сам радо одобрио тај предлог, јер сам сматрао па и сада сматрам да је прелаз у напад најбољи начин одбране, само ако зато постоји и најмања могућност. Одбрана не треба да буде пасивна; као таква она увек повлачи за собом пораз; она, напротив мора да буде што активнија и главно је да се противнику зададу ударци у његова најосетљивија места. На тај начин надао сам се да ћу осигурати и своје лево крило од непријатељског опкољавања. Остало нам је још да се некако довијемо и да измислимо начин сузбијања непријатељског наступања на Лавов преко Миколајева. Срећом за мене, утврдили смо да су Аустријанци рачунали само са разбацаним деловима војске које сам држао на десној обали Дњестра. Они су сматрали да је немогуће сакупити на једној тачци веће делове и упутили су према Старом Миколајеву недовољне снаге. Међутим, да је распоред био други и да су они послали тамо најмање 2—3 корпуса, они би имали могућност да нас отерају доста далеко према истоку, и ово би повукло за собом огромне последице, које би могле да буду веома тешке за цео наш фронт. Ипак, да бих могао да одбацим непријатеља који је залазио у моју позадину, морао сам да пошаљем према Миколајеву најмање једну дивизију пешадије, јер оних неколико батаљона 71 пешадиске дивизије, који су били сакупљени на брзу руку код Стрије, потиснути су били и полако су под борбом отступали према Миколајеву. Дивизија козака, кривицом њеног команданта, није извршила свој задатак и од Стрије отишла је без наређења ка Драгобичу, због чега сам и одузео команду њеном команданту. Више нисам имао резерве јер, као што сам већ рекао, расходовао сам их за време битака на фронту. Са борбеног фронта нисам могао узети ниједног војника, јер је тамо иначе постојала несразмера између наших и непријатељских снага. С обзиром на то, решио сам да повучем 58 дивизију, која је стајала на пасивном делу 11 армије, тј. на десној обали реке Сана, северније од Пшемисла. Сва тешкоћа у из-

вођењу ове намере састојала се у томе што сам је морао што пре пребацити ка Миколајеву у намери да непријатељу, који је кренуо од Стрија, спречим пребацивање на леву обалу Дњестра. Мора се одати признање трећем железничком батаљону, који је, иако ми није био потчињен, свестан значаја брзине превоза, учинио све што је стајало до њега у правом смислу речи и испунио своју задаћу са невероватном брзином. Пешадија се превозила железницом, артилерија се кретала друмом у брзом темпу и стигла је такође на време ка Миколајеву. Комора је ишла друмом позади артилерије. Командант те дивизије, генерал Алфонт, са којим сам претходно у штабу армије проценио целу ситуацију, сјајно је извршио свој задатак. Пошто је видео да више није за чекање, он је са још непотпуно сакупљеним деловима прешао у наступање, примио под своју команду делове 71 пешадиске дивизије, који су отступали, и нагло је напао Аустро-Мађаре северно од Стрија. После дводневне битке, непријатељ је био разбијен и почео је брзо да отступа, напустивши Стриј и одлазећи у правцу Сколе и Болехова. На тај начин почетком друге половине октобра успео сам да осигурам своју позадину. У исто време моје лево крило прешло је у напад и у читавом реду тешких непрекидних борби, почело је постепено да одбацује непријатеља према истоку, а делимично ка југу, у правцу Турке. У недостатку снага, није се могло обухватити десно крило аустриског фронта.

Како било да било, успео сам крајем октобра да се учврстим на своме месту, да покријем Лавов и да извршим свој задатак — тј. да браним лево крило целокупног фронта руске војске.

Положај мој ипак није баш био пријатан, чак шта више био је сложен и тежак. Скоро читав месец дана тукли смо се против надмоћног непријатеља, а појачања готово никако нисмо добили. Не обзирући се на моје тражење, слали су ми појачања у сасвим незнатној јачини. Нажалост, и та незнатна појачања прошла су рђаву обуку и била су сасвим непогодна за вођење борбе тако, да поред сталних губитака у мртвим, рањеним и болесним, њихови радови непрекидно су се топили и постајали су све тањи и тањи. Премореност у трупи владала је преко сваке мере. Баш у том критичном моменту посетио ме је у штабу армије кнез Александар Петровић Олденбуршки, шеф санитета целокупне руске војске. Он је примио срцу тешко стање VIII армије и телеграфисао је о томе непосредно великом кнезу Николају Никола-

јевићу. Чини ми се да су у Врховној команди тек онда разумели у коме се ми стању налазимо. Било је очигледно да у Врховној команди нису хтели или нису могли да схвате право стање ствари код мене, мислећи да ја претерујем. Другачије ја то не бих могао да објасним. Врховни командант одмах је наредио да се пошаљу две пешадиске дивизије као појачање VIII армији. Прва од те две, 12 стрељачка сибирска, стигла је доста брзо, друга пак била је уз пут задржана од стране штаба фронта и упућена III армији.

Рачунао сам да ћу по доласку те две дивизије, скупити чврсту пешницу и да заједно са VIII корпусом извршим пробој непријатељског фронта са правцем ка Хирову. Али услед тога, што ми та, друга дивизија, коју је требало да добијем, није уопште стигла, то није имало смисла ни покушати пробој само са том једном дивизијом. Стога сам предао 12 сибирску дивизију XXIV корпусу; више сам волео да ојачам лево крило и, место да пробијем фронт, гледао сам да га обухватим. Наравно, ово би дало знатно слабије резултате, него пробој код Хирова, али ипак надао сам се да ћу са појачаним левим крилом коначно одбацити непријатеља који је наступао од Турке, за један дневни марш. Али, услед крајње слабости 48 и 49 дивизије које су претстављале само још жалосне остатке бивших јединица, командант XXIV корпуса морао је да је упути не ка Турки, у коме су правцу биле ангажоване 65 пешадиска дивизија и 4 стрељачка бригада, него да са њом појача две напред поменуте дивизије.

У то време трећа армија, саображавајући свој рад према општем стању ствари, а на основу наређења команданта фронта, почела је да прелази на леву обалу Сана. На тај начин она је олакшала ситуацију VIII и XI армије тиме што је привукла против себе један део непријатељских снага. Приликом ранијег прелаза III армије са леве обале на десну, она је својом непажњом уништила сва своја средства за прелаз, и сад је морала да их поново успоставља под непријатељском ватром, због чега је трпела непотребне губитке. Крајем октобра, наши пилоти јавили су нам да су приметили велике колоне коморе, које су одлазиле од непријатељског фронта према западу. Ово је свакако био један предзнак да су Аустријанци сматрали ову дуготрајну битку за изгубљену и припремали су своје повлачење. Одмах сам наредио целој својој армији да се одмах припреми за наступање и да сместа изврши препад на непријатеља. Заиста, непријатељ

је почео повлачење још исте ноћи, а подручна ми армија у праскозорје извршила је напад на његову заштитницу и, водећи непрекидну борбу, помицала се напред, узимајући заробљенике, оруђа и комору, без обзира на то што је наша војска била преморена до крајности.

Ова битка под Пшемислом која је трајала читав месец била је последња за коју сам могао рећи да је била вођена са редовно обученим трупима, које су прошле обуку још у мирно доба. За време од три месеца и нешто више, рачунајући од почетка рата, већина кадровских официра и војника, испала је из строја; остали су само мањи делови кадроваца, који су се морали попуњавати на брзу руку са врло лоше припремљеним људством, додељеним нам из резервних пукова и батаљона. Официрски састав морали смо попуњавати са ново-произведеним потпоручницима (прапоршчик), који су такође били слабо спремљени. Од тога доба је наша војска изгубила карактер једне регуларне трупе, и све више је личила на рђаво обучену милицију. Питање подофицира постајало је веома акутно; морале су се успоставити поново наставне команде (курсеви у јединицама) да би се колико-толико, и на брзину, припремио кадар подофицира који, наравно, нису могли да нам замене старе подофицире са добром школом.

Морам и на овом месту да бацим кривицу на наше министарство војске, које је радило непромишљено, спремајући се за рат. Као што сам раније рекао, официри су упућивани на фронт у довољном броју и рђаво обучени. Подофицири, којих је у резерви било врло много, нису били узимани у специјалну евиденцију, као нижи старешински кадар од врло велике вредности, већ су били слани на фронт заједно са обичним редовима. Резултат је био тај да смо у почетку мобилизације и рата имали доста подофицира, затим су они нестали, и ми смо због тога, за време самих борби, били принуђени да организујемо у позадини сваког пука по једну наставну команду. Најзад и редови, који су придлазили ради попуњавања јединица, умели су у већини случајева само да маршују, па и то слабо. Већина није знала шта је то стрелачки строј, а дешавало се често да нису умели да пуне пушку, а камоли да гађају. Морала се дакле вршити обука тих људи у пуковским позадинама, па их тек онда уводити у строј. Али, често пута, прилике су нас приморавале да те резерве, овако неисправне, одмах убацујемо у строј за време борбе

због чега смо имали огромне губитке. Несумњиво, овакви људи нису заслуживали назив војника; они нису били ни довољно упорни у току битке, нити су били довољно дисциплиновани. Доцније те су попуне долазиле све слабије и слабије припремљене, и нико није обраћао пажњу на све жалбе и протесте старешина. Многи од тих официра, подофицира и редова, постали су временом искусни војници и одлично вршили своју дужност; али, колико неуспеха, нереда и губитака због тога што су те резерве долазиле код нас на фронт крајње неприпремљене!

КРАКОВ—КАРПАТИ

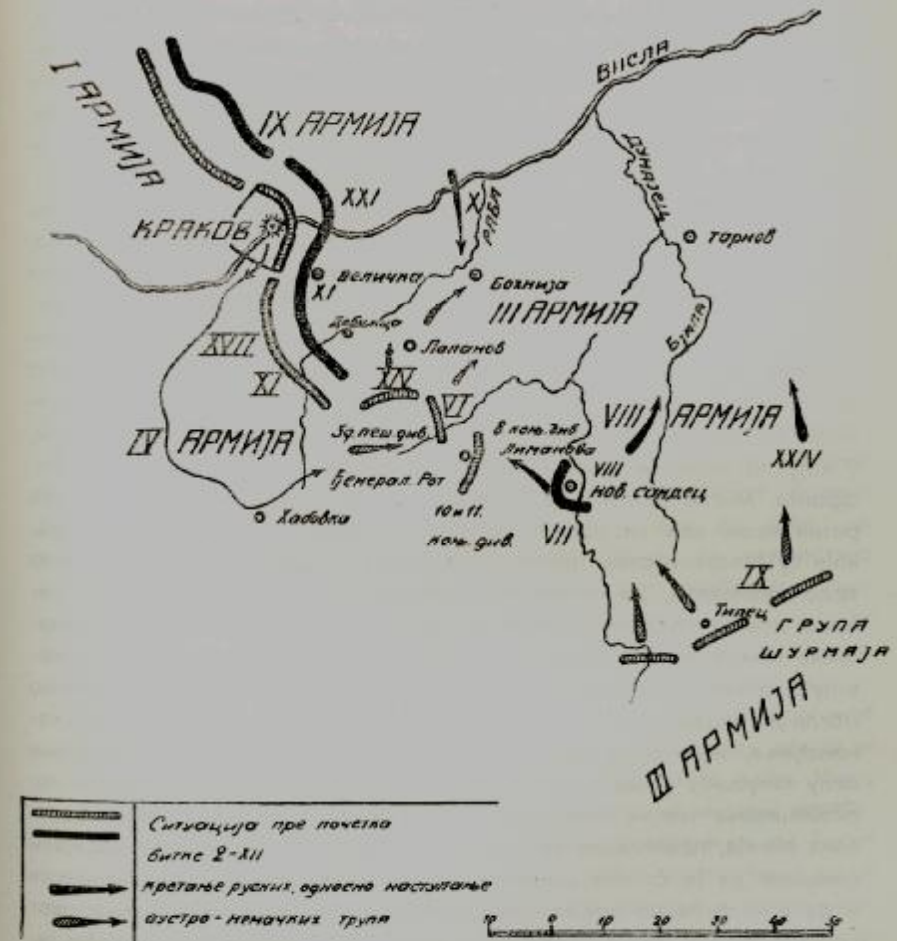
Гонећи непријатеља поверена ми армија продужила је да надире брзим темпом ка линији Динов-Санок, дуж реке Сане, куда је журно отступао непријатељ. У то доба река Сан није претстављала никакву препреку за наше трупе; ми смо је прешли брзо и лако, и одбацили Аустријанце још даље према западу. Слабо се бранећи, непријатељ је отступио на свој, још раније припремљени, положај, бранећи прелазе преко Карпата, имајући за циљ да не дозволи спуштање наших трупа у Мађарску равницу. На тај начин непријатељ је заузео бочни положај према VIII армији. У то време III армија, крећући се северније од Пшемисла, брзо се приближавала Кракову, пошто није имала пред собом већих непријатељских снага.

На моје велико чуђење, примио сам у то време директиву команданта фронта, којом ми је наређивао да са једним делом својих снага заузмем прелаз преко Карпата, а да лично са већим делом пожури ка Кракову, са задатком да помажем и чувам лево крило III армије и на тај начин допринесем заузећу краковске тврђаве. Како сам имао према левом крилу моје армије више од 4 непријатељска корпуса, који би без сумње ударили на моју позадину и на тај начин лишили ме мојих комуникација, јавио сам да нисам у могућности да извршим ово последње наређење све докле док коначно не разбијем противника и не збацим га са Карпатских планина. Један од 4 корпуса, колико сам свега имао, наиме 7 корпус, остављен је био ради чувања мог левог крила и прикривања опсаде пшемислске тврђаве. Какав сам застор могао да оставим против 4 аустриска кор-

пуса? И кад би се решио да оставим два корпуса, опет бих могао да покренем према западу само један. Вероватноћа је била велика да би под овим околностима два корпуса, развучена на сто врсти, била пробијена од стране непријатеља и моја армија била по деловима тучена. Пошто сам изложио све горе наведено, додао сам још и то да овог тренутка моје трупе врше свом својом снагом напад на непријатеља који је заузео бочни положај, и да нећу моћи кренути све дотле док потпуно не разбијем непријатеља.

Одговорено ми је на то, да време не чека и III армија може да западне у критично стање; стога ми се наређује да што пре разбијем непријатеља и не задржавајући се пожурим даље на запад према III армији. Поново сам одговорио да овог тренутка нисам у могућности да извршим директиву, да у времену не губим, да непрестано водим борбу и да не могу тачно определити кад ћу разбијти непријатеља. У исто време јављао сам да је моја армија, водећи непрестано борбу у Карпатским планинама у новембру месецу, остала гола, да се летња одећа сва поцепала, да нема чизама, да се војници налазе у снегу до колена, да су стално на мразу и досад још нису примили зимску одећу. Додао сам још и то да сматрам овакав поступак за злочин од стране интендатуре фронта и да захтевам да се одмах пошаљу чизме, ваљенке (нарочите чизме од пресоване вуне) и топла одећа. У исто време наредио сам већ и сам да се у позадини набављају топле одећне ствари и исте што пре дотуре војсци, јер сам се мало уздао у организациску способност интендатуре. Хоћу још да додам и то да сам већ у септембру месецу покренуо питање снабдевања моје армије топлим оделом, али онда ми је било одговорено да се прво морају снабдети трупе северозападног фронта, јер је клима тамо оштрија. Нису узели у обзир то да је клима у Карпатским планинама још оштрија и да трупе које оперишу у планинама треба раније да имају топлу зимску одећу. Свакако, до новембра месеца, могла је већ да буде снабдевена цела војска топлим стварима. Стога сам сматрао овакав поступак за немарљивост која се граничи са преступом и за потпуну неорганизованост од стране интендатуре.

Ускоро затим добио сам поново једну депешу од команданта југ. зап. фронта, у којој ме је прекораво што се исувише замосим својим личним циљевима, сувише се задржавам на борбама са аустријском

Слика 6. Дејство аустро-немачких трупа уочи битке

војском која ми је спречавала пут ка Мађарској равници, а главно да ја, под разним предлозима, избегавам да извршим његово наређење. Тако је гласила та за мене непријатна депеша. У одговору питао сам га, како може да се остави непријатељ који је још способан за борбу, многобројнији од моје армије и како могу да га оставим у својој позадини и тиме да напустим све комуникацијске линије. У томе случају ја бих му отворио пут ка Пшемислу и Лавову, а сам бих морао да стварам једну нову базу за своју армију Ржешув-Ланцут и Јарослав. Сматрао сам да је оваква једна перспектива равна поразу.

Морам још да се оградим да од самог почетка рата нисам никако могао да сазнам план ратних операција. Још кад сам заузимао положај помоћника команданта варшавског војног округа, мени је био познат план рата са Аустријанцима и Немцима, који је онда био разрађен. Био је строго одбранбен, и по моме мишљењу у многоме веома неспретан. Уствари, тај план нису ни примењивали на делу, већ смо одмах у почетку рата прешли у наступање, за што се нисмо ни спремали. На чему се заснивао наш нови ратни план била је за мене тајна, у коју по моме мишљењу није био посвећен ни командант југ. зап. фронта. Могло је лако да буде да уопште није ни постојао никакав ратни план, већ се радило само по посебним случајним задацима, које су стварале саме прилике. Споредно све, али мени је изгледало врло чудновато, да непрестано јуримо напред, не обраћајући нимало пажње на блиско лево крило, да развлачимо своје комуникациске линије, разређујемо своје трупе по целом дугачком фронту, немајући довољно резерва. Као што се већ раније показало, ми нисмо могли да будемо сигурни не само у погледу свакојаким непријатних изненађења, него и против катастрофе, која би могла да преокрене целу ситуацију у овом тако срећно започетом рату. Ова опасност од разбацивања наших снага код непрестаног повећавања комуникационих линија, повећавала се још и тиме што смо непрестано добијали опомене да је бојеве муниције остало мало, нарочито артилериске и да у недогледно време нема никаква изгледа на побољшање овог ужасног стања. Друге половине новембра VIII армија, заузимајући један непријатељски положај за другим, разбила је непријатеља и приморала га је на отступање према јужној страни Карпата. Али ове борбе, крајње тешке и упорне, које смо морали да водимо са минимумом метака и муниције, потискујући непријатеља корак по корак са једног

врха на други, скупо су нас стајале: наши губици били су веома значајни. Сваки врх тих положаја био је јако утврђен, одбрана сваког таквог положаја била је на три и четири спрата, а Мађари су са нарочитим упорством бранили приступ ка Мађарској равници, куда нисмо оног момента ни тежили. Нарочито упорне сукобе имали смо код Мезо-Лаборча, где је сва тежина борбе пала на VIII корпус са генералом Орловим на челу.

Интересантан је био положај тог генерала Орлова: врло паметан и спреман, добар организатор и упоран, он ипак није уживао поверење код поверених му трупа, и оне су га просто мрзеле. Више пута, од самог почетка рата, добијао сам жалбе против њега да је омрзнут као старешина, и да су трупе врло несрећне под његовом командом. Учинио сам све да дознам истину. Сазнао сам да га официри не трпе зато што је велики тврдица у наградама (одликовањима), да ретко ступа у разговор са њима и по њиховом мишљењу понаша се према њима са извесним пренебрегавањем. Војници га нису волели зато што их никад готово није поздрављао, није вршио преглед војничких кухиња нити кадгод пробао храну, никад се није захвалио за држање у борби, и уопште као да их није знао. Уствари, он се бринуо како за официра тако и за војника, чинио је све да дође до резултата са минимумом губитака у крви. Он ми је непрестано досађивао молбама и претставкама за што боље снабдевање својих трупа храном и одећом, али није умео или није хтео да упозна војску са тим, није се старао да његови војници сазнају колико он брине за њих. Али, познавао сам и такве старешине, који уствари нису ни за шта бринули, а ипак су уживали у трупи глас „рођеног оца“. Упозорио сам генерала Орлова на тај његов недостатак, али то је мало помогло — он није умео да придобија срца својих људи. Ипак, он је радио врло добро и са својим корпусом испунио је своју задаћу.

У исто време XXIV корпус наступао је нешто источније, од Лиске на Балигород, Цисну и Ростовки. И овај корпус добио је наређење да се не спушта са виса, али ту се генерал Корнилов одлучио у нежељеном смислу: Занесен жудњом да се истакне као и својим ватреним темпераментом, он није поступио према упуту свог команданта корпуса и, не питајући за одобрење, сјурио је са брда и нашао се упркос датом наређењу у Гуменом. Тамо је оперисала 2-а комбинована козачка дивизија, која је добила налог да као коњичка трупа изврши препад на

Мађарску равницу, да направи тамо панику и врати се натраг, не водећи са собом артилерију. Генерал Корнилов, изгледа, поставио је себи истоветни задатак, и стога и искусио заслужену казну. Мађарска дивизија, која се кретала од Унгвара ка Турки, кренула је на Стакчин и избила у леђа дивизији Корнилова. На тај начин њему је био отсечен пут за отступање. Покушао је да се пробије натраг, али није могао, и био је приморан да остави једну батерију брдских топова, коју је имао, каре са муницијом, један део коморе, око 2000 заробљеника, а да се са остацима своје дивизије, која је иначе била само кадровог састава, по станицама врати натраг.

Хтео сам да га ставим под суд, јер већ по други пут није извршио наређење свог команданта корпуса. Али генерал Цуриков поново ме је засуо молбама за помиловање генерала Корнилова, приказујући га као једног темпераментног јунака и узимајући кривицу на себе зато што је он, познавајући темперамент Корнилова, требало да га држи за скут. Обично је он то и радио; али, овога пута, генерал Корнилов ишчупао се из његових руку. Преклињао ме је да не кажњавам човека за храброст иако неразумну, обећавајући да се никад неће десити слично. Завршило се све на томе што сам својом наредбом укорио како генерала Цурикова, тако и генерала Корнилова. Доцније, генерал Корнилов, будући у саставу III армије, поново је отказао послушност генералу Цурикову и, приликом пробоја фронта III армије од стране Немаца, није извршио дато му наређење, па је услед тога био опкољен са свију страна и заробљен. Сећајући се тога, ја жалим, иако доцкан, што сам, благодарећи својој неумесној попустљивости, припремио, макар и нехотице пораз те славне дивизије. Чудновато је да генерал Корнилов никад није жалио своје људство за време битака и свуда, где год је његова дивизија учествовала под његовом командом, њени губици су били ужасни, а ипак војници су га волели и веровали му. До душе није он жалио ни себе; био је лично веома храбар и свуд је журио напред, не мислећи ни на шта.

Бесумње, ми смо разбили непријатеља, али ипак, то још није значило да смо га потпуно уништили и да је он изгубио своју борбену способност. Стога, са болом у души, наредио сам трупама да застану не довршивши посао до краја, тј. не уништивши непријатељску живу снагу. Према наређењу команданта фронта, оставио сам XII корпус у саставу од 3 дивизије пешадије и 1 коњичке за одбрану прелаза, а VIII

и за њим XXIV корпус послао сам на запад у помоћ III армији, која се приближујући се Кракову и стварно налазила у једној тешкој и опасној ситуацији. Ипак, јавио сам, да сматрам свој положај за неосигурани и држим да ће противник, чим се ја будем помакао у напред, поново прећи у наступање, и то свакако на моју позадину, и да ће он бесумње потући XII корпус, који није у стању да прими борбу са својим slabим снагама против онако јаког непријатеља. Додао сам још и то, да Карпати, нарочито западни, који су знатно нижи од источних, не претстављају неку важну препреку. Пешадија са брдском артилеријом може се свуда слободно кретати, због чега заузимање прелаза не претставља никакву гаранцију за нас.

Ипак, како сам добио безусловну потврду потребе да се иде у помоћ III армији, кренуо сам у томе правцу. Благодарећи овоме, VIII армија са њених 4 корпуса, развукла се својим крилом од руске границе на неких 250—300 врсти. Линија фронта без икаквих резерви била је толико танка да је непријатељ могао да је пробије на сваком месту, где год је хтео. За указивање помоћи III армији, имао сам на расположењу свега још два корпуса, по своме саставу веома слаба. Оваква стратeгиска ситуација није ми била сасвим разумљива. Сматрао сам да се армија налази у веома опасној ситуацији; био сам убеђен да ће Аустро-Мађари искористити ову повољну за њих ситуацију, што се најжалост доцније и обистинило, као што ћемо даље видети. Ни дан данас не могу да схватим како се могло лудачки гурати напред без резерве у бојевој муницији и шта је руководило моје претпостављене да се толико удаље од базе, на коју се наслањало наше лево крило и позадина.

Пре него што ћу наставити са својим излагањем, сматрам за потребно да изнесем стање у коме се налазила у то време VIII армија. Од првог тренутка свога прелаза преко границе, тј. скоро пуних 4 месеца, трупе су непрекидно биле у борбама, имајући пред собом, понекад истовремено спреда и позади знатне непријатељске снаге. Војска је ишла напред ка победи, без прекида, издржавајући тешке бојеве, имала је велике губитке у људству добијајући само незнатна попуњавања и то лошег квалитета. У времену, о коме говорим, војска се већ растопила и поједине дивизије нису више претстављале масе од по 15 хиљада људи, него само слабе остатке тих маса. Имало је дивизија са свега 3 хиљаде бораца; али, у сваком случају, ниједна дивизија није

имала више од 5—6000 бораца. Већина кадрових официра била је избачена из строја — мртви или рањени, а понеки малодушни упорно су се држали у позадини због болести или су добили назначења у Русији. Тек, она војска од раније није више постојала. Дакле са овим остацима морало се и даље ратовати, растежући и разијајући их у бесконачност. Лако се могло предвидети да ће нам ускоро бити врло тешко.

VIII корпус кренуо сам у правцу Змигород-Горлице-Грибов-Нови Сандец, а XIV корпус у истоме правцу само северније од VIII корпуса. У то време III армија је већ била нападнута од стране аустро-угарске војске. Нарочито је узнемиравало Ратка Димитријева присуство немачких трупа, које су се тукле несумњиво боље од Аустро-Мађара, нарочито од праих. Ратко Димитријев једнако ме је молио да га помогнем што пре; ја сам то и учинио на тај начин што сам наредио генералу Орлову да одмах предузме наступање на Лиманов Тимбарк, макар са једном дивизијом. Десета коњичка дивизија, која је ишла испред VIII корпуса, била је под његовом командом. Ово наступање заиста је учинило велику услугу левом крилу III армије и привукло је на себе веће снаге непријатеља.

Пошто сам развукао своје снаге више од 300 врсти од наше границе до Новог Сандеца, сматрао сам да није згодно управљати онако разбацаним снагама на оволиком простору и да стога нећу моћи да извршим задатак који је лежао на мени још од почетка рата. Са недозвољним снагама морао сам да штитим лево крило целокупног нашег фронта, због чега сам молио да се један део фронта на југу преда XI армији, што је било испуњено. У исто време, пошто сам предвидео да ће непријатељска војска, која је била остављена према моме крилу и позадини, пробити моју позадину отприлике на линији Грибов-Санок, инсистирао сам на својој ранијој молби да се комуникациска линија пребаци на Ржешув-Јарослав и да ми се одобри стварање мојих магацина у позадини на тој линији, што ми је такође било одобрено. Ово одобрење није било довољно, јер оснивање магацина и етапа није спадало у моју надлежност него команданта фронта. Нажалост, сва ова процедура ишла је веома споро, некако против воље и у сваком случају није било све готово на време.

Разуме се, кад је VIII корпус ступио у бој, а XXIV отишао на запад, Аустро-Мађари, долазећи са југа, са Карпата, прешли су у насту-

пање свуда са надмоћнијим снагама, пробили XII корпус и одбацили га на север са великим губицима. Својим десним крилом непријатељ је пришао Самоку, чиме је прекинуо моју везу са установама армиске позадине, тако да на томе путу војска није више ништа могла добијати. У то време штаб моје армије налазио се у вар. Кросном, према којем је непријатељ и уперио свој главни ударац. Како у томе месту нисам имао никаквих резерви, јасно је било да ће Кросно неминовно и у најближем времену пасти у руке непријатеља. Стога сам пренео свој штаб у Ржешув, остајући лично, што сам могао дуже, у Кросном, јер служба за везу дуго време није могла организовати телеграфску везу у новим правцима, а управљати војском на оваквим отстојањима могућно је само помоћу телеграфа.

Једне ноћи, при прелазу из Кросног у Ржешув, доживео сам једну веома тешку ситуацију. Ноћио сам са оперативним одељењем свога штаба у Домарадзи. Пут је био у тако ужасном стању, да је скоро немогућно било прећи по њему у аутомобилу, а пут од Кросног до Ржешува, на коме сам ноћио, био је отворен за непријатеља, јер су делови XII корпуса били одбачени на северо-исток од Кросног. Коњичка дивизија, коју сам затражио на то место, још није могла да стигне и на тај начин између мене и противника није било никога. До ујутру, нисам могао да напустим то место, јер за ту ноћ већ је била удешена телеграфска веза. Био сам врло забринут за судбину XII корпуса; његов командант јављао ми је да нема никаквих вести од 12 сибирске стрелачке дивизије, која је требало под борбом да отступа према Риманову, где је имало да се успостави веза са њом. Нисам хтео да губим управу над армијом, али још мање сам желео да будем заробљен од непријатеља. Послао сам стога једну стотину моје личне страже према Кросном, за један полудневни марш, а јужну ивицу села посео са половином чете, која је била на расположењу штаба армије, и која се ту налазила. Да је о свему овоме знала аустриска коњица, ми бисмо лако могли постати њен плен. Срећом, како смо доцније сазнали од заробљеника, нису имали појма о распореду наших трупа, ни о месту боравка штаба армије.

Не само у Источној Галицији, где је већина становништва Русина била према нама добро расположена, него и у западном њеном делу, чије је становништво чисто пољско, сви су се добро понашали према нама, како сељаци тако и католичко становништво, и често пута пома-

гали су нам где год су могли. Узрок овоме је био тај, што је још раније, према моме наређењу, међу становништвом била објављена позната прокламација великог кнеза Николаја Николајевића, упућена Пољацима. Пољаци су се надали да ће, благодарећи помоћи Руса, поново васкрснути Пољска као самостална држава, у састав које би ушла и Западна Галиција и ја сам се старао да их држим у тој нади. Пољаке је бунило и узнемиравало само то што од централне владе Русије није било никакве потврде да ће обећања великог кнеза бити испуњена. Пољаке је љутило то што лично цар ни једном речи није потврдио обећања Врховног команданта. Код њих је владало мишљење да Никола II уопште никад не испуњава дата обећања и многи од њих, нарочито свештенство, бојали су се да ће их руска влада преварити и поред обећања Великог кнеза, чим прође потреба за њиховом помоћу.

Поред свега тога, морам признати да сам за све време што сам се налазио у Западној Галицији, живео са Пољацима врло добро и они су веома марљиво и без икаква отказа испуњавали све моје захтеве. Железнице, телеграфске и телефонске комуникације никад нису биле поварене од стране ма кога, и ни један препад на нашег војника није се десио ни онда, ако се гдегод налазио сам и без оружја. Са своје стране гледао сам да према њима будем што пажљивији и мислим да су они били више задовољни са нама него са Аустријанцима.

Тако, на пример, у Ржешуву у очи Божића јавио ми је командант штаба армије да су свештенство и становништво врло огорчени тиме што је ноћна служба забрањена и што је најстрожије забрањено звонити у црквена звона. Мене је јако зачурила ова дивљачка забрана тим пре што је непријатељ био толико удаљен од Ржешува, да је ма каква сигнализација помоћу звона била искључена. Позвао сам старешину католичких свештеника и упитао га ко им је забранио звонити и молити се Богу. Одговорио је да то наређење потиче још од аустријских војних власти. На то сам се ја насмејао и рекао му да се мене наредба аустријске команде ништа не тиче и да им дозвољавам да се моле колико год они желе и што више, тим боље.

Јеврејско становништво, веома многобројно у оба дела Галиције, за време Аустријанаца имало је веома велики значај. Било је много Јевреја спахија; русинско као и пољско становништво није било добро расположено према њима. Готово сви имућнији Јевреји побегли су за време нашег наступања, а оно што је остало била је пука сиро-

СУХОМЛИНОВ
руски министар војни

тиња. Уопште Јевреји су били више расположени према Аустријанцима, из сасвим појмљивих разлога. Ја лично не могу ништа рђаво да кажем о њима за све време нашег боравка. Били су веома услужни, испуњавали су све наше захтеве и понашали су се скромно и мирно. И њима сам одобрио да могу да се моле како год желе, што их је веома обрадовало. Уопште нисам желео да расправљам између појединих нација у Галицији, само сам захтевао да сви они живе мирно, да извршују наша наређења и да нам не сметају.

Само по себи се разуме да нисам одобравао увреде и плачку мирног становништва, уколико је то зависило од мене. Тражио сам да се за све, што се реквизира од становништва, плати у готову према такси коју је утврдио командант југозападнoг фронта. Ипак морам признати да је нарочито у прво време, по прелазу наших трупа преко границе, неколико вароши у Источној Галицији било спаљено; већина мајората, који су лежали на путу, такође је спаљена или опљачкана. Крива је зато била пре свега наша коњица која је ишла напред, а затим и сами сељаци из мржње према спахијама, најзад и неки делови наше коморе која је ишла позади. И поред најстрожијих мера, комору, као нестројеви део, тешко је било контролисати и водити над њом надзор због чега је она и плачкала. На велику жалост морам признати да је било и официра, већином из позадине, који се нису устезали да исто чине и да шаљу опљачкане ствари у Русију и њих сам увек предавао без икакве милости суду. У Западној Галицији онакве плачке више није било. Такође и пожара је било мање; уопште било је више реда.

Прелаз и наступање аустриске војске према позадини левог крила поверене ми армије и одбацивање нашег XII корпуса према северу, довели су VIII армију у веома тешку ситуацију. После разговора са начелником штаба свију армија фронта генералом Алексејевим директном телефонском везом, наредио сам да се 10-та коњичка дивизија форсираним маршем преведе на пут за Рошно-Ржешув са задатком да одржава везу између XII корпуса и XXIV, коме сам опет наредио да свој фронт построји од запада, где је наступао, на југу, а VIII корпусу наредио да такође форсираним маршем дође преко Тухова и Пиљзно-Дембицу на пут Ржешув-Кросно у моју резерву. Једновремено, по наређењу Врховног команданта, III армија почела је отступати од Кракова и њен X корпус окренуо је такође фронт према југу, западније од XXIV корпуса. Дванаести корпус који је имао три пешадиске и

1 коњичку дивизију, заузимају крилни положај на исток од Кросно-Риманов, заклањајући Пшемисл. У исто време наредио сам команданту XI армије да 1 пешадиску дивизију истакне у правцу Санки-Риманов са задатком да што пре избаци Аустријанце из Санкиа.

У састав XII корпуса, којим сам ја командовао још у мирно доба, улазила је 19 пешадиска дивизија коју сам познавао одавно, још за време турског рата 1878 године. Као млад официр онда сам се борио са њом раме уз раме и како тада, тако и у почетку овога рата, ова дивизија је показала одличну борбену способност. Али у овом случају, на моје велико жаљење, она по моме мишљењу није показала нарочиту издржљивост пред непријатељем. Како нисам био са њоме задовољан, решио сам се да јој лично проговорим. Наредио сам да се построји на својим позицијама и дошао сам тамо. У то време дивизија је имала свега 4 комбинована батаљона, по један на сваки пук, место 16 батаљона пешадије. Сваки од тих батаљона имао је 700—800 људи, што значи да је цела дивизија претстављала собом један пук непуног састава, а сем тога и официра је било у њој врло мало. Пошто сам прегледао дивизију и разговарао са људством, видео сам да је по својем духу она била још и сада јака и да узрок њеног неуспеха треба тражити у сувише јаком противнику. На свакој позицији на којој је она намеравала да се задржи, непријатељ је отпочињао са фронта само борбу ватром, не наступајући напред; али је зато јаким снагама обухватио оба крила дивизије, па јој тако за све време претила опасност да буде опкољена. Услед те несразмере у снагама, дивизији није ништа друго остајало него да прелази са једног положаја на други. Дивизија је била приморана, да се бори у својој позадини и водила је те борбе са истрајношћу и вештином. Захвалио сам се на њиховој храбрости као и на добром командовању њихових старешина. Изразио сам им своје уверење да ће они приликом идућег наступања, са попуњеним саставом, показати противнику шта је то стара кавкаска војска.

Већ другог дана дивизија је била попуњена резервистима другог позива, који су били распоређени по свима четама равномерно и на тај начин место 4 батаљона имала је сада 8. После неколико дана, тј. концем јануара 1915 године, кад је цела VIII армија прешла у наступање, ова дивизија је сјајно испунила дано обећање. У главном јуришу напала је непријатеља, наједаред га је одбацила и заузела је натраг Кросно и Риманов, гонећи непрестано Аустро-Мађаре све даље ка југу. Дванаеста

пешадиска и 12 сибирска стрељачка дивизија нису такође заостале у овом елану и, обухватајући лево крило противника, гонили су га на непрестано отступање са великим губицима у заробљеницима, једном делу артилерије, коморе и свакојаке муниције. Тако је XII корпус осветио свој пређашњи неуспех, за који уосталом он није био крив, него више командовање које је, благодарећи својим чудноватим стратешким комбинацијама, не желећи да прими друге разлоге, довело тај корпус у готово безизлазну ситуацију. Двадесет четврти и X армиски корпуси такође су испунили свој задатак. Непријатељ је био ускоро одбачен до Карпата и морао је поново да нам уступи горње превоје.

Као што се доцније сазнало, ово непријатељско наступање вођено је било у много већој размери него што смо ми мислили; оно је имало пред собом крупне задатке: циљ тог наступања био је ни више ни мање него опкољавање и заробљавање VIII армије. Генерал Лудендорф у својим успоменама, које је издао после рата (страна 103 и 104 руског превода), каже овако: „Генерал фон Конрад тежио је да опколи јужно крило руске војске, имајући намеру да га обухвати позади Карпата. У намери да изврши тај план, он је јако разредио свој фронт. У биткама код Лиманова и Лапанова, од 3—14 децембра, он је успео да разбије Русе источно од Дунајца. Опкољавање од стране генерала Боројевића по изласку са Карпата руских трупа на вододелници Сана и Дунајца ускоро је наишло на надмоћније снаге противника, који је сам прешао у наступање. Крило Аустријанаца, које је требало да изврши опкољавање, било је одбачено натраг према Карпатима.“ Као што се види нисмо располагали никаквим нарочитим снагама.

Што се тиче VIII корпуса, ја сам га ставио у резерву и искористио сво време да га доведем до потпуне борбене способности, јер га је форсирани кружни марш од Кракова ка Кросну много изнурио. У то време корпус је променио свог команданта и на моју молбу место генерала Орлова за команданта је био постављен генерал Владимир Драгомиров. Узрок те промене био је тај што је за време отступања корпуса од Новог Сандеца генерал Орлов навукао на себе мржњу свију својих потчињених. Он је толико био растројен да је упустио командовање из руку у толикој мери, да читавих 24 сата није знао где се налазе поједини делови његовог корпуса и шта се са њима догађа. Као што сам већ раније рекао, генерал Орлов, имао је неоспорно све одлике једног војсковође, али, као и ранијих ратова у којима је учество-

вао, поред разних његових грешака, њега је пратила нека зла судбина, тако да су се сва његова наређења и дела завршавала увек са неуспехом: иако су у основи изгледала сасвим целисходна, та су дела изазивала незадовољство и протесте. Он је био, како се то каже, зле среће, а са овим се мора рачунати у рату. Мени га је било веома жао, али морао сам га жртвовати општем интересу.

Питао сам се шта да се ради даље. Заробљени аустриски официри са потсмехом су причали у обавештајном отсеку нашег штаба да они рат у Карпатима називају „Гумени рат“ (Gummikrieg) мислећи на то, што сам од самог почетка рата морао на овом делу фронта, наступајући на запад, одбијати непријатеља на крилу. Заиста ми смо час улазили дубоко у Карпате, па затим отступали натраг, тако да су се ови покрети заиста могли назвати „гумени рат“. Могло се претпоставити да је даље кретање наше војске према западу застало услед недовољних снага. Али да моја армија и даље остане на крилу испред Карпатског гребена, и да чека ударац са јужне стране није имало неког нарочитог смисла, нити је то обећавало неки успех. У томе случају иницијатива би требало да пређе у руке нашег непријатеља, што би за нас, по моме мишљењу, било веома штетно.

За Аустро-Мађаре било је неопходно потребно да знатним снагама пређу у наступање баш на овом крилу, а у намери да ослободе тврђаву Пшемисл, која није имала резерве у храни и муницији за дуже време. Међутим наше трупе које су, у виду кордона, биле распоређене на неколико стотина врсти дуж северног подножја Карпата, нигде нису биле нарочито јаке; оне нису биле у стању да издрже ударац једне добре песнице, коју су Аустријанци могли задати на сваком месту, па на тај начин расцепити ту нашу завесу и ставити нас у веома критични положај.

Сматрао сам да ће за нас бити много боље ако сами скупимо једну јаку песницу и пређемо у одлучно наступање, имајући за циљ спуштање у Мађарску равницу. Ја се ограђујем од тога да сам мислио да се са једном армијом може заузети Мађарска; ја сам само имао намеру да привучем на себе све непријатељске трупе које би морале бити упућене ради ослобођења Пшемисла. Сматрао сам да је то једини начин да се осигурамо против сваких евентуалности, да нашем противнику нанесемо један јак пораз и одбранимо од њега опсаду Пшемисла. Ради тога сам захтевао да се моја армија појача са још једним корпусом, да се повећа коњица и као апсолутан услов ставио сам тај

да буде снабдевана довољном муницијом. У то време још нисам веровао, нисам могао ни помислити да је наша резерва муниције при крају. Ратовање голим рукама није могло да доведе до успешног завршетка.

Све ово изложио сам у свом извештају команданту југ. зап. фронта. На основу разних приватних података, које сам имао из штаба фронта, сазнао сам да је генерал Иванов одлучни противник овакве акције и да је више волео да се држи у одбранбеном ставу, сасвим обратно моме мишљењу. Начелник штаба армиског фронта делио је моје мишљење. Изгледа да је наше мишљење победило у Ставци (штаб Врховног команданта), јер је било решено да ја предузмем наступање у Мађарску равницу преко Карпата. Нажалост, као и увек код нас, добио сам и сувише мало трупа за извршење овог задатка и тек с пролећа оне су биле мало појачане.

Да су одмах биле упућене те снаге, које су на крају крајева биле сакупљене на том месту, резултат ове операције несумњиво био би брз и плодан. Уствари ми смо појачавали наше снаге упоредо са непријатељем. Да сам имао довољно војске могао сам да разбијам непријатељске снаге део по део, онако како су оне пристизале. Код овакве ситуације, а обзиром и на тежак терен, као што су Карпати, нисам могао то да урадим и стога сам морао само лагано да крећем напред, корак по корак. Као готово у свима операцијама овог рата, наше више командовање доносило је одлуку о извршењу неког плана; али, кад је требало прећи на дело, постајало је неодлучно, није стављало на расположење потребне снаге, као да је желео да свуда остане јако и да има могућност парирати сваку случајност.

Зато треба признати Немцима да су они, предузимајући неку операцију, чак са извесним ризиком, одмах бацали на изабрани правац што веће снаге, одлучно спроводећи одређени план акције. У већини случајева ово им је давало одличан резултат. До душе они су имали на расположењу огромну артилерију са великом количином топова тешког калибра; међутим, ми смо у том погледу много храмали и не само што нисмо повећавали нашу артилерију, него је нисмо ни снабдевали довољном количином муниције. Као што је то познато, имали смо велики недостатак у бојевој муницији, нарочито у артилериској. Ипак, и поред нашег сиромаштва, могли бисмо да побољшамо наше стање кад би смо одузимали муницију мање важним деловима фронта и додали је оним секторима који су имали одлучујући значај, да би тамо

артилериска ватра могла деловати како треба. Нажалост, генерал Иванов, који је важио као одличан артилериски официр био је исувише остарио и није разумео значај артилериске ватре у модерном рату. Он је упустио из вида да је сада артилерија постала одлучан фактор.

Ето под каквим околностима и са каквим је недостацима у припремању претстојеће операције почело њено извршавање. Ја сам лично имао намеру да наступам у Карпатима, концентришући 4 армиска корпуса и не мање него 3—4 коњичке дивизије на сектору од Дуклинског прелаза до Балиграда, поглавито правцем Гуменоје, у циљу да што пре продрем у Мађарску равницу. Као најкраћи, овај правац био је најзгоднији, путеви су ту били најбоље израђени, па и сам Карпатски гребен био је на овом месту знатно приступачнији, лакши за прелаз него на другим местима. У исто време преко Турке и Унгвара требало је да се креће VII армиски корпус, са најмање 1 коњичком дивизијом, и са задатком да привуче против себе један део непријатељских снага. Западније и горе од ове деонице, лево крило III армије требало је да ме помаже са једним делом својих снага при кретању напред. Такође сам претпостављао да ће они делови трупа, који су били остављени источније од места Турке до наше границе, демонстрирати својим наступним маневром ка Сколи-Мункач, долини Густов и ка Надворној-Милатин-Мармораш Сигет. На тај начин, у читавом пределу Карпата који смо заузеле, непријатељ је имао да види нашу тежњу да ратиште пренесемо на југ, у Мађарску равницу, али се не би могао лако одредити где намеравамо да му нанесемо главни ударац, па према томе не би ни знао где треба да концентрише своје резерве. Под тим условима, њему би било готово немогућно парирати наше ударце, а на ослобођавање Пшемисла не би ни помишљао. За извршење овог плана, требало је припремити наше наступање што пре и не дозволити противнику да он извуче иницијативу из наших руку.

Уствари је испало сасвим друкчије. Пре свега, добио сам много мање трупа него ми је то било обећано. Друго, концентрација тих трупа трајала је и сувише дуго (на познатој неуредности наших железница нећу ни да се задржавам). На тај начин, кад ми је у фебруару био предан источни отсек, који је једно време био под командом XI армије и кад сам требао да управљам наступањем преко Карпата, Аустријанци су већ стигли да концентришу знатне снаге на линији Мезо-Лаборч-Турка и прешли су у наступање, са намером да ослободе Пше-

мисл. Главни њихов ударац био је уперен на линију Загорж-Устржики-Долноје, и наше незнатне трупе, које су се тамо налазиле, почеле су отступање под борбом. Непријатељске снаге биле су углавном сконцентрисане у правцу Мезо-Лаборч-Санок-Пшемисл, због чега сам тамо упутио читав VIII армиски корпус, постепено и према могућности још и више, појачавајући тај део фронта, пошто је непријатељ беспрекидно шиљао тамо своја појачања. Прво што сам урадио, чим сам примио тај део под своју команду, било је то што сам одмах наредио контра-напад и упутио тамо 4 стрељачку дивизију (формирану од 1 бригаде), која је требало да помаже отступајуће делове. Ова дивизија увек ме је спасавала у критичним моментима; ја сам јој свакад додељивао најкрупније задатке које је она увек коректно извршавала. У првом тренутку наређење за наступање, место отступања, запањила је трупе које су сматрале да су оне знатно слабије од непријатеља и, како ми се чинило, мислиле да је овакав захтев немогућно извршити. Ипак је то подигло морал трупа и верујући ми, оне су пошле напред и не само што су задржале наступање непријатеља, него су га још приморале да пређе у одбрану и постепено су почеле и да га одбацују са једне позиције на другу и да напредују ка југу, мада лагано и са муком. Навала на VIII корпус крајем фебруара и почетком марта постала је толико јака, да је он био приморан да пређе на активну одбрану. Постепено сам успео да доведем састав корпуса, колико се сећам, до 64 батаљона.

У то време Пшемисл је почео да преживљује последње дане опсаде и његов командант је јављао бежичном телеграфијом у Беч да ће бити приморан да преда тврђаву ако она убрзо не буде ослобођена. Због тога су Аустро-Мађари, који су хтели пошто пото да ослободе Пшемисл, бацили на тај сектор све своје снаге, које су могли прикупити; сконцентрисали су у правцу Балиград-Лисно преко 14 пешадиских дивизија; али, поред свију напора, они нису могли да слома наш отпор и VIII корпус са придодатим му деловима, а делимично и VII корпус, сјајно су издржали очајне јурише непријатеља, чак штавише сами су прелазили у контра-напад. Дакле цела ова битка сводила се на то да се одржи опсада Пшемисла и да се тврђава присили на предају, благодарећи томе наша позадина била би очишћена од непријатеља и неколико дивизија пешадије, које би постале слободне, могле би да буду упућене у помоћ трупама које су се тукле на Карпатима.

Једно време генерал Драгомиров, командант VIII корпуса, већ је био почео да губи сваку наду на успех. Он ми је јављао, да му је један од команданата дивизија изјавио, да његова дивизија није више у стању да даје отпор. На основу овога, командант корпуса предлагао је да се отступи ка Саноку. Ово би, наравно, ослабило чврстину целога фронта, док би се дух непријатељске војске ојачао и она би могла успети да ослободи Пшемисл. Одмах сам одговорио том команданту да апсолутно забрањујем ма какво отступање, наредивши да се саопшти команданту дотичне дивизије да га ја молим да се упорно држи на своме месту, не отступајући ниједан корак натраг. Ако ова моја молба није довољна, онда му ја наређујем да се одржи по сваку цену; али ако он сматра да не може извршити ово наређење, ја га одмах ослобођавам командовања дивизијом. Ова опомена имала је своје дејство; славна дивизија не само што је до краја одржала своје позиције, него још и прешла доцније у наступање. Деветог марта Пшемисл се предао, и наша ситуација на карпатском фронту одмах је постала лакша. На целом нашем фронту истакнути су били плакати о заузећу Пшемисла, а Аустро-Мађари су изгубили свој главни разлог, са којег су са оваквом жестином јуришали на нас. Истине ради, морам да признам да смо заузели Пшемисл само благодарећи искључивој издржљивости и пожртвовању трупа VIII армије, а нарочито VIII армиског корпуса са његовим старешинама на челу. Напомињем да су се ове трупе очајно тукле из дана у дан непрекидно, у сред зиме, у планинама, затрпане у снегу до врата, на јаком мразу; при томе морала се штедети муниција, нарочито топовска. Напади непријатеља одбијани су већином само бајонетом, контра-напади били су вршени готово увек по ноћи, без припреме артилериске ватре, са минимумом пушчаних метака, јер смо били приморани да чувамо своју муницију. Поводом напред изложеног, генерал Лудендорф у својим мемоарима каже овако: „Наступање аустриских трупа, које су имале да ослободе Пшемисл, завршило се неуспехом. Руси су убрзо прешли у контра-напад и тиме је судбина Пшемисла била решена“.

*

Обилазећи трупе на брдским позицијама, клањао сам се овим херојима који су чврсто подносили сву тежину планинског рата усред

зиме, без довољног наоружања, против три пута јачег непријатеља. Морао сам се чудити да овај сјајни рад наших трупа није био довољно оцењен од стране вишег командовања и што команданти нису добили одликовања за која сам их предложио (међу осталима и генерал Драгомиров, кога сам предложио за орден Св. Ђорђа III степена, који је заслуживао). Што се мене лично тиче, нисам био жељан никаквог одликовања, сматрајући да су одликовања и награде излишни. Моје убеђење вазда је било да је народни рат света ствар, коју један заповедник треба да води исто онако као што један свештенослужитељ служи, чистих руку и чисте душе, јер се ту пролива човечанска крв ради наше мајке домовине. Али за јуначко самопожртвовање трупа и потчињених ми команданата сматрао сам да треба да буду награђени према заслугама, како би у домовини сви знали шта су урадили њени синови за корист, славу и част Русије. Међутим, сва ова титанска борба у планинама, заслуга трупа у спасавању опсаде Пшемисла, најзад и сама предаја тврђаве биле су не само прећутане, него директно утајене од Русије.

Наступање у Мађарску равницу није се могло ни помислити, пре свега зато, што је VIII армија имала против себе много јачег противника, а бојеве муниције добијали смо све мање и мање. Затим генерал Ратко Димитријев, мој сусед са Дунајца, јављао ми је да се против његових 10 корпуса примећује припремање од стране непријатеља за пробој фронта: тамо се концентрише многобројна артилерија тешког калибра, долазе трупе, доводи се комора итд. Како и поред његовог тражења није могао да добије појачања, а својих резерви није имао, могло се очекивати да ће непријатељ покушати да га разбије. Моја армија, ако би се под таквим околностима спустила у Мађарску равницу, недовољно снабдевена муницијом, била би несумњиво приморана да сва изгине или да се преда. Ради тога сам само демонстрирао као да се спремам да пређем Карпате, док сам, међутим, овим само хтео да привучем што више непријатељске војске према себи, како она не би била пребачена на неко друго место.

Услови за живот у планинама били су необично тешки; дотурање намирница веома отежано; зимске одеће било је врло мало. Зими 1914/15 године центар бојишта преместио се на Карпате, и ја могу слободно да кажем да је само, благодарећи моме наваљивању, била обраћена пажња на овај део фронта. Ја тврдим да се нисмо ту при-

премили, макар и нешто доцкан, напори противника да ослободи Пшемисл били би крунисани успехом и цело лево крило нашег фронта било би оборено. Исто тако би и Лавов био узет натраг, а тим самим била би и Галиција изгубљена. Ради појачавања аустро-мађарских снага били су послати и немачки делови трупа и они су знатно појачали карпатски фронт, благодарећи својој истрајности и високом борбеном квалитету. Тачно је да смо ми у лето 1915 године изгубили Галицију због ударца задобијеног са друге стране; фронт III армије био је пробијен са запада. Уопште могу само то да кажем: кривцем за катастрофу која је снашла цео наш фронт у пролеће и лето 1915 године, по моме убеђењу, поред наше неопрезне стратегије, треба још да се сматра ондашњи командант југозападног фронта, генерал Иванов, због његовог ситничарења и потпуног неразумевања опште ситуације, о чему ћемо још говорити доцније.

Погрешно би било мислити да је главна навала противника зими 1914/15 год. била извршена само на VIII и VII корпусу. Исто тако јаку навалу морале су да издрже и трупе које су браниле приступ ка Лавову од стране Мункача и Густова, са правцем ка Сколи, Долини и Болехову. Наши делови одлично су издржавали најжешће бојеве против многобројнијег противника и поред веома тешких услова у којима су се они налазили. У помоћ овом делу фронта, који је био изнемогао у неравној борби, послао сам XII (фински) корпус, који је наредбом самог Врховног команданта био уведен у састав VIII армије и, како сам чуо, против жеље генерала Иванова. У сваком случају одбранили смо у току зиме Галицију, и наставили смо да се крећемо полагано напред.

Количина бојеве муниције коју су нам издавали постајала је све мања и мања, што ме је јако узнемиривало. Сад сам имао свега по 200 зрна на свако оруђе. Покушао сам да сазнам за кад можемо да рачунамо на побошљање у погледу снабдевања, и на велику моју жалост добио сам одговор да не можемо ничему да се надамо пре краја јесени исте 1915 године, али и то је било само голо обећање коме се није могло веровати. Са оном количином муниције, која је још остала код мене и са веома слабом надом да ће се она моћи добити у довољној количини, није било ни помислити на неку активност и спуштање у Мађарску равницу. Муницију смо уствари имали једва за једну битку, после које би се моја армија нашла у безизлазном положају, не би могла да се креће напред, а кад бисмо вршили тешко повлачење на-

траг преко Карпатског гребена имали бисмо за своју одбрану само хладно оружје. Стога сам одустао од даљих успеха и само сам гледао да се одржимо на нашим позицијама са што мање губитака. Никог нисам извештавао о овој мојој одлуци нити сам је саопштавао војсци, али извршавао сам свој план, који је, под оваквим околностима, био једино целисходан.

ОД КАРПАТА И ПШЕМИСЛА КА БУГУ

И на другом месту нашег хоризонта стајао је један црни облак: стално су стизали извештаји из III армије да непријатељ тамо непрестано концентрише своје трупе и тешку артилерију. Колико се сећам сви кобни извештаји почели су да стижу почев од друге половине фебруара и генерал Ратко Димитријев, узнемирен подацима својих шпијуна (агената) и авиона, јављао је команданту фронта да се против његова фронта концентришу јаке немачке трупе. Било је очигледно да ће непријатељ, после свог неуспеха у Карпатима и губитка Пшемисла, покушати пробој нашег фронта на неком другом месту. У случају неуспеха III армије, мени је претила опасност да непријатељ продре у моју позадину. Отступање са горњих висова испред јаког непријатеља било би за моју армију веома тешко и опасно. Ратко Димитријев, кога је стање ствари на његовом фронту много узнемиривало, јављао је о томе више пута генералу Иванову, тражећи јаке резерве ради парирања очигледне опасности. Нажалост, изгледа да генерал Иванов није поклањао много вере извештајима Ратка Димитријева, имајући своје мишљење да нам највећа опасност прети не на Дунајцу него на нашем левом крилу код Черновице, Сњатина и Коломеје. Благодарећи овој несрећној идеји, коју је одржавао и нови начелник штаба фронта генерал Драгомиров,¹ био је учињен читав низ крупних грешака, које су повукле за собом тешке и непоправиме последице.

Да би све ово могао још боље да објасним, морам додати да ми је већ у марту XI корпус био стављен на расположење; ја сам га послао на лево крило, додавши му све трупе које су се тамо налазиле

¹ Генерал Алексејев био је назначен за команданта северозападнoг фронта на место оболеог генерала Руског, а командант VIII корпуса генерал Драгомиров заступао га је у дужности начелника штаба југозападнoг фронта. А. Б.

и које су биле стављене под заједничку команду команданта корпуса генерала Сахарова. Према плану који сам раније разрадио, ове су трупе прешле у опште наступање, разбиле непријатеља, добро га потиснуле и приморале на повлачење у брда. Према томе није било потребе бринути се за овај део мога фронта. Није било разлога да се ту очекују веће масе непријатеља, пре свега зато што карпатска брда на овом сектору претстављају много јачу препреку него на западу; кретање је овде било могуће само путевима којих је било врло мало, те према томе веће масе трупа нису могле да буду упућене овим правцем. Сем тога и железница на овом делу фронта било је врло мало, због чега би и снабдевање трупа храном, муницијом и осталим потребама било веома отежано. Најзад, непосредна близина румунске границе није допуштала слободу маневра, а ни ми, нити централне силе, нисмо имали рачуна да повредимо границу ове државе, коју је сваки гледао да привуче на своју страну.

Унапред створене идеје, нарочито у војним операцијама, нарочито су опасне, јер се у том случају сви подаци примају у тенденциозној светлости. Страх да ће непријатељ пробити наше крајње лево крило и заћи у нашу дубоку позадину, непосредно до наше границе, потпуно је потиснула у мислима команданта југозападнoг фронта претставу о правом стању ствари. На основу оваквог схватања, још у марту 1915 године у овај реон био је пребачен штаб IX армије и упућене све трупе које су само могле да буду одузете осталим деловима фронта. Нови командант IX армије, генерал Лешчицки, у очекивању да се прикупе сви делови који су долазили под његову команду, прекинуо је наступање генерала Сахарова које се било почело успешно развијати, а за то време ударна група непријатеља против III армије могла је без сваке препреке да се непрестано појачава довођењем нових снага и осталог материјала потребног за наступање. Да су све трупе, које су биле упућене IX армији биле брзо пребачене и стављене на расположење Ратку Димитријеву, он би онда могао одмах да пређе у наступање, не чекајући да непријатељ прикупи све своје снаге, да разбије челне делове немачких трупа и на тај начин уклони и на време ликвидира опасност која нам је претила. Али горе од глувог је онај који не жели да чује. Десети корпус, развучен у једну танку линију и без икаквих резерви на једном фронту од 20 врсти, без тешке артилерије, стајао је ван акције, че-

кајући тренутак кад ће Макензен да изврши све припреме да би га после разбио на широком делу фронта и да пробије линију III армије.

Дакле тако су стајале ствари на југозападном фронту, кад су пројектовали долазак цара Николе II у Галицију. Налазио сам да је овај долазак више него непотребан и у рђавом тренутку, чак шта више глуп, и то се мора приписати у кривицу Врховном команданту великом кнезу Николају Николајевићу. Овај долазак био је у месецу априлу. Ја сам био против тога из следећих разлога: свима је познато да ће овакве посете цара одвлачити пажњу не само старешина него и трупа од посла, да ће унети извесан хаос у наш рад. Затим, Галицију смо само заузели, али је нисмо још коначно за себе учврстили. Уобичајени говори, који се нису дали избећи приликом доласка Цара, депутације и одговори Цара, давали су нашој политици у Галицији правац, који је могао да буде умесан само онда кад бисмо тај крај коначно задржали. У овом случају Царев обилазак је чињен уочи ударца који је припремао наш непријатељ читава два месеца, без икакве сметње са наше стране. Сем тога, сматрао сам Николу II за човека зле руке, кога је пратила несрећа за несрећом за све време његове владавине у свему чега би се год прихватио. Стога сам имао предосећање да ће нам ово путовање донети тешку катастрофу.

На путу из Лавова цар је заједно са командантом југозападнoг фронта посетио такође и штаб моје армије, који се у то време налазио у вароши Самбору на Дњестру, у подножју Карпата. На железничкој станици била је постављена почасна стража од једне чете 16 стрелачког пука, чији је шеф био владалац. Мени је било саопштено да ће Цар са својом пратњом ручати код мене, после чега ће да отпутује у Старо Место, где ће извршити смотру III кавкаског армиског корпуса. Затим је имао да крене ка Пшемислу, где је требало да преноћи.

III кавкаски армиски корпус тек што је био доведен у Старо Место и, налазећи се под мојом командом, припадао је резерви команданта југозападнoг фронта, који га је за то поставио овде што је одавде био подједнако удаљен како од IX армије, коју је толико волео генерал Иванов, и III армије. И поред свих прикупљених извештаја из којих се јасно могло видети да се ударац непријатеља концентрише против III армије, генерал Иванов ипак није могао да се одлучи на то да потпомогне Ратка Димитријева. Ни дан данас не могу да помислим без бола на ову преступну површност мисли генерала Иванова. Видевши

да све његове претставке слабо помажу, Ратко Димитријев ми је послао писмо у коме је изнео сву тежину ситуације његова фронта и молио ме да ја утичем на генерала Иванова. На то сам му одговорио да моја интервенција ради туђе армије, а имајући у виду моје односе према главкојузу,¹ не само да му неће ништа помоћи него ће коначно све покварити. Саветовао сам му да напише генерал-квартирмајстеру Данилову у Ставку и да замоли да он о свему реферише Врховном команданту. Не знам да ли је Ратко Димитријев примио мој савет или не; ја више нисам видео тог часног и јуначког ратника.

Ујутру око 11 часова стигао је први воз са пратњом, а један сат доцније стигао је и дворски воз. Пошто сам рапортирао о стању поверене ми армије, реферисао сам да су се 16 стрељачки пук, као и цела стрељачка дивизија, која је имала назив „гвоздена“, за све време рата истакли својим јунаштвом, и да је 1 чета, која је држала почасну стражу, имала сјајну борбу у којој се одликовала, уништивши две непријатељске чете. Као и увек, Цар се није могао одлучити шта да ради. Велики кнез Николај Николајевич извукао га је из тешке ситуације, рекавши му, да треба целу чету одликовати Георгијевским крстовима, што је Цар и извршио. Затим је Цар са железничке станице отишао у кућу где је био смештен штаб моје армије и где је за њега био спремљен ручак. У трпезарији Цар ми је рекао да ме, за успомену на ручак у штабу моје армије, производи за свог генерал-ађутанта. Нисам то очекивао. Сматрао сам да Цар није према мени нарочито расположен зато што нисам био дворски човек нити тежио да то postanем. Нисам се никоме удварао и увек сам говорио Цару оно што мислим, нимало не улепшавајући те своје мисли што га је, изгледа, раздраживало. Овај начин одликовања донекле ме је и увредио. Из царских уста било је речено да сам одликован не за своје ратне заслуге, него за највишу посету и ручак у моме штабу. Никад нисам могао да схватим, зашто Цар кад год је кога одликовао ратним одликовањем, није изјављивао своју захвалност, бар мени не, као да се бојао да не пресоли и да не истакне оног који је својим радом заслужио неко одликовање.

Одмах после ручка отишли смо возом до Хирова, где је била извршена смотре III кавкаског армиског корпуса. У то време корпус је изгледао сјајно, био је попуњен, добро обучен, на висини војничког

¹ Командант југозападног фронта. Прев.

ЦАР НИКОЛА II
благосиља војнике који полазе на фронт

РАТНИ САВЕТ У ВРХОВНОЈ КОМАНДИ

морала. Такав се он претставио Цару. Како за коње за јахање није ништа било наређено, Император је почео да обилази трупе пешице и, наравно, мало ко је могао да га види.¹ Стога је велики кнез Николај Николајевић настојао око тога да Цар, стојећи у аутомобилу, обилази трупе и да их поздравља. И у овом случају он је био у некој недоумици и није могао да нађе речи, које би биле у стању да привуку људске душе и подигну морал трупа. Био је снисходљив; као Врховни заповедник гледао је да врши своју дужност; али, уствари, то му је доста лоше полазило за руком иако је у то време реч „Цар“ још имала огроман утицај на војнике. Одмах после парадног марша, Цар се попео у воз и отпутовао за Пшемисл, а ја сам се опростио и вратио натраг у Самбор, пошто се Пшемисл налазио у позадини и ван реона моје армије.

Брига Иванова да ојача карпатски источни фронт није попустила, иако за то није било никакве потребе. У томе циљу између VIII и IX армије била је увучена специјално за тај случај ново-образована XI армија, која се раније називала „опсадна“ и која је била после заузећа Пшемисла расформирана. Међутим, III армија и даље је остала без појачања.

Најзад, Макензен, завршивши своју припрему, врло темељно и без икакве сметње, са једном моћном ударном групом, која је располагала са огромном артилеријом (од које је била велика количина тешке), нанео је страشان ударац X корпусу, развученом на дугачком фронту, без резерве, са једним само редом ровова и то недовршеним, који ни у коме случају нису могли да заклоне трупе од уништавајуће непријатељске ватре. Јасно је, да је под таквим условима тај корпус лако сломљен, његов фронт пробијен, и многобројне немачке трупе јурнуле су кроз тај продор, брзо га још више рашириле и почеле да туку подвојене делове III армије, који су у пуном нeredу отступали са својих положаја.

Кривица за тај пораз ни у коме случају не може да лежи на Ратку Димитријеву; за то је крив у пуној мери генерал Иванов; али за неред приликом отступања крив је донекле и сам Ратко Димитријев. Он је одлично био информисан о припреми за тај препад, знао је такође на коме месту ће се он и извршити, морао је мислити и на то да ће тешко

¹ Никола II био је доста ниског раста. Прев.

моћи да издржи тај напад јер му нису стигла појачања. Ради тога, мислим, он је морао на време да изда потребна наређења за концентрисање свих својих резерви на угрожени део фронта, а у исто време, да унапред одреди својим трупама којим редом и у коме правцу имају да отступају у случају потребе, на којим линијама треба поново да се задрже, како би се у границама могућности смањила навала непријатеља, чиме би само отступање било спроведено са планом и у потпуно реду. У том циљу требало је на време уклонити све делове у позадини армије и наредити утврђивање одређених линија. Да је то било урађено, III армија не би била потпуно разбијена, не би оставила толико заробљеника, један део артилерије, коморе и више слагалишта са разним материјалом.

Поред свега тога на целом фронту своје армије, Ратко Димитријев је изгубио управу над својим трупама, до чега свакако не би дошло да је на време и на одређеним тачкама организовао техничку службу везе, без које је немогуће управљати једном великом армијом. Место свега тога, он је сам на аутомобилу обилазио поједине делове армије од једног до другог, за везу употребљавао своје ађутанте који су, према исказу очевидаца, у његово име издавали наређења ситнијим деловима, обилазећи њихове непосредне старешине. Та наређења била су често сасвим контрадикторна и разуме се да, услед оваквог управљања, хаос се у трупама само повећао и за страховити неред приликом отступања крив је био не у толикој мери сам пораз, колико чињеница, да су се сви команданти потпуно изгубили. Они више нису осећали јединство командовања, једну вољу; нису затим знали шта треба да раде, нити шта раде њихови суседи. Резултат свих побројаних чињеница није могао да буде други, него то несрећно отступање.

Ја сам далеко од тога да се упуштам у критику рада генерала Димитријева и не желим да умањим његов војнички углед. Ја само излажем прилике под којима се, према сведочењу многих очевидаца, десила катастрофа III армије. Мора се ипак узети у обзир веома тешко стање III армије и њеног команданта и не заборавити притом да је увек лакше критиковати него сам боље урадити.

Најзад се генерал Иванов решио да хитно крене III кавкаски корпус у помоћ III армији. Корпус је кренуо у ешелонима, пошто је било немогуће да се цео креће једним ешелоном, једним путем, јер то би значило само губитак у времену. Ово утолико пре што је корпус био

HEMЦИ И
AУСТP.

PУСИ

		Стање у току ноћи 2 маја
		Утврђени положаји руса на селтеру где је вршен пробој
		Ситуација у току ноћи 6 маја

Скица 9: Груписање пред пробој код Горлице и повлачење руске VIII армије

размештен на великом простору и није било могућности да се он концентрише на једном месту далеко од непријатеља. На овај начин поједини ешелони могли су да се крећу брже и без нарочитог замарања. С друге пак стране трупе су увођене у борбу озим појединим ешелонима што није имало никаквог смисла. Требало је задржати челни ешелон на некој одређеној граници, привући му остале трупе корпуса и наредити отступајућим трупама да им се придруже. Једино би тако непријатељ могао бити на време задржан и могао би му се дати јачи отпор. Нажалост, појединачни делови корпуса нису могли да укажу неку нарочиту подршку већ разбијеним трупама. Не знам да ли је Ратко Димитријев добио у то време још неку помоћ; могу само да кажем да при оваквој ситуацији није било могуће успоставити фронт армије, и трупе Димитријева и даље су у потпуном нeredу отступале северно од тврђаве Пшемисла, додирујући је својим левим крилом. Међутим, та тврђава стварно је престала да постоји. Она је била још раније евакуисана и у њој је остала незнатна количина артилериске муниције и артилерије, без икаквих резерви. У самој тврђави није био никакав гарнизон, изузев два до три одреда домобранаца за вршење стражарске службе.

Дакле таква је била ситуација кад сам ја и моји суседи с лева добили наређење за отступање са Карпатских планина и за заузимање нових положаја. Моја армија добила је наређење да заузме положај јужније од Пшемисла — од ове тврђаве до Старог Места (Стари Самбор). На то наређење учинио сам претставку да ће у случају извршења овог наређења моје лево крило остати да виси у ваздуху; ни са које стране не би било осигурано, као и да ми за темељно заузимање овог фронта недостају трупе. Ово нарочито стога, што ми је било наређено да са најмање једном дивизијом осигурам Пшемисл. На ову моју претставку било ми је одобрено да, ослањајући моје десно крило на Пшемисл, повучем лево крило уназад с тим да оно буде осигурано барама код Дњестра близу реке Верещице. Пошто је Пшемисл сада потпадао под моју команду, било ми је врло незгодно што је тврђава била разоружана и није могла да се брани како треба. Нисам могао разумети зашто је разоружани Пшемисл био изузет из III армије и пребачен сада под моју команду заједно са два армиска корпуса исте армије, који су били потпуно растројени и претстављали само још жалосне остатке раније одличних корпуса. И сада се сећам речи војника: „Други су упропастили, а ми морамо да поправљамо“.

Тек много доцније све се то објаснило. Невидљива рука приписала је у своје време заузеће Пшемисла генералу Селиванову, који је био и одликован, ваљда зато што је мирно отседао неколико месеци под Пшемислом, док се у то време моја армија јуначки борила испред њега, не допуштајући веома јаком непријатељу да се приближи и да дође у помоћ гарнизону тврђаве.

Опет понављам: нисам тражио славу за себе; али пошто сам онда пролио толико војничке крви за отаџбину сада смем да захтевам да бар историја да достојну оцену самопожртвовању јунака: војника и официра. За успомену на те погинуле хероје и пишем ове редове, а не ради своје сопствене славе. Мир праху мојих драгих ратних другова, заспалих вечитим сном! Исто тако сам осетио увреду за моју драгу армију кад је та иста невидљива рука везала предају Пшемисла за моје име, према томе и за име моје армије. Тада ми је било врло тешко. С друге пак стране заиста је смешно изгледало да су ми и поред оваквог стања ствари додељивали одликовања ваљда под притиском догађаја, али у исто време издано је било тајно наређење штампи да се о томе прећути „да не би у Русији расла популарност Брусилова“. Имам документа који би то могли потврдити. Ови моји мемоари угледаће светлост дана тек онда пошто ја лично будем одавна сишао са позорнице; али ипак сматрам да немам права да то прећутим од будуће Русије, пошто су каријеризам, лични интереси, завист и интриге упропастили општу руску ствар. Нека се то у будуће никад не понови.

Наређење за отступање са Карпата за мене није било никакво изненађење. Као што сам раније рекао према ситуацији која се била створила, пораз III армије био је неизбежан, а према томе непријатељ је морао да ми дође у позадину. Ради тога сам сва слагалишта и већи терет армије још раније повукао са планина уназад. Да то нисам учинио на време, ја бих све то морао да спалим. Али, поред свих благовремено предузетих мера, отступање је било крајње отежано, пошто је снажни непријатељ, који се налазио према мени, предузео све мере да ме што дуже задржи у планинама, покушавајући да ме разбије и раније и за време самог отступања, па да ми одузме артилерију и комору. Сем тога, ситуација је била таква да ако би непријатељ успео да ме што дуже задржи у планинама, армија Макензена могла је да зађе у позадину моје армије, и мени би запретило опкољавање. У том

погледу XI и IX армија, које су се налазиле источније од мене, имале су велико преимућство: њима нико није могао да зађе у позадину.

Мој најближи сусед са леве стране генерал Шчербачев, новоназначени командант XI армије, свратио је до мене и са великом огорченошћу изражавао своје негодовање што се мора отступати. Предлагао ми је да тражим одобрење, да останемо у месту, не отступајући ни корак са заузетих положаја. Заиста од самог почетка рата ми смо у Галицији имали огромне успехе заузимајући све више и више непријатељску територију и до маја месеца нисмо претрпели ниједан пораз. Био ми је стога потпуно разумљив осећај крајње огорчености који је обухватио младог, тек назначеног команданта армије, испуњеног жељом да се одликује, а не да почне своју каријеру са отступањем. Али њему није била довољно позната цела ситуација. Кад сам му исту изложио, он се сложио с тим да се не може остати на истим положајима, јер би у том случају не само VIII армија, која се налазила између две ватре, него и његова армија запала у безизлазну ситуацију и не би могла доцније да се спусти са планина.

Наредио сам да се трупама на фронту не сме казати да се припрема отступање; у рововима има да се оставе команде за извиђање са митраљезима. Све остале трупе, чим се спусти ноћ, имају да отступе према новим положајима, што брже и у потпуном реду, по тачно одређеним путевима, по којим треба да се крећу колоне. Заштитници је било наређено да до зоре води обичне чарке и извиђања. Сви корпуси отступили су срећно и без борбе, само се моје лево крило задржало на молбу команданта XI армије, јер његове трупе нису могле услед неког разлога да отступе на време. Стога је моје крајње лево крило морало да ступи у борбу, како би тиме дало могућности десном крилу XI армије да отступи. Како се ова борба водила под крајње негодним условима, два пука претрпела су знатне губитке, али нису ништа оставили непријатељу.

Пре него што бих почео са излагањем следећих догађаја, потребно је да објасним у коме се стању налазило утврђивање наших положаја. У мирно доба ова вештина уопште се јако потцењивала. Метода ратовања у јапанском рату, где се прво почело са позицијском војном, била је у јакој мери подвргнута критици војних ауторитета свих држава, а међу њима и наших. Нарочито наши ратни учитељи, немачки војни писци, на све могуће начине су исмејавали Куропаткина

и његов систем прекопавања целе Манџурије, његово стално отступање, не користећи се при томе у већини случајева својим благовремено утврђеним положајима. Они су тврдили да Немци ни у ком случају не би прибегавали сличним методама, јер Немачка мора што брже да разбије противника и да на тај начин добије рат и стога не може да води позицијску војну. Ми смо се у свему слагали са овим наводима и општа парола свих наших виших команданата била је та да се позицијски рат избегава до крајњих могућих граница. У мирно доба ми се нисмо никада вежбали у томе.

Мора се нагласити да ни команданти ни војници нису никако волели да се укопавају и у крајњем случају то се сводило на копање плитких ровова за стрелце. У току зиме, у Карпатима, кад сам наређивао темељно укопавање и то са најмање три линије ровова са многобројним саобраћајницама, добијао сам стално одговоре да су моја наређења неизводљива. После поновних категоричних наређења био сам извештен да се она извршују. Пошто је рок који сам одредио за утврђивање положаја прошао, ја сам почео да обилазим корпусе ради прегледа извршених радова. Ту се показало да није готово ништа било урађено, а и оно мало што је било урађено, било је у толикој мери затрпано снегом да се уопште није могло пронаћи где су копани ти ровови. На моје питање како би они заузимали те ровове у случају непријатељског напада, одговорано ми је да би ровови онда били очишћени, а на моје даље питање да ли мисле да ће непријатељ да чека док они доведу ровове у ред, збуњено су ми одговарали да ће се у будуће ровови одржавати у бољем реду. Десило се код једног корпуса да ни сам командант корпуса, ни командант дивизије, ни командант бригаде, ни пука, најзад ни начелник инжењерије корпуса, нису били у стању да ми покажу делове где су били ископани ровови. На карти пак мени су показали веома добро разрађени план непрекидно утврђених положаја читавог корпуса са извештајем да су сви ови радови вршени и проверени. Ова антипатија према копању ровова испољавала се не само у VIII армији него у читавој руској војсци и стога смо тешко могли да бранимо заузете положаје, па ни онда кад је то било потребно за добијање времена.

Уствари наши утврђени положаји претстављали су један једини ров без саобраћајница за везу са позадином. Сваки пут, кад је непријатељ гађао на тај једини ров из артилерије, нарочито тешког ка-

либра, војници, који су седели у њему, били су неизбежно затрпани и уништавани у масама или су се морали предавати, како би тиме избегли сигурну смрт. Тек доцније, штаб армиског фронта наредио је да се у позадини и на разним тачкама благовремено утврде положаји одговарајућег типа и јачине, али и ови утврђени положаји били су сасвим несавременог типа. Уопште наша војска за све време тежила је пољској војни и врло је нерадо и тремо утврђивала заузете положаје. На југозападном фронту, тек крајем 1914 године, водили смо мешовиту рововску и пољску војну, а коначно смо пришли рововском ратовању тек у лето 1915 године, после великог наступања армија централних држава. Што се тиче VIII армије, при отступању са Карпата на нове положаје јужније од Пшемисла, она није имала никакве благовремено припремљене положаје, и трупе су почеле да се уклапају тек пошто су стигле на место. То су били веома примитивно ископани ровови, а и доцније се нису могли више доводити у исправно стање, јер су се стално водиле борбе и трупе су се морале пребацивати са једног места на друго. Трупе су биле типа рђаве милиције; кадровских официра и војника било је мало и бројно стање смањено. Било је пукова са свега једним непуним батаљоном, а многобројна наша коњица у то време није могла да нам буде од користи. Командант Пшемисла губио је главу због тога што се наша многобројна тешка артилерија, према наређењу команданта фронта, час товарила на платформе ради упућивања у позадину, а час се поново истоваривала у циљу наоружања саме тврђаве. Ово се понављало неколико пута. Најзад командант тврђаве, генерал Делвиг, почео је да преклиње да се овоме учини крај, тј. да се коначно реши хоће ли ти топови да буду упућени у позадину или ће они бити остављени тамо где им је место и да изврше онај задатак који припада тврђавској артилерији, јер је људство већ исцрпљено услед овог рада без икакве користи. И ја сам са своје стране инсистирао на коначној одлуци по томе питању, али сам на све добијао контрадикторне одговоре. Са једне стране мени су телеграфисали да Пшемисл треба сматрати само као један отсек фронта а не као тврђаву; с друге пак стране су ми саопштавали да Пшемисл мора да се брани на сваки начин, али не по сваку цену. Прво мишљење уосталом било је правилно.

Генерал Ратко Димитријев, чије су се трупе додиривале са мојим, дуж десне обале реке Сана, изјавио је да је његова војска изгубила

борбену способност и мора се учинити један крупан скок уназад, како би се трупе могле опоравити и попунити. Више командовање било је сасвим обратног мишљења и захтевало је да се отступање врши што лакше, корак по корак, са што већим задржавањем на свакој тачки. Услед оваквог размимоилажења у погледима генерал Димитријев био је смењен, а на његово место био је назначен командант XII корпуса генерал Леш.

Пре овог времена које сам баш сад описао, поверена ми армија, и поред свих неуредности, побеђивала је за све време. Делимични неуспех крајем новембра 1914 године имао је само XII корпус, али га је брзо поправио. Морал код војске стајао је у то време врло високо, иако сам с времена на време имао прилике да се уверим да војска није више била она иста као раније. Било је ипак случајева да су се мелодушни људи предавали без икаква разлога. Отступање са Карпата и тешки пораз који је претрпела суседна III армија, о чему се много говорило, поколебали су уверење трупа у своју снагу и непобедивост. Недостатак бојеве муниције имао је такође огромног упуца на осећање трупа. Војници су не без разлога говорили да су осуђени на смрт без икакве користи, пошто наша артилерија готово увек ћути, пушчана ватра је веома слаба, па их стога непријатељ сатире у масама, а они не могу победити непријатеља голим рукама. Као последица овог морао је да буде пад морала. Заиста у то време, тј. у мају 1915 године, имали смо врло мало бојеве муниције, место 8 оруђа на једну батерију имали смо само 6, а артилериске колоне (паркове) упутили смо далеко у позадину јер су исте биле празне, тј. без муниције.

Ето под каквим смо околностима морали да водимо борбу, да одржимо Пшемисл у нашим рукама. За мене лично то није претстављало неки нарочити циљ. У то време Пшемисл је претстављао само један део положаја и сам по себи није имао неки нарочити значај, али његов значај у моралном погледу био је огроман. Јасно је било да ће губитак Пшемисла још више појачати пад морала код трупа, учинити тежак утисак у читавој Русији, а напротив дићи ће морал непријатељских трупа; али исто тако било је јасно, да је немогућно под овим околностима одржати Пшемисл у нашим рукама и да то може да траје само неко време.

Ја не мислим да се задржавам на току борби, које смо издржали код Пшемисла. То је предмет ратне историје и за ширу публику де-

таљи те борбе не претстављају неки нарочити интерес. Сем тога, ја не располажем са довољним документима, који би ми пружили могућност да се подробније задржим на описивању тих борби. Рећи ћу само укратко да је непријатељ гледао да отсече Пшемисл са његовим гарнизон од армије: од Радимна-Краковец-Маљнов ка југу на Мосциску. Свим силама он је тежио да заузме Медику, како би пресекао гарнизону Пшемисла пут за отступање, надајући се великом плену у заробљеницима, чиме би нам се достојно осветио за наше раније заузеће Пшемисла.

Као што је раније речено редови наших трупа били су малобројни; ударна група Немаца навалила је на моју армију, претежно на њено десно крило. Борба је била у сваком погледу неравна: недостајало је трупа; ја сам био приморан да ангажујем већи део пшемисалског гарнизона да бих могао бранити отступни правац од Пшемисла, у коме су били остали готово сами домобранци, који са малим изузетком нису били способни за борбу. Тако, на пример, добио сам извештај да је испред два фора западног фронта Пшемисла непријатељ мирно секао бодљикаву жицу, којом су били ограђени форови, а гарнизон тих форова не само што није спречавао, него није дозвољавао нашој артилерији да гађа, бојећи се да ће непријатељ осути јаку ватру своје артилерије на те форове. Изгледа такође да је посада сувише брзо предала та утврђења противнику, који је на тај начин доспео у центар саме тврђаве. Било је очигледно да је при оваквој ситуацији било немогућно одржати Пшемисл, и стога сам наредио да се овај сектор наших положаја очисти. Овим се фронт армије, и онако сувише велики, скратио отприлике за 30 врсти, што је за мене било од огромног значаја. На тај начин могао сам поново да образујем резерве, које сам био све расхрдовао у пређашњим бојевима. Сматрао сам за потребно да се и после губитка Пшемисла што дуже задржим на нашој линији.

У помоћ мојој армији у овој борби за Пшемисл послали су ми 23 армиски и II кавкаски корпус, који су већ били од стране Врховне команде намерно упућени у правцу Љубачева. Према томе још унапред је било решено одакле су и на који начин ова два корпуса требала да ударе на непријатеља, који је у то време прешао са једним делом својих снага на десну обалу реке Сана у Радимно. Да сам се ја питао, ја бих та два корпуса у што већој тајности увео у Пшемисл и са придода-

тим им гарнизонем тврђаве изненада извршио препад на непријатеља и то из западних форова у позадину како оног дела који се налазио на десној обали Сана тако и оног који се налазио на левој обали од Јарослава до Пшемисла. Ово би се могло извести само под условом да све трупе, и једновремено на целом фронту, ступе у борбу са непријатељем, нарочито са севера. Трећа армија морала би да скупи што јачу песницу како би могла да зада непријатељу ударац отприлике на југу од Лежајска. Не могу да кажем колико би нам то помогло, нарочито кад се узме у обзир наша оскудица у бојевој муницији, али ипак мени је изгледало да је овакав начин могао да нам пружи неке изгледе на успех. Колики би могао да буде тај успех тешко је било унапред погодити. Како су пак та два поменута корпуса наступали од Љубачева ка југозападу, дошло је до фронталног напада на противника са његовом моћном артилеријом и многобројним митраљезима. Са наше стране нисмо имали ни топова ни митраљеза у довољној мери, и артилериска ватра, која је требало да припреми и потпомогне пешадиску, морала је да изостане због недостатка муниције. Могло се унапред предвидети да овај сувише слаб и на погрешном месту задати ударац неће дати никаквог нарочитог резултата. Затим ова два корпуса, некада врло високог борбеног квалитета, добили су врло рђаву обуку као, уосталом, и све трупе које су пристизале са севера, и стога је напад био изведен веома млитаво. Ускоро после овог напада, Пшемисл је био по мом наређењу евакуисан и коначно је пао, јер његов гарнизон није могао више да се одржи. Од свих његових утврђења ми смо задржали само источне, тј. седлиске. Уосталом, тврђава је била предата потпуно разоружана и без икаквих резерви, и колико се сећам у руке непријатеља пало је само 4 топа без затварача, које је он и однео.

Још једна околност није нам дозвољавала да искористимо људство које је пристизало за попуњавање наших редова: поред тога што су ти војници добили врло рђаву обуку, они су долазили ненаоружани, а ми нисмо имали пушака за њих. Док је трајало наше наступање, ми смо прикупљали све оружје које је остајало на бојном пољу — како наше тако и непријатељско, доводили га у исправно стање и поново предавали на употребу. Сад, пошто смо отступили, слика је била сасвим обрнута и све оружје од погинулих и рањеника падало је непријатељу у руке. У самој Русији није било више пушака. Било је наређено да сви лако рањени морају да се јаве на завојиште под оружјем. За то су се

чак давале и новчане награде, али све ове мере остале су без знатних резултата. У свима пуковима све више су расле команде ненаоружаних војника, и није се имало чиме да се изводи обука. Уопште, рачуло наше војске ишло је у све бржем темпу; техничка средства све се више смањивала; наша борбена способност је падала сваког сата, а са њом падао је и морал трупа.

Без обзира на све ово, ја сам се ипак надао, да ћу моћи да се задржим на једном делу свог фронта — на Сани; али, сасвим изненада, и на моје ужасавање, добио сам наређење генерала Иванова да V кавкаски корпус предам III армији, XXI корпус да пошаљем у Лавов као резерву команданта фронта, а II кавкаски и XXIII корпус да одмах упутим у састав IX армије, јер се главкојуз (ком. југозападнoг фронта), још увек бојао за своје лево крило, иако је већ било сасвим јасно на коме се месту наноси главни ударац. Овим је ослабљено моје десно крило где је био уперен главни ударац непријатељев, а између мене и III армије вештачки се створила једна празнина, која није могла бити попуњена. Једанаеста коњичка дивизија, која се ту налазила и 1 коњички корпус на левом крилу III армије у саставу од 2 дивизије, нису били довољни да успоставе овај део фронта. Свако ће разумети да три коњичке дивизије не могу да замене 4 армиска корпуса, ма колико оне биле прожете јунаштом. Телеграфирао сам одмах команданту да би једновремено напуштање мог десног крила од стране 4 армиска корпуса пружило сигурну могућност непријатељу, који баш и врши свој главни удар на то место да брзо, сигурно, и без икакве препреке, обухвати моје десно крило. У том случају, уместо да се бар задржим у месту и тек у случају крајње потребе приступим лаганом повлачењу, ја бих морао, због опасности да будем обухваћен од стране непријатеља који би могао чак да отсече један део мојих трупа, брзо да отступим без икакве наде на даљи отпор. На то сам добио одговор да, пошто је Пшемисл пао, ја немам више потребе за оволиком количином трупа и стога имам сместа да извршим наређење. Опет сам јавио да у том случају нећу моћи да се макар колико задржавам на следећим етапама за отступање, да ћемо неминовно изгубити Лавов, и да ће противник убрзо стићи на наше земљиште. Ни ово моје обавештење није имало успеха. Тако сам био приморан да потпуно откријем десно крило и да без икакве наде гледам на даљи развој догађаја.

Поред тога слао сам мог начелника штаба у аутомобилу у штаб команде фронта да сазнам шта они тамо мисле, какве су намере вишег командовања и чему се можемо надати убудуће. По свом повратку из штаба фронта, мој начелник штаба реферисао ми је да је затекао штаб фронта у стању јаке депресије, да за будуће тамо немају никаквих одређених планова и гледају на ствари врло песимистички, сматрајући да је рат изгубљен. Односно питања додељивања муниције и оружја, генерал Ламановски добио је такође најцрње податке.

Као што сам и предвидео, непријатељ је предузео све те мере које су му диктирале саме прилике; тј. са јаким снагама он је кренуо у правцу отвора између III и VIII армије, тежећи притом да зађе у моју позадину. Ипак, без обзира на дугачки фронт армије и малобројност мојих трупа, упутио сам на десно крило све што сам могао, отступајући што спорије са једне линије на другу. Водио сам при томе рачуна да противнику не падну у руке артилерија, паркови, комора, транспорти и да узме што мање заробљеника. Под оваквим приликама, с погледом на пад војничког морала и иначе рђаво обучене трупе, сасвим је природно и готово неизбежно било да се војници предају непријатељу.

НА БУГУ

Услео сам да не оставим непријатељу никаквих трофеја и да се срећно повучем позади Буга, где је у то време, на десној обали реке, био припремљен и утврђен положај, који смо само имали да појачамо и бранимо. Штаб армије био је премештен у варош Броди. Овде сам издао наредбу трупама у којој сам нагласио да се више не може отступати, јер смо већ дошли до саме наше границе. Зато сам наређивао да се армија мора ту задржати по сваку цену и не сме да мисли на отступање. У тој наредби казао сам да имам поверење у моју армију, и да се надам да и она има поверење у мене; да разумем сву тежину њеног положаја јер све њене недаће преживљујем заједно са њом; али на садашњој линији ми се морамо задржати по сваку цену, морамо ту макар умрети али нипошто не смемо пуштати непријатеља у нашу земљу, преко наше границе. Морам да кажем да је на моју велику радост армија примила мој позив, осетила неопходност да себе

жртвује и, као што ћемо даље видети, није пуштала непријатеља напред дотле док моји суседи с десна нису отишли на североисток и док се међу нама није створила празнина од око 70 врсти, коју је прелетала наша храбра коњица, пуна самопожртвовања, али, нажалост, није била у могућности да задржи огромне масе непријатељске пешадије, које су јурнуле у ову огромну празнину.

Још кад смо подилазили ка Бугу, у намери да дамо макар мали отпор противнику, наредио сам XII корпусу и његовим деловима који су му били придати ради појачања, да сместа пређе у наступање, зада један кратак ударац, како би тиме бар донекле задржао наступање противника. Ова подршка требало је да нам пружи могућност да што мирније пређемо на десну обалу Западног Буга и припремимо одбрану све реке. Ово је било и извршено иако у мањем степену него што сам замишљао јер због извесних грешака команданта тај ударац није дао неке нарочите резултате. Истина код оваквог душевног стања у коме су се онда налазиле моје трупе, неки бољи резултати нису се могли ни очекивати. Ово кратко наступање извео сам по својој личној иницијативи и без наређења одозго.

Да би се лакше могло разумети моје даље излагање, морам да приметим да за сва неспретна наређења команданта фронта генерала Иванова није искусио последице лично он него његов начелник штаба генерал Драгомиров, који је био пребачен у резерву. За новог начелника штаба био је назначен генерал Савић, који је раније био на служби код корпуса жандарма.

Између осталог, ја никад нисам могао да разумем зашто да последице за погрешке или неуспелу акцију неког команданта не сноси он лично, као одговорни чинилац, него његов начелник штаба, који је по закону само извршилац заповести свог шефа. Међутим, у нашој војсци било је уобичајено да начелник штаба игра главну улогу, а да сам старешина претставља неко фиктивно лице, као за параду. Ја сам се држао тог мишљења да начелнику штаба никад не треба приписивати сувише значајну улогу. Одговорно лице може да буде само једно, сам шеф, а никако његови подређени органи — официри штаба, споредно у којој улози се они налазили, а кад не ваља сам шеф, не треба смењивати његовог начелника него њега самог.

Углавном, са доласком генерала Савића за начелника штаба фронта, почео сам да добијам опет неке непријатне депеше са разним упу-

тима и наређењима, који су одавно већ били извршени или уопште нису одговарали ситуацији. Уопште моји претпостављени никад нису показивали неку нарочиту љубазност према мени и уколико је сам Врховни командант поступао према мени правично, утолико је командант групе армија фронта, тј. мој непосредни старешина, био према мени пристрасан и није ми мислио добро и поред тога што му је баш моја армија више него и једна друга армија његовог фронта допринела част, славу и одликовања. Говорило се да ово нерасположење генерала Иванова према мени потиче отуда што је он у мени видео опасног конкурента; али ја томе нисам придавао неку нарочиту важност.

Хоћу да испричам о сукобу који се десио између нас за време док се моја армија налазила на Бугу. После свакојаким непријатних депеша добио сам једну веома дугачку, читаву оптужницу, у којој су, тачка по тачка, биле изложене све моје грешке које су према мишљењу мога претпостављеног биле учињене у току оног кратког удараца, који је моје десно крило нанело противнику. У депеши нису кривили мене него мог начелника штаба, из чега је излазило да сам ја само један обичан пион у рукама мог начелника штаба, или пак не одговарам свом положају, што се чак и наговештавало у врло учтивој форми у тој депеши. Једновремено са тим телеграмом добио сам други један од Врховног команданта, који ми се захваљивао за добро спроведено наступање моје армије и молио је да и приликом мојих даљих акција не губим присуство духа. Изгледало ми је чудновато да сам добио те две депеше са дијаметрално различитом садржином у исто време, у којима је на сасвим различити начин био процењен резултат моје акције. Још раније сам био исувише нервиран сталним, према мом схватању, кроз неправичним нападима генерала Иванова, због којих не само што је трпела заједничка ствар, него су трпели и моји потчињени. Био сам се решио да учиним крај оваквом понашању према мени. Због тога сам послао депешу великом кнезу Николају Николајевићу, којом сам га извештавао о депеши генерала Иванова и молио га да ме ослободи командовања армијом, сматрао сам да под оваквим приликама не могу да будем од ма какве користи.

Почео сам чак да пакујем своје ствари, спремајући се за предају дужности и одлазак; али, у међувремену, добио сам одговор Врховног команданта у коме је он одбијао да ми пошаље смену и изјављивао ми је своју захвалност за моју службу, са напоменом да морам

да извршавам наређења свог команданта. Ова последња напомена није ми била сасвим јасна; мени се чинило да сам увек извршавао наређења свог претпостављеног. Ако сам и протествовао понеки пут против његових наређења, чинио сам то само онда кад сам сматрао да је то потребно у интересу заједничког рада у циљу да разјасним штабу фронта ситуацију, у којој сам се ја налазио и која му је била непозната. На основу последње реченице у депеши Врховног команданта могао сам претпоставити да се мој шеф жалио на мене, свакако одговарајући на питање учињено од стране Врховног команданта.

После овога сам се решио да се лично јавим у штаб фронта у вароши Ровно, затраживши зато одобрење. Генерал Иванов примио ме је веома љубазно; штавише, приметио сам да је он нешто и збуњен. Одмах ми је рекао да уопште не разуме зашто се осећам увређен, кад се сва та критика не односи на мене него на мог начелника штаба. Одговорио сам да се мој штаб налази под мојом командом и одговорношћу и, према томе, он само извршује моја наређења и за сав његов рад кривица пада само на мене. Ја сам дужан да водим рачуна о раду целог мог штаба; ако неко не ваља ја треба да га уклоним с положаја. Додао сам још и то да, и поред депеше команданта, ја могу да останем на своме положају само онда ако уживам и његово поверење; иначе, боље ће бити по општу ствар да напустим положај команданта армије. Али ја сматрам да мој начелник штаба генерал Ламновски као и остали официри мог штаба врше добро своју дужност. Стога сам га одлучно молио да ми се да одговор на следећа моја питања: 1. да ли уживам његово поверење; 2. шта има он лично против мене. На ова моја директна питања нисам добио одговор; уместо тога он је у дугачком разговору почео да ми прича разне епизоде из руско-јапанског рата, које нису имале никакве везе са нашом темом. Затим је изјавио да нема никаквог повода за неповерење и да нема ништа против мене лично. Опет ми је причао свашта, што није имало никакве везе са нашим разговором. По коначном резултату нашег разговора, нисам имао разлога да напустим моју армију, па и жао би ми било да је напуштам баш сада, кад су наше ствари стајале врло рђаво и кад смо морали напрегнути све наше снаге да спасемо Русију од непријатељске најезде. На ручку код команданта упознао сам се са његовим начелником штаба генералом Савићем, кога дотле нисам познавао. Добио сам утисак да је то тип једног препреденог лица и

ГЕНЕРАЛ РЕНКАМПС

ГЕНЕРАЛ АЛЕКСЕЈЕВ

да не могу очекивати ничег пријатног од сарадње са оваквим штабом. У сваком случају мало сам га приплашио и могао сам се надати да ће отсад наши односи бити бољи и нисам се у томе преварио.

Пошто смо се задржали на Бугу, морао сам у почетку да одбијем неколико напада, нарочито према десном крилу армије, после чега се и непријатељ укопао на левој обали Буга, и ја сам могао да му одговорам само слабом пушчаном и артилериском ватром. Нарочито је ретка била ова последња, због чега су моји војници губили кураж. Делови трупа који су се измешали за време нашег отступања, пошто сам исте морао да пребацујем према потреби из једног корпуса у други, успоставио сам поново према њиховој формацији, а делови који су пристизали ради попуњавања и претстављали потпуне незналице, добили су убрзану обуку у позадини сваке дивизије.

Несрећа наша била је у томе што смо имали врло мало пушака; снај део који смо одузели од Немаца и Аустријанаца претстављао је кап у мору и њиме нисмо могли да попунимо наш недостатак. Сем тога, имали смо сасвим мало метака за те пушке. Кадровских официра, као што сам већ раније рекао, било је такође сасвим мало, отприлике свега 5—6 на сваки пук. Остали кадар, који је такође био врло мали, састојао се из потпоручника који су прошли рђаву обуку на брзу руку, од којих је један део ипак дао доцније добре командире. Било је не само чета него и батаљона под командом овако слабо обучених потпоручника. Старих подофицира нисмо такође имали; они су били попуњавани новим, који су на брзу руку прошли курс обуке по пуковским командама и били такође веома слаби и без искуства. У свакој чети могло се наћи највише по 4—6 редова старог састава; сви остали нижи чинови били су у суштини врло рђаво обучени и милиционери, никако прави војници једне регуларне војске. Дакле, само за једну годину, сва обучена регуларна војска сасвим је ишчезла; њено место заузеле су потпуне незналице. Једино високи борбени квалитет командантског кадра, његов лични пример и самопожртвовање, могли су да натерају овакву војску на ратовање и жртве за славу отаџбине и љубав према њој. Пре него за икакву другу војску могло се рећи за нашу: „какав поп таква и парохија“. Ево једног примера ради карактеристике. Један недавно назначени командант XII армиског корпуса, који је заузимао положај на крајњем десном крилу армије, познат доцније из грађанског рата генерал Каледин, јавио ми је једне ноћи да је непријатељ пре-

шао преко Буга, избацио из ровова предње делове његовог корпуса и са знатним снагама продужио да наступа. Позвао сам Каледина на телефон и упитао зашто не уводи у бој своје резерве, којих он има довољно, и не одбаци противника натраг на леву обалу Буга. Овај ми је одговорио да је 12 пешадиска дивизија, дотле веома храбра и издржљива, поколебана, и њен командант, а ни он сам, ништа не могу с њом да учине, јер при најмањој навали непријатеља та дивизија почиње да отступа. Према његовом мишљењу командант те дивизије изгубио је живце, клонуо је духом, и није више у стању да држи своје трупе. Мене је то веома узбудило. Тај командант важио је дотле као одлични бојеви генерал, био је носилац Георгијевског крста и држао је своју дивизију у примерном реду. Очигледно га је наше отступање са Карпата растројило физички и душевно.

Није дакле било времена за предомишљање. Наредио сам сместа генералу Каледину да у моје име разреши команданта XII дивизије командовања и на његово место одреди команданта артилериског корпуса, генерал-мајора Ханжина, кога сам познавао још из мирног доба и за кога сам био сигуран да се неће изгубити. Ханжин је стварно оправдао моје поверење и очекивање. Изашао је на коњу пред пук, који је стајао у месту и није хтео да крене напред, окуражио га с неколико речи, стао је сам на чело тог пука и повео га напред. Пук је кренуо за својим командантом, одбацио противника и повратио изгубљени положај. Да генерал Ханжин није овако учинио, тј. да није у ствари ставио на коцку свој сопствени живот, он никад не би могао да придобије пук и да га натера на јуриш на аустро-немачке трупе. Овакви случајеви личног примера имају још и тај важан значај, што препривавање о њима иде од уста до уста, што притом задобијају још веће размере, па војник на тај начин навикава да верује оваквом команданту и почиње да га воли свим срцем.

Морам да додам још неколико речи о генералу Каледину, кад се већ повела реч о њему. Познато је да је он одиграо веома велику улогу за време револуције на Дону. Познавао сам га доста добро још у мирно доба; два пута је служио под мојом командом, имао сам дакле времена да га проучим са свих страна. Непосредно пред сам рат, он је командовао 12-ом коњичком дивизијом која је улазила у састав мог XII армиског корпуса. Био је то онда човек веома скроман, врло ћутљив, карактера черстог и нешто тврдоглав, не баш неке велике па-

мети, чак бих пре рекао нешто ограничен. Али, у сваком случају, био је лично веома храбар и одлучан. Војнички посао познавао је врло добро и волео га је. У самом почетку рата, он је у својству команданта коњичке дивизије учинио велике услуге армији за време прве две битке, радећи одлучно у Карпатима у својству команданта разних мањих одреда. С пролећа 1915 године, он је био тешко рањен у ногу шрапнелом недалеко од Станиславова, али се брзо опоравио и вратио у строј. На моје изрично настојање он је био назначен за команданта XII армиског корпуса; али, ту се показало да је као командант корпуса спадао у другу категорију и био врло неодлучан. Имао је ту особину да је све хтео да уради сам лично, немајући ни према коме од својих потчињених поверења и, наравно, није могао да стигне свуда, једновремено на сва места његовог широког фронта, па је стога много шта пропуштао. Једна коњичка дивизија по својој саставу није нека велика јединица; њом је он дуго командовао; сви су га тамо добро познавали, волели и имали су у њега поверење. Благодарје свему томе, он је вршио свој посао сасвим добро. Сад наједном он је морао да има посла са великом количином потчињених му трупа и командног састава. Његово неповерење, суморност и ћутљивост, учинили су да његове трупе нису имале према њему поверења и нису га волеле, а између њега и његовог командног елемента створило се узајамно неразумевање. Овде се још једном доказала једна одавно позната истина, да код сваког човека постоји крајња граница његове природне способности, што зависи од многих компонената човечијег интелекта, не само од памети и знања. За мене је постало јасно да је Калединова граница делатности лежала код дивизије. Као њен командант он је био од користи. Улога команданта једног корпуса била је изнад његових снага.

Неколико речи и о јеврејском питању у војсци. Мислим да ће ове моје речи бити непристрасне, јер немам разлога да имам неко изузетно мишљење о тој раси ни за ни против ње; али за време рата изучио сам Јевреје као ратнике са свију страна. Несумњиво је да је већи део Јевреја војника био доста лош, понеки су били и рђави. Један део од њих радо се предавао противнику и, према исказу руских војника који су побегли из ропства, осећали се тамо доста добро. Али, било је и других примера, иако не тако многобројних, где су Јевреји испољавали висока осећања љубави према отаџбини и велико херојство. За доказ хоћу да наведем неколико оваквих примера.

Кад сам обилазио положаје за време нашег стајања на Бугу, у једном из пукова био ми је претстављен један Јеврејин из обавештајне службе као најбољи не само у том пуку него и у читавој дивизији. Од самог почетка рата он се налазио у строју, храбро се тукао у свима биткама, три пута је био рањен, сваки пут се сâм враћао у строј без икаквог приморавања, поново се примао за најопасније задатке, скопчане са великим ризиком, и постао је чувен са својом смелашћу и бистрином. Био је одликован IV степеном Георгијевске медаље и III степеном Георгијевског крста; заслужио је и Георгијевски крст I степена, али командант корпуса реферисао ми је да он не сме да га предложи за ово високо одликовање, које повлачи за собом аутоматски производство у чин потпоручника, што је за Јевреје било забрањено. Иако је према одликовањима које је добио овај разведчик, већ одавно требало да буде произведен за подофицира, он је ипак и даље био обичан редов. Оваква неправичност према овом војнику Јеврејину није нимало утицала на његову жељу да се и даље бори у строју часно и храбро, што је још више испољавало његове високе моралне особине. Наравно да сам га на лицу места пред читавим стројем загрлио и пољубио и одмах, иако против закона, унапредио га у чин потпоручника и прикачио му на груди Георгијевски крст I степена.

Ево још једног бољег примера неправичности: скоро у исто време стигао је у један од пукова један тек произведени потпоручник православне вере. Он се показао као један веома марљив и храбар официр, добио је неколико одликовања и после једне битке, за време које се он нарочито одликовао, био је предложен за орден Св. Владимира IV степена са мачевима и машном. Кад су том приликом почели да проверавају његове документе, показало се да је он покрштени Јеврејин који, према закону, није имао право да ступи у школу за офицере, а још мање је могао да буде произведен у чин официра. Сви његови претпостављени били су овим врло збуњени; они су сви сматрали овог младића за одличног официра, а сад би га требало још и деградирати уместо да буде награђен за своје сјајно држање у борби. Командант корпуса реферисао ми је о свему томе. Ја сам био одлучно против његовог становишта и наредио сам да се ово питање уопште не покреће, а да ми се достави предлог за одликовање. Разуме се да сам још додао да ћу, у случају да цела ствар изађе на видело, узети сву одговорност на себе.

Ова два примера показује да у суштини Јевреји нису имали разлога да се жртвују за отаџбину која је била за њих маћеха. Зато и нисам имао право да будем незадовољан са оним који су се показали као рђави војници. Стајао сам на гледишту да у војном послу мора да влада строга правичност; међутим они су били у улози подређених. Интересантно би било знати како су се понашали Јевреји у Немачкој, а нарочито у аустро-угарској војсци, где су уживали сва права грађана.

За време нашег стања на Бугу генерал Владимир Драгомиров поново је добио VIII армиски корпус. Како сам хтео да истакнем и мог начелника штаба генерал-мајора Ламновског, молио сам да он буде постављен за команданта 15 пешадиске дивизије у истом корпусу. Мени је било жао да се одвајам од свог најближег и одличног помоћника, али сам сматрао да је он то заслужио. Вршење овакве робијашке, по количини рада, службе као што је дужност начелника штаба армије, много га је изнурило и упропастило његове живце. Већ после једног месеца, пошто је примио дивизију, нисмо могли да га познамо. За то време он се поправио, лепо се одморио, а стројева служба у месту штабне унела му је нове снаге и бодрост духа. На његово место довео сам генерала Сухомлина, који је некада, док сам командовао XIV армиским корпусом, био код мене командант пука. Био је веома педантан, марљив и добар радник. Мало више него што је то требало, бринуо се за своје здравље; али, то му ипак није сметало да своју дужност одлично отправља и уопште, био сам са њиме задовољан.

У међувремену редови наше војске донекле су се попунили. На тај начин успели смо да већину наших дивизија појачамо до 5 па и до 7 хиљада људи, према 3 до 4 хиљаде колико их је било у свакој дивизији у почетку нашег стајања на Бугу. Пошто нисмо имали довољно пушача за оволико људи, морали смо употребити и заробљене аустриске, те су на тај начин сви војници били наоружани, иако то није ишло тако лако. Штавише, имали смо сад више војника него пушача; тај вишак смо упућивали ради обуке, где су они добијали и врло добру храну, пошто смо у то време још могли добро да хранимо своје ратнике. Друге половине лета 1915 године непријатељ нас није нарочито узнемиравао; само је по некад отварао ватру благодарећи великом вишку муниције који му је стајао на расположењу, што нас је љутило. У исто време ишло је и наступање Немаца и Аустро-Мађара на наш североза-

падни и западни фронт. Све наше пограничне тврђаве биле су пале, а међу њима и Новогеоргијевск, који сам врло добро познавао.

Иако су наши сматрали Новогеоргијевск за једну одличну тврђаву, на коју се последњих година трошиле огромне паре, она у ствари ни издалека није могла да претставља једну посве модерну тврђаву, па према томе није могла дуже времена да се одржи против јаке ватре непријатељске савремене тешке артилерије. Док се још та тврђава зидала на модеран начин, настала су разна колебања у том погледу, а једном, за време Сухомлинова, ову тврђаву, заједно са неколико других, хтели су сасвим да редуцирају. За време јапанског рата и после њега на ојачавање те тврђаве нису више никакви кредити давани; затим, почели су да зидају на брзу руку нова утврђења и да оправљају стара, али ни до 1914 године нису успели да доведу у ред. На пример армирани бетон њених утврђења био је једва толико дебео, да је могао с муком да издржи топовске метке од 6 цола (руски цол). Ми смо били убеђени да се артилерија великог калибра овде не може дотерати, а Немци су успели да одрже у тајности своју артилерију огромних калибара, коју су били спремили за брзи напад на тврђаве, и о томе се сазнало тек за време њиховог пролаза кроз Белгију. Сем тога, реформирање наших нарочитих тврђавских трупа имало је веома штетне последице за одбранбену способност наших тврђава.

Вест да је Новогеоргијевск био узет у року од једне недеље, није ме нимало зачудила; ја сам тачно знао какав је био гарнизон тврђаве. Поред домобранаца који су улазили у састав гарнизона тврђаве и чија је војничка вредност била готово никаква, послао сам тамо према наређењу команданта фронта једну дивизију другог позива, коју сам држао у својој позадини ради попуњавања. Њено бројно стање било је свега 800 људи; за команданта дивизије на место ранијег, који је био добио корпус, био је назначен генерал лајтнант де Вит који није познавао своје потчињене нити га је неко од њих познавао. Ради потпуне његове дивизије дато му је око 6000 ратника трећег позива и преко 100 потпоручника. Није му дато времена да сву ову шарену гомилу подели на пукове, да формира батаљоне и чете, већ су је натоварили у вагоне и отерали право у Новогеоргијевск; истоварили су је баш онда кад су Немци почели јуриш на тврђаву. Није ми познато да ли је де Вит ипак успео да ту своју масу подели на пукове, а сумњам да је он могао успети да за веома кратко време које му је стајало на распло-

жењу, претвори ову шарену гомилу у више-мање уређену трупу. На папиру се међутим рачунало да је командант тврђаве добио једну читаву регуларну дивизију, која се одликовала у многим биткама. Може ли кривица да падне на команданта оваког гарнизона, који он пре тога није ни видео, нарочито ако тај гарнизон није давао никакав отпор?

Друга тврђава, коју сам познавао још док сам био помоћник команданта варшавског војног округа Брест-Литовск, била је још горе уређена него Новогеоргијевск. Њена утврђења била су још мање модерна, а источни њен фор уопште није био заштићен. Стога је њен отпор био раван нули, и чим јој се непријатељ приближио њен је гарнизон добио наређење за хитну евакуацију, при чему, као што сам сазнао, нису чак успели да спале огромну количину разног материјала која се налазила у тврђави.

За време непријатељског наступања, у лето 1915 год., трупе нашег северозападног и западног фронта отступале су веома брзо, уступајући непријатељу огромна пространства наше отаџбине. Колико сам могао да судим према извесним подацима, ово се често пута дешавало без стварних разлога.

Ускоро после ових тужних догађаја било је објављено да је велики кнез Николај Николајевић смењен и постављен за намесника Кавказа, а да је дужност врховног команданта примио сам Цар. Ова промена изазвала је код трупа веома рђав, може се рећи поразан утисак. Читав војска, па и сва Русија, безусловно су имали певерење у Николаја Николајевића. Свакако да је и он имао своје недостатке, али све су оне биле испод његових врлина као војсковође. Истина да припрема за овај рат није била задовољавајућа; али кривица није била до њега, нарочито не за недостатак бојеве муниције; војска није њега кривила него министарство војске, као и уопште команду позадине. У сваком случају и да је била потреба за смењивање великог кнеза, а ње стварно није било, ником није било ни на крај памети да ће код овако тешких прилика Цар лично узети у руке дужност врховног команданта. Сви су врло добро знали да се цар Никола II ништа не разуме у војном послу, да ће према томе то командовање бити само номинално, а сав посао лежаће у рукама његовог начелника штаба. Међутим, ни један начелник штаба, био он генијалац, не може да замени једног команданта и, као што ћемо даље видети, баш то отсуство једног право-

врховног команданта нарочито се и показало за време ратних операција 1916 године, када кривицом Врховне команде нисмо постигли оне резултате које смо могли да постигнемо, кад смо лакоћом могли да победоносно завршимо рат, што је могло да учврсти и самог монарха на његовом пољуљаном престолу.

Начелник штаба царев био је генерал Алексејев. О њему сам већ раније говорио; сад само понављам да је он био веома паметан, пун знања, лако је схватао и био је добар стратег. Крај једног правог команданта он би био одличан начелник штаба; али, код оваквог врховног заповедника, за кога је други морао да решава, где се морало давати правац рада његовим одлукама, стално подржавати његову слабу вољу, Алексејев није био подесан, јер ни сам није имао чврсту вољу и био је доста неодлучан. Сем тога он није био дворски човек; ту околину уопште је избегавао. Често пута му је било врло тешко да брани своје мишљење против разних утицаја са свију страна и да правилно решава све задатке који су били пали у део руској војсци. Тиме што је примио на себе дужност врховног команданта, Никола II нанео је себи последњи ударац који је повукао за собом жалосни крај његовог царства.

ОТСТУПАЊЕ СА БУГА — ЛУЦКА ОПЕРАЦИЈА

Знатан расцеп између југозападног фронта, на чијем се десном крилу налазила моја VIII армија, и левог крила западног фронта десио се због тога што је код нас већ одавно важила аксиома да терен Пољесија¹ (огромни шумовити предео западне Русије према Пољској), није погодан за операције великим снагама. Код нас се мислило да се тамо у најбољем случају може водити рат малим одредима и да је овде немогућно успоставити компактан фронт. Колико знам, благодарећи овом мишљењу да ће се у Пољесију првенствено водити одбранбени рат, где ће се надируће снаге непријатеља поделити на два дела, један северније од Пољесија а други јужније од њега, ми смо у мирно време упустили да извршимо потребне радове на исушењу тог краја и да га на тај начин учинимо погодним за вођење операција

¹ Од руске речи лес — шума.

ширих размера. Базирајући на предњој претпоставци, западни фронт, отступајући у дубину руске територије, кретао се у североисточном правцу; на тај се начин постепено између мог десног крила и левог крила армија западног фронта створио међупростор од око 70 врсти.

Иначе, на мом фронту, непријатељ ме је у последње време узнемиравао врло мало; он се само на мом десном крилу кретао нешто енергичније, наилазећи на довољно јак отпор. После расцепа о коме сам мало час рекао, моје крајње десно крило било је сасвим откривено. У празнини која се створила, кретао се већи део моје коњице, као и коњички корпус мојих суседа, који ништа нису могли да учине за одбрану овако великог пространства пуног баруштина. Природно је да је непријатељ јурнуо на моје десно крило са сва три рода оружја, у намери да га обухвати.

Нисам био у могућности да прикупим јачу резерву позади свог десног крила; скоро половина трупа VIII армије била је наредбом Врховне команде пребачена на север, па стога резерва, коју сам саставио, могла је имати само другостепену важност. Било је очигледно да се нећемо моћи даље држати на Бугу и због тога је командант југозападног фронта издао наређење за отступање на нашу територију. Његов прорачун био је да се ја са својим десним крилом развучем до вароши Луцка, пошто се рачунало да се северно од тога налазе велике баруштине где могу оперисати само још незнатни одреди. Имајући пред собом јаке непријатељске снаге, није ми било могуће да развучем моје трупе чак до Луцка, и о томе сам на време известио своје претпостављене који су се са мном сложили. Јавили су ми да ће ми се послати за појачање моје армије XXXIX армиски корпус, који се у то време састојао из одреда домобранаца.

Још раније сам приметио да ове трупе нису имале никакву борбену вредност. Њихов официрски кор, са малим изузетком, није ништа вредео, већина официра била је узета од оних који су давно били у оставци или били болесни и немоћни, па и тих официра било је врло мало. Војници старијих рокова службе имали су дубоко уверење да је њихова дужност само да чувају позадину, а никако да ратују са непријатељем. Млади пак и сасвим неискусни официри, као и слабо обучени војници, нису долазили у обзир као нека озбиљна снага, бар засад не. Много сам се љутио што су ми за појачање мог десног крила послали овакве трупе. Вршити неку нову групацију трупа у ово време није ни-

како било могућно. Требало се задовољити тиме што се имало. Сетио сам се тада народне изреке: „Ево теби, Господе, што не ваља за мене“.

Пошто је мађупростор између западног фронта и VIII армије био у то време доста велики, а моја ми извидница јављала да непријатељ продужује наступање, тражио сам одобрење да могу почети отступање према моме личном нахођењу, јер кад се већ отступање мора вршити, онда је у сваком случају боље да се оно врши на време, што би имало утицаја на стабилност фронта. Никако не могу да будем паметан зашто су ме задржали још три дана на Бугу и дозволили да отступам тек онда кад ме је непријатељ предупредио на крилу. Поново формиран XXXIX корпус, о коме сам већ говорио, требало је да иде према Луцку. Командант тог корпуса генерал Стељницки јавио ми се лично. Послао сам га у Луцк, да тамо сачека своје делове. Имао је при руци два-три батаљона, а поред тога послао сам му још и Оренбуршку козачку дивизију.

Трупе дуж читавог фронта армије повукле су се у потпуном реду; оне су увек успевале да одбаце непријатеља кад год је покушао да врши напад. Позадина армије благовремено је била повучена назад, па је, према томе, цело повлачење протекло у потпуном реду. Само код Луцка непријатељ је успео да нас предухитри и то само зато што сам за XXXIX корпус имао обавештење да је отпослан, али ни једног човека уствари нисам онда примио. Према наређењу штаба команде фронта армија, Луцк је био јако утврђен, али, углавном, према југу, где сада није претила никаква опасност, а знатно слабије са севера окуда је баш и надирао непријатељ. И поред свог критичног положаја генерал Стељницки је хтео да покаже непријатељу да има намеру да брани Луцк. Овим је он принудио Аустро-Мађаре да застану због концентрације својих снага и тешке артилерије. Они су изгледа, мислили да се наше јаке снаге налазе на десном крилу. Али брзо су увидели да имају пред собом само коњицу у пешачком строју. Лукавство генерала Стељницког, помоћу којег је он имао намеру да добије у времену и да довуче овамо своје трупе, није успело. Он је био принуђен да отступи путем Луцк—Ровно, куда је прешао и штаб армије. Срео је тек у Клевани прве ешелоне свог корпуса који дотле није видео (20 врста западније од Ровна) и куда је хитно послао своје ешелоне, један за другим. Трупе су из вагона улазиле у ватру и добијале бојно крштење потпуно

неорганизоване, не познавајући притом ни своје старешине нити ситуацију.

Било је врло мало изгледа да ћемо се моћи задржати на реци Стубељу, ово тим пре што се непријатељ појавио такође и северније од мог десног крила. Шта више добио сам извештај да је непријатељска коњичка патрола стигла у Александрију (15 врсти на североисток од Ровна), из чега се могло закључити да за њом маршује једна коњичка дивизија. Имајући у штабу армије један одред домобранаца и један комбиновани ескадрон личне пратње, ја сам послао према Александрији 3 чете милиције и један ескадрон, а сем тога и оренбуршку козачку дивизију. То је било све што сам могао да учиним у том тренутку, да би макар колико-толико прикрио позадину мог десног крила и заштитио штаб армије, што ми је привремено и успело. Сем тога, послао сам хитно генералу Стељницком 4-ту стрелачку дивизију, са упутством да је постави у центар свог корпуса на друму Луцк—Ровно, имајући већ на крилима две новоформиране дивизије 100-ту и 105-ту. Овај фронт, који се ослањао на „гвоздену дивизију“, постао је доста черст, и могао је да задржи непријатеља код Стубеља.

Познавајући генерала Стељницког као врло храбра човека и доброг организатора, ја сам за једно време био миран за своје десно крило. Код Деражне и северније од ње, сконцентрисао сам 7 и 11 коњичку дивизију, а поред њих и оренбуршку козачку дивизију. Ипак, нисам могао да се помирим са оваквом ситуацијом. Молио сам стога генерала Иванова да појача моје трупе још са једним корпусом, додавши при том да би у том случају могао да пређем у противнапад и да противнику задам један јак ударац, обухвативши његово лево крило, па да тако успоставим своје десно крило и да га учврстим. После свакојаких препрека, о којима не вреди да причам, добио сам после неког времена као појачање XXX армиски корпус са његовим командантом генералом Зајончковским.

Био сам му веома наклоњен; познавао сам га одавно; сматрао сам га за одличног и поштеног генерала. Он је имао пуно непријатеља, нарочито међу његовим друговима у генералштабу. Иако обично официри из генералштаба подржавају један другог и вуку један другог из свих снага на површину, Зајончковски је био у том погледу изузетак. Ретко сам имао прилике да видим, да неког нападају онолико колико су њега нападали, може бити само зато што је он имао врло оштар

језик и често вређао своје другове из генералштаба. Притом, био је веома умешан и није дозвољавао да му се стане на ногу, а умео је и да покаже зубе. Што се мене лично тиче, ја сам га много ценио, сма-трајући га за једног од наших најбољих војсковођа. Сви ми имамо не-достатке, а његови су били мањи од његових врлина.

Тридесети армиски корпус упутио сам према реци Горињ, и он се сконцентрисао код Степани. Чим је његов већи део стигао, позвао сам на телефон директном возом начелника штаба команде фронта армија и молио га да јави генералу Иванову о мојој намери да пређем са мојим десним крилом у напад, а у циљу да одбацим непријатеља преко реке Стира и да заузмем Рожиште—Луцк. Генерал Савић на то ми је одговорио да ће реферисати о томе команданту, али сумња да ће тај пристати на мој предлог, јер сматра да је под садањим приликама свако наступање бескорисно. Ја сам му опет на то рекао да и ја сам не мислим на неке операције већег стила, само, желео бих да задам непријатељу један снажан и кратак ударац и да исправим свој фронт на реци Стиру. Најзад командант је пристао на мој предлог па сам одмах издао потребна наређења, додавши XXX корпусу 7 коњичку дивизију.

Напад генерала Зајончковског био је спроведен умешно и енер-гично и тако срачунато, да су делови XXX корпуса и 7 коњичке дивизије за све време обухватили лево крило непријатеља, приморавајући га на брзо отступање, а XXXIX корпус генерала Стелњицког водио је борбу са фронта и задржавао је Аустро-Мађаре, како би тиме пружио могућност XXX корпусу да изврши своје обухватање што дубље. Резултат овога било је заузеће Луцка и оне линије на Стиру, коју сам ја за то раније одредио. Приликом ове операције десио се један инци-дент, у коме се видела карактеристика генерала који су суделовали у овом наступању. Кад смо се приближавали ка Луцку, јавио ми је ге-нерал Стелњицки да се командант 4 стрељачке дивизије, генерал Де-никин, не усуђује да врши јуриш на ову варош, која је била јако утвр-ђена и брањена великом снагом. Наредио сам депешом генералу За-јончковском да изврши јуриш на Луцк са севера, како би тиме помо-гао Деникину. Генерал Зајончковски одмах је издао потребно наређење, али је у њој додао да 4 стрељачка дивизија не може сама да узме Луцк и да тај частан задатак има да изврши његова славна војска. Ова на-редба ујела је Деникина, и он је сместа извршио јуриш на Луцк, узео

га одједанпут, и за време саме битке ушао аутомобилом у варош од-куда ми је телеграмом јавио да је 4 стрељачка дивизија заузела Луцк. Са своје стране генерал Зајончковски јављао ми је да се без нашег по-крета са севера Луцк не може узети и да један део успеха припада XXX корпусу, и имао је право. После овог догађаја оба генерала гледа-ли су непријатељски један на другог, и никад се више нису измирили.

Заиста, слава за ово дело припада и једном и другом корпусу. Овај инцидент сам цитирао једино зато да бих показао колико су осетљиви у ратно доба поједини делови трупа и њихови команданти, и како често успех неког подухвата зависи од њихових такмичења. Деникин, који је доцније одиграо тако важну улогу, био је добар ратни генерал, врло бистар и одлучан, али увек је умео да натера своје суседе да они раде за њега и тиме олакшавају његов задатак. Ови последњи често су се жалили на њега, да је он увек гледао да њихове ратне заслуге припише себи лично. Наравно да је то било добро кад један командант штеди своје трупе, али то се увек мора радити до извесних граница и са тактом према другима. Ниједан командант не сме да мисли искључиво на себе, него мора имати у виду општу корист што, нажалост, није увек случај.

Неколико дана после нашег прелаза на Стир, јавила ми је извид-ница да знатне снаге Немаца, јачине отприлике од 2 пешадиске дивизије, крећу са североистока према месту Колки. Било је очигледно да је непријатељ упутио снагу од близу једног корпуса са намером да изиђе према мом десном крилу и да нас поново одбаци ка истоку. Одмах сам кренуо обе дивизије XXX корпуса ка месту Колки, поја-чавши га још са 4 стрељачком и 7 коњичком дивизијом, рачунајући да су ове снаге потпуно довољне за парирање немачког маневра. Сем ових снага узео сам за своју резерву, за сваки случај, још једну дивизију распоредивши је у реону Клевањ—Олико. Код оваког односа снага сматрао сам свој положај потпуно осигураним против сваког изне-нађења.

Нажалост, у штабу фронта гледали су на ово сасвим друкчије. Једног ружног вечера, баш кад су трупе извршавале моја наређења добио сам од команданта једну дугачку шифровану депешу. Пошто је она била дешифрована, што је одузело доста времена, видео сам, да штаб фронта наређује једну операцију свог властитог изума: десно крило моје армије имало је да се повуче још исте вечери од Луцка

натраг на Стубељ и већ ујутру морало је да стигне на старе положаје. Тридесети корпус са свима придодатим му деловима имао је да се сакрије у шуми источније од места Колки и, пошто Немци буду развукли своје трупе на путу из Колки ка Клевањи, требало је изненада да удари у њихов бок, да их разбије и тек после, заједно са трупама десног крила, да пређе у наступање. Наређење је било да се овај чудновати план изврши одмах и без сваког изговора.

Одговорио сам такође једном шифрованом депешом, да ћу наредбу команданта извршити, али сматрам за своју дужност да јавим да сам депешу примио тек у 7 сати увече, да је дешифрирање исте одузело доста времена; даље, за састављање нових директива потребно је такође доста времена, уопште док се пошљу депеше, док исте буду дешифриране од стране команданата корпуса, док они опет саставе нова наређења, док та наређења стигну у штабове дивизија и пукова, док се саопште по четама, проћи ће најмање 10—12 сати. Сем тога хитност мора неминовно да изазове комешање и неред за време овакве фине операције, а свакако и велико незадовољство код трупа, које би морале да напусте положаје узете у боју после једне успеле офанзиве, па да се враћају натраг. Стога немогуће је да се отступање врши још исте вечери, већ ће се оно извршити другог дана увече. Сем тога, немогуће је једним махом прескочити, у току једне ноћи, пут од места Стир до Стубеља, пошто се трупе крећу веома лагано, а овде има да се пређе око 50 врсти. Овакав марш немогуће је извршити за једну ноћ и то у пуном реду, потребно је, дакле, бар два дана марша, а то би ваздушне патроле непријатељске свакако откриле. Наређење команданта да се у рововима оставе патроле и дивизијска коњица, у намери да се тиме маскира наше отступање, нема никаквог смисла, јер ја не бих могао да са њима оставим артилерију, из бојазни да је не изгубим, а одсуство артилерије непријатељ би морао да приметити. Даље, искључено је да три дивизије пешадије и 1 коњичка могу да се сакрију у шуми код Колки, пошто тамо има пуно баруштина и патроле немачког корпуса свакако би откриле присуство оволике масе војске. Јуриш по баровитом земљишту не може се вршити онако како би се вршио на сувом терену, а у сваком случају никако нагло. Све ове разлоге навео сам штабу фронта, додавши да скидам са себе сваку одговорност за ову операцију. Мој извештај, управо критика плана

рада, није имао никаквог успеха. Наређење остало је на снази и било је извршено.

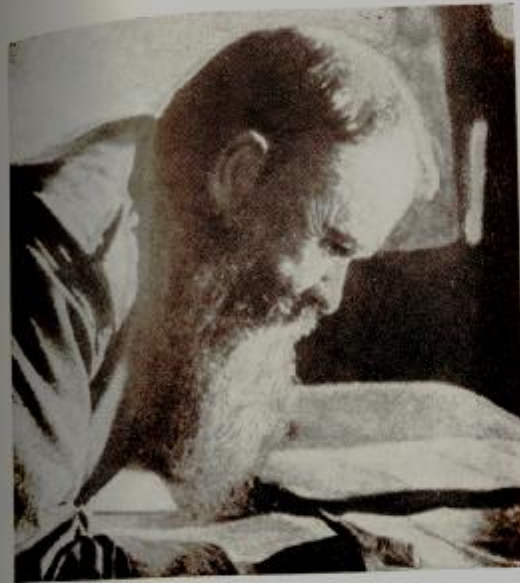
Наравно да је још ујутру непријатељ приметио наш одлазак и то наше отступање морало је да буде праћено борбама без икаква смисла и потребе. Такође је и XXX корпус био примећен од стране непријатеља, мада је он уложио све своје старање да се сакрије у шуми. Услед тога дошло је до фронталног напада са обе стране, који је довео до тле, да су се сви укопали у земљу, делимично у баруштине, којих је овде било искувише, и почели да зидају грудобране изнад површине. Резултат ове операције био је тај да је моје десно крило морало да се повуче још даље према северу до Колки на Стиру, али, пошто је непријатељ већ био заузео Чарторијск, на левој обали те реке, а доцније и железничку станицу са истим називом, морао сам још и даље да развлачим свој фронт према северу, све до Кухотске Воље, где је дошло до споја са III армијом. На оним секторима, који су били више пасивни, били смо приморани да поставимо коњицу уместо пешадије. Цео XXX корпус и три дивизије коњице нису могли да се зарију у земљу, као ни десно крило XXXIX корпуса. На местима где су ови делови били распоређени, морали су да буду извршени обимни пионирски радови због баровитог терена. Морали смо да правимо бесконачно много гатова (земљане насипе), пуно мостова, затим, ровове нисмо могли да копамо у земљи, него да их правимо из брвана, споља покривених земљом, јер дубље се није могло копати због подземних вода. Материјала за извођење тих радова имали смо колико год смо желели, пошто је сав тај терен покривен шумом. Показало се ипак да се и у Пољесију може да ратује у великим масама, само на други начин и са доста потешкоћа. Трећа армија нашла се готово сва у барама и имала је против себе надмоћнијег непријатеља.

ЗИМА 1915—1916 ГОДИНЕ

Ускоро после Луцке операције Цар је стигао на југозападни фронт и обилазио је армије. Обилазећи остале фронтине, дошао је заједно са генералом Ивановим, командантом фронта, и у Ровно, где је био смештен штаб моје армије. Пратња, која је стигла засебним возом

један сат пре доласка дворског воза, много се плашила да се не појаве непријатељски авиони, који су нас стварно врло често посећивали и бацали бомбе. Начелник дворске страже испоручио ми је наређење команданта да дворски воз има да се заустави не на самом перону, него негде подалје од истог, и то по могућству неприметно. На то сам приметио да је у ово време та предострожност потпуно излишна, јер је небо покривено густим и ниским облацима, па је према томе сигурно да ниједан непријатељски авион не може да се појави. Ово тим пре што већ почиње сутон. Сем тога прикупио сам 8 авиона који су имали задатак да не дозволе летење непријатељским авионима у близини овог места. За почасну стражу одредио сам једну чету домобранаца из моје личне пратње. Цар је стигао, примио мој рапорт и упитао ме на коме се отстојању од Ровна налази непријатељ. Одговорио сам да се непријатељ налази око 25 врсти одавде, а новоформирана 100 дивизија, коју сам спремио за смотру, налази се 18 врста далено, сматрајући притом за потребно да га упозорим на то да се то место налази под ватром тешке непријатељске артилерије. Само, додао сам, да ипак сматрам да нема никакве опасности да се иде тамо, јер због магле непријатељ неће да гађа, пошто је немогућно вршити коректуру, а без ње он неће да узалуд троши муницију. Цар ми је дао потпуно право и ми смо аутомобилима отишли до места смотре. На моју молбу Цар је одликовао неколико војника Георгијевским крстом и медаљама за храброст, коју су они показали у ранијим биткама и пропустио је трупе парадним маршем. У његовој пратњи налазио се и престолонаследник. И овога пута, као и пре, падало је у очи да Цар не уме да разговара са војницима, био је као збуњен и није знао шта треба да каже, куд да иде и шта да ради. Није стога ни чудо да су трупе стајале као залеђене, нису испољиле никакву радост нити неко одушевљење. После завршене смотре, Цар је прошао мало напред, прегледао завојиште, у коме је лежало неколико тешко рањених војника, који нису могли да буду транспортовани, пре него се над њима не изврши операција.

Генерал Иванов ми је неколико пута у току смотре предлагао да се обратим Цару у име армије с молбом да он сам себи прикачи орден Св. Георгија IV степена као успомену на то што се налазио на домаку непријатељске ватре. Одговорио сам генералу Иванову да сматрам за неумесно да се са своје стране обратим Цару са оваквом јед-

ГЕНЕРАЛ ИВАНОВ

ГЕНЕРАЛ БРУСИЛОВ

ном молбом преко њега, мог команданта и непосредног старешине и да он сам може да моли за то Цара, ако налази да је то умесно и ако је тренутак погодан за то. Али и он сам није нашао да је то згодно за њега и хтео је да пребаци ту мисију на команданта XXXIX корпуса генерала Стељницког. Али, овај се негде био изгубио и није могао да буде пронађен. Тако се није могла испунити жеља команданта да покрене Цару Георгијевски крст.

Ипак, одмах после тога, командант је сазвао Георгијевску думу (савет официра који је досуђивао ратно одликовање св. Георгија) код штаба фронта под претседништвом генерала Каледина и, на његов предлог, та дума је досудила Цару ово почасно ратно одликовање. Иванов је ставио у дужност официру његовог штаба и другу Николе II из детињства, генерал-мајору кнезу Барјатинском, да достави у Ставку (Врховна команда) записник те думе. Кнез Барјатински је на коленима предао Врховном команданту ову одлуку думе заједно са крстом и испоручио је Цару молбу Иванова, да прими и прикачи себи тај орден, за што га моле све трупе југозападног фронта. Цар је усвојио ту молбу, примио је крст и одмах га себи прикачио на груди. Доцније сам чуо у Ставци, да су команданти других фронта, а нарочито велики кнез Николај Николајевић, енергично протестовали против овакве услужности генерала Иванова и били су мишљења да Георгијевска дума ни у ком случају није смела да досуђује крст Цару, јер његове заслуге нису потпадале под статут ордена св. Георгија. Крст му је могао да буде подарен само на основу једногласне молбе команданата свих фронта. Али, за све то је већ било доцкан, и ствар је била савршена. Као што се после објаснило, генерал Иванов хтео је да се удвори Цару јер су његове акције у то време стајале сасвим рђаво, јер је генерал Алексејев инсистирао на неопходној потреби да се Иванов смени. Изгледа да је овим поступком генерал Иванов био учврстио за неко време свој положај.

Врло живо се сећам зимских празника 1915—1916 године. На фронту је у то време било затишје. Мада нас је непријатељ бомбардовао свакодневно и мада смо му ми одговарали на исти начин, ипак већих сукоба није било и стога смо могли да примамо госте. Утисци су се мењали код нас свакодневно као на биоскопском платну: час су долазили чланови Государствене думе, који су желели да поразговарају са мнош, час претставници разних вароши и организација са по-

клонима за војску, час глумци, који су хтели да развеселе наше војнике и да им пруже разоноду, најзад и неке даме којих је, те зиме, било нарочито много. Пошто сам први пут одобрио својој жени да дође на фронт, нисам могао да ускратим то право ни другим женама. Првих 17 месеци рата нисам видео своју породицу и стога сам се јако љутио кад сам сазнао колико је жена долазило у Лавов и уопште у Галицију, док смо били тамо. Био сам немоћан да то забраним.

Дакле о празницима те зиме било је пуно утисака и збрке и у моме штабу.

У успомени ми је диван сунчани дан Богојављења. После службе сви смо изашли из Саборне цркве да присуствујемо молепствију и освећењу воде са традиционалном богојављенском парадом. Света је било пуно, сав мој штаб, трупе, варошани, претставници администрације, болница, као и сви наши гости.

Одмах, у почетку литије, чуо сам у ваздуху познати шум и кад сам дигао очи горе, приметио сам на сасвим јасном плавом небу два непријатељска авиона, који су летели сасвим ниско над црквом. Бацивши брзи поглед на народ који је стајао близу мене, видео сам са задовољством како се сви и даље моле достојанствено и спокојно, не узнемиравајући се нимало. Звуци свечаног певања хора одлетели су горе ка небу у сусрет непријатељу. Наједанпут чула се јака експлозија и детонација бомбе, која је пала на кров једне од кућа.

Молепствије се настављало. Са поносом сам погледао на једну групу милосрдних сестара, ниједна се није помакла, као да се ништа није десило, оне су и даље стајале сасвим мирно. Али, на своје велико ужасавање, приметио сам да дрхти глас главног свештеника и да су му помодреле уснице. Био је блед као крпа. Није више могао да настави са службом. Крст је подрхтавао у његовој руци и само што није пао. Ситуацију су спасли други свештеник и ђакони са хором; они су прикрили ову срамоту, па је нису видели они који су стајали мало подаље. Молепствије је било завршено. Непријатељски авиони бацили су још неколико бомби, али овог пута само у блато ван вароши, док најзад нису били отерани од наше артилерије.

После параде јавили су ми да је бомба порушила кров на некој кући, убила и тешко ранила неколико становника, али да су предузете све потребне мере и пожар је локализован. Позвао сам тада и главног свештенослужитеља, добро га изгрдио и посрамио, додавши да ћу га

сместа протерати ако се још једанпут буде понашао недостојно свог високог звања. Рекао сам му да сам у рату био више пута сведок херојског држања свештенства, а такође сам то чуо више пута и од других, али овакве срамоте, као што ми је он приредио, још нисам доживео.

Овом приликом желео бих да кажем неколико речи о милосрдним сестрама. Онога дана, као што сам већ рекао, оне су ми причиниле велику радост својим спокојним држањем за време молепствија и пада бомбе. С друге стране слушао сам о њима много прљавих прича и клевета, што ме је увек много љутило. Бесумње, било је свакојаких међу њима, али, ипак, сматрам за своју дужност да посведочим пред историјом да су оне у већини случајева, јуначки и са пожртвовањем, без умора, вршиле своју дужност. Никакве непријатељске бомбе нису могле да их застраше, и оне су до краја вршиле своју тешку дужност према крвавим мученицима, нашим ратницима. Доста их је било и погинулих; не мали број од њих постале су инвалиди.

Истог Богојављенског дана, пуног свакојаких утисака, посетио ме је генерал Никулин, стари познаник моје жене још из Одесе, и замолио нас да дођемо у штаб његове дивизије, где ће војници да приреду веселе са маскирањем. Ја сам врло радо примио тај позив, и сви смо пошли у правцу Клевани, ближе ка предњим положајима. Треба се чудити за што је све способан наш војник и шта је он све у стању да створи најпримитивнијим средствима.

На једној пољани испред саме шуме, у којој су биле израђене земнице те дивизије, заузеле смо места за гледаоце тог интересантног призора. Војници су били прерушени у одела различитих народности, као зверови, играли су кола, приредили су циркуске претставе, утакмице, певали су у хору и свирали на балалајкама.¹ Смејало се и веселило се без краја и све то уз тутњаву непријатељске артилериске паљбе, која се овде чула јаче него у штабу и није нимало сметала општем весељу и расположењу.

Многи од оних који су нас са овог весеља испратили ускоро су затим погинули; једна од првих жртава био је симпатични и енергични генерал Никулин, кога су сви војници много волели, али, те ноћи, пуне месечине, после чаја приређеног у нашу част у земунцима, нико није мислио на смрт, упркос близине непријатеља.

¹ Народни руски инструмент, са 3 металне жице.

У овом весељу узимали су учешћа и много су допринели лепом расположењу Чеси из чашке дружине, која има своју малу историју. Не знам због чега, али спочетка Ставка није хтела да је организује, бојећи се издаје од стране Чеха — заробљеника, али, ја сам инсистирао и, као што се доцније показало, био сам у праву. Они су се одлично борили на мом фронту и храбро се држали. Ову дружину сам слао на најопаснија места, и она је увек сјајно извршавала свој задатак.

Ситуација у којој се налазила моја армија, а нарочито њено десно крило, није ми се ни мало допадала. Моје мишљење је било да се непријатељ мора одбацити према западу, да бисмо се учврстили на Стири, од Торговице—Луцка, па све западније и даље према Стоходу, гледајући да се по сваку цену заузме Ковел. За извршење овог задатка нисам имао довољно снага. С друге стране на све моје нападне операције командант фронта је гледао веома скептички и као главно само то, да се непријатељ не пушта још даље према истоку и да се заштити Кијев. У то време, на основу његових наређења, почели смо да подижемо читаве редове утврђеног положаја, сваки по неколико стотина врсти дужина, а било је подигнуто и неколико мостова преко Дњепра. Све је то коштало огромних пара, мада за то уопште није било никакве потребе, јер и без тога непријатеља нисмо пустили даље.

Колико сам Иванов није више имао вере у одбранбену способност своје војске може се увидети из тога што те редове наших утврђених положаја нисмо изводили од непријатеља према унутрашњости, већ из позадине, од Кијева, у правцу непријатеља. Кад сам доцније био назначен за команданта тог фронта, видео сам да у близини непријатеља уопште није било никаквих утврђених положаја, него су исти били израђени сасвим дубоко позади фронта и далеко од њега. Према томе, генерал Иванов поставио је сам себи задатак да сачува југозападни крај од најезде непријатеља, али, изгледа, ни он сам није много веровао у могућност тога, а већ о томе да се рат добије, или бар да се задржи непријатељ, да се и не говори. Не треба се томе чудити: пре свега, нити је он познавао своје војнике, нити су његови војници познавали њега. За све време његовог командовања фронтом армија, он је свега једанпут обишао своје трупе, па се и та посета састојала у томе, да обиђе некакве резерве позади линија, да нешто мало и доста неспретно поразговара с војницима и да се врати натраг. Моју армију он је посетио док сам стојао на Бугу. Дошао је тада ујутру, пре-

гледао неколико батаљона, и увече се опет вратио натраг. Наравно, да на овакав начин он није могао да осети пулс војске, да упозна њен живот, а, поред тога, он је уопште био и неповерљив и веровао да зна све боље него ма ко други.

Користећи ту његову намеру, измолио сам од њега још једну дивизију, 2 стрељачку, желећи да њоме појачам своје десно крило, ово тим пре што је фронт VIII армије, који се издужио чак до Кухоцке Воље, био јако развучен. Из 2 и 4 стрељачке дивизије био је формиран нови XI корпус, који је по квалитету својих трупа био један од најбољих у читавој руској војсци. Помоћу овог корпуса, његовог суседа XXX корпуса и коњице, решио сам да задам непријатељу један кратак ударац десним крилом, рачунајући да ћу моћи да одбацам Немце од Чарторијска, да заузмем Колки, чиме би се мој фронт скратио и непријатељ био постављен у знатно гори положај за време зимских месеци. Најтежи задатак био је додељен 4 стрељачкој дивизији, она је требало да узме Чарторијск и да разбије 14 немачку пешадиску дивизију. Припрема за ову операцију била је вођена у најстрожијој тајности, и може се рећи да је изненађење успело у пуној мери. Немци, који су стајали на левој обали Стира, од Рафаловке до Чарторијска, били су потучени до ногу, сем тога узели смо много заробљеника, међу њима готово читав кронпринчев пук и немачку хаубичку батерију. Непријатељ је био у великом нeredу одбачен натраг према западу, али Колки, упркос свим напорима, нисмо могли да узмемо само зато што два суседна команданта корпуса нису могли да се споразумеју и што су се непрестано жалили један на другог. Команданта XXX корпуса, кривог за своју неодлучност, морао сам да сменим, али, ипак, време је било пропуштено. Немци су за то време успели да пошаљу озбиљну помоћ својим потчињеним деловима па смо морали да се задовољимо само делимичним успехом.

Много су ми посла задали те зиме партизански одреди. Генерал Иванов, желећи да копира рат 1812 године, наредио је да се код сваке коњичке и козачке дивизије свију армија фронта формира по један партизански одред, и те одреде ставио је под своју непосредну команду. Он их је упутио у моју армију са наређењем да их снабде свим потребама, а после да их упутим на северозапад у Пољесије, дозволивши им пуну слободу акције. Сва ова наређења била су извршена, али интендатура армије имала је пуне руке посла око снабде-

вања тих одреда стварима и новцем, што није било просто. Већ у самом почетку долазило је много пута до крупних неспоразума између партизана и позадине армије. Једнако је долазило до сукоба и са руским живљем тих крајева јер су партизани, који су признавали над собом само власт команданта фронта, вршили скандале, пљачку, али зато нису никако марили да дођу у додир са непријатељем. Ипак њихово образовање било је донекле оправдано. Вршити препаде са коњицом у Пинским баруштинама, местимично веома дубоким, било је готово немогућно, сем да се иде пешице. Суседна ми III армија, која је улазила у састав западног фронта, често се пута жалила на недела која су партизани правили у њеној позадини, о чему сам јављао команданту фронта. Али сад ни сам Иванов није ништа могао да им уради, партизани су се обично, направивши штету на једном месту, пребацивали на друго не обавештавајући о томе никога. Једино што су урадили добро за целу зиму, колико се сећам, био је препад на Ковељ. Тада су се три партизанска одреда спојила и, оставивши своје коње, пешице прошли у току ноћи кроз баруштине и пред свитање напали на штаб немачке пешадиске дивизије, заробили команданта дивизије са неколико официра, које су повели са собом. Једног дана тај несрећни командант хтео је бајаги да се брије и пресекао је себи бријачем гркљан.

Кад би се и стало на гледиште да су партизански одреди од користи мислим да би ипак боље било у том случају да се они образују од пешадије, и онда би било могуће искористити их. Ипак, ја никад нисам могао да разумем какав је пример могла да нам пружи 1812 година у погледу партизанских одреда, па да их стварамо по шаблону тог времена, кад је ситуација сада била сасвим другачија него онда. Чини ми се да није било тешко схватити да у позициском рату, где су ангажовани милиони војника, радити онако као што се радило пре сто година, није имало великог смисла. На крају крајева партизански одреди су били на пролеће распуштени, пошто нису донели никакву корист, а стају много новаца. Сећам се да су неки од њих били стрељани, други опет осуђени на робију за пљачку мирног становништва и силовања жена. Нажалост, није био једини наш командант који се био одушевио тим партизанским одредима. Новоназначени атаман (чин вишег команданта у козачким трупима), велики кнез Борис Владимировић, подражавао је његову примеру и наредио је да се код свију

козачких делова образују партизански одреди, који су, као и наши, скитали без икаква посла, па из досаде правили неред и вршили насиље над мирним становништвом, руским поданицима. Није се могло ни помислити на то да они могу продрети у позадину непријатеља, код непрекидних ровова од једног мора до другог. Чудновато да чак и људи, који се сматрају за доста паметне, често пута губе сваки здрав разум.

Како смо се у току целе зиме 1915—1916 године налазили на истим положајима, постепено смо их усавршавали тако, да су они мало помало почели да добијају онакав изглед и конструкцију који код савременог позициског рата даје трупима највећу стабилност. Свака утарђена зона имала је 3—4 реда ровова пуног профила, са многобројним ходницима за комуникације. Градили смо, такође, и митраљеска гнезда, затим склоништа, али не од армираног бетона као Немци и Аустријанци, него смо копали та склоништа дубоко у земљу и покривали их споља са неколико редова брвана тако, да је овакав кроз могао да издржи удар зрна од 6 Р. золи (дјујм). Ти су закони уопште били подизани врло лагано и било их је веома мало. Искрено да кажем нисам баш тако много ни инсистирао на њиховом подизању, јер су они са једне стране заиста претстављали добру заштиту од артилериске ватре а с друге стране пак, неку врсту замке: војници који би се сакрили у такво једно склониште, кад би непријатељ продро у ровове били би сигурно сви до једног заробљени. Наравно да су Аустријанци и Немци утарђивали своје положаје много боље него ми, много темељније и згодније за боравак у њима. Поред широке примене армираног бетона, они су у многим од својих закљона имали електрику, баштице и блиндиране просторије за њихове официре и војнике. Немајући могућности за сва ова усавршавања, ја сам гледао бар да створим што хигијеничније прилике за војнике, да они буду према времену што боље одевени, да имају довољно хране и да имају где да се оперу.

У погледу тих потреба Сверуски земски савез¹ донео нам је неизмерну корист. Његови чланови нису презали ни од какве задаће и готови су били да жртвују и душу своју, само да би могли да нам буду од користи, да што пре и боље реше сва питања. Исто тако и Савез градова био нам је од велике користи, али ипак не толико колико Са-

¹ Савез земљопоседника Русије.

вез земства, бар не у мојој VIII армији. Земски савез је био много агилнији. Морам да признам да само благодарећи његовој делатности заразне болести никад нису узимале маха, и чим би се појавиле једна од тих болести, ми смо благодарећи средствима која су нам била стављена на расположење, брзо их угушили. Моје трупе мало су страдале од заразних болести а у сваком случају много мање него што је то било код других армија.

У току ове зиме главну нашу пажњу посветили смо били обучавању војника и од неука правили добре ратнике, припремајући се за нашу офанзиву 1916 године. Мало помало и снабдевање се знатно поправило: почеле су да нам пристижу пушке, до душе различитих система, али ипак са довољно муниције. Артилериска муниција, поглавито лаког калибра, била је такође повећана. Био је повећан број митраљеза и код сваке јединице били су формиран тзв. „гренадери“, који су били наоружани са ручним гранатама и бомбама. Војници су постали ведрији и причали су да се под оваквим приликама може ратовати, чак и победити. Сама наша ваздушна флота према непријатељској била је веома слаба, међутим, поред ваздушног патролирања и снимања, њен задатак лежао је још у реглажи ватре тешке артилерије. Више пута нам је обећавано да ће се повећати број аероплана, али све је остало на томе. Нисмо имали ни тенкова. Много смо се обрадовали кад су нам јавили да су исти послати из Француске, али и ту је све остало на тим обећањима и, бар до краја мог рада на фронту, нисмо их добили. С раног пролећа имали смо по 18—20 хиљада бораца у свакој дивизији, са 15—18 хиљада пушача у потпуној исправности и довољно муниције. Истрошени топови били су замењени новим. Осећали смо оскудицу само још у топовима тешког калибра, иако смо и њих имали нешто више него раније. Војнички морал у мојој армији, као и у другим армијама југозападног фронта био је одличан, имали смо према томе, пуно право да се надамо да ћемо сломоти непријатеља и избацити га са наше територије.

Били смо сви врло огорчени веома несрећном офанзивом VII армије у децембру 1915 године. Спочетка она је била пребачена у Одесу, с намером да буде упућена према Бугарској, која нам је објавила рат. Наименовани командант те армије, генерал Шчербачев, сам је доцније причао да је он одвратио Цара од тога плана сматрајући да би изглед на успех био веома незнатан. Он је саветовао да се та

армија брзо пребаци на југозападни фронт, где би брзо пробила непријатељске линије с тим да и остале наше трупе пређу у наступање и одбаце Аустро-Германце што даље према западу. Цар је пристао на овај предлог.

До мене су стизали доста тачни подаци о томе да је генерал Иванов био врло нерасположен због те нове офанзиве и унапред је био мишљења да од ње не може бити никакве користи. И заиста, ова операција била је тако комбинована да је унапред била осуђена на неуспех. Ја нећу да се упуштам у детаље те офанзиве јер се то мене мало тицало. Хоћу само да кажем укратко: Армији генерала Шчербачева, која је имала да игра водећу улогу, био је додељен сувише широки фронт, међутим, она није располагала са резервама у довољној мери. Била су још остала 2 корпуса гарде, као лична резерва команданта фронта, али, овај није хтео да их упути Шчербачеву, рачунајући да ће их боље искористити на другом месту, пошто VII армија већ буде извршила пробој. На тај начин ударац Шчербачева био је нанесен не песницом, него отвореном шаком. Сем тога, наш штаб фронта, слепо следујући примеру Немаца за време пробоја наше III армије у пролеће исте године, наредио је да све остале армије имају да стоје у месту и ништа не смеју да предузимају све до пуне победе VII армије, изузев обавештајне службе и лаких демонстрација помоћу артилерије. Али за демонстрације нисмо смели да бацамо артилериску муницију, имајући је врло мало. Обавештајна служба била је такође беспредметна, пошто смо дуж читавог фронта гледали право у очи непријатеља, па није ни било тако просто подвалити му. О некој јачој демонстрацији такође није могло бити говора, она постиже само онда свој циљ ако се изводи веома одлучно и кад саме трупе не знају да врше само једну демонстрацију.

Оваква бесмислица доводила ме је до негодовања. Стога сам тражио одобрење команданта фронта да могу организовати своју сопствену ударну трупу, из својих средстава и да са њом извршим такву једну демонстрацију која би привукла све непријатељске резерве, које су стајале против моје армије. Овај мој предлог био је оштро одбијен. Нисам био нимало зачуђен кад су ми моје ваздушне патроле јавиле да је непријатељ повукао све своје резерве натраг, тј. према VII армији. Ми смо, налазећи се у потпуној готовости, могли само да шаљемо патроле, које су се окретале без икаква циља између наших и

противничких жица. Неизбежан резултат операције био је тај да је VII армија претрпела потпун слом, имала знатне губитке и то без икакве користи. У штабу фронта сви са Ивановим и Савићем на челу грдили су и клоли Шчербачева, сматрајући га за главног кривца несреће, али ни он није њима остао дужан, све оптужбе враћао им је са интересом. Као потпуно незаинтересовано лице у свим тим догађајима, могу да посведочим да за целу ову несрећу није био крив Шчербачев, него лично Иванов са својим штабом.

Био сам обавештен о томе да Ставка мисли поверити главну офанзиву у лето 1916 године западном фронту с тим да га подрже армије северозападног фронта, као и о томе да ће армије нашег фронта бити осуђени на потпуни неред све дотле док те друге армије не покажу јасан успех и не крену напред. Ипак, за сваки случај, ја сам се у мојој VIII армији усрдно спремао за наступање и као главни сектор за напад изабрао сам правац ка Луцку са два споредна сектора, па сам, према томе, извршио поново груписање својих трупа.

МОЈЕ НАИМЕНОВАЊЕ ЗА КОМАНДАНТА ЈУГОЗАПАДНОГ ФРОНТА

Сасвим неочекивано, у половини марта 1916 године, добио сам шифровану депешу из Ставке од генерала Алексејева, који ми је јављао да сам изабран за команданта југозападног фронта место Иванова, одређеног на службу лично цару. Наређено је да морам одмах примити нову дужност, пошто ће 25 марта доћи цар у Каменец—Подолск у инспекцију IX армије, која је стајала на левом крилу фронта. Одговорио сам да ћу извршити наређење. Молио сам притом да у место мене за команданта VIII армије буде назначен генерал Клембовски, начелник штаба фронта армија.

На ово сам добио одговор да цар њега не познаје и да у принципу не жели да врши на мене пресију у погледу избора новог команданта армије, али, ипак, препоручује ми генерала Каледина и жели да на њему задржим свој избор. Као што сам већ раније рекао, сматрао сам Каледина за одличног команданта дивизије, али као командант корпуса он се показао знатно слабији. Пошто у суштини нисам имао ништа против њега, а сем тога он се за све време рата понашао одлично — добио је два Георгијевска крста и Георгијевско оружје, био је тешко рањен и вратио се на фронт још сасвим неопорављен — због свега овога, дакле, нисам имао довољно разлога да се одупрем највишем предлогу. Сматрао сам да немам право да одбијем овог храброг и искусног официра само зато што сам био мишљења, да ће генерал Каледин бити као командант армије веома тром и неагилан. Доцније сам жалио што сам пустио. На делу се показало да сам био у праву и да генерал Каледин није дорастао за положај команданта једне армије.

Питао сам депешом генерала Иванова кад жели да се јавим ради примања дужности. Добио сам одговор да то све стоји до мене. Али,

генерал-квартирмајстер штаба фронта, генерал Дидерихс, јавио је мом начелнику штаба генералу Сухомлину да је генералу Иванову незгодно што мора тако брзо да иде, да ће мој брзи долазак у Бердичев бити за њега веома неугодан, јер би имао да посвршава неке своје личне послове. Према томе, било би врло добро кад бих ја одложио свој долазак, ово тим пре, што је генерал Иванов добио извештај од министра Двора, према коме он засад не треба да напушта Бердичев. То ме је, наравно, поставило у врло незгодну ситуацију. Са једне стране генерал Алексејев у име цара захтевао је да примим дужност команданта што пре, а са друге стране, на директан начин и такође у име цара, његов министар Двора јавља да Иванов треба још да остане на своме месту. Пошто нисам никад имао неке нарочите аспирације, нисам ништа тражио за себе лично, нисам ниједан пут посетио Ставку и у опште нисам никада напуштао своју армију, мени је у суштини било свеједно где ћу ја да будем, да ли ћу да примим нову дужност или остати на старој. Због свих ових супротности јавио сам се Алексејеву и питао шта да радим. Он ми је одговорио да у случају да не могу одмах примити дужност требало би да позовем начелника штаба фронта или генерал-квартирмајстера, који би ме упознали са стањем на фронту. Поред IV армије команданту фронта били су још непосредно и у сваком погледу потчињени кијевски и одески војни округ са свим цивилним властима на њиховој територији, дакле свега 12 губернија. Пошто нисам хтео да ометам начелника штаба фронта у његовом огромном послу, позвао сам генерал-квартирмајстера генерала Дидерихса, врло способног и паметног човека. Његов реферат потпуно ме је задовољио. Том приликом испричао сам му о последњем неспоразуму између мене и Иванова. Молио сам га да однесе поруку генералу Иванову да га још сматрам за свог претпостављеног, пошто још нисам примио дужност, па према томе, као његов потчињени, без његовог наређења нећу да дођем у Бердичев. Упозорио сам га и на то да нећу доћи ни у Каменец—Подолски све дотле док званично не будем примио дужност главнокојуза (команданта југозападнoг фронта). Изгледа да је ово саопштење јако збунило Иванова. Он ми је јавио телеграмом да ме већ одавно чека и не разуме зашто се нисам досад јавио. Тада сам предао дужност генералу Каледину, кога сам још раније позвао у свој штаб у Ровно, и отпутовао на место свог новог одређења.

У Бердичев¹ стигао сам специјалним возом 23 марта и тамо био дочекан од стране начелника штаба генерала Клембовског и главног начелника снабдевања армија фронта генерала Маврина. Одмах сам упитао начелника штаба кад бих могао да се јавим генералу Иванову. Овај ми је одговорио да генерал Иванов станује сада у возу команданта, у свом вагону, и моли ме да дођем у 9 сати увече. На моје даље питање како стоје уопште ствари на фронту, Клембовски је одговорио, да је све у реду и да засад нема ништа сем обичне пуцњаве дуж фронта, као и да је стигао извештај о болести команданта IX армије генерала Лешчицког, који је добио тешко запаљење плућа, и да је потребно да се на његово место одреди неко други. Споменуо сам генерала Кримова, једног од команданата корпуса IX армије, који је био најстарији по рангу између осталих команданата, али по моме мишљењу и без обзира на то он је највише и одговарао за то наименовање, што је било много важније него његов ранг. Наредио сам да се мој вагон постави поред вагона генерала Иванова, а ја лично отишао сам да видим свој стан и да направим посету генералу Клембовском и Маврину.

Увече сам отишао код генерала Иванова, кога сам затекао у стању правог очајања. Он је почео гласно да јеца и изјавио је да уопште не може да разуме зашто је смењен. Ни ја нисам могао да му дам објашњење, јер стварно нисам знао зашто. О пословима на фронту нисмо много говорили; само што ми је он толико рекао да ни у какву офанзиву са наше стране он лично не верује, једино што још можемо да постигнемо то је да сачувамо југозападну област од даљег наступања непријатеља. Одмах сам му рекао да се не слажем са његовим мишљењем, али сам се уздржао од неке нарочите критике тог мишљења, налазећи да је то излишно. Отсад сам ја, а не он био тај који је имао да решава о плану акције југозападнoг фронта. Сматрао сам да нема смисла да још више мучим овог иначе нервно врло растројеног човека. После смо прешли у вагон-ресторан на вечеру, где ми је он претставио неке личности из своје најближе околине. Још раније сам чуо да ме се сви они боје, да ћу их ја све одмах разјурити. Ја сам их умирио речима да ће сви остати на својим местима, јер засада не мислим на вршим промене. Вечера је протекла у врло тужном распо-

¹ Седиште штаба команданта југозападнoг фронта.

ложењу, сви су седели као да их је неко спустио у воду и гледали не- престано на Иванова, који није могао да сакрије своје сузе. Ипак упи- тао ме је да ли ћу му дозволити да остане још неки дан у штабу фронта. Одговорио сам му да ми је то сасвим свеједно; само, дужност морам да примим одмах. У току идућа два дана упознао сам се са сво- јим сарадницима у штабу фронта и у команди главног начелника снаб- девања армија фронта. Ушао сам у текуће послове и после отпутовао за Каменец—Подолск, у намери да се успут, пре него ћу срести Цара, упознам са стањем код IX армије и да посетим неки део фронта. По- што сам стигао у Каменец—Подолск, обишао сам генерала Лешчиц- ког, примио реферат његовог начелника штаба и сутрадан отишао на сектор 74 пешадиске дивизије. Ова дивизија била је састављена у Пе- трограду поглавито од портира и пазикућа, и још у јесен показала је у III армији веома лоше успехе. Генерал Ратко Димитријев био је при- нуђен да стога смени команданта дивизије и на његово место постави другог. Много ме је интересовало да видим у каквом је стању била сада та дивизија. Обишао сам све ровове, извршио преглед свију је- диница, које су биле у резерви, и остао сам потпуно задовољан њоме.

Сутрадан увече дочекао сам у Каменец—Подолском Цара, који је обишао почасну стражу, а затим ме је позвао у свој вагон. Упитао ме је, шта је то било између мене и генерала Иванова и каква је то била разлика између наређења Алексејева и грофа Фредерикса (министар Двора) у погледу смене генерала Иванова. Одговорио сам на то да лично између нас није било никаквог неспоразума, као и да не знам у чему је разлика између саопштења генерала Алексејева и грофа Фредерикса, пошто од овог последњег уопште нисам ништа примио; мени је наређивао једино генерал Алексејев и сматрам да се послови војске, нарочито у ратно време, ништа не тичу грофа Фредерикса. Даље ме је Цар питао, имам ли нешто да му реферишем. На ово сам одговорио да имам да му поднесем реферат и то веома озбиљан по следећим питањима. У штабу фронта сазнао сам да је мој претходник категорички обавестио Ставку да трупе југозападнoг фронта нису спо- собне за офанзиву, већ да само могу да се бране. Насупрот томе, убеђен сам да се моје армије после неколико месеци одмора и при- премних радова налазе у одличном стању, да је њихов војнички морал врло висок, и да ће моје трупе до 1 маја бити готове за наступање. Стога категорички молим да се иницијатива за акцију рада остави у мо-

јим рукама, а она ће се, наравно, подударати са акцијом других фрон- това. Ако пак буде преовладало мишљење да је југозападни фронт неспособан за офанзиву и ако се моје мишљење као главног одговор- ног лица не уважи, ја бих у том случају сматрао да сам на садањем положају команданта југозападнoг фронта не само излишан, него и штетан и молио бих да будем смењен.

Ваљда услед овакве категоричке моје изјаве, Цар се некако тргнуо; он се боље осећао у ситуацијама неодређеним и где се није захтевала одлучност. Он је увек избегавао одлучна решења и није ма- ррио за изјаве овакве врсте. Ипак он ми није изјавио неко своје неза- довољство, само што ми је рекао да то мишљење изнесем у ратном савету, који је имао да се састане 1 априла. Додао је притом, да он лично није ни за ни против и оставља мени да се ја договорим са ње- говим начелником штаба и командантима осталих фронта.

Тек што сам изашао из вагона од Цара, пришао ми је камерни лакеј са молбом да се јавим министру Двора, који жели да ме види. Гроф Фредерикс загрлио ме је и пољубио, честитајући ми ново наиме- новање. Понудио ми је да седнем. Одмах је почео да ме уверава да ништа нема против мене, да не зна ни за какву интригу приликом мог наименовања и, најзад, да се његов телеграм, који је он послао у своје време генералу Иванову, не односи на његову смену нити на моје наименовање, пошто га се, иначе, војне ствари уопште не тичу. Уве- равао ме је да се много радује мом назначењу и што је избор пао баш на мене. Било је, рече, неколико кандидата за команданта фронта. Ако ми устреба понеки пут да се нешто у строгој тајности достави Цару, он ће ми бити увек на услузи. Захвалио сам се врло љубазно на његовим лепим речима, додавши притом да нећу ништа тражити преко њега, и да за себе лично не желим ништа; вршићу само своју дужност исто онако као што сам је и досад вршио. На овоме је био завршен наш разговор и ја сам отишао у свој вагон. Никад нисам могао да са- знам о детаљима интрига, које су се водиле против мог наименовања и ко је био њихов главни инспиратор.

Сутрадан, ујутру, Цар је пошао да прегледа 3-у заамурску пеша- диску дивизију, коју је нашао у одличном стању. И овог пута, као и раније, његов долазак није изазвао никакво одушевљење код трупа. Својом појавом и својом неспособношћу да говори војницима, Цар није био у стању да утиче на душу војника. Њему није било Богом дано

да ствара онај утисак који подиже дух и привлачи срце војника. Додуше, он се старао да то уради колико је год то могао, али користи од тога био је врло мало. После прегледа те дивизије, наставили смо свој пут у правцу непријатеља, где је била извршена смотра над IX армиским корпусом, који се налазио у резерви. Смотра је прошла као обично, ништа нарочито се није догодило, изузев једног напада непријатељских авиона, који није дао никаквих нарочитих резултата. Очекујући тај напад, ми смо разместили неколико противавионских батерија и упутили одред авиона. Према томе, рачун непријатеља да ће због те посете Цареве бити скупљен на једном простору читав корпус, који је имао бити одлична мета за његове бомбе, био је погрешан. Чим су се показали непријатељски авиони, наше противавионске батерије почеле су да гађају и отерали су их натраг.

Уопште, обзиром на близину непријатељског фронта од Каменец-Подолска, као и на честе нападе његових авиона на тај део, нисам могао потпуно да осигурам царски воз од бомби. Саветовао сам дакле Цару да скрати свој боравак овде, у чему ме је подржао и гроф Фредерикс. Цар ипак није хтео да промени своју маршруту и овде је остао два дана. Истог вечера, кад је Цар напустио Каменец-Подолск, отишао сам и сам у Могилев, где је требало 1 априла да се састане војни савет. Мој начелник штаба, генерал Клембовски, придружио ми се у Казатину, одакле смо наставили за Могилев, и стигли тамо 1 априла ујутру.

ЗАМИСАО И ПРИПРЕМА ОФАНЗИВЕ

На ратном савету, коме је председавао сам Цар, били су присутни: командант северозападног фронта, генерал-ађутант Куропаткин, са својим начелником штаба Сиверсом; командант западног фронта Еверт, такође са својим начелником штаба; ја са генералом Клембовским, Иванов, министар војни генерал Шувајев, генерални инспектор артилерије велики кнез Сергије Михаиловић, и начелник штаба Врховне команде Алексејев.

Главна тема овога савета требало је да буде израда ратног плана за 1916 годину. Генерал Алексејев реферисао је да ће сва резервна тешка артилерија, као и опште резерве које се налазе на расположењу

ГЕНЕРАЛ САХАРОВ

ГЕНЕРАЛ ЛЕШИНСКИ

Врховног команданта, бити предане западном фронту, који има да нанесе главни ударац у правцу Вилно. Један део тешке артилерије, као и опште резерве, предаће се северозападном фронту, који има да наступа са својом ударном групом такође према Вилну, помажући тиме западни фронт у извршењу његовог задатка. Што се тиче повереног ми југозападнoг фронта, а обзиром на опште мишљење да овај фронт није способан за офанзиву, он би имао да се држи у строгој дефанзиви, имао би да пређе у наступање само онда кад се буде јасно показао успех осталих фронтова, и кад се они буду доста помакли према западу. Затим је реч добио генерал Куропаткин. Он је изјавио да је на његовом фронту тешко очекивати неки успех и, према његовом мишљењу, пробој немачког фронта потпуно је немогућ, а то се да видети из ранијих покушаја, који су се извршавали без икаквог успеха. Непријатељске утврђене линије толико су јаке да никакав покушај пробоја не може да успе, па бисмо само узалуд претрпели огромне губитке. Генерал Алексејев није се сложио са овим мишљењем; ипак је додао да ми нежалост немамо довољно муниције за тешку артилерију. На то је министар војске изјавио, а генерални инспектор артилерије потврдио, да за пољску артилерију имамо муниције колико год желимо; што се пак тиче тешких зрна, наша војна индустрија не може да их лиферује, а из иностранства они се врло тешко добијају. Према томе, они не могу унапред да тврде кад ће се снабдевање тешком муницијом поправити; али, овога лета, свакако неће. Добио је реч Еверт. Он је изјавио да се у свему слаже са Куропаткином, у успех не верује и мисли да би било много боље кад бисмо се засад држали у одбранбеном положају све докле док не будемо имали довољно тешке артилерије, у најмању руку исто толико, колико је има непријатељ и док не будемо могли да добијемо зрна тешког калибра у неограниченој количини.

Најзад сам ја добио реч. Одмах сам изјавио да би бесумње било добро да имамо што више тешке артилерије и муниције за њу; али и да је, сем тога, неопходно потребно повећати број авиона, а расходовати оне који су већ застарели. Главни је пак то да сам ја чврсто убеђен да и при садањем стању наше војске може да се предузме офанзива. Ја нећу много да говорим о другим фронтovima; не познајем толико њихову ситуацију; али, што се тиче мог југозападнoг фронта, мишљења сам, да не само да можемо да наступамo, него, штавише, смо да имамо изгледа на успех, и да сам у то убеђен. На основу из-

ложеног, ја не видим разлога да мој фронт стоји у месту док се моји другови буду тукли са непријатељем. Даље, ја сматрам да је наш недостатак, због кога смо досад трпели, у томе што никад не наваљујемо на непријатеља са свију фронтова наједанпут, како бисмо га тиме спречили да се користи рентабилношћу операције по унутрашњим операциским правцима. Зато, иако знатно слабији од нас у погледу бројног стања својих трупа, он их пребацује на једно или друго место, користећи према потреби развијеност своје железничке мреже. Последица свега овога била је у томе, да је на сваком сектору, који нападамо, непријатељ био увек јачи од нас, како у погледу бројног стања трупа тако и у погледу техничке опреме. Стога бих ја најодлучније молио да и мој фронт суделује у офанзиви, заједно са другим. У том случају и кад не бих могао да постигнем неки нарочити успех, ја бих у најмању руку задржао непријатеља и привукао знатан део његових резерви на себе, чиме бих олакшао задаћу Еверта и Куропаткина.

На ово ми је генерал Алексејев одговорио, да он у начелу нема ништа против мог предлога; али, упозорава ме да нећу ништа више добити од оног што већ имам, ни артилерије, ни муниције више од онога што припада на мој део. Одговорио сам му да ја ништа нарочито не тражим; задовољавам се оним што имам; али унапред не обећавам никакве нарочите победе. Биће довољно да моје трупе сазнају да и оне раде за општу корист и олакшавају рад наших ратних другова, помажући им да слома непријатеља. После овог није више нико опонирао; само што су сад и Куропаткин и Еверт изменили донекле своју ранију изјаву, нагласивши да и они могу да наступају, али да не могу да гарантују за успех. Јасно је да овакве врсте гаранција не би могао да пружи ни један војсковођа, па нека је он сто пута Наполеон. Договорили смо се да ћемо бити готови на свима фронтовима до половине маја. Остала питања која смо претресали на овом ратном савету имала су значај више економски, који су већ сада изгубили свој интерес и стога нећу о њима да говорим. Дискусију није водио председавајући — Врховни командант, њега је замењивао генерал Алексејев. Цар је за све време седео ћутећи, није изразио ни једно своје мишљење и само на предлог Алексејева потврђивао је оно што је решавано у току дискусије и закључке које је правио генерал Алексејев. Доручковали смо и ручали за царском трпезом, за време одмора између седница.

По завршетку ратног савета, кад смо се спремали за ручак, пришао ми је један од старијих генерала који је учествовао у седницама. Он ми је изразио своје чуђење што се сам намећем за неке ратне операције. Између осталог он ми је рекао: „Ви сте тек сад добили изименовање за команданта фронта; имате ту срећу да не морате одмах да предузимате офанзиву, што значи да не морате рескирати своју војничку репутацију, која засад стоји врло високо. Шта вас нагони да се излажете разним непријатностима, могуће чак и да рескирате свој положај и, да изгубите своју ратну славу, коју сте досад успели да заслужите. На вашем месту, ја бих рукама и ногама радио против ма каквих активних операција које, у данашњим приликама, могу само да вам слома врат, а да вам не донесу никакву корист“. Одговорио сам том генералу, да се за своју личну корист нимало не бринем; нећу се нимало осећати уверењем ако будем смењен због своје неспособности, а желим само да према својој савести и осећању дужности радим на добро Русије онако како ја то разумем и схватам. Изгледа да овај мој одговор није задовољио генерала; он се удаљио, потом, слежући раменима и гледајући ме сажаливо.

Исто вече отпутовао сам у свој штаб у Бердичев. Одмах по доласку позвао сам све команданте армија са њиховим начелницима штаба у Подволчиск, као централну тачку за све њих, у намери да се договорим са њима односно нашег плана за лето и да издам потребна наређења. Уопште ја сам противник сваких ратних савета; своје команданте армија прикупио сам не зато да их питам за мишљење о могућности или немогућности ратних операција; више сам сматрао за потребно и важно да пред одлучне догађаје прикупим своје најближе сараднике и да им лично изложим своју одлуку, разјасним све те тачке које би им биле нејасне, и које би се могле тумачити на разне начине. Оваким путем, суседи могу да се споразумеју на најбољи начин и да избегну све неспоразуме и спорове, који би и иначе могли да наступе.

На ово саветовање сазвао сам следећа лица: команданта VIII армије генерала Каледина, команданта XI армије генерала Сахарова, команданта VII армије Шчербачева и заступника команданта IX армије Кримова, пошто је Лешчицки још био болестан. Изложио сам им ситуацију и саопштио своју одлуку да у мају безусловно пређемо у наступање. На ово ми је Шчербачев одговорио да га ја познајем одавно и свакако не сумњам у његову велику жељу да увек делује актив-

но, али он ипак сматра да је ово време неподесно за наступање, јер би било скопчано са великим ризиком. Одговорио сам му да сам команданте армија скупио не зато да са њима решавам о активности или пасивности наших армија, него само зато да би им лично издао наредбу о припреми за напад на непријатеља, напад решен од моје стране једанпут за свагда. Према томе, имамо сад само да решимо каква ће улога пасти у део свакој од армија у тој офанзиви и да доведемо у сагласност њихову акцију. Упозорио сам их да ни у ком случају и ни од кога нећу да примам неке изговоре.

Затим сам почео да излажем поредак напада на непријатеља, који се није поклапао са оним који је по примеру Немаца био сматран у то време као искључиво подесан за пробој фронта код једног позициског рата. Све до овог рата сматрало се као аксиома да је готово немогуће напасти непријатеља фронтално у пољској војни услед јачине његове ватре. У сваком случају сматрало се да овакви ударци на фронт захтевају великих жртава и не дају велике резултате. Коначно резултат морао би да се тражи на крилима, помоћу ватре укочити непријатељске трупе на фронту, а резерве концентрисати на једном или на оба крила, према ситуацији. Ту би се вршио напад, а у случају успеха и опкољавање. Али, кад се пољски рат убрзо претворио у позициски и кад је благодарећи милионима војске створен непрекидан фронт од једног мора до другог, горе изложени начин ратовања постао је немогућан. Онда су Немци, под именом фаланги и разних других назива, применили један такав начин борбе, у коме је напад на фронт морао да има успеха, пошто сад ни једна ни друга противна страна није имала бокова због непрекидног фронта. Обично се прикупљала огромна група артилерије разних калибара и јаке пешадиске резерве. Све то било је концентрисано на место одређено за пробој. Припрема за овакав напад почињала је обично помоћу најјаче артиљериске ватре, која је требало да збрише све препреке од бодљикаве жице и да уништи сва непријатељска утврђења са свим живим у њима. После јаке ватрене припреме почео би јуриш пешадије под заштитом артиљериске ватре, који би морао да буде крунисан успехом, пошто би непријатељ, после овог пробоја фронта и даљег проширивања створеног створа, морао да напусти тај сектор фронта а и оне делове који нису били нападнути.

Овакав начин ратовања донео је 1915 године пуну победу Аустријанцима и Немцима над руском војском, када смо ми били одбачени далеко на исток. Непријатељ је заузео скоро једну четвртину територије Европске Русије, заробио је око 2 милиона војника, узео је неколико тврђава, као и безброј ратног материјала сваке врсте. Право је да, за наше оправдање због оваквог огромног успеха непријатеља и његове тактике додам још и то да су наше утврђене зоне 1915 године биле врло лоше израђене; ми нисмо предузимали никакве нарочите целисходне мере за нашу одбрану; тешке артилерије имали смо такође врло мало а, што је главно, нисмо имали муниције. Ово је и допринело успеху непријатеља, јер у оним случајевима, где су биле предузете потребне мере за одбрану, пробој фронта на овакав начин никада није успевао. Припремни радови за овакав један пробој, не могу да остану у тајности за ваздушно извиђање. На место, одакле се пробој препрема, треба довести артилерију, огромну количину бојеве муниције, извршити концентрацију великих снага, организовати слагалишта. Све то не може се спровести а да га непријатељ не примети. Само припремање за напад, довлачење артилерије различитих калибара, где свака врста артилерије, свака група има свој посебан задатак, спровођење организације телефонских веза и осматрачница; уређење приближница, како би предњи ровови били доведени на отстојање од 200—300 корака од ровова непријатеља, зашто су потребни огромни земљани радови, — све ово захтева најмање 6—8 недеља времена. Према томе непријатељ може сигурно да погоди тачку на којој ће се вршити напад и може лако да прикупи на том месту своју артилерију, све своје резерве и да благовремено предузме све потребне мере, потребне за одбијање ударца.

На западном и северозападном фронту били су одређени по један сектор на коме смо отпочели да прикупљамо сав потребан материјал за напад према напред изложеном начину, мада је на ратном савету генерал Алексејев упозоравао команданте, нарочито Еверта, да не треба пре времена вршити концентрацију својих резерви, јер тиме непријатељу откривамо своје намере. На ову примедбу одговорио је Еверт сасвим умесно, да ми иначе не можемо да сакријемо место нашег ударца од непријатеља, пошто ће наши земљани радови на припремању приближница то да открију.

У намери да избегнем напред изнесу неозгоду, наредио сам, да свака од армија повереног ми фронта и сваки корпус припреми по једну овакву ударну тачку и да се на тим тачкама одмах отпочне са земљаним радовима у циљу приближавања непријатељу. На тај начин непријатељ ће приметити овакве радове на 20—30 места, а чак и бегунци неће моћи да саопште непријатељу нешто позитивно, сем да се на једном или другом месту врши припрема за напад. На тај начин, непријатељ је лишен могућности да прикупи све своје снаге на једно место, пошто не може да зна где му се припрема главни ударац. Ја сам донео решење да главни удар буде нанесен од стране VIII армије у правцу вароши Луцка, куда сам и упутио своје главне резерве и артилерију. Ипак, и остале армије морале су да врше другоразредне али снажне ударце. Затим, и сваки корпус на изабраном делу свог сектора имао је да концентрише што више артилерије и својих резерви, у циљу да привуче на себе што већу пажњу непријатеља који је стајао против њега, па да га привеже на том делу фронта.

Овај начин дејства има и своју обратну страну. Ја нисам био у могућности да концентришем на место главног ударца ону количину артилерије и трупа, коју би могао прикупити, да сам имао само једну ударну тачку уместо неколико; али, најзад, сваки начин рада има своју супротну страну. Сматрао сам да је боље да се одлучим за један план, који је био најпрактичнији у овом случају, него да слепо имитирам Немце. Напомињем да је на ратном савету у Ставци мени само условно било одобрено да изаберем моменат за напад, с тим да помогнем Еверта кад он буде наносио главни ударац и да не допуштам непријатељу да пребацује своје трупе са мог фронта на други. Сада, док сам ја излагао своје комбинације мојим сарадницима, они су били врло збуњени. Они су видели да се ја уклањам од уобичајеног шаблона за напад. Генерал Каледин изјавио је да сумња у успех нашег подухвата, а да не верује ни да ће његов главни ударац моћи да доведе до неког позитивног резултата, пошто се баш у правцу према Луцку непријатељ нарочито темељно утврдио.

На ово сам му одговорио да, што се тиче VIII армије, коју сам му недавно предао, непријатељски фронт познајем боље од њега и зато сам баш изабрао овај правац за главни ударац и тамо припремио претходне радове. Ми смо, пре свега, дужни да помогнемо западни фронт, на који сви полажемо највећу наду; осма армија, као нај-

ближа западном фронту, може најпре да помогне Еверта. Сем тога, при покрету XXIV корпуса дуж железничке пруге на Мањевичи-Ковель и његове ударне групе од Луцка на Ковель, непријатељ ће бити врло лако стегнут у клеште. У том случају, све трупе непријатеља, које су распоређене код Пинска и северније од њега, биће приморане да очисте своје положаје без боја. Ако генерал Каледин и поред свега овог има слабу наду на успех, ја ћу, иако врло нерадо, пренети главни ударац више ка југу, правцем ка Лавову, поверивши га Сахарову. Видело се да се Каледин осећао доста нелагодно; он ипак није хтео да уступи главну улогу другом. После ми је рекао да је одбијао да врши главни ударац само зато, што је тиме хтео да скине са себе одговорност у случају неуспеха; али да ће ипак ангажовати све своје снаге како би извршио поверени му задатак. Објаснио сам му да се може лако десити да на месту главног ударца постигнемо само један незнатан успех, али не и никакав. Пошто намеравамо да нападнемо непријатеља на више места, то је лако могуће да постигнемо највећи успех баш тамо где га сасвим не очекујемо, у ком случају ћу свакако упутити главне резерве на оно место где ћемо моћи да развијемо највећу акцију и да постигнемо највећи успех. Ова моја изјава умирила је и охрабрила све остале команданте армија. Као коначни рок за припреме одредио сам 10 мај, нагласивши да почев од тог дана, најдаље у току прве недеље, све трупе треба да буду потпуно спремне за наступање, односно чим ја будем издао телефонско наређење. Никакве изговоре или молбе о продужењу рока нећу узимати у обзир, и молим да се о томе стално води рачуна. Тиме је била завршена наша конференција.

Крајем априла добио сам извештај од генерала Алексејева да ће Цар са супругом и кћерима доћи у Одесу ради инспекције српске дивизије, која је била формирана од аустриских заробљеника Словена, и да је мени наређено да га сачекам 30 априла у Бендерима. Прво сам отишао у Одесу са намером да се упознам са српском дивизијом, као и са општим стањем ствари у том округу, јер овај округ нисам познавао тако добро као што сам познавао Кијевски. Колико се сећам, српска дивизија бројала је око 10 хиљада људи, са врло много бивших аустроугарских официра. Она је чинила врло добар утисак; само, жалила се на отсуство артилерије која се тек за њу формирала, али није још била готова. Идућег дана дочекао сам цара у Бендерима на перону, где је он

извршио смотру једне пешадиске дивизије која је тек била формирана. Смотра је била извршена према уобичајеном шаблону, и после тога Цар је отпутовао даље за Одесу.

Пошто сам морао да присуствујем дочеку, а мој вагон није могао да буде прикачен царској композицији, генерал Воејков позвао ме је у свој купе. У царској пратњи налазили су се, као и увек, командант двора генерал Воејков, в. д. маршала двора кнез Долгоруки, начелник дворске страже гроф Грабе и флаг-капетан (заставни капетан) адмирал Нилов. Сва та лица нису имала никакве везе са ратом. Сем тога, ја сам се као и пре чудило да Цар у својству врховног команданта напушта на дуже време Ставку и своју дужност врховног војсковође. Кад се већ био решио да иде на пут, много би боље било да је повео са собом неког искусног официра из генералштаба у својству референта за чисто војна питања. Међутим, сва веза Цара са фронтом састојала се у томе што је он свако вече примао закључни извештај о догађајима на фронту. Мислим да је ово и сувише мало за једног врховног команданта. Из тога се могло видети да има врло мало интересовања за фронт и да узима незнатно учешће у вршењу свих тих сложених функција, које по закону спадају у дужност врховног команданта. Просто му је било досадно у Ставци. Сваког дана у 11 часова он је примао на реферисање начелника штаба и генерал-квартирмајстера и на томе се уствари и завршавала његова фиктивна улога врховног заповедника свију војних снага. Све остало време он није знао шта да ради и зато, како ми се чинило, он је и предузимао разна путовања, час у Царскоје Село, час на фронт, час у разна места у Русији, све без неког одређеног циља, само да би прекинуо време. Како су ми објаснили, ово путовање он је предузео само зато да би својој породици пружио разоноду, пошто је и њој већ било досадно у Царском Селу.

У току ових неколико дана, стално сам доручковао за царском трпезом између две велике кнегиње. Царица није јела са нама заједно; њој је јело служено засебно. Другог дана нашег боравка у Одеси био сам позван у њен вагон. Она ме је дочекала врло хладно и упитала да ли смо спремни за офанзиву. Одговорио сам да нисмо још сасвим, али ипак надам се да ћемо ове године разбити непријатеља. Није ми ништа одговорила на ово. Упитала ме је затим, кад мислим да почнем са наступањем. Изјавио сам да засад још ништа не знам о томе, да то све зависи од прилика и да се подаци те врсте држе у таквој тајности.

ГЕНЕРАЛ КОРНИЛОВ

ГЕНЕРАЛ РАГОЗА

да их се и ја сам не сећам. После кратког ћутања, она ми је уручила једну малу икону св. Николаја чудотворца. Последње њено питање било је да ли њени возови слагалишта и возови са купатилима доносе неку корист. Одговорио сам јој сасвим искрено да ти возови доносе огромну корист; да није тих санитарских слагалишта, војници у многим случајевима не би могли да буду превијени и можда би подлегли рањима. Овим је моја аудијенција била завршена. Дакле, дочекала ме је врло хладно и још хладније се опростила са мном. Ово је био последњи пут што сам је видео. Нисам могао да разумем зашто ме је Царица толико мрзела; зар није могла да види да сам ја стално и неуморно радио на корист отаџбине, па према томе и на корист њеног мужа и сина. Повода за личну антипатију такође нисам могао да дам; пошто сам стајао и сувише далеко од двора.

Чудновата се ствар догодила са том малом иконом коју сам добио од Царице приликом тог састанка. Емај, на коме је био рађен лик свеца, брзо се излизао и то у толикој мери да је од иконе остала само гола сребрна плочица. Сујеверни људи су били поражени тим догађајем. Неки су мислили да ни сам светац не жели да узима учешће у том лицемерном благосиљању. Ипак, ја нисам никада дао повода овој несрећној и по отаџбину кобној жени да ме толико мрзи. Моја жена такође јој је много помагала од свег срца; она је увек гледала да јој буде од користи у свима њеним добротворним пословима. Благодаревши тој помоћи, као и помоћи других жена, сав тај добротворни рад био је постављен на завидну висину и заслужио признање и захвалност од те исте Царице. Тешко ми је спомињати све ово.

Смотра је прошла срећно и без икаквих инцидената; Цар, по својој природи снисходљив човек, увек се је само захваљивао. Из Одесе сва царска породица отпутовала је у Севастопољ, који није потпадао под моју команду; ја сам се потом вратио натраг у штаб фронта.

Да би се могло разумети какав пипав и тежак рад захтева према за напад на утврђене непријатељске положаје савременог типа, хоћу да укратко изложим све оно што су армије југозападнoг фронта морале да ураде у току 8 недеља, да би могле са успехом да изврше офанзиву на непријатеља.

Још одмах у почетку, помоћу војних шпијуна и ваздушне обавештајне службе, упознали смо се са распоредом непријатељских утврђених положаја. Благодаревши војним патролама и заробљеницима који су

стално пристизали са читавог фронта, имали смо могућности да тачно утврдимо, које су се непријатељске јединице налазиле пред нама на бојној линији. Утврдили смо да су Немци са нашег фронта пребацили неколико својих дивизија на француски фронт. Поред тога и Аустријанци, уздајући се у своје утврђене положаје, такође су пребацили неколико својих дивизија на италијански фронт, у намери да га још у току лета ликвидирају, рачунајући да ми нисмо више способни за наступе. Заиста, почетком маја, они су прешли на италијанском фронту у врло енергичну офанзиву. На основу свих прикупљених података, рачунали смо да се пред нама налазе удружене аустро-немачке снаге у јачини од 450 хиљада пушака и 30 хиљада сабаља.

Преимућство непријатеља над нама састојало се у томе што је његова артилерија била многобројнија од наше, нарочито тешка; и сем тога; он је располагао и са неупоредно више митраљеза него ми. Наши шпиуни јавили су нам да непријатељ нема у својој позадини никаквих резерви, али да их и не доводи. Ваздушне патроле сликале су све непријатељске положаје са својих авиона, како у предњој линији тако и у позадини. Ове слике биле су помоћу апарата пројциране на платно и обележавале су се на карти; помоћу фотографије ове слике могле су да буду повећане према потреби. Наредио сам да све армије морају да имају планове размера 250 сажени¹ на сваки дијујм.² — на којима има да буду тачно унесене све непријатељске позиције. Сви официри, као и ниже старешине, добили су по један план свог сектора. За време овог припремног рада показало се да су непријатељски положаји јако утврђени на читавом фронту; они су се састојали из најмање три зоне, једна од друге на отстојању око 3—5 врсти.³ Свака зона, опет, имала је по неколико линија ровова, а најмање по три, на отстојању један од другог 150—300 корака, према конфигурацији терена. Сви ровови били су у пуном профилу, изнад човечјег раста; свуда су били израђени тешки блиндажи, склоништа, лисичје рупе, митраљеска гнезда, топовски амбласмани, и читав један систем многобројних ходника за везу са позадином. Сами ровови били су израђени са прорачуном да би прилази ка положају могли да буду брањени унакрсном пушчаном и митраљеском ватром. Склоништа су била сазидана врло

¹ сажењ = 2,133 мт. = 84 дујм. = 3 аршина.

² дујујм или руски цол = 2,59 см.

³ врста = 500 сажењи = 1,060 км.

темељно, дубоко укопана у земљу, и могла су да штите људство не само од лаких него и од тешких артилериских зрна. Она су имала одозго два реда брвана, посута слојем земље, дебљине 2 и по аршина.¹ На неким склоништима, наместо брвана, биле су назидане плоче од армираног бетона; извесна склоништа била су уређена са комфором; таванице су биле покривене даскама, патоси од дасака или чврсто набијене иловаче; величина тих просторија била је 12 корака у дужину и 6 у ширину. Прозори су били местимично од стакла, а у просторијама су намештене железне пећи и постеле од дасака; за старешински кадар било је просторија са по 3 и 4 собе, са кухињом, фарбаним подовима и зидовима улепљеним картоном. Свака утврђена зона положаја била је темељно оплетена бодљикавом жицом, а испред фронта повлачила се једна жичана мрежа од 19—21 реда. Местимично таквих утврђених редова било је и по неколико, на отстојању 20—50 корака један од другог; неки од њих били су опкољени тако јаком жицом од челика да се није могла сећи ни са маказама. На неким деловима, кроз жицу, била је пуштена струја високог напона, а на самим жицама биле су обешене бомбе; испред предњих линија, на неким местима биле су израђене укопане фугасе које су експлодирале саме по себи. Уопште сав овај рад аустро-немачких трупа био је невероватно темељан и претстављао резултат деветомесечног рада. Изгледало је да је немогуће извршити пробој овог јако утврђеног положаја. И ја лично врло добро сам разумео колико је тешко вршити напад на такве положаје; али, са друге стране, био сам уверен да ипак постоји могућност пробоја фронта, и поред овако тешких услова. Већ сам раније рекао да главни услов за успех једног јуриша лежи у томе да се непријатељ изненади. Наредио сам стога, да се приближнице израђују на многим местима фронта, да непријатељ не би могао да одреди где ће се извршити главни напад и да не би могао да прикупи на то место јачу групу својих трупа ради одбране. Сами положаји, нека су они још толико јако утврђени, не могу да одбију напад без потребне живе снаге. Главна моја нада на успех била је баш у рачуну да ћу моћи да ослабим непријатељске снаге на своме фронту.

Свака од армија требало је да изабере на свом сектору слободну тачку за пробој непријатељског положаја, сходно снагама које су јој

¹ аршин = 71 см.

снаге као и сву артилерију коју сам расподелио на све армије. Стога он предлаже да почекам још неколико дана док не прикупим све своје снаге на једно место, на коме би био извршен главни удар на начин као што је то било и досад практиковано. Ову промену жели сам Цар, и у његово име он ми то и предлаже. Одговорио сам му да категорички одбијам да вршим ма какве промене у својој плану и ако моје мишљење не буде усвојено да тражим да будем смењен. Пре свега, и кад бих хтео, не бих могао да још и даље одлажем дан и сат напада јер су све моје трупе већ спремне за напад, а артилериска ватра почеће пре него што моје наређење за измену стигне до фронта. Услед оваквих честих промена, трупе морају да изгубе поверење у своје вође, па зато тражим да будем смењен. Алксејев је одговорио, да је Врховни командант већ легао и незгодно му је било да га он буди, па ми је стога остављао да промислим. Сад сам се већ био ражљутио и оштро му одговорио: „Мене се нимало не тиче сан Врховног команданта; ја захтевам да ми се одмах да одговор и немам више шта да мислим. „Нека је Бог с Вама, радите како знате; само, ја ћу о томе да реферишем Государу Императору“. Овим је био завршен наш разговор. Морам да оправдам моје стање раздражености јер су ме овакви разговори, писмени или телеграфом, непрестано ометали у послу и стално ми досађивали. Нисам смео да попустим у овом случају; кад бих сконцентрисао свој удар само на једно место, непријатељ би организовао на том истом месту свој контра-ударац, прикупивши за то све своје снаге. Цела ствар била би завршена неуспехом, као што се то и досад дешавало. Бесумње, да би ту Цар био по страни. То је био стари систем Ставке са генералом Алексејевим на челу: учинити корак унапред а одмах затим корак унатраг.

Да би даље моје излагање ратних догађања у току 1916 године било што јасније, морам да изложим читаоцу сав план који сам био створио и објасним какав сам циљ хтео да постигнем.

Природно је да је још одмах, после ратног савета у Ставци 1 априла, када ми је као из милости било дозвољено да и сам учествујем у офанзиве са својим друговима и кад сам том приликом био упозорен на то да нећу добити ни трупа ни артилерије преко онога што сам већ имао, главна моја намера била не само у томе да прикљештим непријатеља и да му не дозволим да одашиље трупе са овог фронта, него да га још приморам да доведе овамо појачање са других

фронтана. У то време, дакле, мислио сам само на то да што боље помогнем Еверта, на кога су сви полагали велике наде, и кога су снабдели свим оним чиме је располагала Ставка. Из тих разлога VIII армија, као најближи сусед западног фронта, била је одређена да зада главни ударац југозападног фронта према Луцку-Ковелу. Затим, велику важност придавао сам успеху IX армије, суседу Румуније, која се још колебала на чију страну да се определи. Седмој и деветој армији придавао сам споредну важност. Према томе сам и расподелио своје резерве и техничка средства. Даље у том тренутку нисам ништа мислио: јер сама будућност је била скривена од мене.

Једанаестог маја сам добио прву депешу од Алексејева са питањем да ли могу због стања на италијанском фронту одмах да пређем у наступање. Одлука ратног савета од 1 априла била је још на снази са том изменом што је југозападни фронт имао да отпочне са нападом пре других фронтана, чиме би привукао на себе главне снаге непријатеља. Нису ми дали ни један једини корпус за појачање, кад сам за то молио. У јуну, кад су се већ показали крупни успеси југозападног фронта, јавно мишљење почело је да сматра овај фронт за главни; али, већина трупа и техничка средства још су и даље остајала на западном фронту, од кога је Ставка и даље очекивала да оправда наду, која се на њега полагала. Али Еверт је чврсто бранио свој заузети став, и Ставка, желећи да ме бар донекле умири, почела је пребацивати трупе прво са северозападног фронта, а доцније и са западног. Познавајући слаби капацитет наших железница, ја нисам молио да се трупе пребацију код мене; ја сам желео да се истргну из неактивности Еверт и Куропаткин. Није да нисам хтео појачања; ја сам знао да ће непријатељ пребацивати три до четири корпуса, док би ми пребацили само један. Чудновато је да Ставка, која је сасвим правилно схватала да се најбржа помоћ Италије састоји не у одашиљању трупа него у нападу моје армије, чувала ипак своје љубимце, Еверта и Куропаткина, и била против њих немоћна. Она се задовољавала тиме, што је пребацивала трупе; само, наравно, у недовољној мери, не на време, не тамо где сам тражио, и још се чудила зашто сам увек незадовољан. Имао сам због чега да се љутим; било је лако предвидети да ако овако буде потрајало, да ће врло јака непријатељска појачања брзо да задрже моје наступање; противничке трупе су се журно пребацивале са других фронтана. На крају мене би још прекоревали зато што нисам

ђене зоне; најзад, један део артилерије био је одређен да уђутка непријатељску артилерију. Тај део артилерије, чим би постигао свој циљ, имао би да пренесе ватру на друге мете, према томе како би се развијала акција, помажући углавном кретање пешадије унапред. Уопште артилериска ватра има огроман значај при вршењу напада. Напад отпочиње помоћу њене ватре и после довољне припреме. Пошто артилерија направи довољан број пролаза у жичаним препрекама и разори непријатељска утврђења, његова склоништа и митраљеска гнезда, она даље прати наступање пешадије, затварајући својом ватром приступ непријатељској резерви. Као што се види, командант артилерије игра ту врло велику улогу. Он, као диригент у оркестру, управља том ватром и са тог разлога телефонска веза између њега и појединих група артилерија мора да функционише редовно и не сме да буде прекидана за време битке.

Могу да констатујем да је наше артилериско бомбардовање свуда постигло потпуни успех. Пролази су свуда били направљени у довољној количини и темељно. Прва утврђена зона свуда је била, заједно са њеним браниоцима, претворена у гомилу развалина и растрзаних тела. Ту се јасно видела незгодна страна тих склоништа. Више њих нису били порушени; делови посаде, који су се у њима затекли, морали су да положе оружје и да се предаду. Било је довољно да макар један гренадир са бомбом стане испред улаза, па да спаса више не буде. Ако би одбили да се предаду, сви би морали да изгину од бомби убачених унутра. Напустити на време тако једно склониште није било лако; погодити време за то напуштање било је тешко. Отуда и потиче огромни број заробљеника које смо стално заробљавали. Нећу описивати све детаље овог важног периода бојеве акције поверених ми армија; рећи ћу само толико да смо до 24 маја до подне заробили 900 официра, преко 40 хиљада војника, 77 топова, 134 митраљеза, и 49 топова за бацање бомби. До 27 маја заробили смо већ 1240 официра, преко 71 хиљаду војника, 94 топа, 167 митраљеза, 53 бацача бомби и мина, поред огромне количине сваког другог ратног плена.

Баш у то време имао сам поново један непријатан разговор са Алексејевим. Он ми је телефоном саопштио да Еверт, услед рђавог времена, не може да отпочне своју офанзиву 1 јуна, него је одложио за 5 јуни. Наравно, да ме ова вест није нарочито обрадовала; нисам се устручавао да изјавим своје незадовољство. Ипак, упитао сам, да ли

могу бар да будем сигуран да ће Еверт отпочети бар 5 јуна. На то ми је Алексејев одговорио да се у то не може сумњати; али петог ме је поново позвао на телефон и саопштио нешто сасвим друго. Према најновијим подацима, који су добијени од патрола, против ударне дивизије Еверта прикупљене су огромне снаге непријатеља, са многобројном тешком артилеријом. На основу тога Еверт јавља да му је немогућно вршити напад на раније предвиђеном месту; он ће га извршити само на основу изречене наредбе, али по његовом мишљењу без изгледа на успех. Он моли Цара за дозволу да може пренети тачку главног напада ка Барановићима, једино место где напад може да има успеха, и Цар, узимајући у обзир све горе наведено, дозволио је Еверту да се он засад уздржи од напада, с тим да што пре изврши поновну групацију и организује нову ударну групу против Барановића. Одговорио сам му да се по моме мишљењу десило баш оно чега сам се ја највише плашио: да ће ме моји суседи оставити без подршке и сав мој успех биће ограничен на тактичку победу и незнатно помицање напред, што наравно неће имати никаквог утицаја на ток рата. Бесумње да ће непријатељ од свуда одузимати своје трупе и бацати их на мој фронт, да ћу на крају морати да станем. Овако се не ратује; кад би наступање Еверта и Куропаткина остало без успеха, ипак само то наступање са знатним снагама и у току дужег времена задржало би непријатељске трупе на тим фронтovima и не би им дозволило да се пребаце против мене. Организација нове ударне тачке против Барановића ничему неће водити; за то је потребно најмање 6 недеља; дотле ћу ја имати знатне губитке, а могу још да будем и тучен. На крају сам молио, да он испоручи Цару моју категоричну молбу да се Еверту изда наређење за наступање на раније припремљеном сектору и то одмах. На то ми је Алексејев одговорио: „Одлука Государа Императора више се не може променити“, додавши још да је Еверту стављен рок за напад најдаље до 20 јуна, али да ћу за то добити појачање од 2 корпуса. Завршио сам наш разговор тиме што сам га упозорио да ће та задочнела офанзива бити за мене без икакве користи, да ће западни фронт због недовољно припремљеног удара претрпети неуспех, да ја никад не бих пристао на ову офанзиву да сам знао да ћу остати усамљен. У погледу понуђеног ми појачања од 2 корпуса, изјавио сам да ће њихово транспортовање по нашим рђавим путевима закрити довоз хране и појачања у муницији за моје трупе; и сам њихов транспорт

трајаће бесконачно, а да и не говорим о томе да два корпуса не могу да замене офанзиву Еверта и Куропаткина. За то време док буде трајала припрема, непријатељ ће моћи да доведе против мене не два већ десет корпуса, благодарећи својој развијеној железничкој мрежи и обиму превозних средстава.

Знао сам врло добро да је Цар био потпуно дете у војничким стварима и да је све зависило од Алексејева, који је врло добро разумевао ситуацију; али, као ранији потчињени Куропаткинов и Евертов за време руско-јапанског рата он је гледао да покрије њихову неактивност и тешка срца пристао је на све њихове предлоге.

Генерал Рагоза, командант IV армије и мој потчињени у мирно доба, причао ми је доцније да му је био поверен напад на утарђене положаје код Молодечног, да се он одлучно припремио за то и био уверен да ће однети победу са оним средствима која је имао на расположењу; али да су стога и он и његове трупе били ван себе што је напад, овако лепо припремљен, био изненада отказан, па је због тога између њега и Еверта дошло до објашњења. Еверт му је био прво рекао да је то воља самог Цара. Рагоза му је одговорио да прима на себе сваку одговорност за неуспех, и то без икаквог изговора. Он је молио за одобрење да може предати преко њега један писмен реферат Врховном команданту о томе да напад код Барановића мора да буде без успеха због тога што је време за припреме исувише кратко. Затим је хтео да изложи у том реферату да нема никаквих разлога да се напад одложи. Спочетка Еверт је пристао да преда његов реферат Врховном команданту и ради тога, заједно са његовим начелником штаба, повео га у своју собу за рад, па му тада изјавио да никад неће да преда тај реферат, признавши тада да иницијатива за измену плана напада код Молодечног потиче од њега самог, и да је он лично тражио одобрење Ставке да може пренети ударац на друго место.

Много зачуђен тиме, упитао сам Рагозу чиме он може да објасни такав поступак од стране Еверта. Рагоза ми је на то одговорио да су по његовом мишљењу огромни успеси, које сам ја постигао са мојим армијама, врло узнемирили Еверта; и он се плашио да би, у случају неуспеха његових трупа, јавно мњење осудило њега лично, као војсковођу. Доцније су ми причали, да је Еверт чак рекао: „За чију славу ћу ја да радим, за Брусилова?“ Не верујем да је он то рекао, али

доцније се ипак видело шта је он све постигао код јавног мњења до чега му је било толико стало. Штета коју је он нанео руској војсци била је непоправима. Било како било, ја сам остао усамљен. Да бих завршио са питањем помоћи од стране западног фронта, рећи ћу још само толико да је напад код Барановића био завршен на наваљивање Алексејева. Труле су претрпеле потпун неуспех, са великим губицима, што није било тешко предвидети и на томе је акција западног фронта у тој офанзиви била и завршена.

Да смо имали другог врховног команданта, Еверт би био за овако нешто смењен. Куропаткин уопште никад не би добио ма какву дужност у активној војсци. Али за време овог режима све се је могло радити некажњено, и обојица су и даље остали љубимци Ставке.

У то време добијао сам стотине телеграфских честитака са изјавом захвалности од разних кругова Русије. Све се заталасало: сељаци, радници, интелигенција, аристократија, свештенство, омладина; сви су у бесконачној телеграфској пантљизи хтели да ми кажу да су они сви Руси, да њихова срца бију са мојим срцем и моје драге војске, која се крвавила у име наше драге отаџбине, идући ка победи. Ово је било за мене велика подршка и утеха. Били су то најлепши дани мог живота: преживљавао сам заједничку радост са читавом Русијом. Једна од првих депеша, колико се сећам, била је честитка великог кнеза Николаја Николајевића са Кавказа: „Честитам, грлим, љубим, благосиљам“. Био сам јако узнемирен кад сам читао ову депешу, толико ме је она дирнула. Он, наш бивши Врховни командант, није налазио довољно речи да би изразио своју радост поводом наших победа. Моји живци били су већ исувише измучени свим догађајима који су се одигравали тих дана као и са сталних сукоба с људима друкчијег кова него што је био Велики кнез. Тек неколико дана доцније, примио сам депешу од Цара, са свега неколико сувих резервисаних речи захвалности. Сви ови утисци никада се неће избрисати из мог памћења, и ја ћу их однети са собом у гроб.

Напуштени од стране наших ратних другова, продужили смо ипак нашу крваву бојеву летију. До 10 јуна имали смо већ 4.013 заробљених официра и око 200 хиљада војника. Од ратног плена имали смо 219 оруђа, 644 митраљеза, 196 бацача бомби и мина, 46 муниципалних сандрка, 38 пројектора, око 15 хиљада пушака, много вагона и пуно сватог другог ратног материјала. Једанаестог јуна у састав југозапад-

них била је придодана III армија генерала Леша. Ставио сам у задатак III и VIII армији да разбију непријатеља према себи и заузму реон Городок—Миневићи. Две армије на левом крилу, VII и IX, имале су да продуже наступање на Галич и Станиславов, а најзад XI армија имала је само да задржи своје положаје. Од 11 до 21 јуна трупе Леша и Каледина извршиле су у вези са добивеним задатком потребно груписање својих снага. У исто време VIII армија Каледина, морала је да одбија сталне контранападе огромних маса немачких трупа, које су биле доведене са других фронтава и које су тежиле да пробију фронт VIII армије и одбаце је ка Луцку.

Покрет Каледина ка Владимиру—Волинском, где га је сад непријатељ нападао, нисам одобравао, тај се покрет није десио његовом кривицом, него због плаховитости трупа у гоњењу непријатеља. Више пута морао сам да му доказујем, да се држи према западу у одбрани, а све своје снаге да баци на опкољавање Ковелја, а два пута сам и долазио код њега да му то наредим. Иако је он за све време имао леп успех ипак је без икаквог разлога, јадиковао да се налази у критичном стању и сваког дана очекује погибију за себе и за своју војску. Као командант био је веома неодлучан и колебљив. Трупе су га виђале врло ретко, па и кад се појављивао међу својим војницима, они су видели пред собом само једног суморног, ћутљивог генерала, који им никад није ништа говорио нити им је захваљивао за њихов рад. Његови војници нису га волели и, што је најтеже, нису му веровали.

Оно што је Каледин могао да учини у мају па чак и почетком јуна, кад код Ковелја готово није било непријатеља, он више није могао урадити у другој половини јуна, кад је непријатељ успео, благодаречи неактивности мојих суседа, да пребаци на мој фронт огромне количине трупа са нашег северног и западног фронта, као и из Француске. Аустријанци су своју офанзиву у Италији задржали и пребацили на мој фронт све што су год могли, прешавши тамо у одбрану. На тај начин Италија је била спасена непријатељске инвазије. Сем тога, притисак на Верден знатно се смањио; Немци су били приморани да одвоје с Вердена неколико дивизија и пребаце их на мој фронт. У овоме се и састојала позитивна страна моје офанзиве; али, ми смо ту радили за друге, не за себе саме. Да смо за време те офанзиве имали једног правог врховног војсковођу и да су сви команданти фронтава радили према његовим наређењима, моје армије не би онда наилазиле на

онако јак отпор и истакле би се далеко напред. Стратегиски положај непријатеља био би крајње тежак, он би био приморан да отступа до својих граница и уопште цео ток рата узео би онда сасвим други правац и његов крај био би знатно убрзан. Сад смо пак морали да се боримо са све јачим непријатељем. Мени су одиста полако слали појачања са других неактивних фронтава; али, и непријатељ није спавао за то време. Пошто су услови за транспорт били код њега знатно бољи него код нас, повећавање његове војске према мојој расло је у знатно већој мери. Ускоро је његов фронт против мене био бројно јачи од мога и поред тога што је био изгубио за ово време у заробљеним, мртвим и рањеним.

Двадесет првог јуна армије генерала Леша и Каледина поново су прешле у енергично наступање. Првога јула могле су да се учврсте на реци Стоходу, пребацивши на многим местима своје престраже на леву обалу те реке. За нас је велики значај имала чињеница што су Аустријанци и Немци, задржавајући нас на правцима Ковелја и Владимира—Волинског, почели да прикупљају једну јаку групу у реону станице Мањевићи, у намери да ударе на десно крило генерала Каледина. Својим ударцем са напред наведене две армије у том правцу, ја сам предупредио намере непријатеља и не само свео на нулу маневарски значај Ковел—Маневићске бочне позиције, него и учврстио коначно своју ситуацију на Волини. Трупама Сахарова у то време било је веома тешко, нарочито његовом десном крилу, због неколико напада, који су на њега били извршени од стране Аустријанаца, али, он их је све одбио и сачувао своје положаје. С обзиром на то да су све резерве биле упућиване на ударне тачке, ја сам веома ценио тај успех; Сахаров је морао да се брани са релативно малом снагом својих трупа. У исто време XI армија Лешчицког заузела је реон Дјелатина.

Првог јула, III армија и десно крило VIII армије стајале су у Стоходу; VII армија помакла се на запад од линије Езержане—Порхов; IX армија заузела је реон Дјелатина. У свему осталом стање наших армија било је без промена. Од 1 до 15 јула закључно III и VIII армија вршиле су ново груписање, спремајући се за даље наступање у правцу Ковел и Владимир—Волински. У то време стигао је такође и одред гарде који се састојао од два корпуса свију родова оружја и једног коњичког корпуса. Овом одреду додао сам 2 армиска корпуса, после

чега је он ушао у бојеву линију између III и VIII армије са правцем према Ковелу, добивши притом назив „специјална армија“.

У том периоду времена Сахаров је са својом XI армијом нанео непријатељу три кратка али јака ударца и помакао се са својим десним крилом и центром на запад, зауевши линију Кошев—Звењач—Мерва Лишњув, и заробивши притом 34 хиљаде Аустро-Немаца, 45 оруђа и 71 митраљез. Као што сам већ раније рекао, важност ове акције XI армије била је у томе што непријатељ није смео да одузима трупе са овог дела фронта, бојећи се напада. Међутим, ова армија узевши све о обзир, била је врло слаба, без моћи да предузме нешто озбиљније. Такође и трупе VII и IX армије вршиле су то време поновно груписање, у намери да непријатељу зададу снажан ударац дуж Дњестра у правцу ка Галичу, али за то време Лешчицки је био већ знатно одмакао на југо-запад, од вароши Кути. До 10 јула обе армије опет су имале да пређу у наступање; али, услед јаких киша, које су трајале непрекидно неколико дана, морале су да га одложе до 15 јула. Ово одлагање није било за нас пробитачно из многих разлога, углавном зато што је непријатељ већ био успео да погоди нашу намеру и прикупи своје резерве на тим местима где му је претила опасност. Према томе елемент изненађења био је изгубљен.

Петнаестог јула све моје армије поново су прешле у наступање. Трећа и „специјална“ армија наишле су у правцу Ковелја на врло јак и упоран отпор Немаца, који су већ били успели да доведу знатна појачања и масу тешке артилерије. Иако су наше трупе биле успеле да потуку непријатеља у реонима Селци и Тристањ, заробивши тамо преко 8 хиљада војника и 40 топова, напредујући нешто унапред, ипак оне нису успеле да дођу до самога Ковелја. Време да се узме Ковел било је коначно пропуштено. Осма армија са своје стране такође је задала јак ударац непријатељу у реону села Кошев, узевши притом 9 хиљада заробљеника и 46 оруђа, нешто се помакла напред, али ни она није могла да дође до Владимира—Волинског. У току даље акције ове три армије биле су принуђене да одбију неколико контранапада Немаца, учвршћујући своје нове положаје. Ова контранапада Немци су вршили са огромним снагама и великом количином тешке артилерије. У исто време X армија помицала је своје лево крило напред, ударајући на непријатеља из реона Радзивилово према југо-западу. Петнаестог јула узета је била, после једног боја, варош Броди; 22 и 23 јула нанели смо

непријатељу јак пораз на реци Граберци и Серету, где је његов губитак само у заробљеницима износио преко 8 хиљада људи.

Најзад, наглим нападом левог крила XI армије заједно са десним крилом VII армије, непријатељ је уз огромне губитке био одбачен према западу и до 31 јула заузели смо у напред одређену линију Лишњув—Дуби—Звижењ и западније од тога Зборов. Лево крило VII армије, напало је непријатеља на реци Коропцу, у правцу ка Монастиржиску, али, Аустро-Немци су стигли да доведу на то место знатна појачања и да пруже знатан отпор. Двадесет седмог јула напад је био поновљен, овог пута са успехом. Непријатељ је, после једног снажног ударца, почео да отступа. Бојеви сектор непријатеља против наше VII армије, који је од стране цара Виљема, приликом његове посете оглашен као неприступачан, био је напуштен без боја; наше трупе биле су га обухватиле са северо-запада и југо-запада. Опет је IX армија после упорног боја 15 јула успела да одбаци непријатеља у правцу Станиславова и одмакла напред за 15 врсти, узевши при томе око 8 хиљада заробљеника и 33 оруђа. Непријатељ је морао да отступи на унапред спремљене положаје. И ове положаје генерал Лешчицки напао је 25 јула и нанео је непријатељу страхан пораз. За време припреме артилериске ватре наша артилерија је веома успешно гађала непријатељску батерију са хемиским зрнима, да је ова морала да прекине ватру и напусти своје топове. Тог дана опет смо узели преко 8 хиљада заробљеника, од којих је било 3500 Немаца и много топова. Завршена је била операција армија југозападнoг фронта која је имала за циљ да овлада реоном Тисменице—Станиславов и Надворна.

Од 22 маја до 30 јула закључно, моје армије узеле су: свега 8255 официра, 370.153 војника, 496 оруђа, 144 митраљеза, 367 бацача бомби и мина и око 40 мунициских кара, око стотину пројектора, огромну количину пушака, муниције, метака, као и другог разног свакојаког материјала. До тог времена завршена је била операција армија југозападнoг фронта, чија је сврха била заузеће врло јаким непријатељских положаја које је он сматрао као неосвојиве. На северном делу фронта узели смо поново знатан део наше територије, а центар и лево крило заузео је један део источне Галиције и сву Буковину. Непосредни резултат ове срећне операције био је да се Румунија одрекла свог неутралитета и прешла на нашу страну. Цела ова за непријатеља веома несрећна операција много га је разочарала. Аустријанци и Немци су

били чврсто убеђени да њихов источни фронт, који су они веома марљиво утврђивали у току 10 месеци и више, никад не може да претрпи пораз; снимке његових најважнијих тачака показивали су чак у Бечу на специјалној изложби. Све те неприступачне тврђаве, оковане у армирани бетон, срушиле су се под чврстим ударцем наших јуначких трупа. Истина, припрема за ову операцију била је примерна; старешине свих положаја до крајности су били напрегли све своје снаге. На све се мислило; све је било извршено на време. Ова офанзива најбоље доказује колико је погрешно било мишљење, које је било завладало у Русији да се наша војска, после неуспеха 1915 године, налазила у распадању. Још 1916 године она је била јака и безусловно способна за ратовање; она је разбила много моћнијег непријатеља и показала је такве успехе какве дотле није показала ниједна војска.

До 1 августа било ми је јасно да на неку активну помоћ од мојих суседа више не могу рачунати. Са јединим мојим фронтом рат те године није се могао добити без обзира на све наше победе. Да ли ћемо се још мало помакнути напред или не то није играло никакву улогу за општу ствар. На неки већи покрет напред, који би могао да има неки озбиљан стратeгиски значај за остале фронтове, нисам смео да рачунам. Већ у августу месецу непријатељске снаге пред мојим фронтом и поред несравњено већих губитака које су имале него ми, и поред великог броја заробљеника, које су нам оставиле, а затим и поред појачања, која сам добио, биле су ипак јаче од мојих снага. Са тих разлога сам сада водио на фронту бојеве са мањом интензивношћу него раније, гледајући да што више сачувам људство, да се борим само у толикој мери колико је то било потребно да задржим непријатељске снаге и да тиме посредно помогнем наше савезнике Италијане и Французе.

Један од разлога са којих нисмо могли да узмемо Ковел, сем тога што су Немци имали јака појачања, био је и тај што је непријатељ имао масу авиона који су летели ескадрилама по 20 и више апарата у једној групи; они нису допуштали нашим авионима да врше патролну службу нити да исправљају нашу артилериску ватру, а о пењању осматрачких балона и да не говорим. Сваки пут, кад год бих затражио да се повећа број наших апарата у „специјалној“ и III армији, добијао сам стервотипни одговор да се апарати очекују, да се један део већ налази у Архангелску; али да су могућности за њихов транспорт врло

слабе и да се уопште не надам да ће они скоро стићи. Међутим, наш ваздушни фронт био је врло слаб; стога су ми положаји непријатељске артилерије остали непознати, а вршити реглажу ватре тешке артилерије на равном терану, покривеном густом шумом, било је немогуће. Услед тога наша артилерија, која је иначе врло добро гађала, није могла да се покаже како треба, тј. да припрема јуриш пешадије и да својом ватром угушује акцију непријатељске артилерије, која је иначе по броју топова била јача од наше.

Други, такође веома незгодни услов за успех наше акције био је следећи. Гардиски одред, који је стигао за појачање мог десног крила, одличан по саставу својих млађих официра и војника, амбициозних и прожетих високим ратним духом, трпео је страшне губитке без икакве користи за нашу ствар и то само зато што њихове старешине нису биле дорасле својим положајима. Налазећи се дуже времена у резерви, они су знатно заостали од својих другова у активној војсци у погледу управљања трупама за време рата, а нарочито им је била непозната вештина коју захтева модерна рововска војна. Упознавати се са њом за време самог рата било је доцкан, утолико више што смо имали посла са веома искусним непријатељем. Сам командант те „специјалне“ армије, генерал Безобразов, био је човек поштен и чврстог карактера, али веома ограничен и крајње тврдоглав. Његов начелник штаба гроф Игњатијев уопште није имао појма о штабној служби, још мање о пословима генералштаба, иако је у своје време свршио генералштабну академију са одликом. Начелник артилерије те армије војвода од Мекленбург-Шверинга, био је врло добар човек, али је слабо разумевао улогу савремене артилерије; међутим, рад артилерије играо је врло важну улогу и без артилерије никакав успех се није дао замислити. Исто тако и пионирски радови, који играју толико важну улогу у рововском рату, извођени су такође врло неумесно. Командант I гардиског корпуса, велики кнез Павле Александровић, био је врло племенит човек и лично врло храбар; али, војне послове није нимало разумевао. Командант II корпуса Раух, био је веома паметан човек и разумевао је свој посао; само, имао је врло велики недостатак: он се, наиме, страшно плашио пуцњаве, и тада у случају опасности губио присуство духа и није био у стању да управља трупама. Ја сам све то знао и известио сам о томе Алексејева; али ни њему, као и мени, није било лако променити ову незгодну ситуацију. Као командант фронта имао

сам власт да смењујем команданте армија, корпуса и уопште све старешине који су ми били потчињени; гарда са својим официрским кором била је ван мога домања. Цар је лично постављао и смењивао гардиске официре, и тешко би га било наговорити да одједном промени онолики број старешина у тој армији. Баш за време моје тајне преписке са Алексејевим поводом тога, на мој фронт је стигао председник Государствене думе Родзјанко, и молио ме је за дозволу да може посетити фронт, нарочито „специјалну армију“. По повратку он ми је послао једно писмо у коме ме је извештавао да сва гарда јако негодује што на њеном челу стоје лица, која нису способна да управљају у ово тешко време; да војници немају поверење у своје старешине и врло су огорчени што морају да трпе онолике губитке без икакве потребе и без користи за Русију. Ово писмо било ми је добро дошло; ја сам га одмах уз моје писмо послао Алексејеву, у коме сам га молио да реферише Цару да се овакво стање даље не може подносити и да га најдубље молим да, макар за време рата, смени све неспособне старешине ове „изабране“ војске и на њихово место постави најбоље команданте који су се истакли својим способностима у овом рату. На крају су ипак напред именовани официри били смењени, а за команданта те армије био је постављен Гурко, који је безусловно одговорио свом положају. Нажалост, све је ово било искувише доцкан, а сем тога нису баш ни све нове личности биле тако погодне.

Уствари, крајем октобра 1916 године, акција је била завршена. Почев од првог дана наступања, тј. од 20 маја па до 1 новембра, југозападни фронт заробио је преко 450 хиљада официра и војника, што значи исто толико колико је према мојим доста тачним подацима било свега војске против мог фронта у почетку офанзиве. Сем тога, непријатељ је изгубио 150 хиљада мртвих и рањених. Поред свега овог, новембра месеца пред мојим фронтом стајало је преко 1 милион Аустријанаца, Немаца и Турака, што значи да је против мог фронта било пребачено са других фронта преко 2 милиона и 200 хиљада ратника. Да су се и други фронтови мицали и да нису дозвољавали пребацивање непријатељских трупа против мог фронта, ја бих имао потпуну могућност да се истакнем далеко према западу и да утичем стратегиски и тактички на непријатеља, који је стајао против нашег западног фронта. Удруженим снагама наша три фронта, ми бисмо сигурно одбацили непријатеља далеко на запад, без обзира на то што су наша техничка

средства била недовољна и што су далеко заостајала иза средстава Аустро-Немаца. Сваки може лако да разуме да војска, која се налази у отступању, пада духом; њена се дисциплина руши и тешко је у таквим случајевима предвидети где ће та војска да се заустави и у коме ће се стању она наћи. Са пуно разлога могло се рачунати да ће се рат на нашем фронту завршити у нашу корист, да ћемо изићи из њега као победници. Уједно постојала је вероватноћа да ће тиме рат бити знатно убрзан и завршити се са мање жртава и, главно, без свију оних тешких мука које смо сви доцније преживели.

Стара је истина да се једном упуштени тренутак у рату никад више не враћа. Према нашем личном горком искуству и нашим патњама у овом рату још једанпут се поновила та стара истина. Зашто се то све тако догодило? Зато што нисмо имали врховног команданта; његов начелник штаба, који је иначе био пун памети и знања, није имао довољно воље и енергије, а да и не говоримо о томе да један начелник штаба никад не може да замени свог шефа. Рат није шала и није играчка, он захтева од војсковођа дубоко знање, које није само резултат изучавања војне науке него и способности коју нам дарује сама природа која се радом још више развија. Они људи који нису одвратили цара Николу II да се не прима положаја коме он није дорастао по свом знању, способностима, душевном складу и отсуству воље, прави су злочинци. Кад бих ја трчао само за својом славом, ја бих могао да се потпуно умирим још 1916 године и да се задовољим резултатом који сам дотле постигао: дуж читавог света била се пронела вест о „Брусиловљевој офанзиви“; сва Русија ликовала је; она је осуђивала Куропаткина и Еверта; а овог последњег је чак сматрала за издајника! Писао сам Еверту писмо у коме сам га обавестио да сам примио неколико писама од непознатих ми личности, у којима се он осуђује за издају руских интереса и за намерну саботажу. Ја лично нисам веровао у то, али сматрао сам за потребно да му скренем пажњу на то како се тумачи његов отказ да ми помогне. Нисам добио одговор на моје писмо. Мени као војнику, који сам целог свог века изучавао војну науку, није давала мира помисао да је ова грандиозна операција била коначно упропаћена место да потпуно успе; то би се и догодило да је наш Врховни командант радио како треба.

Ако желимо да подвучемо биланс борби југозападног фронта за 1916 годину, морамо да констатујемо следеће чињенице.

1. У поређењу са slabим надама, које су полагане на тај фронт у пролеће 1916 године, његова офанзива превазишла је сва очекивања. Тај фронт испунио је свој задатак, тј. спасао Италију од пропасти, спречио тиме њен излазак из рата, олакшао ситуацију Француза и Енглеза на њиховом фронту, приморао Румунију да она стане на нашу страну и пореметио је све планове Аустријанаца и Немаца за ту годину;

2. — Никакав нарочити стратигиски резултат ова операција није дала нити је могла дати, пошто одлука ратног савета од 1 априла није била извршена. Изостао је главни ударац, који је требало да зада западни фронт, а северни фронт имао је своју девизу познату још из времена јапанског рата, „стрпљење, стрпљење и опет стрпљење“.¹ Ставка, по моме мишљењу, ни најмање није вршила своју дужност како треба, будући управљач целокупне војне снаге Русије; уместо да она управља догађајима, догађаји су управљали њоме, исто као што ветар окреће трску;

3. — Са средствима, са којима је располагао југозападни фронт, није био у стању да уради нешто још више, бар ја нисам то могао. Да је на мом месту био неки геније као Јулије Цезар или Наполеон, он би могао и урадио нешто грандиозно; али, ја нисам имао претензије на то;

4. — Неки од специјалиста пребацују ми што нисам извршио један велики пробој на једном месту, где бих могао да прикупим велике резерве, него сам организовао неколико ударних група. По њиховом мишљењу због тога баш нисам могао, и поред успеха који сам задобио да искористим победу у одговарајућој мери. На то ћу само да одговорим да бих постигао исти резултат као Еверт код Барановића, да сам вршио пробој само на једном месту. Да ли би то било боље нека суди и сам читалац;

5. — Ево шта пише Лудендорф у својим мемоарима (свеска I превод О. Г. Моровића стр. 210 и 211).

„У центру (наша XI армија А. Б.) наступање се водило без јасно изражене бројне надмоћности. У погледу Тарнопоља оно је било без тешкоћа одбијено од стране генерала грофа Ботмера, који је примио јужну немачку армију од генерала фон Линзингена; али зато, на оста-

¹ Алузија на ген. Куропаткина, бив. Врховног команданта у јапанском рату. Прев.

тим деловима, оно је довело до пуног успеха Руса, који су се дубоко урезали у аустријске положаје. Још опасније је било то што су Аустријанци показали врло мало стабилности, због чега је ситуација читавог источног фронта постала наједанпут веома озбиљна. Без обзира на то што смо рачунали са офанзивом на нашем фронту, ми смо одмах припремили неколико дивизија за одашиљање на југ, а исто је учинила група армија принца Леополда Баварског. Врховна команда поставила је обема групама веома озбиљне захтеве, сем тога пребацила је неколико дивизија са западног фронта, пошто бојеви на Соми у то време још нису били отпочели. Аустро-Угарска постепено је прекинула своју офанзиву у Италији и послала такође трупе на свој источни фронт. Тада је италијанска војска прешла у офанзиву на Тирол и целокупна војна ситуација била се променила. Са почетком бојева на Соми, и са објавом рата од стране Румуније, ситуација се још више променила у корист наших непријатеља. Ми смо и даље рачунали са могућношћу руског наступања код Сморгона или пак, као што се то нама чинило, на местима мартовских бојева и код Риге, где су Руси располагали великим снагама.

Поред свега тога ми смо и даље слали своје снаге, како бисмо били у могућности да помогнемо своје армије, које су стајале даље према југу, и одвајали из читаве дугачке линије нашег фронта батаљоне од којих смо састављали резерве. Стварао сам их и из регрута, иако ми је било јасно, да је све то кап у мору, ако Руси ма где било постигну успех“.

Затим даље: „Русија је располагала са таквим крупним резервама да је слободно могла да у исто време поведе наступање и на нашем фронту, а у најмању руку могла је да не допусти пребацивање наших трупа на југ“.

На страни 214 и 215 пише овако: „У то време кад су немачке и аустријске резерве подишле ка периферији Луцке дуге, ка Дњестру и Карпатима и готово свуда прешле у делимично наступање, Руси су увели на места пробоја своја појачања и, помоћу контранашада, уништили сав резултат немачких удараца. Генерал фон Линзинген био је приморан 7 јула да одвуче своје лево крило позади Стохода. Исто тако морало је да отступи и десно крило принца Леополда Баварског, као и један део групе Гронау ка југу од Припјата. Ово време било је једно од најкритичнијих на источном фронту. Били смо решени да себе

ослабимо још више, исто тако и Леополд Баварски. Без обзира на то што су се сваког минута могли поновити напади Руса, ми смо и даље издвајали са свог фронта читаве пукове да бисмо помогли лево крило групе фон Линзингена, источно од Ковеља.

„Пошто је одбранбена моћ аустро-мађарских трупа потпуно пала, руско наступање брзо је ишло напред и дошло је до Стохода, на железничкој прузи за Ковељ. Прва немачка појачања развила су се да би помогла делове у отступању. Постепено, на Стоходу, са обе стране железничке пруге, створио се један нов немачки фронт и додиривао је аустриске трупе, које су се налазиле на Стиру. У западном правцу Руси су нас напали са мањом одлучношћу, иако им се овде осмехивала једна крупна победа. Они нису располагали довољном количином трупа да би могли да искористе ситуацију. Разбијена аустро-угарска војска добила је прилику да прикупи своје остатке код Затураца и Киселина. Аустро-угарско крило, које је остало јужније од Луцка, потпуно откривено, морало је нагло да се повије уназад, јер би иначе било разбијено на крилу. Али ни овде Брусилов није имао довољно снага да понови енергични ударац. Руски напад на савијутку Стира, источније од Луцка, имао је потпуни успех. Аустро-угарске трупе су биле пробијене на више места; немачки делови који су им ишли у помоћ, нашли су се такође у веома тешкој ситуацији“.

После заузећа Броди (XI армија) 27 јула Хинденбург и Лудендорф били су позвани у Врховну команду, која им је предала власт над читавим источним фронтом.

На страни 233 успомена Лудендорфа стоји ово: „Да би се аустриски фронт појачао, потребне су биле немачке трупе. Пређашњи реон команданта источног фронта био је у толикој мери опљачкан, да се више није могло од њега одузимати. Затим даље: „Као једина наша резерва за читав један фронт од око 1000 километара остала је свега једна бригада, појачана артилеријом и митраљезима. Заиста незавидна ситуација, али, у исто време, то показује на шта смо све ми Немци способни.“

Овом последњем закључку ја бих додао још једну исправку: то није било тешко кад се за противнике има један Алексејев, Куропаткин и Еверт. Уосталом ова исправка се односи на сав период рата југозападног фронта у 1916 години.

НАДВОЈВОДА ФРИДРИХ
врховни командант аустриске војске

КОНРАД ФОН ХЕИДЕНРОТ
начелник
аустриског Генералштаба

На завршетку рећи ћу да код оваквог начина управљања Русија није могла да добије рат; а, међутим, срећа је била „толико блиска и толико могућна“.¹ Да су само западни и северни фронт навалили свим својим снагама на Немце, они би сигурно били разбијени; али, за то је требало навалити, као што је то урадио југозападни фронт дуж читаве линије а не само на неком његовом делу. Могу сви да пишу и да говоре све што хоће, ипак ја остајем при свом мишљењу, и то: кад се замишља пробој ма где било не сме се ограничити на један део од 20—25 врсти, не поклањајући притом пажње осталој хиљади и више врсти, правећи тамо само једну глупу буку, која не може никог да превари. Мишљење да се не сме разбацивати, јер онда у случају успеха не би имало чиме да се тај успех искористи, оправдано је само донекле. Треба памтити изреку: „пружити се према свом губеру“. Као пример наводим наш западни фронт. У мају 1916 године он је био доста добро опремљен; могао би да припреми у свакој армији по један споредан ударац, имајући притом јаке резерве на тачки главног пробоја, и у том случају не би га задесила несрећа код Барановића. Југозападни фронт био је несумњиво најслабији и од њега се није могао очекивати преокрет читавог рата, док је свој задатак међутим извршио одлично преко сваког очекивања. Задочнело пребацивање појачања у овом рововском рату није могло много да помогне. Разуме се да само југозападни фронт није могао да замени многомиллионску руску војску, сакупљену на читавом руском западном фронту. Још из давнина рекао је један мудрац да: „оно што није могуће, немогућно је“.

ПОМОЋ РУМУНИМА И НАШИ УЗАЈАМНИ ОДНОСИ С ЊИМА

Отприлике у исто време био је формиран један посебан корпус ради акције у Добруци против Бугара и помоћи Румунима, који су вршили концентрацију својих трупа пред офанзиву у Трансилванији. У Добруци они су оставили свега једну дивизију. Нажалост, по моме мишљењу, Алексејев није довољно оценио значај наше помоћи у Добруци: тамо је требало послати не један корпус од 2 дивизије другог позива, веома слабог састава, него читаву једну армију првокласних

¹ Цитат из „Евгенија Оњегина“ од Пушкина.

трупа. Вероватно је да би у том случају сарадња Румуније, која се завршила тако несрећно, имала сасвим други обрт. Начелнику штаба Врховног команданта требало је да буде познато слабо стање румунске војске, за то постоји војна агентура, међутим, ми ништа нисмо знали о томе да Румуни појма немају о савременом рату.

Тражили су од мене да ја изаберам команданта засебног корпуса, који је имао да оперише у Добруци. Тешкоћа око избора била је не само у томе изабрати једног доброг ратног генерала, већ је тај командат морао да буде окретан човек, да добро стоји како код свог корпуса тако и код румунске команде и, најзад, да уме да упливише на њу. Задржао сам свој избор на генералу Зајончковском за кога сам мислио да одговара свим условима. Ово назначење јако је растројило генерала, који нипошто није хтео да се прими тог положаја. Он је износио као разлог то да је квалитет руских трупа, којима је он требало да командује, било врло рђав. Са таким саставом трупа он не би био у могућности да држи на достојној висини руску заставу, зато му је било потребно најмање 3—4 дивизије пешадије високог квалитета, иначе се имао осрамотити и није могао да узме на себе такву одговорност. Одговорио сам му да овај корпус, као засебни, није мени потчињен, према томе немам право да одређујем његову јачину трупа нити да те трупе одабирам према квалитету. Предложио сам му дакле да отпутује у Ставку где ће објаснити са Алексејевим под чију је његову непосредну команду потпадао, али одбио сам да мењам своју одлуку у погледу избора. После овога он је отпутовао за Могилев.

Како је текло објашњење између њега и Алексејева ја не знам; само знам да је отуда отпутовао на своју нову дужност, писао ми је да је врло нерасположен и да му је састав трупа остао исти. Алексејев је успео да га увери да је његова улога у Добруци споредна; он тамо неће да наиђе на неки јачи отпор. Али већ после кратког времена од почетка војне акције румунских трупа, брзо се показало да румунско више командовање појма нема о управљању војском за време рата. Војници су били врло рђаво обучени и нису знали ништа сем парадрања; о укупавану које је темељ рововског рата, немају никакве претставе; артилерија не зна да гађа; тешке артилерије готово сасвим немају, а такође имају врло мало и муниције. Није ни чудо што су они били брзо потучени. Иста судбина снашла је и Зајончковског у Добруци.

У међувремену Алексејев се разболео и на његово место за привременог вршиоца дужности начелника штаба Врховне команде Цар је позвао команданта „специјалне“ армије генерала Гурка, који је уснут свратио код мене. Био је веома забринут због свог новог положаја, иако привременог. Говорио ми је да му чисто војничка страна те дужности не прави тешкоће; он је врло добро познаје, али му је одвратан дворски живот са свим његовим компликацијама који је везан за тај положај, расправљање питања унутрашње политике и веза са министрима, који су се онда мењали са муњевитом брзином. Шта сам могао да кажем на то; био сам и сам истог мишљења да је његов положај веома тежак услед наше унутрашње политике, која ништа није ваљала. Могао сам само да га посаветујем да се из свих снага бори против утицаја Царског Села. У исто време најлепше сам га замолио да гледа да што боље уреди питање санбдевања трупа; у то време транспорт хране, одеће и муниције почео је већ да рамље. Знао сам врло добро да можемо све тражити од наших војника, да ће наша војска врло радо да испуни своју дужност, само ако буде добро одевена према годишњем добу и сита. После овог разговора ми смо се растали за извесно време.

Убрзо после овог стигла је наредба да се једна од мојих армија упути у Румунију, где је имала да заузме лево крило румунске војске. Ваљало ју је спасавати. Ова несрећна војска већ је била почела да се топи приликом отступања. Ово се морало учинити још и због тога што су уместо засебног корпуса генерала Зајончковског, који је изгубио готово сву Добруцу, почели да формирају једну нову армију, која је, заједно са раније поменутим корпусом, ушла у састав југозападног фронта. Сад је одједном испало да је на новом румунском фронту десно и лево крило стајало под мојом командом, а центар је остао под командом румунског краља. Овај не само што није имао са мном никакве везе, него још на све моје упорне молбе да ми саопшти своје планове и пошље своје директиве, без којих нисам био у могућности да дајем своје директиве обема крилима, никако није хтео да одговори. Пошто сам изјавио енергичан протест противу оваквог понашања румунског командовања, које ствара једну кроз ненормалну и неподношљиву ситуацију, добио сам одговор од Гурка да је генерал Бељајев делегиран у румунски главни штаб са наређењем да ми сваког дана даје најтачније податке о Румунима и њиховим намерама. Али ни гене-

рал Бељајев није ништа могао да учини. На моја непрекидна питања одговарао је да румунски главни штаб брижљиво крије од њега своја наређења и уопште му не даје никакве податке.

У исто време дошла је смена генералу Зајончковском, који је био назначен за команданта XVIII армиског корпуса; на његово место, по мојој препоруци, одредили су генерала Сахарова, са којим сам у своје време био веома задовољан као командантом XI армиског корпуса у Карпатима, а доцније и у својству команданта армије. Сад се испунило оно о чему је у своје време говорио Зајончковски; да је на добруцански фронт требало одредити не један слаби армиски корпус, него једну јаку армију од 5—6 корпуса. Сахаров је одмах био приморан да се сам држи у одбранбеном ставу, а један део својих снага да упуту у помоћ румунској војсци на њихов главни фронт, пошто су они били изгубили своју престоницу — Букурешт. Пошто нисам ни сад добијао ма какве податке од румунског главног штаба, послао сам једну енергичну депешу Гурку, у којој сам га молио да реферише Врховном команданту да ми је немогуће управљати крилима кад немам ни центар под својом командом, па ми није могуће да узмем на себе одговорност под оваквим приликама. Стога сам молио да читав румунски фронт, заједно са његовом Врховном командом, буде потчињен мени или да се образује један самостални румунски фронт, са којим не бих имао никакве везе.

После ове депеше и преговора са румунским краљем, који је био званичан командант румунске војске, било је решено да се организује један посебан румунски фронт, чији би номинални командант био румунски краљ, а да му се одреди за помоћника генерал Сахаров, коме би биле непосредно потчињене све руске, а преко румунског штаба такође и румунске трупе. Најзад сам се ослободио ове несносне и бесмислене ситуације, коју је створила Ставка, управо сам Алексејев.

ПРЕД ФЕБРУАРСКОМ РЕВОЛУЦИЈОМ

Наш неуспех на фронту 1915 године јасно је показао да влада није у стању да изврши задатак који јој је припадао, тј. да води рат самостално без помоћи грађанства. Нисмо имали пушчане муниције, нити муниције за артилерију; пушака и тешке артилерије било је врло мало; авијација се налазила још у повоју и у свима гранама технике осећали се велики недостаци. Одмах су почеле жалбе на оскудицу и у одећи, обући и осталим потребама материјалне спреме; најзад и храна, на коју је војник врло осетљив, постала је веома оскудна. Пошто смо били у сваком погледу врло слабо спремљени, морали смо ову нашу назадност да надокнадимо својом крвљу, којом смо у изобилју поливали бојишта. Овако стање, сасвим природно, изазвало је роптање и незадовољство међу војницима и мржњу против старешинског кадра. Војницима се чинило да њихове старешине не жале своје војнике и њихове животе. Отпорност и чврстина трупа почела је да попушта; предаја војника у масама постала је свакодневна појава.

Поврх свих ових недаћа био нам је смењен наш Врховни командант Велики кнез Николај Николајевић. Цар је лично узео управу у своје руке и прогласио себе за Врховног команданта. Трупе су знале врло добро да Велики кнез није био крив за то што се војска налазила у тако тешком стању; оне су имале у њега поверења као у свог војсковођу. У знање и искуство Николе II нико није имао поверења (наравно ни војска). Свима је било јасно да ће његов начелник штаба генерал Алексејев, који је тек био назначен на ту дужност, постати уствари врховни вршилац судбине.

Трупе су врло мало познавале Алексејева, па и они који су га познавали, нису имали много поверења у њега с обзиром на његову слабу вољу и неодлучност. Ова смена, или замена, била је управо фа-

тална; она је изродила катастрофалне последице. Сваки је осећао да у Врховној команди недостаје крмилара са чврстом руком, него да има само једног сталног лутања идеја и заповедања. Баш у ово тешко време, марта 1916 године, био сам назначен за команданта групе армија на југозападном фронту.

Нећу да изазивам своје успомене о свим недаћама које сам преживео те године; хоћу да кажем само толико да су моје трупе, које су показале 1916 године чудеса храбрости и следе преданости Русији и својој дужности, увиделе жалосни крај својих дела и кривили су зато Врховну команду због њене неумешности и незнања. Код већине трупа, а нарочито у мислима обичних војника било је створено мишљење да можемо најбоље да радимо, али да користи неће бити од тог, јер, поред оваквог командовања, м иморамо да изгубимо рат. Као непосредан логички закључак оваквог размишљања појављивало се једно питање: од какве је потребе да се жртвују животи? Није ли боље да се они сачувају за будуће? Не треба заборављати да је за време скоро трогодишњег ратовања најбољи стројеви елемент био изгубљен у мртвим, рањеним или унакаженим. Војска је имала сада карактер слабе милиције, слабо обучене и недисциплиноване. Међу ратницима почело је да се развија незадовољство са оваквог стања. Чуле су се често пута и критике неоправдане и неумесне.

У децембру месецу поново је био сакупљен у Ставци ратни савет. На њему сам присуствовао са својим новим начелником штаба Сухомлином, пошто је Клембовски био назначен на мој захтев за команданта XI армије уместо Сахарова, који је отишао на Румунски фронт. Мени је било жао оваквог сарадника, али, увек сам се старао да истакнем оне људе који су то заслуживали макар и на штету своје угодности. Клембовски, поред својих извесних недостатака, био је заиста један способан и паметан генерал, који је потпуно дорастао самосталном високом командантском положају. Сем тога и Сухомлин је био мој стари начелник штаба, с којим сам већ био навикао да радим.

Према раније уобичајеном реду, почели смо у Ставци с доручком код Врховног команданта, који се држао према мени резервисано, иако мени је видео за све време мог наступања. Кад ми је Цар пришао у соби за примање, где смо сви били постројени, поред мене је стајао Иванов. Тек сам тада сазнао да је одмах после ратног савета 1 априла,

кад сам изјавио да могу и хоћу да наступам и пошто је та офанзива била већ решена, Иванов сачекао мој одлазак и молио је Цара за аудијенцију. На тој аудијенцији он је изјавио Врховном команданту да, по својој чистој савести и из љубави према Отаџбини, а као најбољи познавалац југозападног фронта, сматра за своју дужност да га умоли да не дозволи моју офанзиву, која ће неминовно да упропасти војску, доведе до пораза мојих трупа и до заузећа југозападног краја са Кијевом. На то га је Цар упитао зашто онда он то није изјавио за време седнице. Иванов је одговорио да га нико није питао за савете; према томе он је сматрао да није позван да се меша. Цар му је на те речи одговорио: „Тако исто и ја не сматрам за своје право да лично сам мењам одлуке ратног савета, па, дакле, не могу ништа да учиним по томе. Говорите са Алексејевим“. Више се о томе није говорило.

Иванов је спадао у ону плејаду војсковођа који су под командом Куропаткина изгубили рат са Јапаном. Такође је и Еверт био један од сарадника у том злокобном рату. Ја сам се одувек плашио ових генерала из Куропаткинове школе; сматрао сам да би наша ствар много добила да су сви они, још од почетка самог овог рата, седели на неким положајима у позадини. Није било без разлога што Велики кнез Николај Николајевич, бивши Врховни командант, није за њих много марио. Више пута је он хтео да смени Иванова. За његово време није командовао фронтом ни Еверт, ни Куропаткин; али кад је он био смењен све је пошло наопако. Наравно да нисам ни речи казао Иванову у погледу његовог разговора са Царем о мени и мојој офанзиви. На оваке врсте смицалица одговарао сам презирањем, а из принципа нисам хтео да се светим оним који су покушавали да ме уједу.

После доручка почела је седница. Још више него на првом савету Цар је био расејан, и уопште није се мешао у дискусију. В. д. начелника штаба генерал Гурко, који је требало да управља дискусијом, с муком је водио седницу; и поред свог положаја, он није имао довољно ауторитета. Дошли смо до закључка на овој седници да ће се у будуће снабдевање трупа још само погоршати.

Министри су се мењали непрекидно, заједно са њиховим претседницима. Једва би једни нешто почели, дошли би неки други на њихово место. Већина министара морала је да управља министарствима о којима нису дотле имали појма. Сваки од њих почињао је тиме што би се најпре упознавао са функцијама које је морао да врши. Али, уства-

ри, они ни за ово нису имали довољно времена; сва њихова пажња била је посвећена борби са Государственом Думом и јавним мњењем, од којих су они морали да бране свој опстанак. Зар је било нечега необичног у томе што је под таквим приликама управа државом постајала све лошија и лошија, због чега је непосредно страдала војска? Нама су једнако говорили да се овом мучном стању не може више помоћи, не објашњавајући због чега; а ми сви скупа опет смо тражили да армија буде добро одевена, обувена и нахрањена.

У погледу на план војне акције за 1917 годину, није била донета никаква одређена одлука. Ратни савет није завршио тога дана свој рад. Сутрадан, опет после доручка код Цара, седница се наставила, али са истим резултатом као и првог дана, када су нам саопштили да ће Цар отпутовати за Царскоје Село, не сачекавши завршетак ратног савета. Видело се да му није било ни до нас ни до наше дискусије. За време наше седнице добили смо извештај о убиству Распућина. Због тога је Цар хитно отпутовао, не опростивши се са нама. Наравно да после тога ми, команданти фронтана, Руски, Еверт и ја, нисмо могли да се споразумемо; сваки од нас имао је различите погледе на ситуацију. Било је само решено, на предлог Гурка, да се код сваког корпуса формира по једна нова пешадиска дивизија, али без артилерије, пошто нисмо могли да нађемо потребну количину топова, а ни коња за околики број артилериских бригада. Такође смо у начелу решили да главни ударац на пролеће 1917 године треба да зада мој фронт. Ради тога мени је имала бити предана сва резерва тешке артилерије, која се делимично налазила на расположењу Врховног команданта, а делимично се тек формирала у позадини из тешких топова које су нам доставили наши савезници. О појединостима те будуће офанзиве, њеном правцу, њеним циљевима, није ништа било решено.

Не знам како је било с командантима других фронтана; али, ја сам отпутовао веома растројен; јасно сам видео да државна машина почиње да се љуља и да наш државни брод лута по узнемиромном мору без крме и крмилара. Није тешко било предвидети да ће се тај несрећни брод лако насукати на неку подводну стену и пропасти, не због унутрашњег непријатеља или спољњег, него услед недостатака државничког смисла код оних који по вољи судбине управљају државном лађом. Још раније, почетком октобра 1916 године, рекао сам великом кнезу Георгију Михаиловићу, који је одлазио на фронт, да у име Цара

разда Георгијевске крстове. Молио сам га да саопшти на највишем месту да у ово време, које преживљујемо, влада не сме да се бори против Государствене Думе и јавног мњења; она не сме да одбија сарадњу читавог народа у корист рата, него, напротив, она треба свим силама да привуче све синове наше Отаџбине на сарадњу, јер само тако можемо да пребродимо ову страшну ратну годину. Мора се дати једно одговорно министарство што је било могућно. Лудачко и непрекидно смењивање министара не води добре; уклањање широке сарадње друштва довешће у најмању руку до губитка рата. Велики кнез пуно се сложио са мном; одмах је написао једно подробно писмо, у коме је изложио наш разговор и уручио ми га с тим да га ја пошаљем по једном куриру у Ставку; ја сам то учинио још истога дана. Могућно је да ме је због тога Цар тако хладно дочекао. Последње његове речи биле су: „до виђења; скоро ћу доћи код Вас на фронт“. После тога нисам га више никад видео. Он није онда ни слутио да неће проћи ни два месеца, а он ће бити приморан да се одрекне свог престола и стално остати у Царском Селу; али, овога пута не као самодржац и владалац над једним народом од 150 милиона, него као заточеник, кога ће доцније да пребацује са једног места на друго, док га најзад не буду лишили живота.

У току зиме 1916/17 године, трупе се нису могле пожалити на недостатак у топлој одећи, мада чизама није било довољно. Министар војске саопштио нам је у Ставци да коже нема готово никако, да министарство гледа да добије чизме из Америке; али он не може да каже кад ће те чизме да стигну и у којој количини. Са своје стране морам да кажем да се недостатак у обућарској роби десио не због тога што те врсте робе није уопште било, него услед крајње рђаве организације у позадини. Готово све становништво Русије носило је војничке чизме; и већина обвезника, која је одлазила на фронт, продавала је испут своје чизме у бесцење, а по доласку на фронт добијала је друге. Они, који су били нарочито вешти, могли су да понове овакву операцију по два до три пута. Исто се дешавало и са одећом, коју су војници продавали без сваког устезања. Често пута су војници, који су били упућивани из позадине одлично опремљени, стизали на фронт голи и боси. Против овог безобразлука нису се предузимале никакве мере, или, ако би се и предузимале, нису биле довољно енергичне, па су стога остајале без успеха.

Исхрана се такође погоршала: место 3 фунте хлеба,¹ почели су да издају по 2 фунте војницима у рововима, а по једну и по фунту онима који су се налазили у позадини; меса уместо једне фунте дневно давали су из почетка по $\frac{3}{4}$ фунте, а после и по једну половину фунте дневно. Доцније смо морали да уведемо два дана поста сваке недеље, кад су место меса стављали у казан рибу, у већини случајева харинге. Најзад, место каше од хељде, почели смо да дајемо сочиво. Све ове мере почеле су да изазивају незадовољство код војника. Добијао сам погрдна анонимна писма, као да је то зависило од мене како ће се снабдевати војска. Тако исто добијао сам писма, већином анонимна, у којима је било писано да су трупе уморне и не могу да се бију, да ћу и ја бити убијен ако ускоро не буде закључен мир. Добијао сам још и друга писма, такође анонимна, у којима је стајало да ћу опет бити убијен као издајца ако се рат не доврши до краја и ако нас царица Александра Феодоровна примора на закључење привременог мира. Изгледало је, према томе, да могућност избора од овога за мене није била нарочито тешка, као и то да је мишљење о рату и миру код трупа било подељено.

Али, поред свега тога, у то време код трупа је још владала строга дисциплина и није било никакве сумње да ће оне, у случају прелазу у наступање, испунити своју дужност као 1916 године. Као што се то и раније дешавало, нове трупе, врло слабо обучене, биле су заражене пропагандом; али кроз неко време по њиховом доласку на фронт и систематским радом са њима, ми смо успевали да их дотерамо како треба. Нисам толико бринуо за трупе и њихову моћ у коју нисам још сумњао; више сам мислио на унутрашње догађаје, који су морали да утичу на војнике. Непрекидно смењивање министара, чудновати избор самих министара и претседника владе, хаотично управљање Русијом помоћу тзв. неодговорних личности из редова свих могућих саветодаваца, бесконачне приче о Распућину, царици Александри Феодоровни, Штирмеру итд. Све то нас је узрујавало. Изузев просту војничку масу која је у својој већини била инертна, официрски кор, као и сва интелигенција која се налазила у саставу војске, био је према влади врло непријатељски расположен. Свуда се говорило отворено да је крајње време да се учини крај свим безобразлицима који су чињени у Петрограду, и да је неопходно потребно установити једну одговорну владу.

¹ Руска фунта равна је 0,490 кг.

Ја сам добро разумео да после првог чина револуције, која се одиграла 1905/6 године, неминовно мора да следује други, као логичка последица овог грозног и дуготрајног рата. Ја лично, волећи Русију свим својим срцем, желео сам само једно: да се рат заврши победом за Русију, а зато је било неопходно потребно да револуција отпочне после рата, јер је било немогуће водити рат и у исто време вршити револуцију. За мене је било јасно да ћемо ми изгубити овај рат, будемо ли почели револуцију пре времена и да се не могу ни предвидети све последице које би у том случају могле наступити. Могло би лако да се деси да се Русија распадне. Сматрао сам да би то била једна велика несрећа за мој народ, који толико волим. Унапред сам се решио да ћу се покорити вољи народној; једина ми је жеља била да Русија сачува своју моћ, а зато је требало добити рат.

Из разговора са многим личностима које су због разних послова долазиле из унутрашњости на фронт, сазнао сам да су сви грађани, који су мислили на ситуацију, споредно којој су класи припадали, били страшно огорчени на владу. Свуда се дакле говорило да се овако даље не може. С друге стране, у току мојих разговора са неким од министара који су долазили код мене у штаб, видео сам колико су они изгубили присуство духа и колико су несигурни у оном што предузимају. Интересантан је у том погледу мој разговор са министром пољопривреде Ритихом, кога сам онда видео тек први пут. Био је млад. Чинио је утисак паметног, енергичног човека и доброг организатора. Рекао ми је да је сасвим неочекивано добио за министра и да није много марио за тај положај. Зашто је избор пао баш на њега, он није знао, јер са Распућиним није имао никаквих веза; такође није имао протекције; Цар је њега лично знао врло мало. По његовом мишљењу, њега су одредили на тај положај зато, што није било никога другог. Он је сматрао да не сме да одбија у ово тешко време, иако није веровао да ће моћи нешто да учини. Сем тога, он је био сигуран да ће бити смењен још пре него што стигне до Петрограда, наравно без икаквог разлога. Ни његови потчињени, као и друштво, нису веровали у трајност његовог положаја, па према томе ни у ефикасност његових мера. У то време министарски положај нико није узимао озбиљно; више су на то гледали као на неку комичну атракцију.

Због свега овог решио сам се да напишем једно писмо министру двора грофу Фредериксу. Копија тог писма изгубљена је некако прили-

ком мог одласка са фронта; ипак његову садржину памтим врло добро. Пошто сам изложио целу ситуацију, у којој се налази Русија, као и стање крајње узбуђености у коме се налази друштво и које се не сме потцењивати, нагласио сам да је неопходно потребно подарити још раније обећани Устав и позвати све слојеве народа на заједничку сарадњу у корист рата. Уобичајена тајна наређења да се кочи рад Сверуског савеза земстава и градова, није ништа друго него злочин, јер обе те јавне установе, још од самог почетка рата, доносе неизмерну корист нашој војсци и увелико олакшавају њен тежак задатак. Ово моје писмо остало је без одговора.

Почетком јануара 1917 године, велики кнез Михаило Александровић,¹ који је служио на мом фронту и заузимао положај команданта коњичког корпуса, добио је за генералног инспектора коњице, и дошао је поводом тога да се опрости са мном. Ја сам га много волео са његове честитости и племените душе; он није никад био умешан у какве интриге; увек је гледао да живи као и сваки други приватан човек, не желећи да се користи прерогативама члана царске породице. Бежао је далеко од свију сплетака, како у кругу царске породице тако и ван ње. Као војник, он је био храбар; као генерал вршио је своју дужност савесно и марљиво. У веома оштрим цртама насликао сам му стање у коме се налази Русија, додавши да само велике реформе, и то одмах, могу још да отклоне најгоре и да су за то остали не дани, него само сати. Ради среће Русије молио сам га да све ово објасни Цару, као брат његов, и да ме потпомогне ако и сам дели моје мишљење. Он ми је одговорио да се у свему слаже са мном, и да ће све рећи Цару, чим га буде видео. „Али — додао је притом — ја немам на њега никаквог утицаја, и уопште моје тамо не важи. Већ више пута брата су упозоравали на ово стање и молили су га са више страна у истом смислу; али, он се налази под таквим утицајем и притиском, који нико није у стању да отклони“. После овог ми смо се опростили.

У јануару 1917 године, сазвао сам све команданте армија на седницу, на којој је требало да расподелимо улоге за сваку армију приликом наступања у пролеће те године. Према мојој замисли, главни ударац требало је да зада овога пута VII армија, чија је ударна група требала да наступа у правцу Лавова. Једанаеста армија са својом удар-

¹ Једини рођени брат Царев.

ном групом имала је да се пробије право ка западу, такође у правцу Лавова; „специјална“ и III армија требало је да продуже своје операције у циљу заузимања Владимира-Волинског и Ковелја. Што се тиче VIII армије, која се налазила у Карпатима, она је са својом ударном групом имала да врши улогу помагача, подупирући десно крило румунског фронта у његовом покрету напред.

Овога пута моме фронту су била додељена релативно знатна средства за напад на непријатеља: тзв. „Таон“ — главна резерва артилерије Врховног команданта, која се састојала из тешке артилерије свију калибара, и два армиска корпуса од исте резерве, који су имали да стигну рано с пролећа. Био сам уверен после онако марљиве припреме, вршене у току прошле године и са знатном помоћи коју смо добијали, да смо могли да очекујемо и 1917 године врло добар успех. Као што сам већ рекао, трупе су још биле очврсле духом; ја сам још могао да рачунам на њих, изузев VII Сибирског корпуса, који је стигао на мој фронт са Ришког реона у јесен, и који није више био сигуран. Такође извесну дезорганизацију унело је неуспело формирање трију дивизија у корпусима без артилерије, у којима је такође било тешко формирати комору због недостатка у коњима и у фуражи. Уопште, стање коњског возног парка било је незавидно; зоб и сено слани су нам из позадине врло мало; на лицу места није се могло ништа добити; све је већ било потрошено. Без сумње да смо могли пробити прву утврђену зону непријатеља; али, даље кретање на запад било је у питању баш због недостатка и слабости коња, о чему сам известио, молећи да се томе злу стане на пут, и то што пре. Али изгледало је да онима у Ставци, где се већ био вратио Алексејев (Гурко је опет био примио „специјалну армију“), као и онима у Петрограду, није више било стало до фронта. Нови велики догађаји били су на помолу; они су оборили сав строј руског живота и уништили војску која се борила на фронту.

НА ПОЛОЖАЈУ ВРХОВНОГ КОМАНДАНТА

Половином маја 1917 године, био сам назначен за Врховног команданта. После свега што се одиграло за време фебруарске револуције разумео сам врло добро да је стварно рат за нас завршен; више није било начина да се рат продужи. То је била само једна шимера, којом су се још заносили Керенски, Соколов и њима сличне незналице, али не и ја.

Признајем да сам од самог почетка револуције правило грешке и морао сам да их правим. Рат и револуција у исто време стварају једну врло тешку ситуацију; и ја сам морао да мислим на свој положај, у коме сам гледао да будем од што веће користи свом народу и својој Отаџбини. Није ми било лако да се решим ни за једно ни за друго усред вртлога људских страсти, свих могућих политичких струја крајњих десничара, крајњих левичара, средњих итд., између разумних људи, поштених идеалиста и ниткова, авантуриста, вукова у јагњећој кожи и њихових свих могућих интрига и жудњи за новцем. Нисам неки геније нити пророк; нисам могао да видим будућност; радио сам онако како ми је налагала моја савест; свим својим снагама гледао сам да на један или други начин сачувам војску. Мислим да сам учинио све што се могло, али нисам био у стању да сместа доведем у потпуни ред ствари која је подигла читав један народ потресен трогодишњим ратом и нечувеним губицима. Да ли је могао ко други од мојих суседа то да уради?

Под врло мучним околностима било ми је предложено крајем маја 1917 године да се примим положаја Врховног команданта. Пошто сам се решио да у сваком случају останем у Русији и да служим руски народ, примио сам понуду учињену ми од стране Керенског.

У својству Врховног команданта обишао сам западни и северни фронт, да бих се уверио у каквом се стању налазе ти фронтови. Нашло сам да је стање много горе него на југозападном фронту.

У то тешко и безизлазно време Борис Савинков, комесар код Корнилова на југозападном фронту, јавио је телеграмом Керенском да, према мишљењу одбора за југозападни фронт, генерал Готор, који ме је заменио у својству команданта тог фронта, није за тај положај; он је мислио да се на то место постави Корнилов. Керенски је дошао код мене у Ставку; он ми је ставио у дужност да лично отпутујем у штаб југозападног фронта, и да тамо на место Готора поставим Корнилова. Иако сам био против тога, ипак сам пристао да поступим по захтеву Керенског. Али на лицу места наишао сам препреку у самом Корнилову, који ми је изјавио да он пристаје да замени Готора, али само под условима које ће он да постави. На то сам му одговорио да никакве његове услове не примам и уопште за њих нећу да чујем; сматрао сам да виши командни састав даје врло ружан пример недисциплине када се врши погађање у овакво време, за време рата, такорећи на самом бојном пољу. После тога он је попустио, и примио дужност без даљих речи.

Тек што сам се био вратио натраг у Ставку, а Керенски је поново дошао са захтевом у име Корнилова и Савинкова, да се поново успоставе ратни судови и смртна казна. У начелу, за време рата, нико не може да има нешто против тога; али, главно је питање било у томе ко ће да извршава те пресуде. У оно доба револуције које смо преживљавали тешко би се нашао неко ко би пристао да буде члан тог суда и да извршава његове пресуде, јер би та лица била одмах убијена, а пресуде остале неизвршене. То би још више рушило дисциплину, која је и онако била врло лабава. На наваљивање Керенског потписао сам ту наредбу и саопштио је телеграфски свима јединицама. Наравно да та наредба није никад била извршена; тако је остала само на хартији.

Из свега напред изложеног, јасно се видело да се више није могло ратовати; борбене способности војске више није било.

Друге половине јула добио сам од Керенског телеграм, којим ме је извештавао да је одредио један састанак вишег командног састава, на коме је требало да се решава питање шта да се ради даље. У исто време добио сам једно приватно саопштење о томе да је Керенски

ЈУРИШ КОЗАКА

молио Привремену владу да ме она смени са мог положаја тобож стога што се борим против његових наређења, препоручујући на моје место Корнилова. Одмах сам разумео да Савинков гледа да прогура свог кандидата; то ми је било веома мило; ми, иначе, нисмо више могли да ратујемо.

Дакле, пошто сам добио депешу Министра војске о томе да жели да организује један састанак у Ставци, позвао сам, сем Алексејева и Руског, још и команданте западног и северног фронта, Деникина и Хлембовског, који су према ондашњој ситуацији могли да напусте привремено дужност. Команданта југозападног фронта, генерала Корнилова, нисам могао да позovem; у то време сва снага непријатељска била је уперена баш против његовог фронта и разуме се да за време активног развијања војне акције ниједан командант не може ни за минут да напусти своје трупе. Исти је случај био и са генералом Шчербачевим, који је у то време руководио наступањем на румунском фронту. Све податке који су били потребни за тај састанак добио сам од њих телеграфски и реферисао о томе на конференцији у Ставци.

Тог дана десио се један инцидент, сасвим без моје кривице, али који се ипак коментарисао на све могуће начине. Наиме, било нам је саопштено да ће министар стићи у 2 часа и 30 минута по подне; али, уствари, он је стигао један сат раније, баш кад сам био заузет са својим начелником штаба око неких оперативних наредби, те нисам могао да стигнем на време на станицу ради дочека. Питања о којима смо решавали била су врло хитне природе; генерал Лукомски саветовао ми је да останем, тим пре што је сваког часа требало да се састанемо са Керенским на самој конференцији. Али, наш рад био је прекинут од стране ађутанта Керенског, који ми је донео наређење Министра да свијеста дођем на станицу, заједно са начелником штаба. Отишли смо. Истог дана мени су саопштили да је Керенски беснео на станици, вичући да су се генерали распустили, да је крајње време да се они пригегну, да ја намерно не желим да знам за њега, да он захтева пажњу према себи, да су „раније“ министре дочекивали сатима стојећи на станицама у свако доба итд. Све је то било тако ситно, а и смешно обзиром на трагичност целокупне ситуације на фронту, о којој сам мало пре говорио са начелником штаба.

Кад сам ушао у вагон министра, он лично није ми ништа рекао нити ми је пребацио ма шта; ипак, одмах сам приметно да је према

мени врло хладан. Затражио је да му ја реферишем о стању на фронту, што сам одмах урадио, наравно у скраћеној форми. Упозорио сам га да је морал наших трупа у страшном стању. Нисам могао да говорим подробно; било је скоро 4 сата, а седница је била одређена за 3 сата. Нас су већ очекивали. Стога сам му поставио питање да ли неће да одложимо седницу, или да пак пожуримо тамо. Он је пристао на последњи предлог; ми смо пошли у стан генерал-квартирмајстера, где су већ били окупљени чланови конференције.

У међувремену, између појединих седница, министар војни и остали чланови конференције ручали су код мене. Дискутовали смо о свима питањима која је поставио министар војске. Седница се протегла до 12 сати ноћи. Подалачим да нисам толико изражавао своје лично мишљење, колико сам објективно претставио ситуацију онако каква је она била уствари. Притом сам изјавио да ћу гледати да извршим програм мог претходника, Алексејева, али да не верујем да је то могуће. Нешто сличну изјаву дао је и Клембовски. После је добио реч Деникин. Он је одржао читав говор у коме је оштро изјавио да наша војска није више способна за рат; он је сву кривицу бацао на Керенског и Петроградски савет. Керенски је почео да се правда у врло оштрој форми, тако да је уместо конференције испала једна обична свађа. Деникин је трагично млатарао рукама, а Керенски је хистерички вриштао и непрестано се хватао за главу. На томе се и завршила наша седница.

За време ручка Керенски ме је молио да дођем у Москву, где ће да се одржи општа државна конференција; али, ја му нисам ништа на то одговорио. Осећао сам да је то само једна превара са његове стране и да је моја песма стварно завршена. Ја нисам хтео да тражим оставку, сматрајући да би било непоштено од мене да напустим фронт у моменту кад читава Русија гине. Сама мисао на тако нешто вређала ме је. У својим успоменама француски амбасадор отворено говори како ме је. У својим успоменама француски амбасадор отворено говори како сам ја подносио оставку; то је неистина, коју су изнели о мени. Од првог дана рата, па све до моје пензије, тј. pune три године, никад нисам отсуствовао ниједан дан, вршећи без смене своју тешку дужност. У току тог времена командовао сам 20 месеци VIII армијом, која се, мислим, довољно прославила својим подвизима на бојном пољу; 14 месеци био сам командант групе армија југозападнoг фронта. У то време још нису заборавили моју офанзиву 1916 године. Никад нисам

молио неког за себе лично; као војник вршио сам своју дужност. У вршење те своје дужности улагао сам сву своју душу; моји војници познавали су ме тако исто добро, као што сам ја познавао њих. Може се замислити колико ме је увредила депеша коју сам добио после конференције у Ставци: „Привремена влада решила је да вас стави на расположење. За Врховног команданта назначен је генерал Корнилов; не чекајући његов долазак, имате да предате команду начелнику штаба Врховне команде и да се јавите у Петроград. Претседник министарског савета, министар војске и морнарице Керенски“. Зачудила ме је та хитност којом сам био удаљен из Ставке. Одговорио сам да ћу да отпутујем; али молим за дозволу да могу путовати не у Петроград него у Москву, где се у то време налазила породица мог јединог брата, где ми је био стан, куда сам хтео да отпратим лично своју жену, јако потресну током последњих догађаја, и на то сам добио одобрење. Отпутовао сам још истог дана, предавши дужност генералу Лукомском, радујући се што нисам видео Корнилова. Био сам убеђен да ће он заједно са својим другом Савинковим приредити неко изненађење, које ће да упропасти и њега самог. Одавно сам већ проучио све његове навике и вештине. Доцније ћу говорити о њему нешто подробније, сад ћу да се вратим на питање мог напуштања команде на које сам био приморан у таквој грубој форми и без своје кривице.

На путу за Москву размишљао сам о свему. Сећао сам се неких разговора и детаља из последње недеље мог боравка на фронту. Једном приликом било ми је постављено поверљиво питање хоћу ли да помажем Керенског, ако он нађе за потребно да прогласи себе за диктатора. На то питање одговорио сам одлучно: „Ни у ком случају, јер у начелу сматрам да је диктатура могућна само онда ако је жели већина народа.“ Знао сам врло добро да је нико не жели сам једне клике буржоазије, а нарочито била би против ње војничка маса на фронту, која би овакву диктатуру схватила као врсту контрареволуције и без сумње реагирала тиме што би побила све официре. То је први разлог; други је био у томе што сам сматрао да Керенски, као хистерични тип, нимало није био подесан за улогу једног диктатора. Тад ми је било постављено друго једно питање: „Да ли бих пристао да сам постанем диктатор?“ И на то питање одговорио сам у негативном смислу, мотивирајући свој отказ сасвим простом логиком: ко је тај који је у стању

да зида насип за време саме поплаве реке? Њега ће неминовно да однесу све јачи таласи.

Корнилова сам упознао 1914 године кад је XXIV корпус стигао у поверену ми армију. У почетку он је био командант бригаде, али одмах при почетку рата, на молбу команданта корпуса Цурикова, дао сам му 48 пешадиску дивизију. Био је то храбар човек, који је очигледно решио да створи себи име за време рата. Увек је ишао напред, чиме је себи привукао срце војника који су га волели. Радио је без рачуна, али увек су га видели усред саме ватре и ценили су његову храброст.

За време прве битке, у којој је учествовала његова дивизија, он је без сваке потребе отишао напред. Кад сам увече наредио тој дивизији да се у току ноћи повуче натраг, пошто је непријатељ концентрисао своје снаге против мог центра где сам и ја прикупљао своје снаге, Корнилов није извршио моје наређење и молио ме је преко свог начелника штаба да оставим његову дивизију на истом месту. Сакрио је онда ту своју молбу од свог команданта корпуса Цурикова. Због овог сам разрешио дужности начелника штаба корпуса Трегубова (о чему сам већ раније говорио). Ујутро дивизија Корнилова била је разбијена и одбачена натраг, и само је XII коњичка дивизија спасла његову дивизију од потпуне пропасти, при чему је Корнилов тада изгубио 28 топова и једну масу митраљеза. Још онда сам хтео да га предам суду за неизвршење мог наређења и само га је интервенција Цурикова спасла казне. Ускоро после тога, приликом напада на непријатеља у Карпатима, кад је Корнилову било наређено да не прелази гребен, него да одбаци само противника до превоја, и после да се врати натраг сходно наредби команданта фронта Иванова, он је опет одрекао послушност и спустио се доле на јужне падине до села Гумено. Као што сам раније описао, он је тамо био опкољен, изгубио сву своју артилерију и комору, и вратио се стазама, оставивши притом преко 2000 заробљеника. И овога пута Цуриков је измолио његово помиловање.

Најзад, у III армији, у пролеће 1915 године, приликом напада Макензена на ту армију, Корнилов није извршио наређење за отступање; био је опкољен и предао се заједно са читавом својом дивизијом. Пошто је побегао из ропства, он се јавио у Ставку и био примљен од стране Цара. Не знам шта му је он све напричао, али ствар се завршила тако да му је био подарен орден Св. Георгија III степена; сем тога био је назначен за команданта, чини ми се, XV корпуса, који

је припадао мом фронту. После фебруарске револуције, он је био позван у Петроград и постављен од стране Привремене владе за команданта трупа Петроградског војног округа. Пошто на овом положају није ништа могао да учини, он је молио да се врати на фронт. Добио је VIII армију. Одмах се здружио са Борисом Савинковым, који је био комесар те армије, и повео је интригу против команданта југозападнoг фронта Гутора.

Првог је оборио и њега заменио, па је одмах затим почео интригу против мене као Врховног команданта и, благодарећи свом пријатељству, успео је да смени и мене и заузме моје место.

Кад је хтео да обори и Керенског и да сам постане диктатор, пао је најзад и сам.

Сматрам да је овај иначе лично храбри човек у великој мери крив за непотребно проливену крв војника и официра. Благодарје својој плаховитости, он је без икакве користи упропашћавао војнике; а кад је без сваког смисла прогласио себе за диктатора, погубио је множину официра. Морам ипак да признам да све што је радио, иако не промисливши и не улазећи у суштину ствари, било је прожето чистим осећајем патриотизма. И сад, кад је он већ одавно погинуо, ја могу само да кажем: „Мир праху његовом“, као што бих рекао за све ватрене патриоте наше бивше Русије. Надам се да ће се Руси будућег поколења да окану овакве штетне сулудости, чак кад је она руковођена чистом љубављу према Русији.

Као што је то познато, он је био ухапшен и са свима његовим присталицама упућен на издржавање затвора у Бихово. За време октобарског¹ преврата он је побегао отуда, чиме је коначно упропастио Духонина и упутио се у пратњи текинског коњичког пука на југ у Донску област, где се спојио са Алексејевом и Деникином.

Претресајући у мислима прошлост, ја често пута мислим сада о фамозној наредби број 1, и налазим да није тачно да је та наредба проузроковала пропаст наше војске. Зар се војска сама по себи не би распала да није постојала та наредба? Наравно да би се и онако распала, самим током историских догађаја и услед одговарајућег расположења маса, само што би то распадање ишло спорим темпом. Хинденбург је био у праву кад је казао да ће рат добити она страна

¹ Други бољшевички устанак у октобру 1918 који је успео. Прев.

чији ће живци бити јачи. Наши су се показали слабији, јер смо морали издашно проливеом крвљу да надокнадимо свој недостатак у техничким средствима. Готово голим рукама, у правом смислу те речи, не може се водити рат против одлично наоружаног непријатеља, прожетог патриотизмом. Несређеност наше владе и учињене погрешке још више су допринеле томе распадању. Револуција 1905/6 године била је само први чин ове велике драме, једно упозоравање на будући догађај. Шта је из ње научила наша влада? Ништа! Поново је била истакнута стара опробана парола: „Држи и не пуштај“; иначе све је остало на старом. Шта су посејали то су и пожњели.

Више од 50 година служио сам руски народ и Русију, познајем добро руског војника и не окривљујем њега за пропаст наше војске. Ја тврдим да је руски војник одличан ратник; и кад разумна начела војничке дисциплине и закони који управљају једном војском буду поново успостављени, тај исти војник биће на висини у погледу схватања своје војничке дужности и биће одушевљен паролама које ће бити за њега разумљиве и драге његовом срцу. Али, за то је потребно много времена.

Овим завршавам прву свеску својих успомена. Ако ми Бог поклони дужи живот, ја ћу гледати да се сетим свих подробности из мога живота под новим режимом у Русији. Од свију бивших команданата група армија у животу и на територији бивше Русије, остао сам ја једини. Сматрам за своју свету дужност да пишем само истину, као мој прилог историји те велике епохе. Пошто сам и поред свих мука које сам претрпео остао у Русији, гледао сам да сасвим непристрасно посматрам све што се тамо догађа, остајући као и раније изван сваке странке. Стога сам могао боље да посматрам све добре и рђаве стране живота. У самом почетку био сам чврсто решен да се не одвајам од мојих војника и да даље останем у војсци све дотле док она буде постојала или док ме не смене. Доцније сам свима говорио да је дужност сваког грађанина да не напушта свој народ, да живи уз њега по сваку цену. Једно време, под утицајем тешких породичних недаћа и наговарања мојих пријатеља, био сам склон да отпутујем у Украјину, а отуда у иностранство, али, та моја колебања нису дуго трајала. Брзо сам се вратио свом убеђењу које се дубоко укоренило у моју душу. Овакву тешку и велику револуцију, коју је морала да проживљује Русија, не проживљује сваки народ. Није лако било све

то гледати; али, друкчије нисам могао да поступим, па макар да ме је то стајало живота. Сматрао сам да је испод мог достојанства и уопште немогућно за мене да скитам по иностранству у улози емигранта.

На завршетку хтео бих још да изразим дубоко осећање благодарности, које сам сачувао у својој души према свима који су имали у мене поверења, и према својој драгој војсци. На једну моју реч сви су ишли у смрт, на муке, остали су осакаћени, све за Русију. Све је то било узалуд... Све их ја молим за опроштај, ја нисам био крив за то, нисам могао да предвидим будућност...

ПОВОДОМ „ОПИСА РУСКЕ СМУТЊЕ“ ОД ГЕН. А. ДЕНИКИНА

Са А. И. Деникином упознао сам се случајно, 1913 године, кад је он заузимао дужност штабног официра за нарочите послове код команданта Кијевског војног округа, генерала Иванова. Почетком светског рата 1914 године, кад сам добио назначење за команданта VIII армије која је улазила у састав југозападног фронта, за начелника штаба моје армије био је назначен генерал Ламновски, дотле генерал-квартирмајстер Кијевског војног округа, а за генерал-квартирмајстера моје армије био је назначен Деникин. Рад у штабу није привлачио његово срце, он је хтео у строј, на фронт, ово тим пре што му Ламновски није давао слободно да ради, није много веровао у његове стратешке способности и сав његов посао вршио је сам, чиме се улога Деникина сводила на вршење обичне писарске дужности. Стога, чим се ослободило место команданта 4 стрељачке бригаде, која је још у турском рату 1877—78 године заслужила назив „гвоздене“, он ме је замолио да му дам ту бригаду. Пошто је он већ раније командовао пуком и заузимао генералски положај, пристао сам на то, и командант југозападног фронта, генерал Иванов, потврдио је мој избор.

„Гвоздена“ стрељачка бригада чинила је изузетак по својим ратним традицијама, њен састав, нарочито официрски, био је несумњиво ванредан. Њен командант могао је да буде без бриге за своју ратну славу, јер је непоколебљивост те бригаде била беспримерна. Још ранијих година имао сам прилике да чујем, да је један од команданата те бригаде (чини ми се генерал Боуфал), приликом честитања на затадобијеним ратним одликовањима, рекао: „Шта бих ја могао да урадим без мојих славних стрелаца?“. Оваквом скромношћу Деникин се није одликовао, али у штабу од њега није било никакве користи; сем тога,

надао сам се да ће се много боље показати у строју, нарочито на челу те бригаде, и нисам погрешио.

Ова бригада, доцније претворена у дивизију, налазила се за све време светског рата у саставу моје VIII армије. Доцније, кад сам постао командант југозападнoг фронта, она је и тада припадала мом фронту и тек после, кад сам постао Врховни командант, ја сам се удаљио од ње. Са свега овога могао сам добро да проучим Деникина као војсковођу и човека, да упознам одлично све његове јаке и слабе стране.

Карактера чврстог, али неуравнотеженог, плаховит у толикој мери да је у тим случајевима губио власт над самим собом, веома отворен и често пута несаломљив у својим одлукама, он није водио рачуна о ситуацији, због чега је често наседао. Доста лукав, врло саможив, честољубив и властољубив, без осећања правичности и непристрасности, њиме су увек руководили лични разлози. Био је лично врло храбар и за време битке одлучан; али, његови суседи нису га волели и стално су се жалили како он жели да искористи њихове успехе. Нарочито није га трпео један командант корпуса, неки З., који се тукао 1915—1916 године одмах до њега. Тај командант је често пута изјављивао да никад не добија помоћ од Деникина. Њих двојица увек су се свађали због тога што је Деникин хтео увек да присвоји себи плодове његових успеха. Сличне жалбе чуо сам и од других његових суседа. Треба додати још и то да је Деникин био веома рђав политичар, који није никад био у стању да процени ситуацију у дотичном тренутку, што се доцније и потврдило.

По други пут нашли смо се у Ставци кад сам већ био Врховни командант. У то време он је вршио дужност начелника штаба Врховног команданта. Он, уопште, није био способен за тај положај. Ја не могу да разумем Гучкова зашто је задржао свој избор на њему; неспособнијег човека за тај положај тешко је било наћи. Досад још не знам ко га је препоручио за то место.

Деникин ме је дочекао на станици и одмах ме молио да му поверим неку армију, подупирући своју молбу тиме да разгранати стратегиски послови, које мора да обавља један начелник штаба Врховне команде, због чега је пре свега везан за канцеларију, превазилазе његове снаге и није то за њега. Наравно да сам одмах пристао на његову молбу. Како су се одмах после тога ослободила два места

команданата северног и западног фронта, понудио сам му једно од та два. Он је молио за западни фронт, и поткрепио своју молбу тиме да на северном фронту нема много посла; сем тога прилике су тамо много теже; на западном фронту рад је много интересантнији; ратне операције на том фронту могу да буду развијене у много ширем обиму и са великим успехом. Пристао сам и на то, ипак водећи рачуна о томе да је он одличан ратни генерал, као и о томе да на том фронту неће имати такмаца, па, према томе, неће ни имати прилике да испољава рђаве особине свог карактера.

Резимирајући горе изложено, морам да признам да је Деникин био одличан командант дивизије; он је, на мој предлог, за своје ратне заслуге био произведен у току рата у чин генерал-мајора и генерал-лајтнанта, добио Св. Георгија IV и III степена, Георгијевско и бриљантско оружје, као и још друго ордење са мачевима. Каријеру су му направили његови „гвоздени“ стрелци и ја. Положај команданта VIII армије он је заузимао врло кратко време и није се ни у чему нарочито показао ни са добре ни рђаве стране. Затим, револуција је убрзо изменила целу ситуацију. Не знам какав је он био у улози команданта групе армија; ја сам се надао да ће он бити у стању да се снађе у тој улози, то је и био прави пут да са положаја начелника штаба Врховног команданта иде на положај команданта фронта. Ипак сам ту погрешио; нисам узео у обзир ново стање, створено револуцијом, као и тврдоглавост и претерано самољубље којим се одувек одликовао Деникин.

Мени овим није циљ да заједно са Деникином перем прљава рубље ради увесељавања публике; али, ради истине у историји, сметрам за своју моралну дужност да одговорим на једну клевету и изопачење факата. Ја желим да бар донекле одговорим на лажно представљање мог рада.

У том смислу у помоћ ми притичу: „Моје успомене“ од Ерика Лудендорфа, који баш побија инсинуацију Деникина. На пример, у овој свесци својих успомена, говорећи о крају новембра и почетку децембра 1914 године, Деникин тврди да сам се ја наједанпут нечег поплашио и издао мојој армији наређење за отступање и, тако рећи, дао сам се у бегство са читавим својим штабом. Корнилов, који се био спустио са својом 48 дивизијом на јужну падину Карпата ка селу Гуменом, и Деникин, који је са својом 4 стрелачком бригадом био за-

узео железничку станицу Мезалоброћ, кад сам им наредио да се врате, отступили су потпуно мирно и тобож нису никако могли да разумеју због чега сам изгубио главу. У штабу армије, по њиховом причању, одиграла се права трагедија између мене и начелника санитета генерала Панчулидзева због тога што је тај дошао код мене ради објашњења око мог неповољног отступања. Уствари, пак, ствар је текла овако:

Концем новембра, после боја код Пшемисла, који је трајао читав месец, аустриска армија која је стајала против мене почела је нагло да отступа на запад и склонила се на југ позади Санока, зауевши према VIII армији унапред припремљени положај на Карпатима. Одлучио сам да нападнем непријатеља, променивши фронт ка југу, и гледао сам да прођем Карпате у намери да потпуно разбијем ту армију и да се спустим у Мађарску равницу са правцем према Будимпешти или неком другом месту које би одредила Врховна команда. Али, у исто време, тражио сам да се моја армија појача са још једним армиским корпусом и по могућству са што јачом коњицом. Као безусловни захтев ставио сам још и то да ми се додели што више бојеве муниције. На све ово добио сам одговор главкојуза¹ генерала Иванова, да у његове намере не улази спуштање у Мађарску равницу и да, пре свега, мене нико није овластио да стварам себи ратне планове, већ је то само његово право као команданта групе армија. Њему је потребно да ја што пре хитам у помоћ III армији, која се приближавала Кракову. На ову директиву сам одговорио да ми није могуће да одмах крећем ка западу; против мог левог крила сконцентрисана је јака непријатељска војска, коју ја прво треба да разбијем да бих осигурао свој покрет према западу. Од моја 4 корпуса један је остављен у позадини на Карпатима, са задатком да осигурава исти. Ако одбацам противника дубоко у Карпате, не успем да га потпуно уништим, и ако не добијем на време појачање, бићу у том случају приморан да оставим још један корпус. У том случају мени ће остати свега још два корпуса за акцију у правцу запада, па и то тек пошто будем разбио Аустријанце, што ће захтевати доста времена, нарочито због планинског терена на коме се водила борба. Као одговор на овај реферат загремо је један телеграм од Иванова, пун прекора како ја нећу да извршујем наређења свог ко-

¹ Главкомандујућег југозападног фронта. Пр. пр.

манданта, који је одговоран за своја наређења, и са опоменом да он захтева од мене тачно извршивање његових директива. Онда сам позвао директно на телефон начелника штаба југозападног фронта, Алексејева, и молио га да ме посаветује шта да радим. Алексејев ми је одговорио да, према његовом мишљењу, ја треба прво да одбацам непријатеља на јужне падине планинског венца, а потом да хитам у помоћ III армији, која се налази у критичном стању, да оставим један корпус за заштиту своје позадине, као и да се не бацам у гоњење непријатеља. На сумњу изражену са моје стране да ли ће корпус, који бих оставио за ову заштиту, моћи да издржи напад непријатеља који, према мојим подацима, постаје све јачи, Алексејев ми је одговорио да други излаз не постоји; помоћ III армији неопходно је потребна, а да ја могу, за случај да мој комуникациони пут буде отсечен, да пребацим своју позадину према северу: „У сваком случају, додао је, директива Иванова неће бити промењена; она мора да се изврши“.

Иако нисам могао да будем паметан у овој стратегији, ипак војничка дужност ми је налагала да се покорим. Сходно томе дао сам своју директиву, наредивши да се непријатељ енергично нападне на читавом фронту, док се не одбаци преко горњих превоја, забранивши при томе да се он и даље гони. Одмах по извршењу овог задатка, моје трупе су имале да се извуку из планина и да крену форсираним маршем према Кракову. Као заштиту на превојима оставио сам XII армиски корпус у саставу од три дивизије, који је имао да обезбеђује моје комуникације дугачке преко 100 врсти, због чега је морао да се групно распореди по планинама. Корнилов, према свом обичају, није извршио наређење свог команданта корпуса; он се толико заборавио у току гоњења непријатеља да је стигао чак до Гуменог, које је било у подножју јужне падине Карпата, где је био опкољен. Пробивши се тешком муком кроз непријатељске редове, вратио се натраг стазицама, изгубивши при томе сву своју артилерију и један део коморе. Деникин је заузео Мезалоброћ, али је извршио наређење, вративши се одмах натраг, и упутио се у правцу новог назначења.

Затим, као што сам и предвидео, опазивши да имају пред собом само слабе делове и добивши нова појачања, Аустријанци су прешли у наступање, потиснули те слабе делове тако да је XII корпус, разбијан по деловима, морао да отступа испред надмоћнијег непријатеља, водећи стално борбу у повлачењу. Због тога је и штаб армије, који

се налазио у вароши Кросно, морао да пренесе своје седиште више према северу у варош Ржешув, јер би иначе могао да буде заробљен. Поново сам позвао Алексејева и упитао га како имамо сад да поступимо, известивши га о томе шта се десило. Моја армија, благодарећи његовом наређењу, разбацана је позади; њена позадина је пробијена; њој сад прети опасност да буде по деловима тучена. Он ми је одговорио да је мени на лицу места јасније шта треба да се ради; али, да би се успоставила ситуација, штаб фронта ослобођава ме обавезе да помогнем III армији. Одмах сам окренуо своје трупе са правца према западу ка југу и са свим својим снагама прешао на читавом фронту у наступање. Аустријанци су били опет отерани у Карпате и на томе се завршила ова глупа епизода. Што се пак тиче мојег објашњења са Панчулидзеvim, сав тај сукоб се десило због тога што је он, немајући појма о томе шта се ради, напао начелника штаба армије, бацајући на њега кривицу за панику, а овај се пожалио мени. Позвао сам Панчулидзева код себе и изгрдио сам га колико сам могао. То је све. Морам још да изјавим да сам Панчулидзева волео као што се може волети најбољи друг у животу. Да је овај поштени човек остао у животу, дубоко сам убеђен да би и сам најенергичније побио Деникинове тврдње.

А ево шта пише поводом те операције генерал Лудендорф у својим „Успоменама“.

„Генерал фон Конрад тежио је томе да опколи јужно руско крило (моја VIII армија А. Б.), имајући притом намеру да га обухвати позади Карпата. Да би могао да изврши овај план, он је јако разредио свој фронт. У битци код Лиманова и Ломанова од 3—14 децембра закључно, њему је пошло за руком да разбије Русе на истоку од Дунајца (мој заклон XII корпус А. Б.). Опкољавање руске војске на деоници Сана и Дунајца од стране генерала Боројевића, по силаску са Карпата, наишло је убрзо на надмоћне непријатељске снаге, које су одмах прешле у наступање. Аустриско крило, које је имало да изврши обухватање било је потиснуто натраг, према Карпатима“.

За све време Деникин је подизао неке оптужбе против мене, као да сам ја већ био мртав, наглашујући свуда да сам рђав војсковођа. По његовом мишљењу, Корнилов је био гвоздени војсковођа (стр. 81), а „Брусилова су само сматрали за таквог“, тј. уствари он није био такав, него је као на превару добио тај назив. Или на пр., на другом

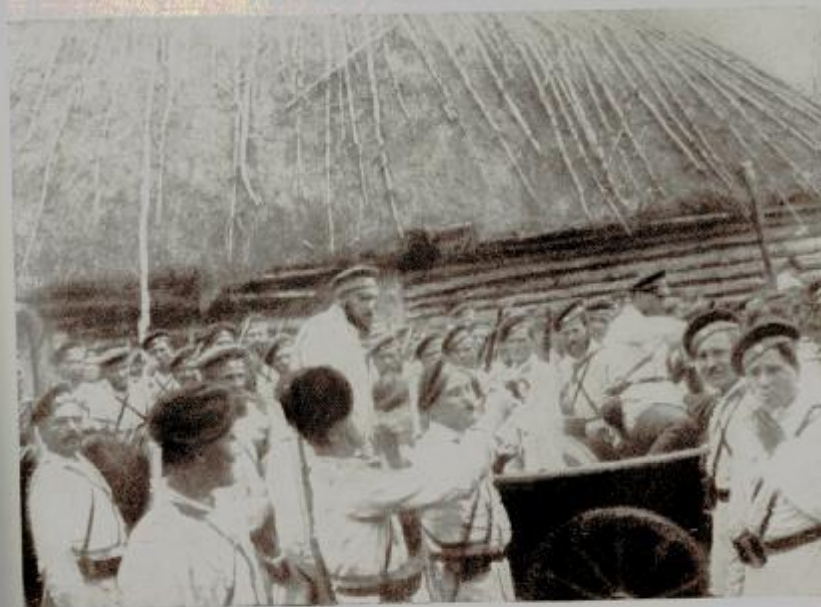
месту, говорећи о времену фебруарске револуције, Деникин се чуди да сам онда могао званично да изјавим, да сам још од малена био револуционар и социјалиста. Тврдим да никад нисам рекао нешто слично. Колико се сећам, сви команданти група армија, са Алексејевим на челу, дошли су у Петроград у мају, где су имали да утврде жалосно стање наше војске. У Маријинском дворцу били су сакупљени претставници Государствене Думе и Савета, депутата радника и војника. Кад је дошао ред на мене да говорим, дао сам слику тешког распадања војске и рекао да се антимилиитаристичка пропаганда и даље спроводи међу војницима и да је узрок томе, према мом мишљењу, страх од контрареволуције од стране командног састава. Међутим, та пропаганда без икаквог разлога упропашћава војску, и кад сам се већ добровољно прикључио револуцији, самим тим постао сам исто тако револуционар као што су и они. Уверавао сам их да смо ја и остали официрски кор потпуно лојални према руском народу и да ћемо часно извршити своју дужност; према томе, доста је било са пропагандом међу трупама; ако се жели да се рат срећно заврши, треба да ми се поверује, уместо да ми кришом копају јаму. Нисам, наравно, могао да забележим свој говор стенографски, али гарантујем за тачност његовог смисла. Нисам могао да уверавам присутне да сам од малена револуционар и социјалиста; у то ми нико не би поверовао; то би била с моје стране лаж, а због лажи ме још нико и никад није осумњичио, сем Деникина.

Читајући даље „Описе руске смутње“ (нарочито I свеску — „Пропагаст власти у војсци“, фебруар—септембар 1917 године) и познавајући добро Деникина, ја сам и очекивао да ће бити пристрасан, али ипак нисам мислио да ће да пређе све границе истине и правичности. Према свима које воли, он је снисходљив и брани их; код мене пак он тражи длаку у јајету. Нарочито ме љути што ми намеће речи које нисам никад говорио и баца на мене кривицу за поступке које нисам никад учинио.

Тачно је да смо се нашли у различитим логорима; али, ја сам још раније чврсто изјавио да нећу да се издвајам од руског народа и да ћу с њиме остати па ма шта да се деси. Према томе сам се и понашао од самог почетка, па све досад. Кад је револуција почела у једној овако пространој и сложеној држави, као што је то руска царевина, разумео сам да се она неће завршити ни по чијем наређењу и да ће

код нас свакако доћи до большевизма. Стога су ме једили грчевити покушаји Корнилова да стане на чело револуционарне диктатуре; ја сам наслућивао да ће се све то завршити крахом и непотребним проливањем крви. Наравно, ми смо морали да се једимо, да дубоко тугујемо, али то није било никакво чудо. Како је могла друкчије ова тамна маса да изрази своје жеље и наде? Јасно је за сваког да у почетку једне револуције увек мора да буде изгреда и нереда; било би потпуно неприродно да их није било код нас, кад се зна колико је народ нестабилан у моралном смислу. А ко је и кад поучавао овај народ, ко је бринуо о њему озбиљно?

Пошто сам припадао своје народу, сматрао сам за потпуно природно да и ја с њим делим његову судбину. Узгред буди речено, А. И. Деникин и не спомиње да сам за време октобарског преврата био рањен у ногу једним тешким артилериским зрном, које ју је било толико размрскало да сам морао да лежим у санаторијуму С. М. Рудњева 8 месеци. Кад сам се вратио кући, мене су ухапсили и држали у затвору 2 месеца, затим још два месеца у домаћем затвору, где сам још увек морао да лечим своју болесну ногу. Истога дана кад сам био рањен, у мој стан су долазили неки морнари који су изјављивали да имају од неког налог да ме убију; али, мене су већ били одвели у санаторијум. Све ме ово није нимало вређало нити љутило; ја сам то примио као нормалан ток догађаја за време једне револуције. Године 1918, 1919 и 1920 гладовао сам и претрпео много шта заједно са читавом Русијом. Моја материјална ситуација била је донекле побољшана тек у другој половини 1920 године, кад сам ступио на службу, две и по године после октобарског преврата, кад је почео спољни рат са Пољацима. Понављам да сам потпуно запрепаштен тиме што је Деникин у оноликој мери неправичан према мени. Не могу никако да нађем разлога за то. Осим добра, он није никад видео нешто друго са моје стране. Разумем да се ми не морамо увек слагати у погледима на политичку ситуацију; али, радити оно што он ради према мени, тј. потуривати факта, намерно преиначавати моје речи путем штампе, врло је ружно. Нисам имао намеру да описујем то време; ја бих и даље ћутао; али, пошто сам прочитао мемоаре Деникина, видео сам да не смем и даље да останем у улози мртвог човека: у име истине и правичности морам да одговорим.

РУСКА ПЕШАДИЈА НА ОДМОРУ

ВОЈНИЦИ »ЖЕНСКОГ БАТАЉОНА«

Одувек сам био противник излишног и бесмисленог проливања крви. Од самог почетка револуције знао сам да сваки мој неправилан корак може да изазове проливање читавог потока крви. Моја је задаћа била да своје држање подесим тако, да се то проливање крви избегне, колико то буде могућно, па нисам нимало водио рачуна о томе шта ће други да мисле о мени и како ће они да тумаче моје поступке. За мене је био важан само коначни резултат који се односио на целину. Гледао сам да се приближим народним масама и да проучим њихову психологију. Следећи догађаји дали су ми за право у томе што сам хтео да приђем народу са друге стране, а не да лупам све од реда, према старинском рецепту. Затим, ја не знам шта је лакше: да ли све то време живети у иностранству на туђ рачун, или заједно са читавом Русијом преживљавати све страхоте Русије, глад и зиму. Деникин са много поноса говори о „Мајци и Домовини“. Онда кад је мајка тешко болесна, не треба вршити над њом несмишљене и са пуно самопоуздања неке ризичне операције и заливати је потоцима братске крви; боље је да се остави времену да оно залечује њену бољку; затим не треба је остављати, него јој помагати из близине и онолико колико буде стигло снаге и памети. Ето како сам мислио, а мислим тако још и сада.

Потпуно признајем да сам могао правити погрешне кораке за време буре преврата који је налетао на нас. Много доцније, после једне године тешке болести, док сам лежао са размрсаном ногом и имао доста времена да о свему поразмислим, ја сам онда разумео много шта. Али тај, који би могао да буде мој судија, требало би да буде већи таленат, бољи психолог, поштенији и правичнији него што је Деникин.

Што се тиче генерала Алексејева и Корнилова, за које аутор нарочито брине у намери да их истакне, покушаћу да кажем о њима неколико речи, руководећи се једино непристрасном истином.

Алексејев био је честит, добар и паметан, али веома слабе воље. У почетку смутње, он се заиста нашао у врло тешкој ситуацији и на сваки начин покушавао у почетку да угађа како десно тако и лево. То је био тип једног нестројевог генерала који о војнику није имао појма, који је сву своју службу провео по штабовима и канцеларијама, где је радио са великим успехом и постао је врло добар теоретичар,

пун знања. Али, кад су прилике натерале Алексејева да се сукоби са практичним животом, и да доноси одлуке пуне одговорности, он се збунио; тиме је унео још већу забуну у редове војника, који нису знали коме и чему имају да верују. Најзад, пошто је стигао на Дон, он је тамо упао између два тешка карактера, између Каледина и Корнилова, и никако није могао да нађе излаз из те ситуације. Свађати се са њима није имало смисла, а живети у дружби и миру било је немогућно. На крају смрт га је ослободила тог тешког живота. И поред многих неспоразума између нас за време наше сарадње, као и тешких момената које сам преживљавао због њега и које сам описао на странама својих успомена, ја са дубоком тугом мислим о тој мученичкој улози, која је пала у удес томе човеку, добром руском човеку.

Други јунак Деникинових успомена, генерал Корнилов, био је геома импулзиван човек и желео је да се истакне по сваку цену. Наполеон своје врсте, само не онај Велики него мали. О њему сам говорио доста подробно у последњој глави мојих успомена. Његова служба, која је текла на моје очи, није била од важности. За то је он себе прославио за време грађанског рата. За време октобарског преврата он је побегао из Биховског затвора, чиме је коначно упропастио ритерски часног Духоњина. Пошто је стигао на Дон, он је из Ростова кренуо на Екатеринодар са 3—4 хиљаде добровољаца. Једног несрећног јутра једна бомба улетела је кроз прозор његове собе и убила га. Мир праху овог борбеног и збрканог човека. Дајући коначни резултат његове делатности, може се стварно рећи да Корнилов није био стварни војсковођа; он то није ни могао да буде због свог неуравнотеженог карактера. Стварни војсковођа треба пре свега да има ту урођену способност да увек остане присебан и хладнокрван и да може да се удуби у ситуацију, што није био случај код Корнилова. Он је био одличан командант једног бесног партизанског одреда и ништа више. У политичаре не можемо га такође убрајати. Да није било преврата он би дошао до положаја команданта корпуса и мирно би довршио свој живот у неком штабу корпуса. Али, дошао је преврат и Корнилов, занесен својом природом, морао је да учествује у тој смутњи. Сиромах човек, он се тамо много залпео. Као што је у своје време глупо био заробљен, тако је исто глупо и погинуо.

На овом завршавам моју полемику са Деникином, и нека му његова сопствена савест каже шта она о њему мисли. Будућност ће да покаже ко је од нас двојице у праву. Верујем да смо се обојица старали да радимо на корист руског народа; али наше тумачење револуције, коју ми преживљујемо, различито је. И ту ће историја да донесе своју пресуду. Он може још и даље да пише; ја му више нећу одговарати.

К Р А Ј

КРИТИЧКА ОЦЕНА
БРУСИЛОВЉЕВЕ ОФАНЗИВЕ
ОА
ГЕНЕРАЛА ГОЛОВИНА

У француском часопису „Revue de deux Mondes“ за 1929 годину изишао је извод из „Ратних успомена“ у преводу француског генерала Нисела. Извод говори само о операцијама 1916 године. Том приликом у кратком уводу напоменуто је да је вероватно да ће се из редова сарадника генерала Брусилова појавити које критичко гледиште. И заиста у „Revue militaire française“ у свескама за јули и август 1933 г. генерал Головин под насловом „Битка у Галицији 1916 год.“ износи такво једно гледиште.

Са чисто војно научног посматрања чланак генерала Головина чини допуну дела „Ратне успомене“, баш што се тиче најглавнијег дела о операцијама 1916 године. Зато „Војна библиотека“ сматра за потребно да се читаоцима пружи и ово мишљење, које по свом начину излагања и строго војно-научне садржине даје јаснију слику операција 1916 године.

Потребно је да се овде претходно изнесе кратка биографија генерала Головина према подацима из Војне Енциклопедије (Петроград 1912—14 ст. 7).

Головин — Николај Николајевић — генералштабни пуковник, редовни професор Империјалске николајевске војне академије, рођен 1875 године. Свршио пажевски корпус 1894 године и почео да служи у артилерији гарде. По свршеној Војној академији 1900 године био на служби у штабу 37, затим друге гардиске пешадиске дивизије. Од 1905 био војни делегат на државним железницама Петроградско-Двинске области. 1908 године постављен за ванредног, а 1909 године за редовног професора Империјалске николајевске војне академије. У јесен 1908 био упућен у Француску ради упознавања са начином предавања у Француској (à l'École supérieure de guerre) и по повратку из Француске дао штампати извештај: „Француска највиша војна школа“. На основи тога и после расправе на конференцијама у академији приступљено је реорганизацији школа војне вештине на бази примењеног метода наставе. У 1911 години генерал Головин понова одлази у Француску ради учешћа у генералштабном путовању

француске Више ратне школе, после чега му је било наређено да у руску академију уведе предмет: генералштабна служба.

Светски рат затекао га је на положају команданта гардиског Гродненског хусарског пука. У операцијама 1916 године био је начелник штаба 7 армије код генерала Шчербачева.

На основи свега изложеног, мишљењу генерала Головина о операцијама у 1916 години мора се поклонити пажња, као довољно компетентне личности и учесника у тим операцијама.¹

¹ Овај чланак претставља текст конференција које је генерал Головин одржао у: L'École supérieure de guerre de Paris, L'Army War college de Washington U. S. A.) 1931 и у Руском дому у Београду у октобру 1933.

Дело Клемансовљево „Величина и беда једне победе“ изазвало је велику импресију на светско јавно мњење. Обичан човек мора бити потресен кад се износе на видело тамне стране велике победе која је дефинитивно оборила Немце. Међутим, као што свака слика, рађена руком мајстора, показује супротности — светлости и сенке — исто тако и најсјајнија војна операција је проткана густим акцијама одлика и грешака.

Видети само прве, а не изнети друге, није добар метод.

Главни циљ ове студије је да се да права слика једне од највећих победа руске војске. Желим да се дубоко уђе у идеју која ме руководи: критике које ћу изнети у извесним моментима не треба да смање заслуге наведених лица, а нарочито трупе која је скупо платила победу, откупљујући својом крвљу учињене грешке.

ОПШТА СИТУАЦИЈА¹

Општи план операције војска Антанте за годину 1916 био је усталин у фебруару 1916 у Шантијиу. Овде је решено да се главни удар изврши на француском фронту где ће офанзива почети 1 јуна. Руске армије имале су да привуку што већи број немачких трупа, па су према томе имале да пређу у офанзиву 15 јуна.

Међутим, Немци одлуче да не чекају и 21 фебруара отпочиње напад на Верден.

¹ Види кроки бр. 1.

Пошто је ситуација била тешка, француска Врховна команда затражи помоћ од Русије. Као и увек, руска Врховна команда одговори на тај позив. Она нареди групи армија у центру, названој западна група, да пређе у офанзиву.

18 марта западна група армија отпоче напад на сектору језера Нароч.

Није се могло рачунати да ће та офанзива успети. На првом месту руске армије нису имале још времена да се потпуно поврате од катастрофе у 1915 години.

Одмах затим мали број оруђа тешке артилерије и хаубица са којима су располагале, нису допуштале наду да ће успети да пробију немачки фронт. Ја не располажем подацима који би ми допустили да срачунам бројни однос који је постојао између тешких артилерија оба противника у 1916 години на руском фронту. Међутим, можемо замислити у извесној мери, какав је био тај однос, користећи се сличним подацима које су објавили большевици за месец октобар 1917 (таблица број 1). У том тренутку руске армије су имале времена да појачају тешку артилерију, а с друге стране, рачунајући на растројеност руских армија, Немци су ослабили и своје. Бројни однос оруђа тешке артилерије и хаубица на руском фронту дакле побољшао се у нашу корист, па ипак, поред свега, Немци су били у том погледу двапут јачи од нас.

На трећем месту наши напади били су осуђени на неуспех због страшних временских незгода, створених пролетњим отапањем снега и леда.

Узбудљиве вести које су долази из Француске приморале су нашу Врховну команду да одлучи ове операције, мада се није могло надати да ће оне и успети.

До 30 марта наше су трупе, у блату и крви, вршиле своју дужност и жртвовале се. Мада су постигле локалне успехе, оне нису успеле да пробију немачки фронт.

Ова руска офанзива збунила је Немце, који су веровали да је после операције у 1915 руска војска била мало способна за борбу. Они одустадоше од намере да с источног фронта пребацују појачања на западни фронт и 22—23 марта привремено обуставише нападе на Верден.

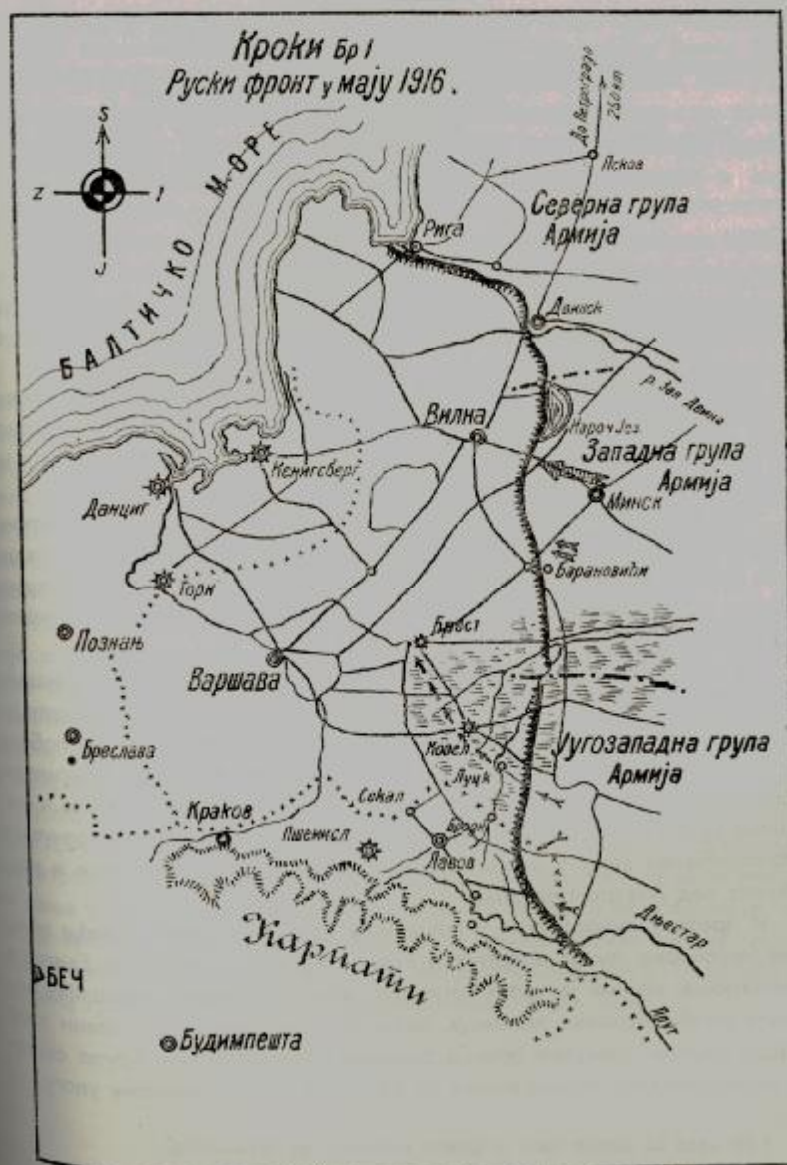

ТАБЛИЦА Бр. 1¹

Бројни однос оруђа тешке артилерије и хаубица оба противника 17 октобра 1917 године на руском фронту

ГРУПА АРМИЈА	На километар фронта било је			
	Код Руса		Код непријатеља	
	тешких то- пова	хаубица	тешких то- пова	хаубица
Север	1,1	0,7	2,4	1,4
Запад	0,5	0,4	1,5	0,6
Југозапад	0,4	0,5	0,7	1,2

Али овај стратeгиски резултат нас је стао потока крви, и чињеница да смо изгубили више од 100.000 људи мртвих и рањених у једној офанзиве која није дала видне резултате, створила је тежак утисак на морал руских трупа и њихових старешина.

Ово објашњава песимизам који је показао генерал Куропаткин, командант северне групе армија, и генерал Еверт, командант западне групе армија, дошао у ратни савет сазват од Цара 14 априла у Врховну команду у Могилеву, ради доношења дефинитивне одлуке за офанзиву тога лета.

На том ратном савету појавиле су се велике супротности у мишљењу између ова два генерала и генерала Брусилова команданта групе југозападних армија, чија су излагања била пуна смелости и вере у победу његових трупа. Без обзира на личне особине генерала Брусилова, овакво стање духова долазило је неоспорно од тога, што су трупе и старешине које су учествовале у битци у Галицији 1914 године, сачувале непоколебљиву веру у велику победу коју смо овде задобили и надмоћност над Аустро-Немцима.

И противу супротности у мишљењу која се истакла између генерала Брусилова, пуног енергије и вере у победу, и генерала Еверта и Куропаткина, којима је успех изгледао немогућ, генерал Алексејев, начелник штаба Врховне команде, остао је при одлуци да главни удар изврши групом западних армија правцем Минск—Вилно. Групе северних и југозападних армија имале су да приме демонстративну улогу.

¹ Из дела *La Russie dans la guerre mondiale de 1914—1918*.

Доносећи ову одлуку, генерал Алексејев је вођен жељом да упуту директно дејство на Немачку, главног непријатеља Антанте и у том погледу најосетљивија линија за операције је она према Вилну. Неоспорно да је овај мотив био од велике стратeгиске важности. Али у рововском рату могућност једне офанзивне операције почиње са пробијањем утврђеног положаја. Тактичке тешкоће које претставља пробој, утичу често да се створи сукоб између стратeгиске идеје и њене тактичке примене.

После неуспешне офанзиве коју су водиле наше западне армије, смањила се могућност пробијања немачког фронта. Наша тешка артилерија није била појачана, а наш морал пао. Напротив код југозападне групе армија услови за пробој били су неупоредиво бољи.

На првом месту руске трупе су имале пред собом само Аустро-Мађаре, јер су Немци, страхујући од офанзиве генерала Еверта у марту, повукли из Галиције све њихове дивизије, изузев једну. Дакле, трупе Аустро-Мађарске, чији је морал био поколебан победом коју смо однели у 1914 години, нису се могле повратити и за нас су претстављале непријатеља мање отпорног у погледу морала него Немци. Осим тога оне су имале мање тешке артилерије него њихови савезници и та је склоност за нас била од нарочите важности.

На другом месту реорганизација трупа југозападне групе армија није раније прекинута, како је то случај код западне групе армија. Исто тако генерали који су командовали имали су могућност да тај компликовани посао добро изведу; у јуну њихове трупе биле су одморне, јединице комплетиране, обучене и одушевљене тврдом вером у извесност победе у битци која је имала отпочети.

Али, у жељи да што пре потпомогне Французе — који су стално били притиснути од стране Немаца код Вердена — генерал Алексејев разматрао је стратeгиску важност праваца за офанзиву, а исто тако и не мање и тактичку погодност која се могла усвојити за извршење почетног пробоја. Зато је југозападна група армија добила мисију секундарног значаја: привући према себи непријатељске снаге, и допустити западној групи армија да што лакше изврши главни удар.

ПЛАН ОПЕРАЦИЈА ГЕНЕРАЛА БРУСИЛОВА

Сектор на којем су се имале извести операције југозападне групе армија, могао се поделити на три дела:

1. — северни сектор — северно од линије Дубно—Лешњуков и од изворног дела Буга—Стир, дела који се полазећи од Лешњукова пружа према Каменки—Струмиловој.

2. — средњи сектор који се пружа јужно од северног сектора и северно од Дњестра.

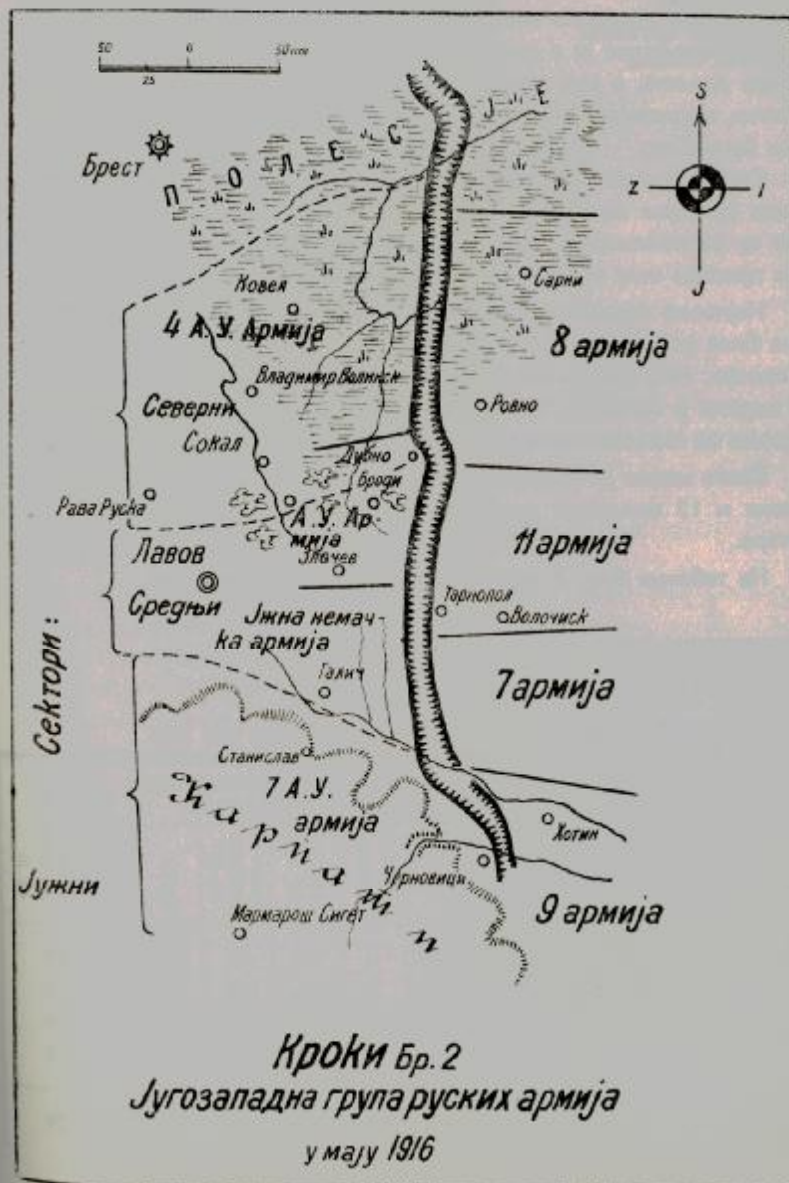
3. — јужни сектор јужно од реке Дњестра.

У стратегиском погледу најважнији је био средњи сектор, где је био Лавов, центар Галиције и чвор железничких пруга највеће важности, а на 100 километара западно од аустро-угарског фронта.

Није могло бити сумње да ће Аустро-Немци бити приморани да даду општу и одлучну битку на правцу за Лавов, јер губитак ове вароши лишио би их у исто време сваке директне комуникације железницом са немачким армијама. Руске снаге које би извршиле пробој на том сектору нанеле би дефинитиван пораз аустро-угарским армијама пре пристизања знатнијих немачких појачања. Будући да је морал аустро-мађарских трупа био поколебан, ова околност имала је вероватност да примора Хабсбуршку монархију на повлачење из борбе.

Наши непријатељи, који су водили рачуна о великој важности централног сектора, настали су да га заштите врло добро утврђеним положајима и поседну њиховим најбољим трупима. Део овога положаја који је био најважнији, заузела је армија „јужно-немачка“. Мада је била састављена од аустријских трупа, та армија је тако названа с разлога што су њом командовали Немци; овде је била једина немачка пешадиска дивизија која је остала у Галицији.

Северни сектор у погледу стратегиском је био од мање важности. На 100 километара од аустро-угарских положаја који су га заштитавали налазио се чвор железничких пруга у Ковелу. Немачка појачања упућена с немачког фронта према Русији, могла су најбрже доћи преко тог чвора. Али помоћ коју су могле пружити овако прикупљене немачке трупе, била је врло сумњива, јер је морал аустро-угарских трупа био јако поколебан. У случају да се општа битка развија на централ-

ном сектору, офанзива немачких трупа, када би почела из области Ковела, условљавала је и сувише времена. Она би уосталом долазила из велике даљине, а још више, ми бисмо могли зауставити њено напредовање, користећи се олакшицом коју нам за одбрану нуди вододелица Буг—Стир.

Ово је постојало исто и за Русе. Офанзива наших трупа, пошав од Луцка правцем на Ковел, била би спречавана шумама и мочварима, које су се налазиле на овом земљишту, нарочито дуж реке Стокода, која пресеца овај правац.

Најпосле стратегиска важност јужног сектора с оне стране Дњестра била је још мања. Стешњен Карпатима с југа и реком Дњестром са севера, овај сектор био је ван озбиљнијих стратегиских праваца који би водили у Галицију. Исто тако он је био слабо везан железничким пругама са осталим секторима на оперативној просторији.

Снаге наших југозападних армија износиле су свега до $39\frac{1}{2}$ пешадиских и 12 коњичких дивизија, развијених на фронту од 330 километара.

На таблици број 2 наћи ће се детаљна подела снага.

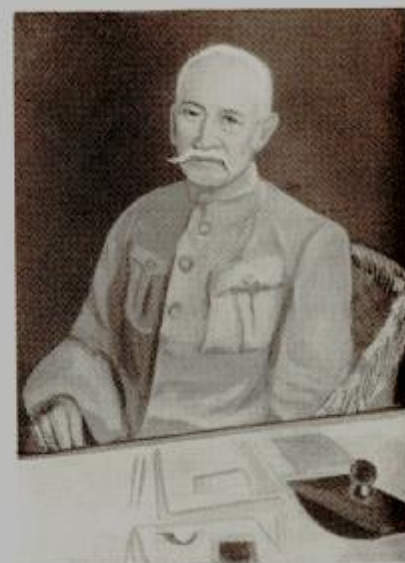
ТАБЛИЦА Бр. 2

Снага југозападне групе армија на дан 1 јуна 1916

А р м и ја	Број пешадиских дивизија	Број коњичких дивизија	Број батерија лаке артилерије			Број тешких батерија хаубица од 6" и оруђа од 45 in
			оружа од 37	Лаких хаубица са 48"	Свега	
8.	13	4	81	16	97	19
11.	$8\frac{1}{2}$	1	52	12	64	6
7.	7	4	50	9	59	6
9.	10	3	64	6	70	8
Свега група југозападних армија	$39\frac{1}{2}$	12	247	43	290	39

КЕРЕНСКИ
министар правде и војске
доцније диктатор

А. А. БРУСИЛОВ
инспектор коњице (1923)

Група југозападних армија била је подељена на четири армије и то:

- 8 армија — командант генерал Каледин,
- 11 армија — командант генерал Сахаров,
- 7 армија — командант генерал Шчербачев,
- 9 армија — командант генерал Лешчицки.

Непријатељске снаге према овој групи армија биле су отприлике исте: 38 пешадиских и 7 коњичких дивизија. И оне су биле подељене у четири армије.

Генерал Брусилов се одлучио да изврши додељени му задатак офанзивом свију својих армија. Главни пробој имала је да изврши 8 армија, која би за тај циљ концентрисала 4 корпуса; пробој секундарног значаја имала је да изврши 9 армија, која је за тај циљ прикупила 2 корпуса; најпосле пробој трећег реда имале су да врше 7 и 11 армија, које су располагале за ову операцију: и то 7 армија са 1 $\frac{1}{2}$ корпусом и 11 армија са 1 корпусом.

Свега четири пробојна правца, удаљених један од другог 60—75 километара.

Међутим, генерал Алексејев није био присталица овог начина за напад, који према његовој замисли води распарчавању снага. Он је препоручио генералу Брусилову да врши пробој на једној тачки и да концентрише све своје снаге у циљу извршења, да би потом могао стратемски да искористи пробој фронта.

Али генерал Брусилов није усвојио то мишљење. Он одговори да припрема пробоја непријатељског фронта само на једној тачки олакшава непријатељу благовремено груписање резерве према угроженој тачки, што ће омогућити да се пробој локализује. Напротив, ако се пробој врши на четири разне тачке, непријатељу ће бити много теже да благовремено концентрише резерве; дакле, због оскудице железничке мреже и дужине нашега фронта, непријатељске резерве, ако раније нису груписане, стигле би сувише доцкан.

Стојећи на овом гледишту, генерал Брусилов навео је догађаје на француском фронту где савезничке армије нису могле ни једном потпуно пробити непријатељски фронт. Генерал Брусилов је мишљења да је узрок тог неуспеха дуга припрема пробоја и концентрација огромних снага које нису могле остати неопажене од стране Немаца; сви су увек имали времена не само да припреме другу линију отпора,

моћно организовану на 5—6 километара иза прве, већ и да благовремено приведу потребне резерве.

Ово неслагање између генерала Алексејева и генерала Брусилова је врло поучно. Оно износи на видело унутрашњу контрадикцију изазвану онда, кад се тиче напада на модерно утврђен фронт, између принципа концентрације снага и принципа изненађења.

Истичући важност коју треба указати принципу изненађења, онда кад се тиче извршења пробоја једног модерно утврђеног фронта, генерал Брусилов говорио је као претставник те идеје. С правом он је назвао овај начин операција „својом“ методом коју је и применио. Као што знамо, стварност је потврдила оправданост гледишта генерала Брусилова.

Ваља напоменути и то, да је у операцијама 1918 године метод генерала Лудендорфа приликом пробоја савезничког фронта — мада се разликовао по форми од метода генерала Брусилова — у основи имао исту идеју: примена принципа изненађења при извршењу пробоја.

Међутим, генерал Брусилов, поред све топлине којом је бранио свој метод пробоја, није обратио довољно пажње на једну околност, важну у највећој мери, која је у многоме могла олакшати „тактичко остварење“ пробоја.

Изабрана тачка за главни правац пробоја била је на правцу Луцка, тј. на оперативном правцу чија је стратегиска важност била секундарног значаја. Најважнији правац пробоја после наведеног по тактичко, сразмери имао је бити с оне стране Дњестра, тј. на отсеку чија је стратегиска важност била још мања. Трећи правац пробоја по важности требао је да буде дат 7 армији према Јасловецу, тј. на делу фронта који је имао најмању стратегиску важност. Бирајући овај део фронта, командант 7 армије био је инспирисан само тактичком лакоћом коју је овај нудио за успешан пробој на правцу где је то било најлакше.

Према томе ситуација је била следећа: у свакој армији (изузев 11) спремао се пробој тамо где је био најлакши, подразумевајући ту не само место где је терен нудио највеће погодности, већ и оно које је имало најмање стратегиске важности. Благодарени овоме, могло се надати да ће одбрана овде бити мање снажна.

Није мање од интереса овде напоменути, да је, одређујући 8 армију за главни удар, генерал Брусилов био вођен једном сасвим другом идејом. Он је мислио, да, пошто заузме Луцк, упуту 8 армију

правцем на Ковел и пошто га заузме — на Брест-Литовск. Он је претпостављао да ће овом офанзивом имати дејства на немачке снаге према нашој западној групи армија, на чијем је фронту, како смо видели требао да се врши главни удар. Ако се погледа на удаљеност, одмах се види да је ова идеја са гледишта стратегиског била фантастична. Како смо казали раније, Ковел је био позади фронта на 100 километара а Брест-Литовск на 120 километара иза Ковела. За развијање пробоја 8 армије генерал Брусилов имао је само свега једну пешадиску дивизију у резерви.

Комбинација генерала Брусилова имала је још један недостатак, и то врло важан. Сав напор команданта југозападних армија имао је бити управљен да повеже или бар приближи четири пробоја на непријатељском фронту. С тог разлога имао је да да концентричне правце операција својим армијама, које би сјединиле своје пробоје. Међутим далеко од тога, генерал Брусилов дао је ексцентрични правац оној од његових армија која је требало да изврши главни удар. Следствено, умањена је могућност да се стратегиски искористе пробоји осталих армија југозападне групе. Према томе последице стратегиског искоришћавања пробоја на средњем отсеку могле би бити веома велике, пошто, како смо видели, оне су могле довести до дефинитивног растројства аустро-угарских армија.

Ова погрешна стратегиска концепција на којој је била заснована комбинација генерала Брусилова, имала је кобан утицај на развијање операције после извршеног пробоја. Напротив, што се тиче самога акта пробоја, имала је, ма како то изгледало парадоксално, сретне последице: мала стратегиска важност изабраног дела фронта за главни правац пробоја, олакшала је тактичко остварење операције.

ПРИПРЕМА ПРОБОЈА

Тактичка припрема пробоја одговарала је потпуно основној тактичкој идеји. Може се рећи без претеривања да је припрема била савршена. Ово је олакшано пре свега том околношћу што су четири армије имале за команданте наше најбоље генерале: Шчербачева (који је био на челу Више ратне школе у Петрограду), Лешчицког, Сахарова и Каледина који је заменио Брусилова у 8 армији.

Крајем јануара отпочела је врло брижљива припрема летње офанзиве. Према упутима генерала Иванова, претходника генерала Брусилова као команданта југозападне групе армија, свака је армија била припремана тако да буде у могућности, да када прими заповест, изврши пробој на делу непријатељског утврђеног положаја према своме фронту.

Према том плану приступило се детаљном проучавању непријатељског положаја, помажући се у широком обиму фотографијама из авиона. Рад авијације комплетиран је пословима инжењерије и артилерије. Захваљујући бризи са којом су вршена ова проучавања, достигао се такав степен тачности, да на пример према 7. армији у тренутку извршења пробоја реперисан је сваки непријатељски митраљез на дотичном отсеку, као и ампласмани свију батерија. Тачност наших података била је толика, да кад је доведен у штаб 7. армије заробљени командант једног аустро-угарског батаљона, план његовог отсека, нађен код њега, није био више детаљан од онога који смо ми израдили за све старешине у корпусима, почев од чина капетана.

Пошто су проучене радикалне промене у аустро-угарском систему утврђивања њихових положаја, армиски штабови разрадили су нове методе напада који су одговарали том новом систему.

Њима је то било утолико теже уколико смо ми били сиромашнији у погледу тешке артилерије. Довољно је ради уверења бацити поглед на таблицу број 2. Овде видимо да на целом фронту групе југозападних армија није било више од 30 тешких батерија, од којих су 13 батерија 105 мм дугачких топова и 26 батерија хаубица 155 мм. Остатак артилерије (290 батерија) биле су 247 батерија пољских топова 76 мм и 43 батерије лаких хаубица 110 мм.

Оваква оскудица у тешким топовима и хаубицама спречавала нас је и да мислимо на артилериску припрему за масивно обасипање земљишта, како се то радило на француском фронту. Наша артилериска припрема састојала се у највећој тачности где је свако оруђе и мало да гађа на циљ потпуно одређен. Али с друге стране тај метод не би био могућ, ако не би познавање непријатељског положаја било изведено до савршенства. Будући у великој оскудици у тешкој артилерији, требало је продужити трајање артилериске припреме. Тако је код 11 армије трајање припреме одређено 6 часова, код 9. армије 8 часова, а код 7. армије 45 часова. Продужење артилериске припреме

стварало је при нападу тешкоће у изненађењу; међутим, то је ипак било могуће, захваљујући томе што је генерал Брусиллов применио такав метод, да све четири армије отпочну офанзиву једновремено.

Оскудица у тешкој артилерији, нарочито оруђима великог домета, није нам допуштала да се надамо могућности потпуног ућукивања непријатељске артилерије. Исто тако имали смо да применимо нов метод у нападу пешадијом. Извесно време, пре напада, наши ровови били су степенасто истакнути напред, тако да полазни ровови не буду даљи 100—150 метара од непријатеља. На тај начин први нападни талас могао је ускочити у непријатељске ровове, и због те околности непријатељској артилерији било је тешко отворити благовремено тачну баражну ватру. У исто време, у унутрашњем систему наших ровова ми смо створили подесна места у самим рововима и заклонима где је требало да се прикупе пре напада дивизије за удар. Како ти огромни земљани радови нису могли проћи неопажено од непријатељских осматрача из авиона, то је свака армија на више отсека извршила ове приближне радове и места за резерве. Али извршење овог плана у циљу обмане непријатеља, које је условљавало огромне радове од стране трупе, задовољило се стварањем лажних места за резерве на половини обичне дубине. Осим тога код 7 армије примењен је нарочити метод хоризонталног камуфловања терена оцртавајући ровове средством нарочитих апарата. Овај потпуно нови метод много нам је помогао да непријатеља наведемо на погрешке.

И поред свих ових лукавстава, руске трупе имале су да изврше огромне земљане радове. Да би се то могло замислити, погледајмо шта је рађено код 7 армије. У месецу који је претходио нападу, та армија — која је имала свега 7 пешадиских дивизија — прекопала је 75.000 кубних метара земље. Ако се замисли да су сви ти радови вршени само ноћу и да их је непријатељ узнемиравао својом ватром, онда се може претставити, какав је напор био захтеван од трупе.

Метод, да офанзива све четири армије југозападног фронта отпочне једновремено, припомогла је да се до последњег минута непријатељ држи у неизвесности о томе где ће бити место руског напада, мада је осећао његову претњу. На тај начин генерал Брусиллов је сачувао могућност да дејствује изненађењем.

Ово нам показује да је усвојени систем за напад на непријатељски положај био у свему хармоничан са тактичког гледишта.

Да би групе одиста успешно напредовале према овим методима, уложен је огроман напор у њихову обуку. Виши официри су били упућивани од стране генерала и генералштабних официра приликом инспекција. Официрски приправници који су дошли у току зиме (преко 1000) за попуњавање кадра, прошли су кроз специјалне официрске курсеве од 6 недеља. Најзад, дивизије одређене за удар повучене су у позадину, да би овде биле обучене за нови метод напада. Код 7 армије конструисан је у овом смислу један сужени систем који је требало заузети нападом. Трупе за обуку ништа нису знале, јер је уређење тих ровова било извршено под директним упутством армиског генералштаба. Али истоветност је била толико потпуна, да кад је дивизија, која је обучавана под овим околностима, стварно пошла у напад, чим је ускочила у непријатељске ровове нашла се као „код своје куће“ следејући упутствима официрских приправника и подофицира који су у нападу учествовали.

ОПШТА СИТУАЦИЈА СЕ МЕЂА

Половином месеца маја 1916 Аустро-Мађари су на италијанском фронту продужили решавајућу офанзиву. Они су, као и Немци, мислили да се руска војска од катастрофе 1915 године неће моћи повратити па су с фронта у Галицији, у циљу појачања својих снага на италијанском фронту, повукли један део своје тешке артилерије.

Ово ослабљење аустро-угарске тешке артилерије олакшало је тактичко извршење пробоја на који се одлучио генерал Брусилов. Стварно, како смо и раније видели, слаба страна његовог оперативног плана јесте оскудица у тешкој артилерији; мало, колико смо је имали, било је подељено на четири армије.

Офанзива Аустро-Мађара противу Италијана била је крунисана сјајним успехом. Ситуација италијанске војске била је тако катастрофална, да су молбе за помоћ упућене руској врховној команди почев од 23 маја чиниле утисак панике; не само да су нас преклињали за помоћ, већ су тражили да та помоћ буде што бржа, скоро за 24 часа.

Да би се одговорило тим хитним захтевима, генерал Алексејев нареди генералу Брусилову да одмах отпочне напад. Он је донео то

решење, мада је имао у виду да је главни удар, који је био пројектовао на фронту западне групе армија, већ био задоцнио и није могао бити извршен половином јуна.

Офанзива југозападне групе армија добила је на тај начин сасвим други стратегиски карактер. Сада је она имала циљ не само да одвоји немачке снаге с фронта западне групе армија, већ и да што је пре могуће одвоји део аустро-угарских трупа са италијанског фронта.

Са том новом стратегиском мисијом, тактичка идеја са којом је генерал Брусилов базирао своју офанзиву, добила је још виталнију важност него раније. Јер, једним ударом пробити утврђену аустро-угарску линију у Галицији на више места било је најпоузданије и најбрже средство да се непријатељске снаге привуку с италијанског фронта.

С друге стране стратегиска идеја Брусиловљеве офанзиве постала је све више погрешна. Сада је било још више и јачих разлога него раније, да се пробој стратегиски развија у правцу Лавова; јер упућујући армије концентричним правцима после извршеног пробоја, овом комбинацијом нанеће се најбрже и најпотпуније растројство аустро-угарских армија, пре пристизања знатнијих појачања немачких.

Али генерал Брусилов задржао се на својој прабитној стратегиској идеји: да по извршеном пробоју управу главни удар на правац Ковела. И он је ову погрешну идеју прихватио с толиким тврдоглавством, да јој је подредио и тактичку идеју која је међутим била правилна.

ПРВИ ПЕРИОД БИТКЕ

(од 4 до 9 јуна) пробој и његово стратегиско искоришћење¹

4 јуна у свануће отпочела је артилериска припрема код свију армија. У одређени час пешадија је пошла у напад.

Успех је превазишао сва очекивања. 9 јуна 8 армија је стигла на реку Стир и заузела Луцк. Она је постигла дубину пробоја од 35 километара, а њен фронт прешао од 22 на 70 километара. Како је ар-

¹ Види кроки 3.

мија ојачана само једном пешадиском дивизијом, тај сјајни успех био је заслуга велике вредности трупе и умешности њених старешина. Аустро-угарска 4. армија, која је била према њој, била је растројена.

Код 11 армије на отсеку Тарнопоља пробој није успео. Руски нападни таласи бацили су се на централни најјачи део аустро-угарског фронта, онај који је штитио пут за Лавов. Артиљерија којом је располагала 11 армија није била довољна да би довела циљу кратку припрему, предвиђену од стране генералштаба 11 армије.

Код 7 армије и поред сличне јачине утврђених непријатељских линија, напад је сјајно успео. Али видели смо да је овде артиљериска припрема трајала, не 6 часова као код 11 армије, већ 45 часова. Будући да је армија била бројно слаба (7 пешадиских дивизија на 70 километара фронта), идеја водиља генерала Шчербачева била је да не продубљује пробој, већ само толико колико ће му бити могуће да га прошири, а у колико непријатељске стране буду откривене. Као последица тога било је, да је непријатељски положај, иако врло јак, 9. јуна био заузет на фронту од 40 километара.

Код 9 армије, према којој су непријатељски положаји били мање јачи, пробој је дао исто тако знатне резултате као и код 8 армије. Генерал Лешчицки са знањем је користио постигнут успех у тренутку пробоја. Прво, чим су трупе извршиле пробој, он их управи према југу до Прута. Тај маневар био је извршен у циљу да му створи безбедност крила, кад он буде продужио напредовање на запад, а да би везао свој пробој са оним 7 армије. Успех тога плана био је потпун; генерал Лешчицки продро је 30 километара на запад.

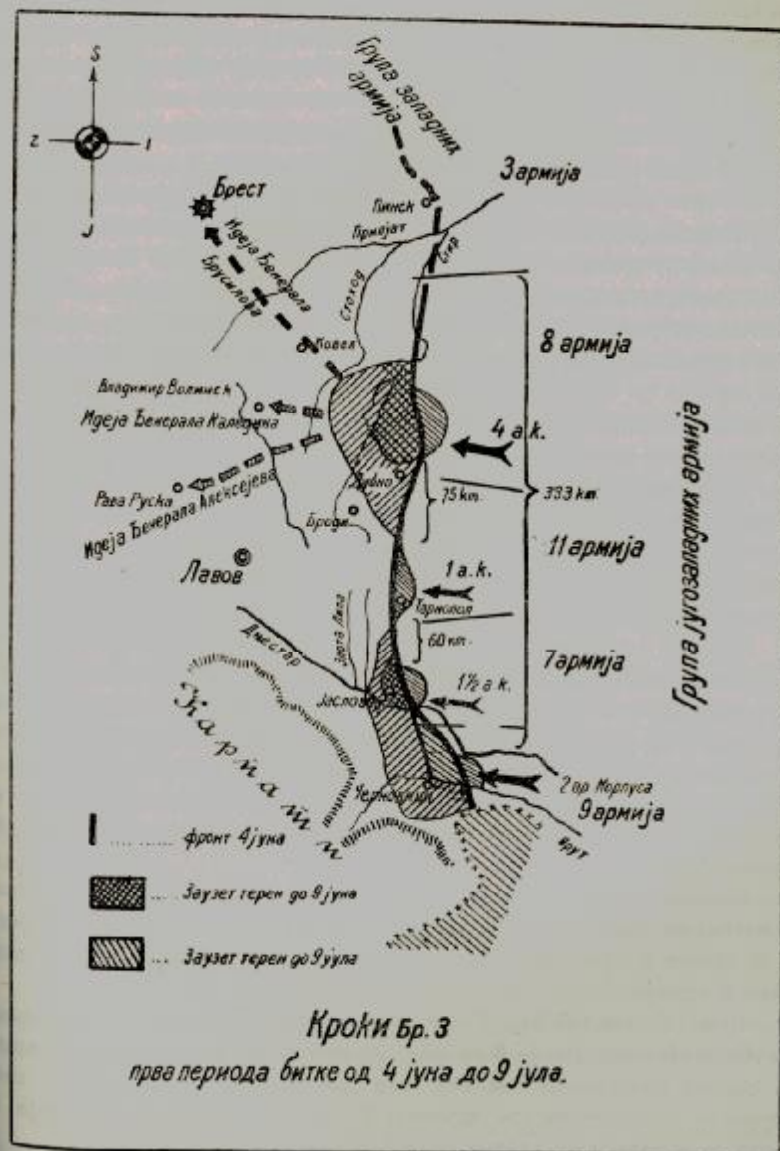
Тако је група југозападних армија сјајно успела. Да би се видело колико је морал аустро-угарских трупа био поколебан, довољно је навести да је 9. јуна број заробљеника износио 125.000.

Изабрани метод напада потврдио је наде које је у њега полагао генерал Брусиллов, чија је заслуга у овом погледу врло велика.

Али слаба страна тог метода била је да је растурање снага отежало стратегиско коришћење успехом који је тактички постигнут.

Стратегиско коришћење пробојем било је још теже, пошто је генерал Брусиллов 8 армији као каснији циљ дао правац на Ковел, тј. правац ексцентричан у односу на остале армије југозападне групе.

И наравно, поводом операција 8. армије појавила су се тражења између генерала Брусиллова и генерала Каледина који је командовао

том армијом. Овај последњи је тврдио да упућујући 8 армију правцем Владимир-Волинск имало се више изгледа да се постигне потпуно растројство аустро-угарских армија. Осим тога он је истицао да офанзива у правцу Ковела постаје тешка због конфигурације земљишта покривеног шумом и мочварима; тешкоће су нарочито велике у пределу реке Стокода.

Генерал Брусилов узјогунуо се у својој првој одлуци да управи главни удар на Ковел, мада је заповест Врховне команде, послата 9 јуна од генерала Алексејева, означила Раву-Руску а не Ковел за правац главног удара десног крила југозападне групе армија. Ова оперативна заповест је појачала настојање генерала Каледина да правац операције 8 армије повије на југ, те он понова истакне ово повијање. Није могуће не споменути да ова намера генерала Алексејева није јасно истицала општу идеју концентричне операције у правцу Лавова за целу групу југозападних армија.

Како ова стратeгиска идеја није имала прецизну форму и како генерал Алексејев није показао потребну чврстину да његова заповест буде стриктно извршена, затим, како се с друге стране генерал Брусилов узјогунуо у својој идеји а Каледин у томе, да је та идеја погрешна, то се у стратeгиским замислима појавило извесно колебање.

Читавих 6 пешадиских дивизија, које су у току месеца јуна пристигле као појачање групе југозападних армија, све су дате 8 армији. Али операције те армије развијале су се једновремено у два правца: на Ковел који је ишао до реке Стокода и на Владимир-Волинск. Само по себи се разуме да је ово слабило напредовање. Осим тога ту је најосетљивије место. Та двојност у правцима одузела нам је могућност да у правцу Лавова искористимо катастрофалну ситуацију Аустро-Мађара.

Колико нам је ситуација била повољна, показује и то: да, пошто је извршила прегуписавање на свом десном крилу, и 11 армија могла је да пређе у офанзиву и да према југу прошири пробој који је извршила 8 армија.

Што се тиче пробоја 7 и 9 армије, они су у погеду стратeгском изгубили важност, јер је 8 армији дат ексцентричан правац. Остављене са својим сопственим снагама, ове две армије прошириле су своје брење у аустро-угарском фронту. У току тих кретања 9 армија заузела је и Черновиц, главни град Буковине.

У почетку јуна ситуација је била овака:

На десном крилу југозападне групе армија, брења, коју су учиниле 7 и 9 армија, била је 130 километара широка и 40 километара дубока.

Од свог старог утврђеног фронта остао је Аустро-Мађарима само један централни део који је на простору од 60 километара заштићавао најкраћи правац из Тарнопоља за Лавов.

Немачка и аустриска документа потврђују катастрофалну ситуацију у којој су се налазиле аустро-угарске армије у месецу јуну. Са свију страна сливала су се појачања у Галицију. У току месеца јуна дошло је 16 немачких пешадиских дивизија и најмање 4 аустро-угарске пешадиске дивизије¹ што је износило непријатељске снаге у Галицији 38—58 пешадиских дивизија.

Али, пре свега, појачања су бацана на фронт без икаквог система, једино да задржавају катастрофално повлачење аустро-угарских снага.

Тек у почетку јула непријатељ је успео да организује противу наше 8 армије снажан противнапад који је долазио од Владимир-Волинског и Сокала, али је овај одбијен од генерала Каледина.

У почетку јуна број непријатељских војника које смо заробили достигао је 225.000, али смо и ми претрпели крваве губитке, чији је број достигао 300.000 људи.

Победничко наступање руских трупа у Галицији осетило се на свима ратним позорницама.

Италијанска војска је била потпомогнута, а немачки напади код Вардена били су ослабили. Брусиловљева победа имала је реперкусију и на немачком фронту према Русији, северно од предела Полесја. Одатле су Немци најпре повукли дивизије, да би спасли Аустро-Мађаре.

Ипак офанзива наше западне групе армија почетком јуна у правцу Барановића није била успешна. Исто тако и друга офанзива ове групе армија средином јуна није успела.

Генерал Брусилов приписује ове неуспехе нерешљивости генерала Еверта. Нема сумње да он делом има право. Видело се на конференцији команданата група армија у Врховној команди на дан 14 јуна

¹ Овај број добивен је из аустро-угарских докумената. Ми претпостављамо да је број аустро-угарских дивизија, пребачен из Италије у Галицију, био знатно већи.

да се генерал Еверт показао врло песимист. Међутим потребно је напоменути да су услови за пробој немачког фронта били сасвим друкчији од оних за пробој аустро-угарског фронта. Није само то што су утврђене линије на немачком фронту биле солидније. Разлика је била у томе што је морал аустро-угарских трупа био знатно поколебан још од 1914 године, док код Немаца није опао. Исто тако није се могло ни мислити на успешан пробој фронта код Немаца, са тако незнатним средствима као што су она са којима смо располагали на југозападном фронту.

ДРУГИ ПЕРИОД БИТКЕ

(од јуна до 12 августа): главна стратегиска улога прелази на југозападне армије¹

Неуспех наших западних армија изазвао је основну промену у оперативном плану Врховне команде.

На дан 9 јуна генерал Алексејев послао је директиву којом даје југозападним армијама главну стратегиску улогу, док су северне и западне групе добиле улогу секундарног значаја.

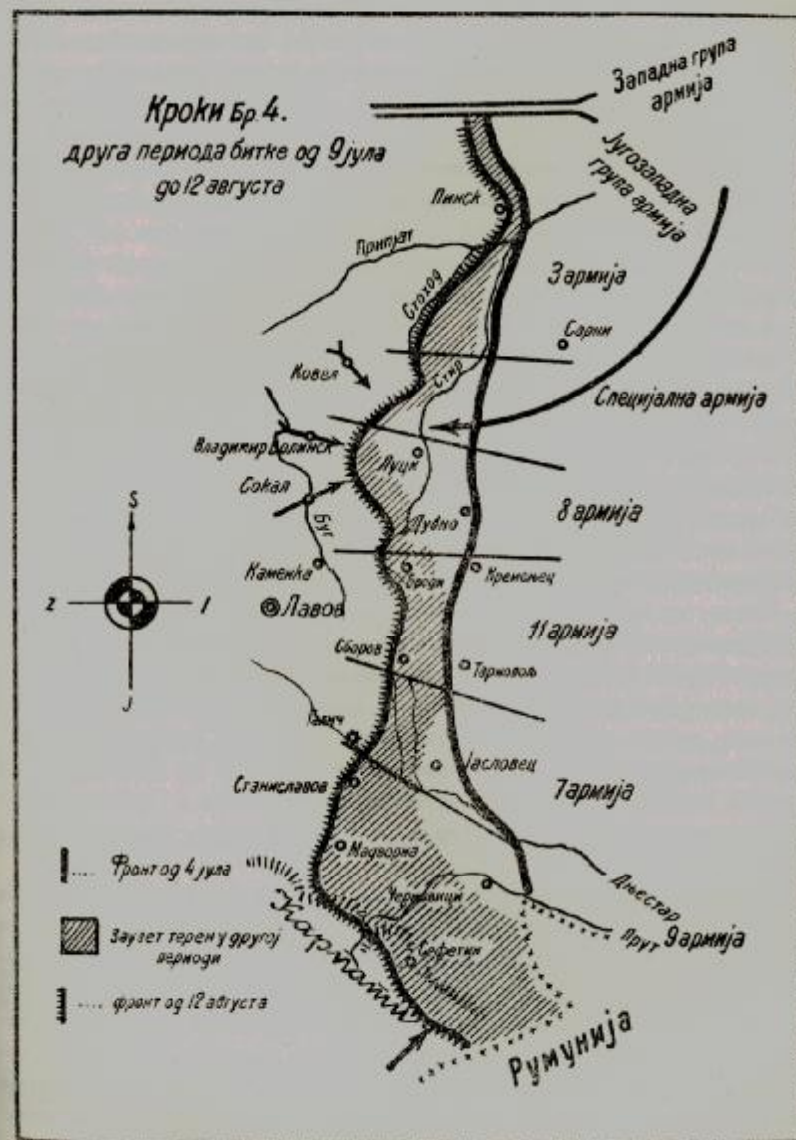
Ово нас уводи у други период битке у Галицији.

Југозападној групи армија послата су велика појачања. Она су се састојала од корпуса Гарде, два армиска корпуса и више пешадиских дивизија. Али како су после наших повлачења 1915 године наше најважније железничке пруге за рокирање пале у руке непријатеља, транспорт тих појачања је знатно задоцњавао. Главна улога дата југозападној групи армија била је да се докопа раскрснице путева у Ковелу.

Нећемо овде истраживати, да ли је та одлука потекла сасвим независно од самог генерала Алексејева, или је она у извесној мери била концесија од његове стране генералу Брусилову. Мишљење овог последњег имало је нарочиту вредност у очима цара после првог успеха.

Ми ћемо се ограничити да истакнемо једну ствар: правац на Ковел за време првог периода битке није имао ону стратегиску важност

¹ Види кроки 4.

коју му је придавао генерал Брусилов, а за време другог периода та је важност била још мања. Даље, не може се више полагати на главни удар западном групом армија, јер он не може више ни бити у питању. Сада је само југозападна група играла прву улогу, и, природно, поверавање главног задатка овој групи армија добило је првокласну важност.

Овај задатак био је пре свега у томе, да се искористи критична ситуација аустро-угарских армија у правцу Лавова, те да би се довршило њихово растројство.

Стално се упорно држећи своје стратемиске идеје, да главни удар упуту правцем на Ковел, генерал Брусилов је међутим био приморан признати, почетком јула, да је према створеној ситуацији правца на Лавов добио стратемиску важност. Зато су операције југозападних армија вођене у два дивергентна правца: према Ковелу и према Лавову. Али сва појачања су упутивана правцем на Ковел.

У правцу Ковела нападале су три армије:

3 армија узета од западне и предата југозападној групи армија.

Гарда која је била део једне специјалне армије формиране од корпуса упутених за појачање генералу Брусилову.

8 армија генерала Каледина.

Почев од краја јула, постепено према томе како су наилазила појачања, чији су се транспорти вршили лагано, како смо горе навели, развијали су се према Стокоду врло крвави бојеви. Конфигурације терена, покривених шумом и мочварима, нарочито су отежавале нападе. Сем тога, лагано придолажење појачања давало је времена непријатељу. Солидан немачки фронт био је организован на Стокоду и на путевима који су водили Ковелу. И поред хероизма и крвавих губитака руских трупа, нарочито Гарде, ми нисмо могли напредовати у правцу Ковела.

12 августа, 3 и специјална армија које су биле ангажоване на Стокоду, биле су одузете групи југозападних армија. Ми мислимо да ако је генерал Алексејев издао ову заповест, то значи да није тврдоглаво остао при томе да се напада у правцу Ковела, јер би то имало за резултат само проливање потока крви. Знајући да је упорност генерала Брусилова у тесној вези са његовом немарношћу према губицима трупа, генерал Алексејев је пренео командовање операција према Ковелу на генерала Еверта, обазривијег, али и мање егосту.

У правцу Лавова оперисале су три армије. На десном крилу нападала је 11 армија, упутујући свој главни удар на Броди. У центру је нападала 7 армија, која је својим левим крилом упутила главни удар на Монастеријско. На југу, с ону страну Дњестра, 9 армија нападала је на Станиславов.

Наше три армије оперишући у правцу Лавова, претиле су да дубоко обухвате сектор од 60 километара старог аустро-угарског утврђеног фронта који је на путу Тарнополь-Лавов још био у рукама непријатеља. Тај маневар био је крунисан успехом. Победама 11 армија у рејону Броди, 7 армија у рејону Коропеца и 9 армија у области Тисменице приморале су непријатеља да се повуче 25 километара на запад на правцу Тарнополь—Лавов.

Почетком августа ми смо се докопали целог непријатељског положаја од прошле зиме, положаја јако утврђеног, а на простору од 330 километара.

И поред сјајних победа руских армија у правцу Лавова, и поред огромног броја заробљеника, напредовање 11 и 7 армије било је заустављено с разлога што су све дивизије за појачање групе југозападних армија слате од стране генерала Брусилова армијама које су оперисале у правцу Ковела, док је непријатељ слао појачања у правцу Лавова.

12 августа губици групе југозападних армија достигли су 550.000 људи. Број заробљеника код тих армија износио је 375.000.¹

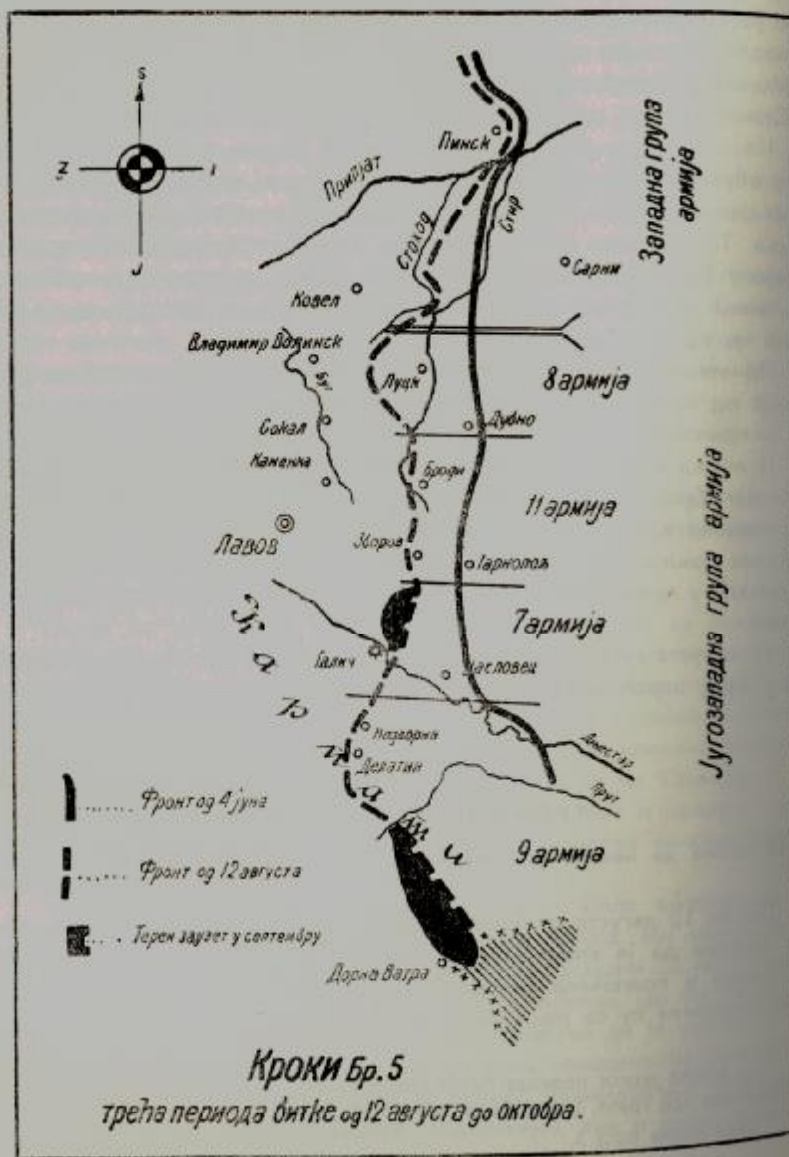
ТРЕЋИ ПЕРИОД БИТКЕ

(од 12 августа до почетка октобра): главни удар сада треба упутити на Лавов²

После 12 августа улазимо у трећи период битке у Галицији. Ми смо видели да је специјална армија и 3 армија узета од генерала Брусилова и повраћена генералу Еверту. Овом променом командовања завршиле су се наше намере за пробој у правцу Ковела.

¹ За време другог периода битке губици су достигли до 250.000 људи, а број заробљеника код групе југозападних армија до 150.000.

² Види кроки број 5.

Генерал Брусиллов реши се да упути офанзиву у правцу Лавова са армијама које су му остале на расположењу. Али у томе времену непријатељски фронт, који је штитио тај правац, стабилизовао се и ојачао доласком нових дивизија. Да бисмо показали у каквом су се односу модификовале снаге у овом трећем периоду битке, наводимо ове бројеве:

У почетку битке било је 38 непријатељских пешадиских дивизија — од којих је једна немачка — против 39 руских пешадиских дивизија.

У почетку трећег периода ми смо имали (рачунајући наших 6 армија) 61 пешадиску дивизију против 72 пешадиске непријатељске дивизије. Сем тога од ових 72 дивизије било је 24 немачких пешадиских дивизија. Наш непријатељ дакле ојачао се како по квантитету тако и по квалитету.

Генерал Брусиллов ојача 7 армију којој је сада поверио главни удар. И поред ових појачања и срећних операција (на пр. на Златној Липи) величине пробоја се смањиваху.

Одлука генерала Брусилова, касно прихваћена, да тражи решење на правцу Лавова, била је при извршењу отежана поводом опште ситуације. Јер 17 августа је потписана војна конвенција са Румунијом. Следствено 9 руска армија престала је да оперише у правцу запада; она је добила задатак да напада на југ у правцу Карпата да би на најбржи начин кооперисала са румунском војском која је после објаве рата 27 августа отпочела офанзиву у Трансилванији.

У почетку октобра, борбе постепено престајаху на целом фронту југозападних армија и битка у Галицији 1916 године заврши се.¹

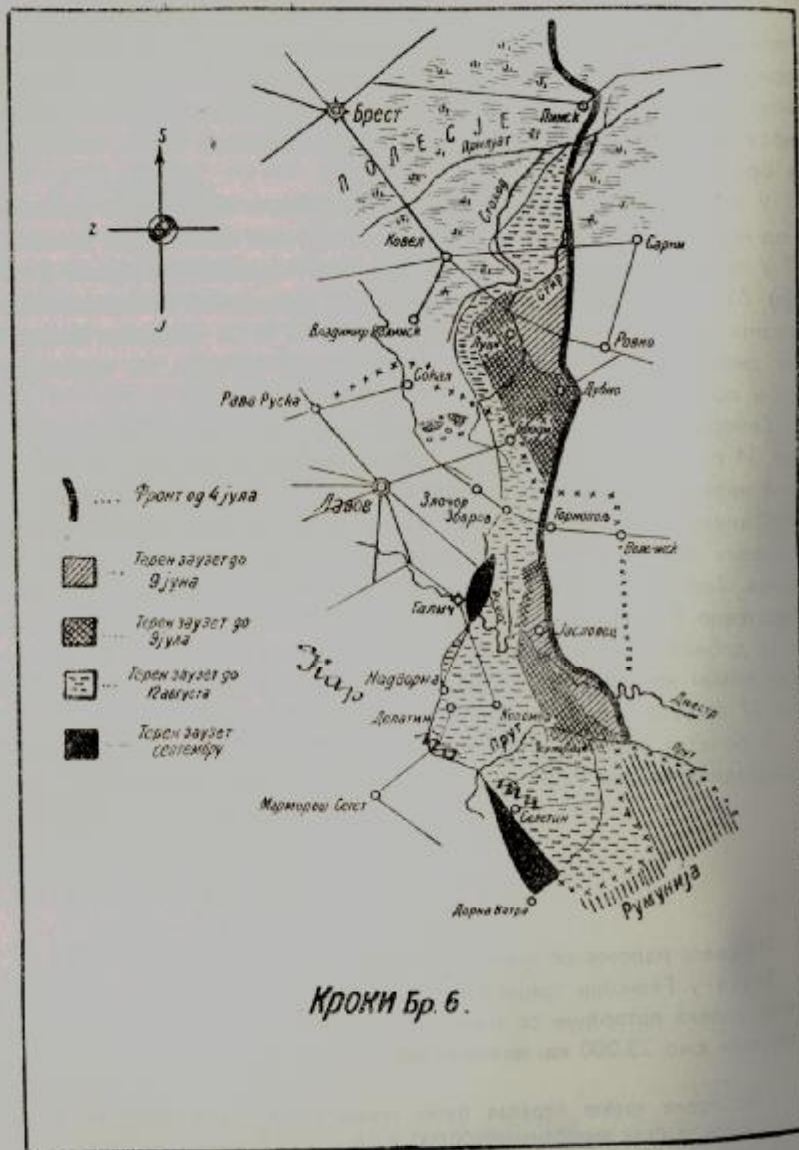
ЗАКЉУЧАК

Из свега изложеног извешћемо ове закључке:

Битка у Галицији трајала је четири месеца. Важност наших тактичких успеха потврђује се тиме што смо имали 425.000 заробљеника и заузели смо 25.000 кв. километара територије.¹

¹ За време трећег периода битке губици руске војске износили су око 150.000 људи, а број заробљеника 50.000 људи.

¹ Види кроки број 6.

Приказ сва три периода битке

За ове успехе пре свега треба захвалити ванредној вредности руских трупа чији су се губици пењали до 700.000 људи мртвих и рањених.

На другом месту, част за ову победу припада генералу Брусилову који је знао да базира операције својих трупа на правилној тактичкој идеји, и који је имао и вољу да ту идеју изврши. У том погледу заслуга генерала Брусилова је велика и јавно мњење било је праведно давши овој битци име „Брусиловљева офанзива“.

Стратегиски резултати битке у Галицији били су врло велики. Снаге Централних сила превучене су у Галицију, што је осетно олакшало Француској и Италији.

У својим мемоарима генерал Лудендорф карактерише стратегијску ситуацију, створену офанзивом генерала Брусилова на источном фронту, речима: „Die Krise im Osten“.

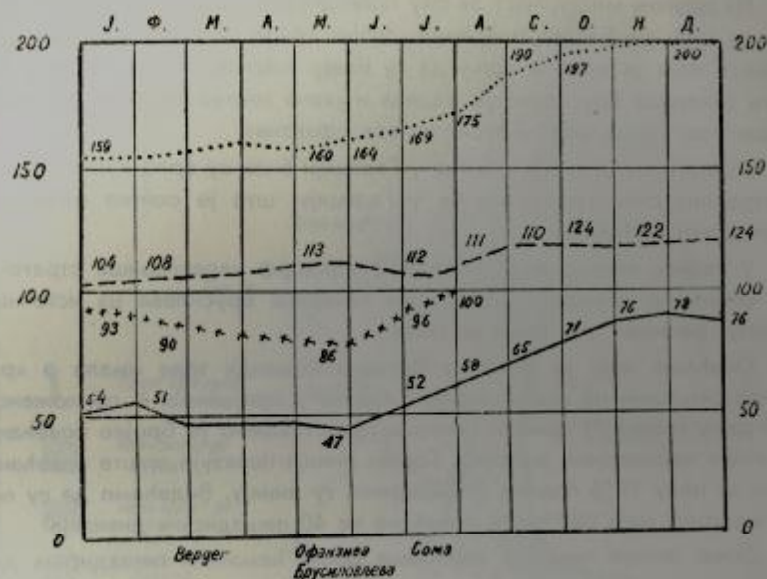
Осећање које је немачка Врховна команда тада имала о критичној ситуацији на истоку налази израза у бројевима. У приложеном дијаграму (слика 7) кривом линијом претстављено је бројно повећање немачких пешадиских дивизија. Горња линија показује опште повећање снага за целу 1916 годину. Расмотримо ту линију. Видећемо да су почев од краја маја ове снаге повећане на 40 пешадиских дивизија.

Доња линија показује варирање броја немачких пешадиских дивизија на руском фронту. Та линија показује да је у моменту почетка Брусиловљеве офанзиве округли број немачких пешадиских дивизија противу Русије био 47. Од почетка Брусиловљеве офанзиве тај број почиње да се повећава: у јуну за 5, у јулу за 6, у августу показује ново повећање за 7, у септембру немачке снаге повећавају се за 6, а у октобру још за 5 дивизија, чинећи тако скупа 76 немачких пешадиских дивизија на источном фронту.

Истина, од септембра је повећање немачких снага на источном фронту диктовано уласком Румуније у савез Антанте. Али не треба заборавити да је Румунија ушла у Антанту само због руских победа у Галицији у лето 1916, јер је овај нови савезник дуго оклевао пре него што је учинио одлучни корак.

Ако испитамо средњу линију у дијаграму, која показује број немачких пешадиских дивизија на француском фронту, видећемо да у почетку Брусиловљеве офанзиве до половине августа не само да се

I. — Аустро-немачке пешадиске дивизије
у току године 1916

- Потпун број немачких п. д. на француском и руском фронту
- Број немачких п. д. на француском фронту
- xxxxxxx Потпун број аустро-немачких п. д. на руском фронту
- Број немачких п. д. на руском фронту

II. — Аустро-немачке коњичке дивизије на руском фронту
у току 1916 године

К. Д. немачке	10
К. Д. аустро-угарске	11
Свега	21

тај број не повећава и поред офанзиве француско-енглеске на Соми, већ је чак и смањен за 2 пешадиске дивизије.

Дакле, цело повећање немачких снага апсорбовао је јужни фронт. Крајем августа видимо да се немачке снаге повећавају на оба фронта, француском и немачком. Али то је било тек онда кад је Брусиловљева офанзива ушла у последњу фазу.

Трећа линија показује округли број непријатељских пешадиских дивизија, тј. и немачких и аустро-угарских, које су се тукле према Русији. Ова линија показује кретање само до месеца јуна, јер војне архиве у Бечу нису могле дати податке сем до тога датума. Један факт остаје неоспорен: а то је да је број аустро-угарских дивизија стално повећаван чак и после месеца јула.

С гледишта војничких студија Брусиловљева офанзива показује нарочити интерес. Студија те офанзиве допушта да се открије сукоб који је настао између стратегије и тактике, при пробијању модерно утврђеног фронта; сукоб који даје нарочито обележје тој операцији.

Будући да су постојале ванредне тешкоће у самом извршењу пробоја, да би се операција остварила, треба водити рачуна пре свега о тактичкој лакоћи. Али кад се тиче даљег развоја пробоја, кад је једном овај извршен, стратешки услови ступају на прво место.

С једне стране, у почетку операције треба ставити у други ред стратешке услове, а с друге стране дати понова прво место стратегији, чим је тактика однела победу; — ту је оно што је најтеже у војној вештини кад треба проширити пробој. Старешина који ради друкчије и који, да би постигао највеће стратешке успехе, намеће трупи и сувише тежак задатак, ризикује да не постигне тактичку победу, а то доводи до немогућности у остварењу стратешких планова. Један пример даје нам план генерала Алексијева: упутити главни удар нашом западном групом армија правцем на Вилно.

Има још једна крајност у коју један командант не би смео да упадне. Знајући да до извршења пробоја стави у други ред стратешке услове, не зна, пошто је победио тактички, да се узнесе на жељену стратешку висину. У овом случају резултати тактичке победе трупе не могу бити потпуно искоришћени.

То се десило и генералу Брусилову. Рекосмо, као што смо у овој студији били приморани да нагласимо: тактичка страна офанзиве је била беспрекорна. Исто тако и судбина ју је крунисала успехом који је

прелазно сва очекивања, подразумевајући овде и она која је могао имати и сам генерал Брусилов. Али командант југозападне групе армија није умео користити се стратегском могућношћу која му се нудила да потпуно оствари и дефинитивно растројство аустро-угарских армија. Његов стратегски таленат није био на висини његових сјајних тактичких особина.

Генерал Лудендорф је учинио исту грешку у операцијама 1918 године.

Генерал ГОЛОВИН

*

Износећи и ово мишљење читаоцима Војне Библиотеке без коментара, налазимо да оно само собом даје довољно елемената за размишљање и студију питања тактичког и стратегског карактера која су у чланку изнета. Може се рећи да се оваквим расправама најбоље врше студије по апликационом методу наставе, које могу бити ванредан предмет дискусије међу будућим генерацијама наших официра, позватих да понесу одговорност за вођење у будућем рату.

Можемо само толико рећи да се у целом излагању, како у успоменама генерала Брусилова, тако и у критичком излагању генерала Головина, истичу два момента. Прво, процена важности стратегских и тактичких гледишта која су опредељивала вође за ову или ону идеју из области тих двеју војних наука, и друго, да ли су лични моменти који се помињу смели да узму толики замах да доведу у питање крајњи успех. Изгледа да је за овај други случај једино објашњење: оскудица ауторитета једне јаке руке која би координувала напоре једне дотле невиђене силе од 15,000.000 војника; а та рука није постојала.

Пуковник МИЛИВОЈ Г. ЛАЗАРЕВИЋ

Предговор ген. Влад. Ј. Белића	5
Предговор преводиоца	7

ИЗ МОГА ЖИВОТА

Од мога рођења до рата 1877—1878	13
Рат 1877—1878	17
Служба у Петрограду	33
Служба у Варшавском и Кијевском војном округу	45

РАТНЕ ГОДИНЕ 1914—1917

Пред рат	57
--------------------	----

1914 ГОДИНА

Лавов	79
Гродек	90
Пшемисл	105
Краков—Карпати	119

1915 ГОДИНА

Од Карлата и Пшемисла ка Бугу	141
На Бугу	157
Отступање са Буга — Луцка операција	168
Зима 1915—1916 године	175

1916 ГОДИНА

Моје наименовање за команданта југозападнoг фронта	187
Замисао и припрема офанзиве	192
Луцки пробој и његова процена	208
Помоћ Румунима и наши узајамни односи с њима	225

1917 ГОДИНА

Пред фебруарском револуцијом	229
--	-----

ЕПИЛОГ

На положају врховног команданта	239
---	-----

ДОДАТАК

Поводом „Описа руске смутње“ од ген. А. Деникина	249
Критичка оцена Брусиловљеве офанзиве од ген. Головина	263

САДРЖАЈ ДЕЛА

С Л И К Е

А. А. Брусилев у униформи Официрске коњичке школе (1913)	17
Ђенерал Брусилев, командант југозападнoг фронта	33
Руска царска породица	49
Цар Никола II и Велики кнез Николај Николајевић	65
Велики Кнез Николај Николајевић	73
Велики кнез Николај Николајевић у Барановићима 1915	113
Руска пешадија у строју	113
Сухомлинов, руски министар војни	129
Цар Никола II благосиља војнике који полазе на фронт	145
Ратни савет у Врховној команди	145
Ђенерал Рененкампф	161
Ђенерал Алексејев	161
Ђенерал Иванов	177
Ђенерал Руски	177
Ђенерал Сахаров	193
Ђенерал Лешчишки	193
Ђенерал Корнилов	201
Ђенерал Рагоза	201
Надвојвода Фридрих, врховни командант аустриске војске	225
Конрад фон Хецендорф, начелник аустриског ђенералштаба	225
Јуриш козака	241
Руска пешадија на одмору	257
Војници „Женског батаљона“	257
Керенски, министар правде и војске, доцније диктатор	273
А. А. Брусилев, инспектор коњице (1923)	273

С К И Ц Е И К А Р Т Е

Развој руских и аустриских армија на југозападном фронту	81
Груписање снага југозападнoг фронта у моменту упада Руса	85
Распоред снага при прелазу Златне Липе	89
Бој на Гнилој Липи	93
Општа ситуација пред сам почетак боја код Гродека	97
Пред бојем код Гродека	101
Пред бојем код Гродека	103
Дејство аустро-немачких трупа уочи битке	121
Груписање пред пробој код Горлице и повлачење VIII армије	147
Ситуација пред пробој код Луцка	209
Руска државна граница 1914 према Немачкој и Аустрији	261
Руски фронт у мају 1916	267
Југозападна група руских армија у мају 1916	271
— Први период битке од 4 јуна до 9 јуна	281
— Други период битке од 9 јуна до 12 августа	285
— Трећи период битке од 12 августа до октобра	286
— Приказ сва три периода битке	290
Аустро-немачке дивизије у току 1916 године	292